

ISSN 2310-2896

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ».
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

Філософія, політологія, соціологія

1 (59), 2014

Одеса - 2014

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Філософія, політологія, соціологія.

ISSN 2310-2896

Key title: Perspektivi (Odesa)

Abbreviated key title: Perspektivi (Odesa)

Variant title: Perspektivi. Social'no-politichnij žurnal

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 1 (59)' 2014

Виходить щоквартально

Редакційна колегія

Борінштейн Євген Русланович, в.о.головного редактора,

доктор філософських наук

Наумкіна Світлана Михайлівна, заступник головного редактора,

доктор політичних наук

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар,

кандидат філософських наук

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук

Дмитрієва Маргарита Степанівна, доктор філософських наук

Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук

Дунаєва Лариса Миколаївна, доктор політичних наук

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук

Івакін Олексій Аркадійович, доктор філософських наук

Кавалеров Анатолій Іванович, акад. УАПН і АІН, доктор філософських наук

Каменська Тетяна Григоріївна, доктор соціологічних наук

Кіссе Антон Іванович, доктор політичних наук

Кормич Людмила Іванівна, акад. УАПН, доктор історичних наук

Лебеденко Олександр Михайлович, доктор історичних наук

Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук

Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук

Михальченко Микола Іванович, чл.-кор. НАН України,

президент УАПН, доктор філософських наук

Місуню Аркадій Васильович, акад. УАПН і МАОІ,

доктор філософських наук

Мокляк Микола Миколайович, акад. УАПН, доктор філософських наук

Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук

Подшивалкіна Валентина Іванівна, доктор соціологічних наук

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук

Скрипник Микола Онисимович, доктор історичних наук

Стьопін Анатолій Опанасович, доктор історичних наук

Уйюмов Авенір Іванович, доктор філософських наук

Чебикін Олексій Якович, акад. АПН України, доктор психологічних наук

Чунаєва Ангеліна Акиндиївна, доктор філософських наук

Шелест Дмитро Сергійович, доктор історичних наук

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук

©ПНПУ імені К. Д. Ушинського

*Друковані матеріали
виражають позицію автора,
яка не завжди поділяється
редакційною колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи».*

Рукописи не повертаються.

Друкується з 1996 року.

Виходить чотири рази на рік.

Зареєстрований 17.01.2011
року, свідоцтво серії

КВ № 17349-6119Р

Журнал є фаховим з
філософії, політології та
соціології згідно з
постановою ВАК України
№ 1-05/1 від 26.01.2011

Журнал підписано до друку
за рішенням вченої ради
Державного закладу
«Південноукраїнський
національний педагогічний
університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 9 від 24.04. 2014

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу «ПЕРСПЕКТИВИ»

У наукові журнали «Перспективи. Соціально-політичний журнал», «Наукове пізнання: методологія та технологія» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії, соціології та політології.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: kaffilosprny@gmail.com) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

- Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.
- Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.
- Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Cyr, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елемента статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по лівому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	14, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	14, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

- відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);
- файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий

ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

– ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);

– резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.

• **Малюнки і таблиці** набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

• **Формули** слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

• Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

• **Бібліографічні посилання** по тексту проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

• **При наявності приміток** у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048 – 732-09-52, 050-576-70-76 – Бобровська Людмила Людвіківна

067-714-51-33 – Балашенко Інна Валеріївна

Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: **kaffilosppny@gmail.com**

З повагою, редакційна колегія наукових журналів

«Перспективи». Соціально-політичний журнал, «Наукове пізнання: методологія та технологія».

КОНЦЕПЦІЯ ЖУРНАЛУ «ПЕРСПЕКТИВИ»

Щоквартальний науковий журнал «Перспективи». Соціально-політичний журнал представляє результати фундаментальних наукових і прикладних досліджень в області політологічних, соціологічних та філософських наук, які проводяться в Україні та світі. Відзначає особливу місію журналу, спрямовану на розвиток сучасного гуманітарного знання, всебічне висвітлення проблеми гуманізації суспільства, аналіз сутності й специфіки соціалізації.

Наше видання інформує читачів про стан і перспективи розвитку гуманітарних наук, досягнення та проблеми вищої освіти в Україні й у світі. Журнал публікує матеріали конференцій, симпозіумів, «круглих столів», дискусій на актуальні теми науки, інформацію про наукові заходи, матеріали науково-методичного характеру, рецензії, звіти про дослідження, переклади праць зарубіжних авторів та інші наукові роботи.

Журнал «Перспективи» адресований науковцям і викладачам ВУЗів, аспірантам і докторантам, студентам, молодим науковцям, організаторам і меценатам наукових досліджень, а також державним і громадським діячам, які працюють у галузі науки, освіти та культури. Видання надсилається в провідні наукові й освітні установи зарубіжних країн, найбільші національні бібліотеки, наукові фонди та інші структури й установи, що працюють у сфері науки та освіти.

Перший номер журналу вийшов у 1996 році. Журнал включений в Український індекс наукового цитування, а також до Переліку провідних рецензованих журналів МОН, рекомендованих для публікацій основних результатів дисертацій на здобуття вчених ступенів доктора наук і кандидата наук.

Наукова концепція, що визначає відбір матеріалів для публікації, та навколо якої відбувається заочний діалог авторів і читачів цього видання, будується на визнанні того, що в ХХІ столітті наукова й освітня діяльність не може далі спиратися на безумовний пріоритет знання і має висунути на передній план проблему розуміння, мультикультуралізму. В нерозривному союзі пізнання, розуміння та їх сприйняття в практичній людській діяльності (вміння) бачиться головний напрямок освітньої трансформації, яка повинна перетворити і систему освіти, і підхід до наукових досліджень. Сьогодні криза розуміння має глобальний характер, і її подолання є найважливішим та пріоритетним завданням гуманітарних наук і системи освіти, насамперед вищої школи.

В журналі надається особливе значення аналізу факторів і умов, що формують освічену людину в ХХІ столітті, характеристик нових викликів і ризиків інформаційного суспільства, теоретико-методологічних основ гуманітарних наук у новому інтелектуальному та комунікаційному середовищі.

Унікальність журналу визначається його оригінальними публікаціями з ряду актуальних наукових тем, серед яких: трансформаційні процеси сучасного суспільства; дослідження молоді; різноплановий моніторинг студентства та змін в освіті в умовах глобалізації, глокалізації та глоболокалізації; вивчення проблем сучасного українського суспільства; тезаурусний аналіз в гуманітарному знанні. Всі вони отримали визнання в науковому співтоваристві.

Редакційна колегія наукового журналу «Перспективи» керується в своїй роботі міжнародними етичними правилами наукових публікацій, що включають правила порядності, конфіденційності, нагляду за публікаціями, облік можливих конфліктів інтересів та іншими. У своїй діяльності редакція слідує рекомендаціям Комітету з етики наукових публікацій (Committee on Publication Ethics) і, зокрема, Керівництву з етики наукових публікацій (Publishing Ethics Resource Kit) видавництва Elsevier.

Видання відкрито для авторів з будь-яких науково-дослідних, науково-освітніх центрів, вузів України та зарубіжжя.

Головний редактор – Борінштейн Євген Русланович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОНЦЕПЦИЯ ЖУРНАЛА «ПЕРСПЕКТИВИ»

Ежеквартальный научный журнал «Перспективы». Социально-политический журнал представляет результаты фундаментальных научных и прикладных исследований в области политологических, социологических и философских наук, проводимых в Украине и мире. Отмечу особую миссию журнала, направленную на развитие современного гуманитарного знания, всестороннее освещение проблемы гуманизации общества, анализ сущности и специфики социализации.

Наше издание информирует читателей о состоянии и перспективах развития гуманитарных наук, достижениях и проблемах высшего образования в Украине и в мире. Журнал публикует материалы конференций, симпозиумов, «круглых столов», дискуссии по актуальным темам науки, информацию о научных мероприятиях, материалы научно-методического характера, рецензии, отчеты об исследованиях, переводы трудов зарубежных авторов и другие научные работы.

Журнал «Перспективы» адресован ученым и преподавателям ВУЗов, аспирантам и докторантам, студентам, молодым ученым, организаторам и меценатам научных исследований, а также государственным и общественным деятелям, работающим в области науки, образования и культуры. Издание направляется в ведущие научные и образовательные учреждения зарубежных стран, крупнейшие национальные библиотеки, научные фонды и иные структуры и учреждения, работающие в сфере науки и образования

Первый номер журнала вышел в 1996 году. Журнал включен в Украинский индекс научного цитирования, а также в Перечень ведущих рецензируемых журналов МОН, рекомендованных для опубликования основных результатов диссертаций на соискание ученых степеней доктора наук и кандидата наук.

Научная концепция, определяющая отбор материалов для публикации, и вокруг которой происходит заочный диалог авторов и читателей этого издания, строится на признании того, что в XXI веке научная и образовательная деятельность не может далее опираться на безусловный приоритет знания и должна выдвинуть на передний план проблему понимания, мультикультурализма. В неразрывном союзе познания, понимания и их восприятия в практической человеческой деятельности (умении) видится главное направление образовательной трансформации, которая должна преобразовать и систему образования, и подход к научным исследованиям. Сегодня кризис понимания имеет глобальный характер, и его преодоление является важнейшей и приоритетной задачей гуманитарных наук и системы образования, прежде всего высшей школы.

В журнале придается особое значение анализу факторов и условий, формирующих образованного человека в XXI веке, характеристик новых вызовов и рисков информационного общества, теоретико-методологическим основаниям гуманитарных наук в новой интеллектуальной и коммуникационной среде.

Уникальность журнала определяется его оригинальными и получившими признание в научном сообществе публикациями по ряду актуальных научных тем, среди которых: трансформационные процессы современного общества; исследования молодежи; разноплановый мониторинг студенчества и изменений в образовании в условиях глобализации, глокализации и глоболокализации; изучение проблем современного украинского общества; тезаурусный анализ в гуманитарном знании.

Редакционная коллегия научного журнала «Перспективы» руководствуется в своей работе международными этическими правилами научных публикаций, включающими правила порядочности, конфиденциальности, надзора за публикациями, учет возможных конфликтов интересов и другими. В своей деятельности редакция следует рекомендациям Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics) и, в частности, Руководству по этике научных публикаций (Publishing Ethics Resource Kit) издательства Elsevier.

Издание открыто для авторов из любых научно-исследовательских, научно-образовательных центров, вузов Украины и зарубежья.

Главный редактор – Боринштейн Евгений Русланович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и социологии Государственного учреждения «Півдэнноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

THE CONCEPT OF PERSPECTIVES JOURNAL

"Perspectives" is a quarterly scientific journal. The socio-political journal presents the results of fundamental and applied scientific research in the field of political science, sociology and philosophy, conducted in Ukraine and in the world. Let me note a special mission of the journal, aimed at the development of modern humanitarian knowledge, in-depth coverage of the problem of humanization of society, the analysis of the nature and specificity of socialization.

Our publication informs readers about the state and prospects for the Humanities, achievements and challenges of the higher education in Ukraine and in the world. The journal publishes materials of conferences, symposia, "round tables", discussions on current topics of the science, information about scientific events, materials of scientific and methodical nature, reviews, research reports, translations of foreign authors' writings and other scientific works.

Perspectives Journal is addressed to scientists and university professors, graduate and doctoral students, students, young scientists, organizers and patrons of scientific research, as well as to state and public figures working in the field of science, education and culture. The publication is sent to the leading scientific and educational institutions of foreign countries, the largest national libraries, research foundations and other structures and institutions working in the field of science and education.

The first issue was published in 1996. The Journal is included in the Ukrainian Science Citation Index, as well as in the List of leading peer-reviewed journals of the Ministry of Science and Education recommended for publication of the main results of theses for the degree of Doctor of Science and Ph.D. degrees.

The scientific concept defining the selection of material for publication, and around which there is a correspondence dialogue between authors and readers of this publication, is based on the recognition that in the XXI century, scientific and educational activities can not continue to rely on the absolute priority of knowledge and should bring to the fore the problem of understanding of multiculturalism. The main direction of educational transformation, that should transform the education system and the scientific approach to research is observed in the indissoluble union of knowledge, understanding and their perception in a practical human activity. Today, the crisis of understanding is global and its overcoming is a major priority of the Humanities and educational system, especially of a higher education.

The journal emphasizes a particular importance of the analysis of factors and conditions that form an educated person in the XXI century, of the characteristics of new risks and challenges of the information society, of the theoretical and methodological foundations of the Humanities in the new intellectual and communication environment.

The uniqueness of the journal is determined by its original and recognized in the scientific community publications on a number of scientific topics, including: the transformation processes of modern society; youth research; diverse students monitoring and the monitoring of changes in education in the context of globalization, glocalization and globlocalization; the study of the problems of modern Ukrainian society; thesaurus analysis in humanities.

The editorial board of the scientific journal "Perspectives" in its work is guided by the ethical rules of international scientific publications, which include rules of decency, privacy, supervision of publications, inventory of possible conflicts of interest etc. In its activities, the editorial office follows the recommendations of the Committee on Publication Ethics, and in particular, Publishing Ethics Resource Kit by Elsevier Publisher.

The edition is open to authors of any research, scientific and educational centers, universities in Ukraine and abroad.

Editor in Chief – Ievgen Ruslavovich Borinshteyn, Ph.D., Doctor of Philosophy, professor, head of the Department of Philosophy and Sociology at the state institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky.", chairman of the specialized academic council for doctoral and masters theses

© Адуло Т. И.

Адуло Тадеуш Иванович - доктор философских наук, профессор, заведующий Центром социально-философских и антропологических исследований Института философии НАН Беларуси

УДК 165.12:316.3

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ПОСТИЖЕНИЕ СОЦИУМА: СПОСОБНА ЛИ СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ РЕШАТЬ ЭТУ ЗАДАЧУ?

В статье рассмотрены основные исторические этапы становления философии истории как важнейшего раздела философской науки, начиная с эпохи Античности и заканчивая XX веком. Обращено внимание на причины, вызывающие у исследователей затруднения в процессе постижения человеческой истории. Дана характеристика некоторых проблем, возникших в постсоветской философской науке, связанных с определением дисциплинарного статуса социальной философии, ее предмета и проблемного поля. Социальная философия, пришедшая на смену историческому материализму, трактуется как составная часть философии, которая представляет собой предельно общую теорию исторического процесса, исследует сущность, направленность, движущие силы, закономерности и методы его познания, т. е. как философия истории.

Ключевые слова: общество, социальная философия, исторический материализм, методология, познание, социальная реальность, история человечества

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНЕ ОСЯГНЕННЯ СОЦІУМУ: ЧИ ЗДАТНА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ВИРІШУВАТИ ЦЕ ЗАВДАННЯ?

У статті розглянуті основні історичні етапи становлення філософії історії як найважливішого розділу філософської науки, починаючи з епохи Античності до кінця XX ст. Звернена увага на причини, які викликають у дослідників утруднення в процесі пізнання людської історії. Дається характеристика ряду проблем, які виникли у пострадянській філософській науці, з визначенням дисциплінарного статусу соціальної філософії, її предмету та проблемного поля. Соціальна філософія, яка прийшла на зміну історичному матеріалізму, трактується як складова частина філософії та подається як гранично загальна теорія історичного процесу, досліджується сутність, спрямованість, рушійні сили, закономірності та методи його пізнання, тобто як філософія історії.

Ключові слова: суспільство, соціальна філософія, історичний матеріалізм, методологія, пізнання, соціальна реальність, історія людства

THE PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL COMPREHENSION OF SOCIETY: CAN THE SOCIAL PHILOSOPHY SOLVE THIS PROBLEM?

The report describes the main stages of Philosophy of History as an important part of Philosophy from the ancient world to the XX century. Special attention is drawn to reasons of difficulties in studying history. The findings contain the characteristic of main problems of post-soviet Philosophy, such as the disciplinary status of Philosophy, its subject and topical field. Social philosophy, which substituted the historical materialism is interpreted as the main part of Philosophy, which is the most general theory of historical process, studies the essence, the driving forces, main laws and methods its cognition, i.e. acts as the Philosophy of History.

Keywords: society, the social philosophy, the philosophy of history, the historical materialism, methodology, cognition, social activity, the history of humanity

Введение. Человечество только что вступило в новое тысячелетие. Вполне объяснимо, что и накануне этого эпохального события, да и в наши дни, ничуть не ослабевают ни интерес, ни различного рода дискуссии относительно специфики и сущности современной эпохи, а также перспектив человека и человечества в целом. Но, чтобы «заглянуть» в это пока не совсем ясное для исследователей-обществоведов будущее, тем более, отдаленное будущее, уловить хотя бы общие его контуры, а это одна из приоритетных задач социальной теории, вернее, философии истории, надо хорошо знать наше прошлое и наше настоящее во всем их качественном своеобразии. Характеристика прошлого и настоящего, их подлинная суть должны при этом выстраиваться только на фактах, ибо,

как отмечал И. Кант, «история, составленная исключительно из предположений, будет, вероятно, не более ценная, чем набросок романа. И она могла бы называться не предполагаемой историей, а просто вымыслом» [1, с. 43]. Помимо этого, исследователь, чтобы достичь истины, обязан руководствоваться хорошо апробированными методами.

Цель статьи: раскрыть, что должна представлять собой дисциплина, которая претендует на познание социума и в состоянии ли она познать его, осмыслить человеческую историю как таковую в целом?

Основная часть. Исследуя историю человечества в своем первом фундаментальном произведении «Феноменология духа» Г. Гегель отмечал: «Самое легкое – обсуждать то, в чем есть содержательность и основательность, труднее – его постичь, самое трудное – то, что объединяет и то и другое, – воспроизвести его» [2, с. 9]. С этим утверждением нельзя не согласиться. Действительно, воспроизвести в постигающем сознании реальность весьма не просто. Но самым трудным объектом для воспроизведения в человеческом мышлении является, пожалуй, социальная реальность. И тут много причин объективного и субъективного плана. Прежде всего, социальный философ обязан собрать огромный массив исторических фактов – пусть даже из «вторых рук». И не просто собрать, а соответствующим образом их систематизировать, а затем, следуя требованиям диалектического метода восхождения от чувственно-конкретного к абстрактному, «испарить» вещественную, а также субъективную составляющие этих многочисленных фактов, уловить динамику и внутреннюю логику их развития, их поступательный ход, отыскать соответствующую систему понятий и категорий для фиксации установленных объективных связей и отношений. Исследователь использует такие методы, как абстрагирование, социальное воображение и др. Приходится учитывать и то обстоятельство, что «постигающее сознание» в процессе осмысления и описания исторических событий и фактов вольно или невольно привносит субъективный момент в их интерпретацию, обусловленный профессиональной деятельностью исследователя и его же частным интересом. Случается и так, что исследователь попросту бывает вынужден коррелировать свои оценки и выводы с утвердившимся общественным мнением, а то и вовсе их подгонять под господствующую идеологическую доктрину. Последнее, правда, уже выходит за рамки этики ученого. Еще одно препятствие на пути познания современного социума, на которое указывал известный российский философ А. А. Зиновьев, – «всеобщее состояние умов людей, вовлеченных в происходящий эволюционный процесс, привычные социальные концепции, бесчисленные предрассудки и мощнейший поток дезинформации, обрушивающийся на сознание людей из современных средств массовой информации и культуры» [3, с. 452].

Собственно, в европейской культуре постигающее человеческую историю сознание зарождается еще в античности и связано с именами древнегреческих историков Геродота, впервые описавшем греко-персидские войны, государства Ахеменидов, Египта, быт скифов и по праву называемого «отцом истории», а также Фукидида, создавшего знаменитый труд «История», посвященный описанию различных событий, связанных с Пелопоннесской войной. Но это, согласно классификации Гегеля, была лишь первоначальная история, когда автор рукописи, по существу, ограничивается фиксированием событий и фактов и «не прибегает к рефлексии потому, что сам духовно сжился с излагаемым им предметом и еще не вышел за его пределы» [4, с. 58]. Наряду с первоначальной Гегель выделял рефлективную историю, «изложение которой возвышается над современной эпохой не в отношении времени, а в отношении духа» [4, 59], т. е. такой вид истории, где автор позволяет себе обрабатывать имеющийся исторический материал, исходя из своих собственных принципов, привнося в описание «свой дух» и, кроме того, улавливая общее и внутреннее в различных событиях и фактах. Третьим видом истории немецкий философ назвал философскую историю, которая «означает не что иное, как мыслящее рассмотрение ее» [4, с. 63].

Полагаем, что нынешняя философская дисциплина, именуемая социальной философией, и по предмету, и по своему содержанию должна была бы быть не чем иным, как философской историей, т. е., выражаясь словами Гегеля, «**философской всемирной историей**». А зарождается такая философская дисциплина в Древней Греции. Гегель привязывал истоки философской истории к Анаксагору, впервые сказавшему «разум правит миром», и Сократу, воспринявшему эту мысль. Немецкого классика можно понять: признание разумности истории, господства разума в мире – предпосылка и базовый принцип построения им собственной системы исторического процесса. Но в данном конкретном случае, относя Анаксагора к родоначальникам философской истории, он не совсем прав. Анализ дошедших до нас источников древнегреческих философов позволяет сделать вывод о том, что впервые на историю с позиции ее философского осмысления, насколько позволяли это сделать уровень исторической науки и философской культуры той эпохи, попытался взглянуть

Демокрит – именно ему приписывают идею «общественного договора». Развитые же концепции общества находим в сочинениях Платона и Аристотеля.

Платон в области социальной философии известен, главным образом, как проектировщик оригинальной модели идеального государства, в котором строго разделены сословия, выделены важнейшие государственные функции и их исполнители. По замыслу Платона, такое государство должно было сделать счастливыми всех свободных граждан, поскольку каждый из них был занят нужным делом – выполнял именно ту роль, к выполнению которой его приспособила его собственная природа. Правда, рабы в этом гуманном государстве оставались все же рабами, лишь простыми орудиями производства, поэтому им не нашлось места в «идеальном» проекте.

С точки зрения представленной выше гегелевской классификации, Платона, скорее всего, следовало бы отнести не к философской истории, а к рефлексивной истории, т. к. системность предложенной модели идеального государства в большей мере внешняя, нежели внутренняя, и, кроме того, платоновское государство не имеет онтологического, социально-исторического основания, не содержит в себе в диалектически снятом виде результатов предшествующего исторического развития: оно появляется вдруг и навсегда, наподобие Града божьего Августина. Платон не представил историю общества как целостный процесс. Поэтому проблематично относить этого маститого мыслителя к «философской истории», несмотря на созданный им грандиозный проект идеального государства.

Иное дело – Аристотель. Ученик Платона в осмыслении исторического процесса пошел гораздо дальше своего учителя, хотя и не предложил новой модели государства (выделенные им различные виды государственного устройства в качестве правильных и неправильных не следует принимать в расчет, так как это всего лишь оценка конкретных форм «человеческого общения»). Более того, его вполне устраивала существующая рабовладельческая система, а поэтому он оправдывал и защищал наличные общественные устои как разумные – частную собственность, рабство и т. п. Но, в отличие от Платона, Аристотель попытался разобраться по существу в государстве как таковом, как социальном институте. Вместе со своими учениками он собрал и описал конституционные устройства 158 греческих городов-государств. В своих трудах он исследовал важнейшие социально-политические вопросы – природу и сущность государства, власть (господство и подчинение), сословную структуру общества, качественную характеристику человека, организацию семьи, собственность и «искусство наживать состояние», военное искусство, домохозяйство, обмен и торговлю. Таким образом, детально выясняя «внутренние пружины» государственного механизма – его социально-экономические основания, необходимые условия его устойчивости, Аристотель подошел к анализу социума как такового и фактически заложил основы философии истории.

Глубокое, своеобразное осмысление социума характерно для древнекитайской философии. Правда, отдельные исследователи и в наши дни придерживаются точки зрения, согласно которой философия является продуктом лишь европейской, или даже только греческой цивилизации. По их мнению, признав древнекитайскую философию, мы фактически – причем, необоснованно – экстраполируем мировоззренческие координаты европейца на совершенно иную культуру, пытаюсь втиснуть ее в прокрустово ложе логики развития европейской цивилизации. Независимо от такого рода дискуссий, на основе изучения дошедших до нас теоретических источников можно однозначно утверждать, что и в Древнем Китае социум осмысливался величайшими мыслителями (здесь мы не касаемся вопроса о том, что же доминировало в древнекитайской мысли – мифология, предфилософия или же собственно философия). Древнекитайские мыслители, в первую очередь, уделяли большое внимание проблеме государственной власти, системе управления обществом, обеспечивающей общественное согласие. С этой целью выяснялись природа, пути разрешения, а главное – конкретные способы предупреждения социальных конфликтов. Благополучие народа и общественное согласие в Китае, как и у других древнейших цивилизациях, связывались обычно с деятельностью вождя, правителя, политика, т. е. с субъективным фактором. В дошедших до нас источниках зафиксированы как имевшие место исторические, политические события, так и сложившиеся типы государственного устройства, соответствующие нормы права, раскрыты субъективные основания власти – специфика деятельности государя, необходимые для ее удовлетворительного осуществления индивидуально-личностные качества повелителя.

Личность государственного деятеля органично связана с механизмом властвования. Система же властных отношений детерминирована общественным бытием. В этом плане она объективна, т. е. независима от воли, желания субъекта. Такой точки зрения придерживаются многие современные исследователи. Но еще древние философы подметили, что существующее на земле многообразие типов государственного устройства – не случайное явление. Оно порождено объективными, не зависящими от государя и граждан обстоятельствами. Чаще всего их интерпретировали как судьбу,

рок. Собственно говоря, теократический принцип утвердился в сознании со времени зарождения цивилизации. У древних постепенно выкристаллизовывалась догадка об общественной закономерности, властвовать над которой не в силах даже искуснейший политик.

Следующий важный этап постижения сущности человеческой истории – ее осмысление в эпоху Средневековья. Наиболее полно взгляды средневековых мыслителей на общество представлены в «Граде божьем» Августина – фундаментальном труде крупнейшего мыслителя раннего Средневековья. Безусловно, как служитель (епископ) и идеолог церкви, он трактовал государство с теологических позиций, и поэтому его взгляды следует характеризовать как теософию истории. Человеческая история у Августина представлена в виде непрерывного течения коллективной общественной жизни, определяемого, с одной стороны, божьим царством (Богом), с другой – земным царством (природой). В отличие от *преходящего* земного града, наполненного различными пороками, град божий *вечен*, «в нем никто не рождается, потому что никто не умирает. В нем истинное и полное счастье» [5, с. 245].

Начиная с эпохи Возрождения, в результате преодоления теоцентризма, поэтапно сформировалось светское системное философское учение о человеческой истории (Ж. Боден, Дж. Вико, Фр. Бэкон, Т. Гоббс, Дж. Локк, И. Гердер, Фр. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегель и др.). К середине XIX в. выкристаллизовался ряд теоретических концепций исторического процесса, среди которых выделялись: объективно-идеалистическая концепция истории как цели и непосредственного результата саморазвития нематериальной абсолютной идеи (Г. Гегель); субъективно-идеалистическая концепция, связывающая историю с волеизъявлением и деятельностью выдающихся личностей («сверхчеловека» – по А. Шопенгауэру, «критически мыслящей личности» – по П. Л. Лаврову, Н. К. Михайловскому); цивилизационная концепция, представляющая историю в виде независимо существующих замкнутых цивилизаций, развивающихся по своим собственным законам (А. С. Хомяков, Н. Я. Данилевский); формационная концепция, согласно которой исторический процесс совершается путем последовательной закономерной смены общественно-экономических формаций – от первобытнообщинной к рабовладельческой, феодальной, капиталистической и коммунистической (К. Маркс, Ф. Энгельс, Г. В. Плеханов); анархистская концепция, отрицающая государство как чуждый и враждебный по отношению к личности социальный институт (М. А. Бакунин, П. А. Кропоткин) и др.

В первой половине XX в. господствующими историческими концепциями стали формационная (представлена многочисленными исследованиями советских ученых) и цивилизационная (представлена работами О. Шпенглера, А. Тойнби). Наряду с ними получила дальнейшее развитие гегелевская концепция философии истории (Р. Дж. Коллингвуд, Э. Трельч). Сформировались неотомистская (Ж. Маритен, Э. Мунье и др.), экзистенциалистская (К. Ясперс) концепции. Процесс социально-экономического развития Запада в первой половине XX в. воспроизведен в теориях «индустриального общества» (У. Ростоу, Ж. Фурастье, Р. Арон). Со второй половины XX в. исследователи концентрируют внимание на осмыслении проблем современного общества и прогнозировании исторического процесса, что получило воплощение в научных исследованиях и публикациях «постиндустриалистов» – теориях «постиндустриального» (Д. Белл, Г. Кан, А. Турен), «постцивилизационного» (К. Боулдинг), «информационного» (Я. Хаяши, Е. Масуда) обществ, «общества знания» (П. Дракер), «общества классовых услуг» (Р. Дарендорф), «пост-масс-коньюмерного общества» (Г. Кан) и др.

Но вернемся к XIX веку. Долгий, извилистый путь развития европейской философской мысли, в конечном счете, привел к материалистическому объяснению исторического процесса, разработанному К. Марксом и Ф. Энгельсом. Это учение получило в дальнейшем название «исторический материализм» и на протяжении семи десятилетий выступало в СССР в качестве единственной научной социальной теории. Как философская дисциплина, исторический материализм имел свой «законный паспорт», включающий объект, предмет и основные направления исследований. И по существу, и фактически эта философская дисциплина была ничем иным, как разделом философии, осмысливающим логику развития и механизм функционирования человеческой истории, т. е. философией истории (здесь мы осознанно не поднимаем вопрос относительно истинности как самого этого учения, так и многочисленных его трактовок, начиная от «ортодоксальных» и заканчивая «глубоко развитыми применительно к новым историческим условиям» его трактовками).

Официально «исторический материализм» не называли философией истории. Отчасти это было связано с тем, что сам термин «философия истории» был введен в научный оборот Фр. Вольтером для обозначения человеческой культуры. Им оперировали И. Гердер и, в особенности Г. Гегель, разработавший и прочитавший для студентов специальный курс лекций по философии истории. Все

они придерживались идеалистической трактовки человеческой истории – так или иначе ее развитие связывали с развитием мирового духа. Идеалистическое направление в трактовке истории получило продолжение в европейской философской традиции XX века (Р. Дж. Коллингвуд, Й. Бохеньский и др.). Поэтому в советском обществоведении «философия истории» преподносилась как одно из идеалистических направлений западной философии, не более. Правда, в 1980-е годы в данный термин вкладывалось уже несколько иное содержание: «философия истории» определялась как «раздел философии, связанный с интерпретацией исторического процесса и исторического познания» [6, с. 732]. Более того, получил права гражданства термин «научная философия истории». Но и в эти годы «философия истории» в целом по-прежнему трактовалась как идеалистическое философское учение и противопоставлялась «подлинно научной философии истории», представляющей собой «материалистическое понимание истории, которое устраняет из нее все сверхъестественное, внеисторическое» [6, с. 732].

В результате «перестроечных» процессов 1990-х годов, охвативших собой и философию, теоретическим осмыслением исторического процесса стала заниматься социальная философия – новая философская дисциплина. В тот революционный «перестроечный» период все ранее достигнутое в области культуры решительно отвергалось как догматичное и неподлинное. Подобные «пролеткультовские» установки распространились и на философию. С целью преодоления «догматизма» и «консерватизма» советской философии активно издавались и популяризировались труды западноевропейских мыслителей XX века – работы З. Фрейда, Э. Фромма, О. Шпенглера, К. Поппера, Р. Барта, Ж. Делёза, Ж. Деррида, М. Фуко и многих других. Постмодернистские идеи, наряду с цивилизационной парадигмой общественного развития А. Дж. Тойнби, «осевым временем» К. Ясперса, «протестантской этикой» М. Вебера и другими разнообразными концепциями западноевропейской философской и общественно-политической мысли были заложены в вузовские учебные программы по философии. Это вытекало из поставленной на государственном уровне задачи формирования в общественном сознании «плюрализма мнений и идеологий». Отечественная философия, реализованная в русле данной установки, предстала в образе «философского синтеза» или, как заметил член-корреспондент РАН И. Т. Касавин, в виде хаоса.

Наряду с социальной философией, занявшей место исторического материализма, вскоре была создана еще одна специальность – «религиоведение, философская антропология, философия культуры». В результате этих преобразований произошло следующее. Название «социальная философия», предназначенное для обозначения одного из важнейших разделов философии, оказалось не совсем удачным, поскольку оно не зафиксировало четко предмет данной дисциплины. По существу, вся философия является социальной, если рассматривать ее как продукт человеческого мышления и исходить из ее общественной ориентированности. Философия возникает лишь в социуме, решает важные общественные задачи и, естественно, по этой причине ее следует называть социальной, т. е. общественной. Далее. Предложенное название не позволяет отделить философию от социологии. Социология ведь тоже изучает общество. В чем тогда отличие философии от социологии?

Вследствие образования специальности «религиоведение, философская антропология, философия культуры» человек и культура оказались исключенными из проблемного поля социальной философии. Получили жизнь две своеобразные философские дисциплины, одна из которых, занимаясь исследованием общества, вынуждена была исключить из своего проблемного поля человека и культуру, вторая же, ориентированная на изучение человека и культуры, в свою очередь, вынуждена была отказаться от осмысления общества в целом. Но можно ли постичь сущность социальных процессов вне человека, а сущность человека вне социальных процессов? Ответ очевиден.

Ситуация усложнялась еще и тем, что в силу чрезвычайной спешки социальную философию ввели в учебные планы философских факультетов, а также утвердили ее в качестве специальности, по которой была разрешена защита диссертаций, без соответствующего паспорта. Таким образом, новая дисциплина обрела жизнь, не имея четкого определения своего предмета и основных направлений исследований. По этой причине по социальной философии стали защищать педагогические, социологические, политологические, культурологические работы. Причем, соискатели были убеждены в том, что их исследования соответствуют данной специальности, поскольку в них рассматриваются те или иные стороны жизнедеятельности человека и общества.

В сложившейся ситуации философы на всем постсоветском пространстве фактически перестали заниматься исследованием социума как такового и механизмом его функционирования. Только что образованная специальность «социальная философия» стала походить на эмпирическую социологию, чем не преминули воспользоваться социологи. В социологических энциклопедиях утверждалось, что

социология – это «наука об общих и специфических социальных законах и закономерностях развития и функционирования исторически определенных социальных систем, о механизмах действия и формах проявления этих законов в деятельности личностей, социальных групп, классов, народов» [7, с. 497]. Социальная философия же определялась в широком смысле как «раздел философии, включающий рассмотрение качественного своеобразия общества (отличие от природы, отношение к государству, религии, морали, духовной культуре), его целей (общественных идеалов), генезиса и развития (социальной истории), судеб и перспектив» [8, с. 468]; в узком смысле – как «раздел общей социологии, одно из ее направлений, содержащее исследование названных проблем с помощью категорий теоретической социологии и пограничных с ней научных дисциплин – политической экономии, антропологии, психологии, культурологи и т. д.» [8, с. 468] (курсив наш. – Т. А.). В данном случае теоретическая социология представлена как дисциплина, занимающаяся исследованием более общих проблем по сравнению с социальной философией, т. е. как своего рода метатеория по отношению к последней, поскольку именно ее категориями вынуждена пользоваться социальная философия. Но, если теоретическая социология представлена как более общая дисциплина, категории которой необходимы социальной философии, то, в таком случае, исследованием каких вопросов должна заниматься социальная философия? В современной литературе встречается и другой вариант решения проблемы, когда предмет социологии и социальной философии отождествляются. Но ведь не могут же две различные дисциплины иметь один и тот же предмет исследования.

Совсем было растерявшиеся в условиях системного общественного кризиса философы в конце 1990-х годов начали приходить в себя, и, обретя чувство реальности, стали постепенно восстанавливать статус-кво своей дисциплины, в том числе философии истории, хотя по-прежнему ее называли социальной философией. Показательна в этом отношении статья К. Х. Момджяна «Социальная философия», опубликованная в «Новой философской энциклопедии», в которой автор, ведя речь о социальной философии, итог своих рассуждений подвел такими словами: «*Прикладным аспектом философии истории* [курсив наш. – Т. А.] является разработка методологических проблем исторического познания – таких, как вопрос о различении исторических «структур» и «событий», о природе исторического факта, о соотношении номотетических и идиографических процедур в познании истории, «объяснения и понимания» в нем и др.» [9, с. 611].

Как нам представляется решение этого дискуссионного вопроса?

Прежде всего считаем, что название «социальная философия» требует корректировки по ряду причин, о которых говорилось выше. К сказанному добавим следующее: в названии «социальная философия» нет фиксации того главного, определяющего, что, собственно, отличает данную дисциплину от других философских дисциплин. Применительно к данному разделу философии более адекватным является термин «философия истории». Он более строго определил бы предмет данной философской дисциплины, и это позволило бы отделить ее от смежных дисциплин, каковыми являются социология, философская антропология, философия культуры и др. Далее. Название «философия истории» вместо существующего ныне «социальная философия» позволило бы этой философской дисциплине сохранить статус теоретической дисциплины, занимающейся анализом исторического процесса, т. е. дисциплины, выступающей в качестве метатеории по отношению к социологии, в том числе теоретической социологии, политологии, истории, философской антропологии и философии культуры.

При этом потребовалась бы некоторая корректировка проблемного поля данной дисциплины. Чем должна была бы заниматься философия истории? Ответ на этот вопрос мы находим в трудах философов-классиков, начиная с Фр. Вольтера и заканчивая Г. Гегелем. Много интересных, содержательных идей по этому вопросу высказали российские исследователи – Ю. И. Семенов, И. А. Гобозов и др. [10; 11; 12].

На наш взгляд, *социальная философия* (если мы не откажемся в ближайшее время от этого термина) – составная часть философии, которая представляет собой предельно общую теорию исторического процесса, исследует сущность, направленность, движущие силы, закономерности и методы его познания.

Главный вопрос социальной философии – «Что есть общество?». На этот вопрос исторически сформировались различные варианты ответа. Большинство исследователей сущность общества, его качественную характеристику видят не в том, что оно состоит из множества людей, т. е. не в совокупности отдельных лиц (абстрактных индивидов), а в объективно существующих условиях их совместной жизни и деятельности. Общество хотя и состоит из множества отдельных лиц, – качественно новое образование, своеобразный социальный феномен, развивающийся по своим собственным законам. Качественное своеобразие общества зафиксировано в философской категории

«социальная реальность», представленной в виде системы, включающей совокупность людей и отношения между ними, складывающиеся в процессе их совместной деятельности. Кроме людей и их взаимоотношений, к социальной реальности относятся освоенная человеком природа, мир материальных артефактов (объективированные результаты человеческой деятельности), общественное сознание в его различных формах и уровнях как духовная сторона исторического процесса.

Социальная реальность так же объективна, как и сама природа. Выступая в виде «надбиологической» и «наиндивидуальной» реальности, она, как и природа, развивается по объективным, не зависящим от воли, желания человека законам. Это и позволяет философам постигать сущность исторического процесса, логику его развития, прогнозировать будущее. Но, в то же время, социальная реальность не тождественна природной реальности, поскольку ее главной составляющей являются люди, обладающие сознанием и способностью к целерациональной деятельности. Этот момент необходимо учитывать при исследовании исторического процесса. Философия истории – своеобразная дисциплина, которая, несомненно, является наукой, но наукой, отличающейся от естественных наук.

Принципиальным отличием социально-философского (философско-исторического) от социологического постижения социума является то, что оно изначально предполагает системный взгляд на социум. Если социолог, исследуя какую-либо социальную проблему, может позволить себе изучать ее как самостоятельную, не «согласовывая» ее с общей теорией исторического процесса, то философ не имеет права так поступать. В своем исследовании он непременно обязан исходить из признания общества как целостной системы и даже частную проблему трактовать в контексте социума как такового.

Выводы. Что можно сказать о методологических основаниях исследования человеческой истории? Отметим сразу: в последние годы спектр предлагаемых методов и подходов к исследованию социальной реальности заметно расширился. Например, стало широко распространенным явлением использование в философских исследованиях нефилософских методов – чаще всего методов, разработанных в рамках естественнонаучных дисциплин. Фактически, в конце XX – начале XXI вв. воспроизводится эксперимент О. Конта, стремившегося придать философии строгость и научность за счет применения методов естественных наук. Но, как известно, эта попытка оказалась мало продуктивной. Конечным результатом методологических исканий французского мыслителя явилась подмена предмета философии: он представил его в виде методологии естественнонаучного познания. О. Конт сводил философию к «социальной физике» и таким образом упразднял ее как гуманитарную дисциплину. Но не то же самое ли происходит сейчас? Признав в качестве философских методов разнообразные методы естественных наук, включив их в предметную область философии, мы, философы, тем самым разрушили сложившиеся на протяжении многих веков естественные границы различных наук. Кроме того, представляя нефилософские дисциплины как предельно общие дисциплины, утверждая их чуть ли не «единственным» инструментом междисциплинарного синтеза, мы тем самым ставим философию в зависимое, а точнее, в подчиненное положение.

В условиях плюрализма мнений и идеологий многими философами предпринимаются попытки выхода за рамки методологии классической философии, попытки «доставания» ее, а то и вовсе ее «преодоления» путем «научного» обоснования различного рода иррациональных «метатеоретических» конструкций. Все такого рода построения тоже пока не дали позитивных результатов. Многие идеи, «раскрученные» в 1990-е годы в противовес диалектическому методу, оказались совершенно не пригодными для понимания сущности современного социального бытия. Прежде всего, надо сказать о т. н. «осевом времени» К. Ясперса, цивилизационном подходе, «идее циклизма» и др.

Конечно, не следует полностью отказываться и от теоретических разработок прошлых десятилетий, в том числе в области философии истории. Но, обращаясь к прошлому, изучая историко-философскую литературу, важно не переусердствовать – не превратить старые схемы и теории в абсолютную истину, не «подогнать» под эти схемы современное социальное бытие. Подобные ситуации уже имели место в истории. И по поводу них Гегель иронизировал: «Если в новейшее время снова раздаются призывы, приглашающие нас возвратиться к точке зрения той или другой системы древней философии», то этот совет «имеет тот же источник, как и предложение образованному обществу вернуться к дикарям североамериканских лесов, к их нравам и существующим представлениям» [13, с. 106]. Такое возвращение «мы можем рассматривать как прибежище бессилия, чувствующего, что оно не может справиться с богатым материалом развития» [13, с. 106].

В целом, в теоретическом осмыслении человеческой истории по-прежнему много нерешенных

проблем, особенно в области методологии ее познания, что дает почву для различных субъективистских размышлений о якобы приоритетном статусе социальной философии в ее современных конструктах.

Перспективы дальнейших исследований: исследовать статус философии истории как самостоятельной специальности современной философской науки.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель / Пер. с нем. Г. Г. Шпета; отв. ред. М.Ф. Быкова. – М.: Наука, 2000. – 495 с.
3. Зиновьев А. А. Великий эволюционный перелом / А. А. Зиновьев // Запад. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. – С. 449–508.
4. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории / Г. В. Ф. Гегель / Пер. с нем. А. М. Водена. – СПб.: Наука, 2005. – 479 с.
5. Августин Блаженный. О Граде Божиим / Блаженный Августин. – Минск: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 1296 с.
6. Кон И. С. Философия истории / И. С. Кон // Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 732–733.
7. Осипов Г. В. Социология / Г. В. Осипов // Социологическая энциклопедия: в 2 т. Т. 2 / Нац. общ.-науч. фонд / Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин; Гл. ред. В. Н. Иванов. – М.: Мысль, 2003. – С. 497–498.
8. Давыдов Ю. Н. Социальная философия / Ю. Н. Давыдов // Социологическая энциклопедия: в 2 т. Т. 2 / Нац. общ.-науч. фонд / Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин; Гл. ред. В. Н. Иванов. – М.: Мысль, 2003. – С. 468–469.
9. Момджян К. Х. Социальная философия / К. Х. Момджян // Новая философская энциклопедия: в 4 т. – Т. 3. – М.: «Мысль», 2001. – С. 609–611.
10. Семенов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней) / Ю. И. Семенов. – М.: «Современные тетради», 2003. – 776 с.
11. Гобозов И. А. Социальная философия: учебник для вузов / И. А. Гобозов. – М.: Академический проект, 2007. – 352 с.
12. Келле В. Ж. К вопросу о перспективах социальной философии в России XXI века / В. Ж. Келле // Личность. Культура. Общество. – 2002. – Т. IV. Вып. 3–4 (13–14). – С. 52–56.
13. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Книга 1. – СПб.: Наука, 2001. – 349 с.

Балащенко Инна Валериевна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Пивдэнноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 141.2 + 17.022.1 + 316.613 + 81:1

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК КАТЕГОРИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ

Анализируется языковая личность и ее роль в конструировании социальной реальности с точки зрения социальной философии.

Ключевые слова: язык, языковая личность, языковая картина мира, мир социальных групп, социальная реальность, социокультурная реальность, конструирование социальной реальности

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Аналізується мовна особистість та її роль у конструюванні соціальної реальності з точки зору соціальної філософії.

Ключові слова: мова, мовна особистість, мовна картина світу, світ соціальних груп, соціальна реальність, соціокультурна реальність, конструювання соціальної реальності

LANGUAGE PERSONALITY AS A CATEGORY OF SOCIAL PHILOSOPHY

The language personality and her role in designing of social reality from the point of view of social philosophy are analyzed.

Key words: *language, linguistic personality, language picture of the world, the world social groups, social reality, socio-cultural reality, the construction of social reality*

Актуальность исследования проблемы. Хотя XXI век отмечен переменами в ориентирах общества вообще и социальной философии в частности, ее стремлением найти основания бытия в самом человеке, проблема взаимоотношений человека и общества по-прежнему остается в числе наиболее важных.

Одним из способов рассмотрения данной проблемы становится идея анализа языковой личности как категории социальной философии. Это предоставляет ряд возможностей, игнорируемых ранее многими исследователями. Среди таких возможностей отметим, во-первых, всесторонний анализ языковой личности как универсальной категории, и, во-вторых, рассмотрение языковой личности как социального фактора, конструирующего социальную реальность. При этом термин «социальное» подчеркивает, что реальность конструируется непременно в рамках человеческого взаимодействия.

Объектом исследования нашей работы является языковая личность.

Исходя из данного объекта, можно выделить **предмет исследования** – социально-философские основания исследования языковой личности.

Цель данного исследования состоит в изучении социальной реальности, которую создает языковая личность, используя социально-философскую направленность проблемы.

Достижение поставленной цели потребовало решения следующих **задач**:

1. Исследовать смысловое наполнение термина «языковая личность» в современной социальной философии.
2. Проанализировать социальную реальность языковой личности.
3. Изучить роль языковой личности в конструировании социальной реальности.
4. Универсализировать основные теоретические положения, связанные с понятием языковой личности, а также базовые принципы исследования языковой личности.

Степень научной разработанности проблемы. Анализируя категорию «языковая личность», следует отметить, что оно разрабатывалось преимущественно в лингвистическом ключе. Представления о языковой личности имплицитно присутствуют уже у Г. Штейнталя, В. Вундта, А. А. Шахматова. Первое эксплицитное обращение к теме языковой личности связано с именем Й. Вайсгербера. Отметим значение работ советского ученого В. В. Виноградова, который упоминает языковую личность в контексте анализа языка художественной литературы в работе «О художественной прозе» (1930 год) [1], где разрабатываются два пути изучения языковой личности – личность автора и личность персонажа. Также можно выделить большую роль в развитии представлений о личности говорящего таких выдающихся ученых, как К. Ажежа, Г. О. Винокура, Ю. М. Лотмана, М. М. Бахтина, У. Эко и других.

Исследованием проблемы непосредственно языковой личности занимались такие ученые, как Г. И. Богин, Ю. Н. Караулов, В. П. Нерознак, С. Г. Воркачев, А. Г. Баранов, Т. Н. Снитко, С. А. Сухих, В. В. Зеленская, А. В. Пузырев, В. И. Карасик, Л. П. Крысин, О. Б. Сиротинина и другие.

Со времени появления самого термина «языковая личность» исследователей интересовал, прежде всего, обобщенный образ носителя языка. Однако в последнее время заметно увеличилось количество работ, посвященных изучению индивидуальных особенностей языковой личности, и преимущественно речь идет о ее проявлениях в контексте художественной литературы (Е. Ю. Геймбук, Л. А. Каракуц, З. А. Кузневич, А. П. Чехова, Л. Н. Чурилина и другие). В данном отношении следует отметить преимущественный анализ «элитарных» языковых личностей и недостаточное внимание к рядовым носителям языка. Представляется, что постижение сущности языковой личности невозможно без первоначального изучения человека говорящего.

Диалектическая связь индивидуального и социального, заключенная в понятии «личность», выражается в том, что категория «языковая личность» может использоваться для обозначения как индивидуального для каждого говорящего способа использования языковых средств, так и когнитивно-дискурсивного инварианта.

Однако, как нам представляется, при изучении языковой личности не следует ограничиваться лишь лингвистическими изысканиями, но обязательно должны приниматься во внимание и

социальные, и социально-философские основания.

С точки зрения развития социально-философской мысли можно говорить о том, что разнообразный вклад в изучение декларируемой проблемы внесли Пифагор и Сократ, Платон и Аристотель, Августин Блаженный и Фома Аквинский, Д. Тидеманн и И. Гердер, В. Гумбольдт и Г. Гегель. Они подчеркивали высокую роль красноречия, гармоничности, стройности, поэтичности и благозвучия языка в культурном формировании человека. Одновременно вышеперечисленные ученые рассматривали язык как величайшее достижение общества и важный критерий уровня развития его культуры.

Современное понимание роли языка и языковой личности в жизни общества стало складываться в XIX-XX веках под влиянием работ известных лингвистов, философов и социологов. Следует вспомнить таких ученых, как Ф. де Соссюр, Л. Витгенштейн, Ч. С. Пирс, Э. Сепир, Л. Уорф, Л. Ельмслев, Т. Кун, В. Кульман и многих, многих других.

В то же время в современной социально-философской мысли изучение языковой личности, как нам представляется, не получило должного освещения и лишь в последнее время интерес к ней стал возрастать. Данный факт обусловлен проблемами, с которыми столкнулось современное общество, в том числе и украинское.

В украинской научной мысли следует отметить работы: Ф. Бацевич [2], анализирующего философию языка; Л. Нагорной [3], исследующей связь языка и политики; О. Федык [4], рассматривающей значение языка в аспектах философии, языкознания и психологии.

В контексте социальной философии отметим значение одесской научной школы, среди которой можно выделить работы Е. Р. Боринштейна [5-10].

Классификации подходов к изучению языковой личности позволяют судить о том, что многие авторы уделяют внимание социальному аспекту языковой личности (аксиологический, национальный, социолингвистический подходы). Тем не менее, при всем разнообразии подходов к языковой личности и вниманию к социальной составляющей, значение языковой личности для процессов социального конструирования реальности остается малоизученным.

Особо следует подчеркнуть роль языка в процессе конструирования социальной реальности, поскольку он, во-первых, выполняет ряд значимых функций: социализирующую, коммуникативную, гносеологическую, регулятивную, экспрессивную и другие; во-вторых, позволяет осуществлять когнитивные операции, в ходе которых производятся абстракции и типизации, необходимые для повседневного опыта; в-третьих, обеспечивает общение между личностями, социальными группами, социумами, в результате которого вырабатываются столь значимые для социальной жизни конструкции.

Язык, будучи системой знаков, служащей средством человеческого общения, мышления и выражения, является универсальной средой конструирования социальной реальности и универсальной средой существования человека: овладев им, человек уже не может отказаться от его использования, его существование неразрывно связано с языком. Этим обусловлен тот факт, что язык является средой существования социальной реальности, в том числе повседневной реальности, которая создается посредством коммуникации и соткана из языковых структур. Конструирование носит языковой характер, поскольку язык – это наиболее универсальное средство общения и познания.

Более того, язык является неотъемлемой составляющей бытия личности, любая личность отображена в языке. Язык представляется тем началом, которое сущностно объединяет личность и конструируемую ею реальность. Таким образом, категория «языковая личность» релевантна для рассмотрения вопроса о конструировании реальности.

Проблема социального конструирования реальности рассматривается, прежде всего, в рамках феноменологической философии и социологии, где наиболее показательна работа П. Бергера и Т. Лукмана «Социальное конструирование реальности» [11]. Необходимо отметить, что влияние на становление данной концепции оказали прагматизм, понимающая социология М. Вебера, идеи символического интеракционизма, феноменология.

Более того, необходимо отметить, что история философской мысли богата примерами разработки идеи конструирования реальности. Так, радикальный конструктивизм (Э. фон Глазерсфельд, У. Матурана, Х. фон Ферстер и другие) прямо указывает на связь этой теории с идеями Ксенофана, Протагора, скептиков, Дж. Вико, Дж. Беркли, И. Канта, Ж. Пиже и многих не упомянутых нами известных ученых. Однако исследователи данного направления не акцентируют внимание на социально-философской проблематике, интересуясь, преимущественно, эпистемологическим аспектом конструирования, а не онтологическим или социальным: познание рассматривается как

активный процесс конструктивной деятельности субъекта, как способ организации субъектом опыта, оно имеет адаптивное значение (нацелено на приспособление и выживание) и, следовательно, практический характер. А социальный конструкционизм (К. Джерджен, С. Московичи, Дж. Шоттер и другие), ставящий в центр внимания вопросы об отношениях, коммуникативных процессах, носит в значительной степени психологический характер. Хотя и для теории социального конструирования реальности, и для радикального конструктивизма, и для социального конструкционизма актуальна проблема взаимоотношений «индивид-общество», представляется, что лишь теория социального конструирования реальности концентрирует внимание на сугубо социологическом и социально-философском толковании процесса конструирования реальности.

Таким образом, обращает на себя внимание такой факт, что исследователи проблем социального конструирования реальности не обращались к языковой личности как к возможному субъекту конструирования (хотя уделялось достаточное внимание языку как той среде, в которой происходит конструирование), равно как исследователи языковой личности не рассматривали проблему конструирования ею реальности.

Настоящая работа, проанализировав содержание понятия «языковая личность» с социально-философских позиций, направлена на исследование роли языковой личности в социальном конструировании реальности.

Изложение основного материала. Началом современного анализа термин «языковая личность» во многом обязан Ю. Н. Караулову, который наполнил эту категорию особым теоретическим содержанием. Сам термин «языковая личность» и его значение представляются уже в значительной степени устоявшимися в лингвистике. В словаре «Русский язык. Энциклопедия» этот термин понимается как многозначный:

«Языковая личность: 1) любой носитель того или иного языка, охарактеризованный на основе анализа произведенных им текстов с точки зрения использования в этих текстах системных средств данного языка для отражения видения им окружающей действительности (картины мира) и для достижения определенных целей в этом мире; 2) наименование комплексного способа описания языковой способности индивида, соединяющего системное представление языка с функциональным анализом текстов» [12, с. 671].

Учитывая социально-философский характер работы, мы будем руководствоваться определением Е. Р. Боринштейна, который настаивает, что «языковая личность – это социокультурный и когнитивно-коммуникативный инвариант, обобщенный образ носителя социокультурных, коммуникативно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей и ценностных ориентаций, знаний, установок, мотивов и форм поведения» [10, с. 6]. Данное определение навело нас на мысль о значении языковой личности не только в конструировании социальной реальности, но и в формировании социокультурной реальности, являющейся естественной данностью любого общества.

Согласно И. Канта, человеческое знание основано на производимых мышлением операциях структурирования, которые трансформируют ощущения в чувственные образы. Знание является конструктом человеческого мышления и возникает в результате взаимодействия «узнаваемого» с мыслительными возможностями познающего субъекта. Конструктивные знакообразующие потенции познающих субъектов считаются общими для всех людей. Это не означает, что все познающие субъекты создают идентичные познавательные конструкты; но разнообразие конструктов на некотором абстрактном уровне является отражением категорий, управляющих этим процессом – например, логических. Поэтому всякая социальная реальность становится межсубъектной посредством коммуникации.

Важным фактором в становлении или изменении знаковых подсистем является, соответственно, принятие или отвержение структуры знания. Если старая структура знания отвергается или оказывается непригодной для описания или объяснения некоторого объекта, ее место заполняется новой или модифицированной. В этой связи можно говорить о сосуществовании конкурирующих структур знания, каждая из которых, являясь продуктом человеческого разума и человеческого взаимодействия, не может претендовать на абсолютную истину. Следовательно, можно говорить о том, что различные гипотетико-аргументационные составляющие могут в равной степени характеризовать языковую личность.

Учитывая рамки социальной философии, основными характеристиками языковой личности мы считаем ценности, ценностные ориентации и результаты деятельности.

При таком понимании действительности проблема социального конструирования реальности может быть рассмотрена в контексте языковой картины мира и миров социальных групп. *Языковая картина мира* представляется нам исторически сложившейся в обыденном сознании личности,

социальной группы, социума и отраженной в языке совокупностью представлений о мире и месте в нем человека, определенным способом и средством концептуализации действительности. В то же время *мир социальных групп* – это субъективно-объективная реальность, основанная на социокультурных приоритетах некоторых совокупностей людей, находящихся во взаимодействии и объединенных общими интересами и целями.

Социальное конструирование реальности представляется нам явлением, закрепленным в языке и имеющее отношение к каждой личности, живущей и действующей в мире. Поскольку социальная реальность творится исключительно самими людьми, главной этической направленностью работы можно считать обоснование необходимости осознания каждой личностью ответственности за совершаемые ею действия, причем такой ответственности, которая касается не только окружения личности, но и ее самой. Это особенно важно для современной Украины, переживающей сегодня один из самых знаковых периодов своей истории.

Процесс конструирования реальности вызван тем, что люди, пытаясь получить знание об окружающем их мире, творят реальность с помощью знаков и символов, что позволяет им защищаться от неопределенности, хаоса, устанавливать взаимосвязь и совершать взаимодействия, являющиеся залогом успешного существования.

Удостовериться в том, что его представления адекватны, человек может посредством опыта взаимодействия с миром, а также путем сопоставления своего мнения с мнением других людей. Значимость общения для конструирования реальности в этом отношении очевидна: общение является средой, в которой осуществляется реальность. Этим обусловлена важность понятия «интерсубъективность», которое занимает одно из центральных мест в рамках теории социального конструирования реальности, как, впрочем, и в социальной философии в целом. Общество является коммуникативным процессом, поскольку оно существует в виде актов коммуникативного характера и вариаций коммуникаций различного рода, которые индивиды воспроизводят и творят каждый день в ходе социальных взаимодействий.

Поскольку язык является одним из основных средств общения, его значимость для процесса конструирования также не подлежит сомнению. Язык – важнейшая сфера существования и воплощения типизаций – базовых механизмов социального конструирования: он не только хранит типизации и предоставляет их для использования, но и обеспечивает выработку новых типизаций в процессе взаимодействия.

Особо следует отметить двойственный характер языка. С одной стороны, справедливо утверждение, что язык – это не некая самостоятельная абстрактная сущность, он не существует вне тех, кто думает и говорит на нем. Язык существует постольку, поскольку он употребляется, используется людьми. С другой стороны, язык, будучи созданным и создаваемым, становится фактичностью, которая, в свою очередь, оказывает влияние на индивида, поскольку каждый из нас усваивает язык в процессе социализации как нечто «объективно» существующее. Созданный таким образом человеком продукт оказывает влияние на своего создателя. В этом смысле особое значение для описания процесса конструирования приобретает понятие «языковая личность».

Именно языковая личность как совокупность общественных качеств и как целостная индивидуальность должна определяться в качестве источника конструирования реальности (при этом ни в коей мере не ставится под сомнение возможность существования иных источников конструирования). Понятие «личность» имеет как индивидуальное, так и социальное измерение, а понятие «языковая» подчеркивает фундаментальную роль языка для существования личности.

Роль языковой личности в конструировании реальности может быть раскрыта на двух уровнях: лингвофилософском и социально-философском. Изучение данных уровней вскрывает особенности механизмов конструирования и позволяет получить развернутую картину функционирования языковой личности в пространстве повседневности.

Социально-философский уровень изучения значимости языковой личности важен с точки зрения изучения существования общества и личности в обществе, ее приоритетов и смысло-жизненных ориентиров.

Любой человек, включаясь в социальные отношения, становится личностью и принимает участие в конструировании реальности, создании смысла жизни, что может происходить как на индивидуальном, так и на групповом и общечеловеческом уровнях. Для социального конструирования реальности ключевое значение имеют последние два уровня, хотя уровень индивидуального конструирования также важен ввиду той противодействующей силы, которая, совместно с групповым конструированием, вызывает противоречие, побуждающее личность к развитию.

Конструирование реальности в рамках социальных групп и социальных институтов дает возможность осмыслить уровень социально-философского анализа процесса конструирования.

Справедливо говорить о существовании «языков» и «миров» различных групп и социальных институтов, что подчеркивает множественный характер социальной реальности. Данное многообразие существует, однако, в рамках единой реальности повседневной жизни, и язык в данном отношении является как средством общения между социальными группами и внутри них, так и средством разобщения, что важно для осмысления современной действительности, процессов глобализации, глокализации и глоболокализации.

Особого внимания заслуживает изучение конструирования реальности на иных социальных уровнях (иные социальные общности), а также исследование конкретных механизмов данного конструирования применительно к каждому уровню.

В отношении социальных институтов следует подчеркнуть, что, хотя язык и не является исключительным условием появления институтов, он играет значительную роль в их существовании и функционировании, поскольку выражает нормы и правила, на которых основаны институты, а также обеспечивает процессы их легитимации.

Наряду с конвенциональностью, в языковой и речевой деятельности имеет место и игровое начало. Умелое использование языкового материала не только на уровне правил, но и на уровне импровизации позволяет говорить о Личности в подлинном смысле слова, поскольку предполагает высокую степень не только владения языком, но и социальной активности.

В этом смысле можно отметить некоторую противоречивость, присутствующую в развитии любой личности, которая выражается в следующих антиномиях: индивидуальное - коллективное, творческое - нормативное, потребность в экспрессии - необходимость подчиняться общественным нормам и правилам.

Конструкции, приобретшие нормативный, конвенциональный характер, имеют определенную власть над своими создателями, но они, все же, являются результатом деятельности субъектов. Подобный характер конструкций не отменяет значимости созидания нового, пересмотра традиций и их изменения.

Поскольку все мы принимаем участие в конструировании реальности, каждый человек в отдельности и все люди вместе являются ответственными за произведенные конструкции именно потому, что они, объективируясь, неизбежно оказывают на людей влияние. Поэтому вся ответственность за устройство мира лежит на каждом человеке и на обществе в целом.

Представляется, что уровни социального конструирования не исчерпываются вышеперечисленными, и выявление и изучение иных уровней может стать предметом дальнейших исследований. Кроме того, могут быть более подробно изучены обозначенные в работе механизмы конструирования, проведена их классификация, анализ, систематизация.

Для анализа языковой личности в рамках социальной философии как нельзя более подходит концепция постмодернизма. Постмодернизм исходит из принципа радикального плюрализма стилей и художественных программ, мировоззренческих моделей и языков культуры. Мир мыслится им как текст, как бесконечная перекодировка и игра знаков, за пределом которых нельзя явить означаемые «вещи» как они есть, «истину» саму по себе, а текст мыслится «интертекстуально», как игра сознательных и бессознательных заимствований, цитат, клише.

Выводы. Во-первых, понятие «языковая личность» в рамках исследования представлено как социально-философское понятие. Рассмотренное нами определение языковой личности привело к пониманию значения социальной и социокультурной реальности для современной языковой личности.

Во-вторых, анализ степени разработанности проблемы показал, что общество во все времена своего существования придавало особое значение языковой личности, подчеркивание значение речи для говорящего и слушающего.

В-третьих, изучение истории философской мысли показало значимость роли языковой личности в конструировании социальной реальности.

В-четвертых, даны определения понятиям «языковая картина мира» и «мир социальных групп» с точки зрения социальной философии. Языковая картина мира показана как исторически сложившаяся в обыденном сознании личности, социальной группы, социума и отраженная в языке совокупность представлений о мире и месте в нем человека, определенный способ и средство концептуализации действительности. Мир социальных групп анализируется в плане субъективно-объективной реальности, основанной на социокультурных приоритетах некоторых совокупностей людей, находящихся во взаимодействии и объединенных общими интересами и целями.

В-пятых, рассмотрено значение языка для функционирования социальных институтов, которое представляется нам одним из определяющих, так как без смысловой наполненности деятельности жизнеспособность любого социального института может быть подвергнута значительному сомнению.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Виноградов В. В. О художественной прозе / В. В. Виноградов. – М.: ГИЗ, 1930 – 190 с.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Ф. С.Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 240 с.
3. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
4. Федик О. С. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. С. Федик. – Львів: «Місіонер», 2000. – 300 с.
5. Боринштейн Е. Р. Личность: ее языковые ценностные ориентации / Е. Р. Боринштейн, А. А. Кавалеров. – Одесса: Астропринт, 2001. – 168 с.
6. Боринштейн Е. Р. Мова як продукт історії: національний суверенітет через збереження мовної культури / Е. Р. Боринштейн // Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції. – 1995. – Одеса: ОІСВ. – С. 84-86.
7. Боринштейн Е. Р. Свобода языковой личности и современное трансформирующееся общество: интеграционные и дезинтеграционные тенденции / Е. Р. Боринштейн // Перспективи. – 2001. - № 2 (14). – С 8-12.
8. Боринштейн Е. Р. Соціокультурні особливості мовної особистості і її адаптація до змін мовного середовища / Е. Р. Боринштейн // Перспективи. – 2003. - № 5 (7). – С. 63-72.
9. Боринштейн Е. Р. Социокультурные конструкты языковой личности / Е. Р. Боринштейн / Грані. – 2006. - № 2 (46). – С. 76-80.
10. Боринштейн Е. Р. Социокультурные пролегомены языковой личности / Е. Р. Боринштейн / Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання». – Одеса Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського». – 2014. – С. 5-8.
11. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Московский философский фонд «Academia-Центр», «Медиум» (Москва). – 336 с.
12. Русский язык. Энциклопедия / [гл. ред. Ю. Н. Караулов]. – М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 703 с

Боринштейн Евгений Русланович - доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и социологии Государственного учреждения «Пивдэнноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 316.61+316.74:80+17.021+130.2

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПРОЛЕГОМЕНЫ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Анализируются социокультурные пролегомены языковой личности. Рассматривается смысловое содержание категории «социокультурное», основывающееся на единстве культурного и социального как основы развития общества и личности. Исследуются социокультурные характеристики и концепты языковой личности – образного носителя социокультурных, культурно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей и ценностных ориентаций.

Ключевые слова: *социокультурное, социокультурные пролегомены, социокультурные аспекты, языковая личность, аспекты языковой личности, картина мира*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОЛЕГОМЕНИ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Аналізуються соціокультурні пролегомени мовної особистості. Розглядається смисловий зміст категорії «соціокультурне», що ґрунтується на єдності культурного і соціального як основи розвитку суспільства та особистості. Досліджуються соціокультурні характеристики і концепти мовної особистості - образного носія соціокультурних, культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей та ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: соціокультурний, соціокультурні пролегомени, соціокультурні аспекти, мовна особистість, аспекти мовної особистості, картина світу

SOCIOCULTURAL PROLEGOMENA LANGUAGE PERSONALITY

Sociocultural Prolegomena linguistic identity. Considered meaningful in the category "sociocultural", based on the unity of cultural and social as the basis for the development of society and the individual. Examines the sociocultural characteristics and concepts of language personality - shaped media sociocultural, cultural, linguistic and communicative and active values and value orientations.

Key words: sociocultural, sociocultural Prolegomena, social and cultural aspects, linguistic personality, aspects of language personality, picture of the world

Постоянно трансформирующиеся в современном обществе представления о личности и принципах ее становления в контексте развития глобализации и формирования новой информационно-коммуникативной культуры, проблемы современной Украины обусловили выбор темы настоящего исследования. Сегодня становится очевидным, что мировая цивилизация развивается по пути расширения взаимосвязи и взаимозависимости стран, народов, социумов, культур. Этот процесс охватывает самые разнообразные стороны жизни всех стран мира. Характерной чертой современной социокультурной ситуации является бурный рост культурных обменов, прямых и виртуальных контактов между личностями, формирование огромного количества новых сообществ. Процесс взаимодействия культур, ведущий к унификации, вызывает разную реакцию от стремления к сохранению самобытности до проницаемости собственных культурных границ. Можно утверждать, что современное социокультурное пространство структурируется на основе мультикультурных связей. Изменившиеся условия отражаются и на представлениях о личности в культуре.

В то же время наблюдается явное стремление людей к идентификации и самоидентификации, сохранение собственного Я во время тоталитарного господства массовой культуры. Это доказали и последние выборы в структуры Европейского союза.

Идет постоянный поиск совмещения ценностей глобализации и глокализации в контексте сбережения и оберегания самости каждой отдельной личности. В данной ситуации развитие языковой личности, как мне представляется, будет способствовать решению всех вышеперечисленных проблем.

Объект исследования – языковая личность и ее социокультурные идентификаторы.

Предмет исследования – влияние общества на социокультурные основания языковой личности.

Целью исследования является анализ социокультурных пролегоменов как ведущих составляющих для изучения языковой личности.

В соответствии с заявленной целью выделим следующие задачи:

1. Изучить проблему соотношения личности, социума и культуры сквозь призму языка как основной символической системы, оказывающей основополагающее значение на формирование и развитие личности.

2. Охарактеризовать категорию «социокультурное».

3. Проанализировать социокультурные пролегомены языковой личности в социально-философском контексте.

4. Исследовать аспекты языковой личности, способствующие ее жизни в обществе.

5. Осуществить анализ основных типов языковой личности.

Постановка проблемы. Мы являемся свидетелями становления нового типа личности, для которой характерна восприимчивость к новым реалиям современности, социальному заказу, адекватная реакция на общественное воздействие и умение его формировать, не просто многоязычие,

но знание и понимание различий собственной и чужих культур. Успех в различных областях деятельности зависит от способности быстро адаптироваться к различным социокультурным условиям. Личность современного типа предстает как типичный носитель своей национальной культуры, адаптированный к интеркультурной среде.

В связи с этим актуализируется вопрос о значении и функциях языка в становлении личности в условиях информационно-коммуникативной культуры. В данном контексте язык понимается не только в инструментальном ключе, но и как особый мир, в который погружена личность.

Изложение основного материала. Исследования проблемы соотношения личности и культуры, основываясь на языке как решающем объединяющем факторе, предпринимались давно. В центре внимания первоначально находилась культура (традиции, обычаи, нравы, жизненные уклады, способы хозяйствования, воспитания, семейные отношения). Первые попытки осмысления языка как феномена можно усмотреть еще в античной философии у Гераклита, софистов, Платона, Аристотеля. В качестве предмета философско-культурологического анализа язык предстает с начала Нового времени (Д. Вико, И. Гердер, Б. Спиноза). Идея о существовании особого языкового мировидения была сформулирована В. фон Гумбольдтом. В его понимании язык не только воплощает историческую картину мира народа, не только оформляет ее, но и определяет структуру деятельности в определенных границах [1, с. 42]. Он подчеркивал взаимозависимость языка от мышления и обусловленность его каждым конкретным языком и отмечал важность познания через «языковое мировидение» картины мира другого народа.

С другой стороны, начиная с XIX в., общество становится предметом исследования в трудах М. Вебера, В. Виндельбанда, Э. Дюркгейма, Г. Зиммеля, О. Конта, К. Маркса, Д. С. Милля, Д. Риккардо, Д. Ролза, А. Смита, Ф. Энгельса и других ученых, выражая общую мировоззренческую направленность XIX века. А в конце XIX - начале XX века в научный оборот вводится термин «картина мира», сначала в физике Г. Герцем и М. Планком, а затем в культурологических исследованиях (Г. Д. Гачев, А. Я. Гуревич, А. А. Зализняк, Ю. М. Лотман, В. Н. Топоров, О. М. Фрейденберг и другие), под которой понимаются ценности, нормы, принципы и способы деятельности и мышления, заложенные в определенном типе культуры и представленные в образной форме [2, с. 34].

С точки зрения философии, картина мира представляет собой совокупность мировоззренческих знаний о мире [3, с. 201]. Эта картина мира проявляется в знаковых и символических системах, важнейшей из которых выступает язык. Языковые отношения влияют и на культурную картину мира, которая является системой «образов, представлений, знаний об устройстве мира и месте человека в нем» [4, с. 197].

Таким образом, в начале XX века в поле исследований оказалась проблема взаимосвязи языка, мышления и культуры. Особый интерес исследователей связан с изучением вопроса, каким образом в сознании человека активность языка как символической системы конструирует мир в целостность картины мира. Целенаправленно данное положение разрабатывалось в работах Э. Сепира и Б. Уорфа [5-7]. Получив название теории лингвистической относительности, эта концепция исходит из представления о том, что язык является основой картины мира, складывающейся у каждого человека. Особенно важным для научной мысли стало сформировавшееся понимание, что, дав определение новому предмету или явлению, мы тем самым вводим их в систему категорий, которая уже существует в нашем сознании. Человек видит мир так, как он об этом говорит. И каждый язык имеет собственный способ презентовать одну и ту же реальность.

С середины XX века язык становится основной областью исследований специалистов-гуманитариев от философов до антропологов. Акценты смещаются от лингвистических аспектов в сторону изучения социально-психологических и социокультурных характеристик общения. Если в 30-60-х годах XX века внимание исследователей сосредотачивалось на особенностях речевой деятельности, правилах речевого поведения (Л. Блумфилд, Н. Хомский, Р. Якобсон, пражская лингвистическая школа), то позднее проблемами сущности общения заинтересовались социологи, появился культурологический интерес (публикации тартусской школы «Труды по знаковым системам», Тарту, 1967-1989). Стало возможным связывать процесс передачи и получения сообщений с личностью самих участников, представить общение как феномен определенного типа культуры.

В 40-е годы XX века появились публикации, связанные с изучением процессов коммуникации, которая сегодня является важнейшей составляющей социокультурного пространства. Одной из наиболее значимых можно назвать монографию американских исследователей Э. Холла и Д. Трагера «Culture as Communication» («Культура как коммуникация»), опубликованной в 1954 г., в которой впервые был употреблен термин «межкультурная коммуникация» [2, с. 19]. Как мне кажется, в свете

понимания значимости социокультурного в жизни личности под межкультурной коммуникацией можно подразумевать культурно и социально обусловленный процесс обмена информацией различного характера и содержания, имеющий своей целью достижение взаимопонимания и осуществляемый индивидами, группами и социумами, принадлежащими к различным культурам. Впрочем, это уже тема отдельного исследования.

Трансформационные процессы в современном обществе, требующие смены стереотипов и адаптационных стратегий, находят отражение в языковых реалиях. Поэтому необходимо предпринять попытку нового культурологического исследования языка как способа построения новой культурной среды и фактора становления личности в пространстве социокультурных коммуникаций.

Интерес к вопросам специфики языковых и социокультурных взаимодействий заставляет постоянно обращаться к проблеме соотношения языка, личности, социума и культуры. Успешная адаптация личности в современном трансформирующемся обществе является целью новой системы образования и воспитания личности. Такое содержание образования называется коммуникативным в силу того, что является выражением коммуникативного понимания современной социальной и культурной реальности. Разум не связывает себя только с познавательным процессом, а в силу специфики личности до повседневного общения – проявлением сложной индивидуальной и социокультурной реальности. Таким образом, изменившиеся представления о положении личности в современной культуре актуализируют проблему роли языка в становлении нового типа личности и формировании новой, коммуникативной по сути, парадигмы культуры в целом.

Как известно, творит культуру и живет в ней человек, личность. Именно в личности на передний план выходит социальная природа человека, а сам человек выступает как субъект социокультурной жизни. Становление личности, с точки зрения А. Маслоу, - это движение к идеалу, в качестве которого выступает личность, всесторонне реализовавшая себя. Он пишет: «Человеческому существу, чтобы жить..., необходимы система координат, философия жизни, религия (или заменитель религии), причем они нужны ему почти в той же мере, что и солнечный свет, кальций или любовь» [8, с. 250].

Личность должна рассматриваться в перспективе культурной традиции народа, этноса, ибо для рождения человека в человеке необходим культурно-антропологический прототип, который формируется в рамках культуры.

Категории культуры – это пространство, время, судьба, право, богатство, труд, совесть, смерть и т. д. Они отражают специфику существующей системы ценностей и задают образцы социального поведения и восприятия мира. Это своеобразная система координат, которая формирует языковую личность.

С моей точки зрения, *языковая личность* – это социокультурный и когнитивно-коммуникативный инвариант, обобщенный образ носителя социокультурных, культурно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей и ценностных ориентаций, знаний, установок, мотивов и форм поведения.

В настоящее время понятие языковая личность активно используется не только в лингвистике, но и в философии, социологии, лингвокультурологии, психо- и социолингвистике, лингводидактике, психологии и других областях гуманитарного знания. В самом общем виде оно указывает на социокультурный и национально-специфический тип коммуникатора, на личность, взятую в ее отношении к языку и речи, и, следовательно, соотносимую с определенным этнонациональным, социальным и культурным контекстом.

На мой взгляд, особенного внимания заслуживают социокультурный, ценностный, когнитивный и поведенческий аспекты языковой личности, как аспекты, способствующие не только ее жизни в обществе, но и принятию ею конкретных решений, непосредственно влияющих на жизнедеятельность всего социума.

Социокультурный аспект помогает рассматривать языковую личность как единство социального и культурного, связанное с конкретной деятельностью человека. Сама языковая личность при социокультурном подходе рассматривается как связанная с обществом как системой отношений и культурой, так и совокупностью ценностей и норм. *Ценностный аспект* языковой личности содержит общечеловеческие и национально-специфические нормы и ценности, отражающие историю и мировосприятие людей, объединенных культурой и языком. Они выражены в «прецедентных текстах», коммуникативных стратегиях вежливости, оценочных значениях слов, представленных в данном культурном контексте. *Когнитивный аспект* языковой личности связан с языковой категоризацией действительности, проявляющейся в национально-специфической картине мира, что предполагает применение номинативных стратегий. *Поведенческий аспект* языковой личности определяется специфическим набором речевых характеристик и паралингвистических средств общения, указывающих на возрастные, половые, социально-ролевые, культурные, этно-национальные

и другие особенности дискурса в статусном, ролевом или бытовом, ситуативном общении, которые реализуются в соответствующих дискурсивных стратегиях.

Языковая личность может рассматриваться в нескольких планах: как проявление индивидуальных особенностей и как проявление типовых черт, характерных для определенной группы носителей языка, объединенных по этническим, социокультурным, профессиональным, возрастным и другим признакам. Таким образом, можно выделить следующие типы *языковой личности*:

- 1) социально-профессиональный, или корпоративный тип;
- 2) социально-культурный тип, частным случаем которого является историко-культурный тип, предполагающий изучение языковой личности в диахроническом аспекте;
- 3) социально-возрастной тип;
- 4) этно-национальный тип, основывающийся на ценностях какого-либо или каких либо этносов, к которым языковая личность себя относит.

Представляя собой один из многих способов описания социокультурной реальности, социокультурный подход к языковой личности опирается на актуальные концепты, которыми руководствуется языковая личность, и которые являются следствием ее собственного опыта и мировоззрения, а также опыта ее социокультурного окружения. Под **концептом** понимается устойчивая языковая или авторская идея, имеющая исходное утверждение теоретического знания, основа категориального строя той или иной системы знания. Другими словами, введением концептов обозначается наличие ключевых утверждений относительно природы, свойств и особенностей исследуемой реальности. В данном случае речь идет о социокультурных концептах, как таких, которые составляют основу личности, поскольку личность не может существовать без своего социального и культурного окружения. Концепты образуют методологический каркас, позволяющий исследователю разрешить существующие концептуальные противоречия, выбрав из существующего набора исходных теоретических постулатов, вырабатываемых при рассмотрении сложных общественных феноменов, тот, который наиболее отвечает целям и задачам исследования.

Основными социокультурными концептами языковой личности являются следующие:

1. Концепт *homo activus*, согласно которому человек является био-социо-культурным существом, осознающим, что его действия являются компонентом взаимодействия с другими субъектами. В данном случае языковая личность будет рассматриваться как некоторая первичная и самодостаточная реальность, обладающая свободной волей и в ходе своих действий влияющая на социальные нормы.

2. Концепт эволюции является логическим развитием предыдущего принципа. Он означает способность системы к развитию, что делает возможным утверждение о появлении качественно иных по характеру социокультурных явлений в процессе развития общества.

3. Концепт антропосоциентального взаимодействия, позволяющий определить движущие силы эволюции общества и роль *homo activus* в этом процессе. Согласно этому принципу самосознание *homo activus* может соответствовать или не соответствовать типу общества, в котором он находится, что на определенном периоде приводит к смене социокультурной среды. В исторической ретроспективе это выражается в революциях, бунтах, реформах. Несмотря на то, что количество концептов достаточно велико, социокультурная составляющая обязательно выведет нас на концепт историзма, подразумевающий необходимость исторической ретроспективы для понимания особенностей функционирования общественных институтов.

4. *Концепт нравственности, позволяющий оценивать жизнь общества и свое поведение с точки зрения нравственных приоритетов как категорического императива.*

Отсюда необходимо выделить значение языковой культуры для языковой личности. Понятие *языковой культуры* наряду с широко используемыми в научной литературе понятиями языковой личности и языковой картины мира помогает решать проблему соотношения культуры и личности. Языковая культура – это не только умение пользоваться языком, но, прежде всего, вхождение в общественную жизнь посредством языка, принятие новых концептов поведения и продуцирование их с помощью языка. Таким образом, современная языковая культура выступает определенной средой становления личности, и эта среда по своему характеру мультикультурная.

Единственно верной политикой государства в этих условиях является мультикультурализм, а основной целью образования должно стать воспитание межкультурной компетентности, которая включает не только многоязычие, но и готовность признавать отличия между людьми и способность к межкультурному пониманию и диалогу. Компетентная языковая личность предполагает сочетание целостной профессиональной подготовки и представлений о мире с высоким уровнем индивидуальной и языковой культуры, куда входят следование этическим нормам общества,

неидеологизированное мышление, допускающее множественность и многопроектность путей личностной самореализации.

В связи с вышесказанным, необходимо уделить внимание пролегоменам языковой личности в плане смысловых предварительных замечаний о предметной содержательности языковой личности. В контексте работы нас интересуют, прежде всего, социокультурные пролегомены, обозначая превосходящую значимость социальных и культурных норм и ценностей.

В силу определенного объема работы возможно лишь обозначить данные пролегомены.

Как мне кажется, понимая под социокультурным единство культуры и социальности, которые образуются и преобразуются деятельностью человека, важно выделить следующие *социокультурные пролегомены языковой личности*:

- интенциональность как первичная смыслообразующая устремленность сознания языковой личности к миру культурного и социального пространства;

- целостность, поскольку языковая личность, безусловно, является целостным комплексом взаимосвязанных элементов;

- ценностно-ориентационная направленность, что предельно значимо как для самой личности, так и для социальных групп и всего социума;

- интегративность. Этот термин часто употребляют как синоним целостности. Однако в контексте данной работы им необходимо подчеркнуть интерес не к внешним факторам проявления целостности, а к более глубоким причинам формирования этого свойства и, главное, - к его сохранению;

- коммуникативность. Языковая личность и ее социокультурные основания не изолированы, а связаны множеством коммуникаций с социокультурной средой, которая неоднородна, представляет собой сложное образование;

- многомерность и многоаспектность, ведь социокультурные пролегомены языковой личности в мультикультурном мире априори предполагают влияние разных культурных и социальных групп.

Исследование социокультурных пролегоменов языковой личности предоставит нам возможности более полного и глубокого познания Человека говорящего.

Выводы:

1. Анализируя специфику социокультурного пространства языковой личности, мы должны учитывать особенности межкультурной коммуникации, под которой можно понимать культурно и социально обусловленный процесс обмена информацией различного характера и содержания, имеющий своей целью достижение взаимопонимания и осуществляемый индивидами, группами и социумами, принадлежащими к различным культурам.

2. Учитывая направленность данной работы, языковая личность рассматривается как социокультурный и когнитивно-коммуникативный инвариант, обобщенный образ носителя социокультурных, культурно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей и ценностных ориентаций, знаний, установок, мотивов и форм поведения.

3. Особенного внимания и углубленного анализа заслуживают социокультурный, ценностный, когнитивный и поведенческий аспекты языковой личности, как аспекты, способствующие не только ее жизни в обществе, но и принятию ею конкретных решений, непосредственно влияющих на жизнедеятельность всего социума.

4. Можно выделить следующие типы языковой личности: социально-профессиональный, или корпоративный тип; социально-культурный тип, частным случаем которого является историко-культурный тип, предполагающий изучение языковой личности в диахроническом аспекте; социально-возрастной тип; этно-национальный тип, основывающийся на ценностях какого-либо или каких-либо этносов, к которым языковая личность себя относит.

5. Основными социокультурными концептами языковой личности являются следующие: *homo activus*, согласно которому человек является био-социо-культурным существом, осознающим что его действия являются компонентом взаимодействия с другими субъектами; эволюция, означающая способность системы к развитию, что делает возможным утверждение о появления качественно иных по характеру социокультурных явлений в процессе развития общества; антропосоциентальное взаимодействие, позволяющее определить движущие силы эволюции общества и роль *homo activus* в этом процессе; нравственность, позволяющая оценивать жизнь общества и свое поведение с точки зрения нравственных приоритетов как категорического императива.

6. Социокультурное понимается автором исследования как единство культуры и социальности, которые образуются и преобразуются деятельностью человека.

7. На основании данной работы выделим следующие социокультурные пролегомены языковой

личности: интенциональность; целостность; ценностно-ориентационную направленность; интегративность; коммуникативность; многомерность и многоаспектность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 448 с.
2. Анцупова В. В. Язык и личность в пространстве современных социокультурных коммуникаций: дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / В. В. Анцупова. – Р-н/Д, 2005. – 118 с.
3. Философский энциклопедический словарь / [ред.-составители Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
4. Культурология: Учебное пособие / [под ред. Г. В. Драча]. – М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. – 413 с.
5. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
6. Уорф Б. Наука и языкознание. Текст / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М.: Иностранная Литература, 1960. – Т. 1. – С. 169-183.
7. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку // История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях / [сост. В. А. Звегинцев]. – М.: Просвещение, 1960. – Ч. 2. – С. 198–224.
8. Маслоу А. Психология бытия. – М.: «Рефл-бук» - К.: «Ваклер», 1997. – 304 с.

Бродецкая Юлия Юрьевна - кандидат социологических наук, доцент кафедры философии и политологии Национальной металлургической академии Украины

УДК 130.12+316.3

ДЕФОРМАЦИЯ ВЕКТОРОВ ЦЕЛОСТНОСТИ: ОТ СОЗИДАНИЯ К ПОТРЕБИТЕЛЬСТВУ

Исследовательский акцент статьи сделан на анализе условий решения проблемы целостности (как индивидуальной, так и социальной). Базируясь на исходном методологическом принципе макромир в микромире и микромир в макромире, автор выделяет необходимые механизмы разворачивания феномена от индивидуального уровня его становления до социального. При этом акцент делается на исходной точке решения заявленной проблемы – развития баланса духовного и материального в человеке, что проявляется в формировании гармоничной системы потребностей личности. Сохраняя и развивая данный принцип, открывается перспектива решения проблемы целостности. С этой целью и возникает необходимость анализа ее фундаментальных предпосылок и факторов.

Вместе с этим, исследователь делает акцент на причинах, ведущих к деформации феномена, среди которых основной выступает трансформация исходных активаторов человеческого развития – потребностей, их псевдозаменителями – желаниями, актуализация которых и изменяет векторы и направленность индивидуального и социального развития в целом.

Ключевые слова: индивидуальная целостность, социальная целостность, факторы деформации целостности, желания, социальная среда, культура

ДЕФОРМАЦІЯ ВЕКТОРІВ ЦІЛІСНОСТІ: ВІД ТВОРЕННЯ ДО СПОЖИВАЦТВА

Дослідницький акцент статті зроблений на аналізі умов вирішення проблеми цілісності (як індивідуальної, так і соціальної). Базуючись на вихідному методологічному принципі макросвіт в мікросвіті та мікросвіт в макросвіті, автор виділяє необхідні механізми розгортання феномена від індивідуального рівня його становлення до соціального. При цьому акцент робиться на вихідній точці рішення заявленої проблеми - розвитку балансу духовного і матеріального в людині, що проявляється у формуванні гармонійної системи потреб особистості. Зберігаючи й розвиваючи даний принцип, відкривається перспектива вирішення проблеми цілісності. З цією метою і виникає необхідність аналізу її фундаментальних передумов і чинників.

Разом з цим, дослідник робить акцент на причинах, що ведуть до деформації феномена, серед яких основною виступає трансформація вихідних активаторів людського розвитку – потреб, їх

псевдозамінниками - бажаннями, актуалізація яких і змінює вектори і спрямованість індивідуального та соціального розвитку в цілому.

Ключові слова: індивідуальна цілісність, соціальна цілісність, фактори деформації цілісності, бажання, соціальне середовище, культура

DEFORMATION OF VECTORS INTEGRITY: FROM CREATION TO CONSUMERISM

The author's article focus on the analysis conditions to solve the problem of integrity (both individual and social). Based on the original methodological principle: the macrocosm in the microcosm and the macrocosm in the microcosm, the author identifies the necessary mechanisms unfolding phenomenon on the individual level of its formation to the social. In this situation author focuses on the development of human spiritual and material balance. This is manifested in the formation of the individual needs harmonious system. Preserving and developing this principle, it offers the prospect of integrity problem solving. Thus it is necessary to analyze its fundamental assumptions and factors.

Due to this fact, the researcher focuses on the causes leading to deformation phenomenon. Among it's the major cause is a transformation acts activators of human development - the needs of their distortions – desires. Actualization of desires leads to changes direction vectors of personal and social development as a whole.

Keywords: individual integrity and social integrity, the factors strain integrity, desire, social environment, culture

Постановка проблеми. Концептуалізація проблеми цілісності становиться фокусом соціально-філософського дискурсу сучасної епохи. Культурний кризис Модерна, його несостойтеліть в рішенні проблеми соціального порядку, трансформація традиційної картини світа людини формують цілий спектр теорій, концепцій, об'єднаних єдиним дослідницьким мотивом – спробою раціонально інтерпретувати джерела і тенденції змін. Така науковий парадигма трансформується в ведучу перспективу епохи сучасності – раціоналізовану соціальність, де немає місця людському – почуттям, переживанням, де культ розуму стає апогеєм розвитку епохи. В цій новій теоретико-практичній моделі відносин сакральність духовного не вписувалась в практику матеріалізму. В силу чого, «непізнанне» залишалося за межами раціоналізованого трактування.

Дані тенденції в науці з часом знаходять своє вираження в парадигмальному колапсі, проявившись в силу обмеженості наукового дискурсу. На практиці ж вони втілюються в формуванні нового соціального типу – homo economics - активного егоїстично орієнтованого споживача, прагнущого до єдиної мети – реалізації неіссякаемого потоку власних бажань. Однак, чим далі просувався людина в своєму інтелектуальному прогресі, чим більше бажань задовольняв, тим більшими проблемами заявляла про себе оточуюча його реальність. Проблеми споживача, безпощадної експлуатації і використання, а, відповідно, і формування індивідуальної і соціальної цілісності, все більше актуалізувалися, формуючи дослідницьке поле постмодерністського дискурсу (Ж. Делез, Ф. Гваттарі, Ж. Бодрийар, Ж. Лакан, З. Бауман і др.). В зв'язі з цим, **цілью даної роботи** є змістовий аналіз умов, механізмів і способів формування цілісності (як соціальної, так, перш за все, і індивідуальної), загроз її становлення. Це, в свою чергу, дозволить виявити джерела і механізми деформації феномена. Для рішення поставленої мети в межах статті передбачається виконати наступні **задачі**:

- виділити умови і механізми реалізації людського потенціалу, ведучі до рішенню проблеми індивідуальної цілісності;

- виявити основні загрози, ведучі до деформації векторів розвитку цілісності.

Виходячи з цього, проблемна ситуація роботи заключається в необхідності аналізу умов і суперечливих рішень проблеми індивідуальної і соціальної цілісності з метою формування методології її дослідження.

Життя людини представляє собою живою творчий процес, направлений на відкриття його духовного потенціалу. В цьому процесі людина навчається відкривати себе, оточуючу реальність, пізнає, прагне реалізувати свій потенціал. Виростаючи в благоприємних умовах і набуваючи необхідні знання про оточуючий світ, людина виходить за власні фізичні межі, навчається звільнитися і відкривати для себе дійсність во всьому її різноманітності і унікальності, стає невіддільною частиною єдиного Цілого. Приймаючи реальність, людина

лишается необходимости бежать от себя, прятаться от возникающих на пути его развития проблем и противоречий. Он делает первые шаги к формированию индивидуальной целостности, созиданию окружающего мира, поддержанию социального порядка. В этом творческом процессе происходит удивительное преобразование – реальность с ее отношениями, ситуациями, угрозами постепенно преобразуется в его дом, где нет вражды и конкуренции, где каждый выполняет лишь ему доверенную задачу, где человек есть сотворец, активный участник формирования целостности социальной.

Весь этот механизм гармоничного социального развития является, по сути, проекцией уникальности организации человеческой природы, основанной на значении для жизни личности удовлетворения духовных потребностей (прежде всего, потребности в любви). На данном принципе базируется организация внутренней структуры и механизм гармоничного, целостного развития человека, вырабатываются его перспективные ориентации и установки. И, наоборот, дезорганизация индивидуальной структуры потребностей (дисбаланс духовного (потребностей) и материального) обуславливает формирование деструктивных потребительских ориентаций, формирует разрушительную по своему характеру стратегию тотального потребительства. Следовательно, то, насколько продуктивными будут жизненные установки человека, насколько качественно и гармонично он «впишется» в социальный контекст, как полноценно сможет реализовать свой потенциал, зависит от ряда условий.

Прежде всего, речь идет о тех условиях, которые формируют возможности гармоничного развития личности (духовного) – способствуют удовлетворению ее фундаментальных потребностей. Условий, позволяющих приобретать индивидуальный созидательный опыт, участвующих в формировании объективной системы мировосприятия человека (транслируя систему социальных знаний личности), активизирующих, таким образом, потребность в развитии (познании, творческом труде). Другими словами, целостность, гармоничность установок, ориентиров человека, реализующихся в его конструктивной жизненной позиции, созидательном опыте, объективном мышлении, зависят от того, насколько продуктивными (благоприятными, соответствующими, полноценными) будут условия его развития, насколько сильной и гармоничной будет связь с реальностью.

Здесь следует заметить, что анализ проблематики целостности (как индивидуальной, так и социальной), раскрытие условий и способов ее становления, механизмов конструирования предполагает выход за границы материалистического по своему характеру рационалистического познания. Как доминирующая модель исследования окружающей реальности, способ индивидуального, а в дальнейшем, и социального развития, рационализм становится ведущей установкой прогрессистской идеологии Модерна. «Культ разума» определяет перспективы развития и формирует социальность нового типа – рациональный проект, чьи достижения наполняют содержание современной эпохи. В этом ракурсе формируется картина мира, где все подчинено идеологии меркантилизма - прагматизму, калькулируемости, где нет места общинным связям и общему благу, а есть лишь личный интерес, а призма «индивидуального», «приватного» становится условием экспликации человека и окружающих его отношений.

Такая трансформация порядка актуализирует проблему целостности, ставит под сомнение саму возможность общественных отношений, уводит от фундаментальной необходимости понимания человека, как, прежде всего, духовного создания, а самого социального контекста, как проекции индивидуального мира, отражающей его перспективы и противоречия (макромир в микромире, микромир в макромире). Методологический тупик рационализма, кризисность самой социальной практики стимулируют поиск исходных условий формирования целостности (индивидуальной и социальной), порядка. Перспективы решения экзистенциальных человеческих проблем открывают проблемное поле современной науки. Такой исследовательский поворот к традиционному человеческому позволяет, в свою очередь:

- во-первых, преодолеть формальные, свойственные рационалистической парадигме, границы познания природы личности и общества. Речь идет о том, что традиционная для современного социально-философского дискурса трактовка человека как культурного создания не является конечной точкой исследования. За культурой стоит что-то более сакральное, тонкое, и вместе с тем обуславливающее глобальные трансформации социальности, и это «что-то» позволяет раскрыть его уникальную человеческую суть, приблизиться к решению проблемы индивидуальной и социальной целостности;

- во-вторых, в аспекте анализа социальных отношений это дает возможность говорить о «работе» необходимых условий и механизмов формирования целостного общества, как макропроекции индивидуальной целостности.

Продолжая наш анализ, отметим, что в структуре личности потребности выстраиваются в определенную иерархию. Иерархичность системы потребностей предполагает, что, поскольку основным условием реализации человека (как создания духовного, а не просто биологического вида) является необходимость развития его духовной природы, то фундаментальными (более значимыми) потребностями являются духовные (в любви, единении, познании, творчестве, приобщенности и т. п.). Именно их удовлетворение обеспечивает возможность становления созидательной целостной личности, раскрытие ее уникальной творческой природы, формирование активной жизненной позиции. В целом удовлетворение духовных потребностей выступает базовым условием человеческой жизни как творческого активного процесса реализации всех его сущностных сил.

Значение данного условия определяется еще и тем, что реализация фундаментальных условий человеческой жизни, обеспечивающее духовное развитие личности в целом, способствует поддержанию культурной преемственности социума, формированию незримой духовной связи прошлого, настоящего и будущего. Это становится возможно в силу того, что в этой ситуации установки личностного развития ориентированы на обретение причастности с Целым: семьей, родом, общиной и т. п., обеспечивая, таким образом, необходимый для гармоничного общественного функционирования порядок. В силу этого отсутствие возможности удовлетворения этих фундаментальных потребностей человеческой жизни ведет к угрозе гармоничного развития - материализации как человека, так и общества. Вначале эта угроза представляет собой символическую смерть (и от этого не всегда осознаваемой человечеством, как реальная), однако в дальнейшем необратимо ведет к реальной. (Классическим примером данной ситуации выступает формирование современного капиталистического общества, в рамках которого ориентация на развитие тотального потребительства, конкуренцию, материализацию всех аспектов человеческой жизни становится доминирующей).

В свою очередь, материальные и физиологические потребности в структуре личности выступают второстепенными. Они выполняют вспомогательную роль в развитии и поддержании биологической жизнедеятельности организма (по поддержке необходимого уровня функционирования организма), следовательно, не определяют смысл и условия его существования¹. Именно поэтому ориентация жизненного потенциала человека на первоочередное удовлетворение этих потребностей и определяет его смерть как духовного создания, трансформируя в биологическое существо потребителя.

Несмотря на очевидную второстепенность, вспомогательный характер последних, в большинстве случаев они осознаются более отчетливо и, соответственно, требуют меньших усилий реализации, чем функционально более значимые - фундаментальные потребности (духовные). Находясь на «поверхности» мотивационной структуры человека, вторичные потребности являются маркерами-средствами, сигнализирующими о состоянии удовлетворения духовных стремлений. Другими словами, являются внешними проявлениями внутреннего состояния личности.

Условием гармоничной «работы» потребностей человека является их системный взаимообуславливающий характер, направленный, прежде всего, на его духовное развитие, то есть реализацию потребности в любви, созидании, жизни, единении. Именно это обуславливает возможность гармоничного развития личности, стимулирует стремление человека к реализации духовного потенциала, решению экзистенциальных проблем, проявлению уникальных человеческих характеристик: социальности, творчества, активности, свободы и т. д. Реализация данных возможностей духовного развития и предполагает наличие определенных условий, стимулирующих становление и раскрытие человеческого потенциала, решения проблемы индивидуальной целостности. Речь идет:

- во-первых, о гармоничной социальной среде, способной воссоздать благоприятные условия по удовлетворению духовных потребностей личности, формированию конструктивного индивидуального опыта. В качестве таковой выступает семья, как базовая среда становления индивидуальной целостности, а также общностные объединения, возникающие и функционирующие как мезоуровень семейных отношений.

Уникальность и потенциал последних определяется сбалансированностью принципов их функционирования (принципы семейных отношений - стремления к единению, соучастию, иерархичности, труду на общее благо, творчеству), обеспечивающих становление целостности на индивидуальном и социальном уровнях. Ощущение причастности, стремление к единению с семьей, родом, общиной, формирует восприятие собственной семьи как крепкого духовного союза, где

каждый находится на своем месте, где все живут и трудятся ради одной цели – общего блага, построения и поддержания крепкого оплота отношений. Только в такой среде закладываются предпосылки индивидуальной целостности, решается проблема идентичности, и только здесь человек способен приобрести бесценный опыт гармоничных социальных отношений;

- во-вторых, о передаче личности системы объективных социальных знаний (культурной традиции), транслируемой социальной средой в процессе ее формирования, и обуславливающей становление целостной картины мировосприятия, как функционирующей на основании духовного порядка и объективных законов развития.

В комплексе эти условия запускают механизм формирования индивидуальной целостности, определяющим способом развития которой становится кордоцентричное познание, а инструментом реализации – труд (над собой, над раскрытием и реализацией собственного потенциала). Здесь важно понимать, что сам по себе труд есть творческий акт, процесс преобразования человеческого потенциала, что только труд по раскрытию, развитию, совершенствованию творческих сил личности способен реализовать сенс и цель человеческой жизни. Лишь в этом акте сотворения собственной целостности происходит познание смысла человеческой экзистенции, то есть жизни².

Соизмеряясь с характером и ролью духовного развития человека, достижения индивидуальной целостности, решения экзистенциальных проблем, труд выступает, таким образом, исходной установкой, способом его гармоничного становления (а не средством существования). Можно сказать, что потребность в труде отражает стремление к жизни, ее познанию, раскрытию многообразия, уникальности, участию в этом динамическом и творческом процессе. Другими словами, именно эта установка и открывает человеку перспективу творческой реализации, решения проблемы целостности! В самом принципе творческого труда заложен механизм целостного индивидуального и социального развития, поскольку ориентация на труд ведет к достижению баланса духовного и материального в человеке, формирует ситуацию, когда внутренний порядок, гармония личности трансформируются в порядок социальный.

Таким образом, синтез среды, знаний и способа развития запускают установку на труд, в процессе раскрытия которой реализуется духовное развитие личности. Именно развитие потенциала духовности выступает основанием становления индивидуальной целостности, созидательной жизненной ориентации, ведет к воссозданию гармоничных человеческих отношений как условия становления целостного общества. Потенциал таких отношений, основываясь на общем стремлении к единению, приобщенности, любви, в свою очередь, и закладывает предпосылки решения проблемы индивидуальной экзистенции – творческого созидательного развития личности. В этих условиях можно говорить о решении проблемы индивидуальной и социальной целостности, которая предполагает необходимость соблюдения следующих условий развития человека:

- во-первых, осознавать значение духовности в развитии личности, в силу чего ее становление направлять на прерогативное удовлетворение фундаментальных потребностей, обнаружение и раскрытие ее духовного потенциала;

- во-вторых, понимать, что без соответствующих благоприятных условий и объективных социальных знаний (поддержания роли культурной традиции) духовное развитие человека становится проблематичным. Следовательно, и механизм формирования целостной личности, способной творчески реализоваться и, как следствие, созидать гармоничные человеческие, а не потребительские отношения, конструировать целостное общество, не может быть развит;

- в-третьих, осознавать значение для человека удовлетворения потребности в любви (единении, причастности), стимулирующей стремление личности к духовному развитию, созиданию. Поскольку стремление человека к единению, соучастию, созиданию, целостности, то есть любви, является наиболее мощным стимулом развития. Это фундаментальная потребность, которая заставляет держаться вместе членов человеческого рода, семьи, общности, общества. Неудача в ее достижении ведет к проблеме раскрытия человеческого, то есть духовного потенциала. Указывая на значение любви в жизни человека, Э. Фромм отмечает, что «быть отделенным, значит быть отторгнутым, не имея никакой возможности употребить свои человеческие силы. Быть отделенным - это значит быть беспомощным, неспособным активно владеть миром - вещами и людьми, это значит, что мир может наступать на меня, а я при этом неспособен противостоять ему» [3, с.5].

Осознать, проследить значение данных условий в решении проблемы целостности, оценить всю опасность возникающих угроз ее деформации, можно, если учесть те последствия, к которым ведет их отсутствие, то есть неспособность реализации духовного потенциала личности. Данная ситуация сводится к обесцениванию сути и значения любви в жизни человека, в результате чего искажается не просто смысл феномена, но и суть человеческого существования! Как отмечает Э. Фромм,

анализируя отношение к любви в рамках современной европейской культуры: «Для большинства людей проблема любви состоит в том, чтобы быть любимым, а не в том, чтобы уметь любить. Значит, сущность проблемы для них в том, чтобы их любили, чтобы они возбуждали чувство любви к себе. К достижению этой цели они идут несколькими путями. Первый, которым обычно пользуются мужчины, заключается в том, чтобы стать удачливым, стать сильным и богатым настолько, насколько позволяет социальная ситуация. Другой путь, используемый обычно женщинами, состоит в том, чтобы сделать себя привлекательной, тщательно следя за своим телом, одеждой и т. д. Иные пути обретения собственной привлекательности, используемые и мужчинами, и женщинами, состоят в том, чтобы выработать хорошие манеры, умение вести интересную беседу, готовность прийти на помощь, скромность, непритязательность. Многие пути обретения способности возбуждать любовь к себе являются теми же самыми путями, которые используются для достижения удачливости, для обретения полезных друзей и влиятельных связей. Очевидно, что для большинства людей нашей культуры умение возбуждать любовь - это, в сущности, соединение симпатичности и сексуальной привлекательности» [3, с.2].

Подменяя любовь присвоением, жертвенностью, эгоизмом, корыстью, конформизмом и т. п., человек даже не представляет, насколько далеко отдалается от шанса открыть себя, научиться строить гармоничные человеческие отношения. Работая на созданную разумом иллюзию о любви, ее фанатичном, жертвенном характере, в конечном счете, он формирует кардинально противоположную созидательной, творческой, ориентацию на эгоизм, потребительство, разрушение. Вся опасность такого иллюзионизма кроется в непонимании последствий, к которым приводит искажение принципа любви – единения ее антиподом – разделением, то есть присвоением, эгоизмом. А поскольку природа эгоизма часто завуалирована, коварна, то зачастую эта античеловеческая ориентация искусно камуфлируется разумом под стремление к интеграции, но только какой? Другими словами, не за всеми стремлениями человечества к интеграции может стоять любовь. Слияние может быть достигнуто различными способами и иметь под собой различные цели, и это имеет огромное значение для жизни человека.

Таким образом, анализируя условия и противоречия решения проблемы целостности, следует отметить, что отсутствие необходимых предпосылок ее становления актуализирует угрозу гармоничного человеческого развития. Это, по сути, обуславливает трансформацию векторов индивидуального развития: от созидания к потребительству, поскольку запускает механизм деформации индивидуальной целостности – желание – симулякр духовных потребностей личности. Такая трансформация и ведет к дисбалансу духовного и материального, ставит под угрозу возможность индивидуального целостного развития. В свою очередь угроза индивидуальной целостности ведет к невозможности решения проблемы на социальном уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Маслоу А. Мотивация и личность / Пер. А. М. Татлыбаевой. - СПб.: Евразия, 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/PSIHO/MASLOU/motivaciq.txt>
2. Николай Фиолетов Очерки христианской апологетики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.eparhia-saratov.ru/books/20f/fioletov/fioletov1/11.html>
3. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви / Перевод Л. А. Чернышовой.— Москва: Педагогика, 1990. - 160 с.
4. Бродецька Ю. Ю. Бажання як механізми деформації індивідуальної та соціальної цілісності: постановка проблеми // Мультиверсум. Філософський альманах, Випуск 8 (126). – К., 2013. – 236 с., С. 221-233
5. Бродецкая Ю. Ю. Превращение человека желающего: анализ механизмов деформации человеческого потенциала// Вісник Дніпропетровського університету, 2014, Т. 22, Вип. 24 (2) Філософія, С. 31 – 37
6. Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. — Екатеринбург: У-Фактория, 2007. — 672 с.

Буланова-Дувалко Людмила Федорівна - аспірантка, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

УДК 141.32:165.62

КОНЦЕПТ ЖІНОЧОГО В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІЙ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу еволюції поглядів класиків екзистенціальної феноменології: Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартра та С. де Бовуар щодо досвіду жіночого тіла. Визначаються передумови формування змісту концепту «гендер».

Ключові слова: тіло, нова раціональність, жіночий досвід, гендер, екзистенціальна феноменологія, феміністична філософія

КОНЦЕПТ ЖЕНСКОГО В ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ ФЕНОМЕНОЛОГИИ

Статья посвящена анализу эволюции взглядов классиков экзистенциальной феноменологии: Э. Гуссерля, М. Мерло-Понти, Ж.-П. Сартра и С. де Бовуар относительно женского тела. Определяются предпосылки формирования содержания понятия «гендер».

Ключевые слова: тело, новая рациональность, женский опыт, гендер, экзистенциальная феноменология, феминистическая философия

THE CONCEPT OF FEMININE IN EXISTENTIAL PHENOMENOLOGY

The evolution of the existential phenomenology classics' views: E. Husserl, M. Merleau-Ponty, J-P. Sartre, S. de Beauvoir is analyzed in the article. The preconditions of the concept of "gender" meaning formation is defined.

Key words: body, new rationality, female bodily experience, gender, existential phenomenology, feminist philosophy

Актуальність статті. Трансформаційні процеси в українському суспільстві характеризуються підвищенням інтересу до гендерної тематики, зокрема до переосмислення стратегій політики тіла. Відтак, індикатором демократичних зрушень у вітчизняному просторі можна вважати розвиток академічних студій гендерного спрямування. Однією зі сфер досліджень зазначених сфер знання є критичний перегляд класичної філософії на предмет гендерної чутливості. Саме тому ревізія одного з найбільш «тілесно орієнтованих» філософських напрямків – екзистенціальної феноменології – має сприяти включенню жіночого тілесного досвіду до філософської картини світу та формуванню теоретичного підґрунтя для розбудови демократичних принципів гендерної рівності.

Стан наукової розробки проблеми. Патріархальна традиція західноєвропейської філософії схильна до приниження фемінінності та культивування мізогінії, що проявляється в ігноруванні та недооцінюванні ролі жінки, її досвіду та здатності до пізнання. Крім того, можна стверджувати, що філософська думка, за рідкісними винятками, тривалий час розглядала жіноче тіло як осередок деструктивності, що має бути нейтралізований на суспільному та філософському рівнях.

Поворотом у продукуванні критичних знань про жіноче як девіантне стало виникнення спорадичних філософських розвідок, що оформились у інтелектуальну течію феміністичної філософії на початку 1970-х років. Одним із напрямків досліджень у межах феміністичної філософії є ревізія західної філософської думки з метою усвідомлення та усунення андроцентристських упереджень у філософії. Окрім цього, наукові пошуки дослідниць феміністичного спрямування фокусуються на наступних аспектах:

- використання існуючих філософських підходів і методів при зверненні до проблем, що особливо стосуються жінок;

- відродження робіт забутих жінок-філософів, виключених із канону [1; 24].

На сьогодні традиція феміністичної філософії найактивніше підтримується у США, місці зародження фемінізму як руху за права жінок. Серед науковців, що займаються критичним аналізом базових філософських парадигм, варто згадати Р. Г. Коцин (Rhoda Nadassah Kotzin), Л. Г. Нелсон (Lynn Hankinson Nelson), Ш. Г. Зігфрід (Charlene Haddock Seigfried), С. Крукс (Sonia Kruks),

Дж. С. Мерфі (Julien S. Murphy). У європейському науковому просторі важливе значення мають роботи Р. М. Шотт (Robin May Schott), Г. Нагль-Досекаль (Herta Nagl-Docekal), Крис Відон (Chris Weedon), С. Хейнема (Sara Heinämaa). Серед австралійських дослідниць варто відзначити М. Гатенс (Maira Gatens) та Е. А. Грош (Elizabeth A. Grosz).

На жаль, вітчизняний та російський простір гуманітарних наук мало представлені в царині феміністичного критичного аналізу західної канонічної традиції, що, в першу чергу, пов'язано з більшою популярністю історичних, суспільствознавчих та літературних студій в Україні гендерного спрямування, а також антропологічних – в Росії. Проте у вітчизняній науковій думці варто відзначити праці Н. Гайворонюк, С. Жерьобкіна, Н. Чухим, а в російській – Г. Брандт, Т. Рубанцової, А. Костікової, О. Здравомислової, А. Тьомкіної.

Мета статті: простежити еволюцію поглядів відносно досвіду жіночого тіла між першоджерелами феноменології та екзистенціалізму, що стали основою для подальшої інтерпретації та творчого опрацювання представницями феміністичної філософії.

Завдання:

- розглянути причини звернення традиції західноєвропейської філософії до тілесної проблематики;
- обґрунтувати інтерес феміністичної філософії до теоретичних здобутків екзистенціальної феноменології;
- прослідкувати еволюцію філософських моделей жіночого тіла в історико-філософському зрізі феноменологічної та екзистенціальної систем;
- проаналізувати передумови розробки питання гендеру, його культурного, історичного та соціального конструювання.

Поняття жіночого в базових філософських парадигмах розглядається в межах бінарної дихотомії розуму та тіла, в якій чоловіче характеризується раціональністю, духовністю, активністю та рядом інших позитивних ознак, в той час як жіноче репрезентується через негативні риси: чуттєвість, нераціональність, пасивність.

Як зазначає Жерьобкін С. «...жінки у фаллоцентристській метафізиці репрезентовані як недосконалі, хворобливі, нераціональні та в той же час непокірні істоти, нездатні здійснювати свідомий контроль своїх тіл та дій» [3; 391].

Точкою відліку зміни ставлення до людського тіла можна вважати початок кризи західної свідомості початку ХХ століття, що особливо загострилась після Другої світової війни та вимагала відмовитись від раціонального пізнання світу, яке дискредитувало себе. Нова парадигма пізнання, яка визначає своєю задачею опис досвіду свідомості, що пізнає без яких-небудь передумов, містилась у філософських ідеях феноменології та екзистенціалізму. Зазначені напрями сучасної західної філософії формують «нову раціональність» - «традицію, що виступає проти абстрактного, раціонального мислення і натомість схильна до пояснення реально існуючого, «живого досвіду», зокрема тілесних і емоційних переживань» [1; 96]. В подальшому визначення тіла людини як інструмента для пізнання стало активно використовуватись феміністичною філософією, усунувши негативний характер жіночої тілесності та дозволивши досліджувати жіночий досвід. Проте, попри концептуальну близькість феноменології, екзистенціалізму та фемінізму, представниці феміністичної філософії наголошують на домінуванні маскулінізму в зазначених філософських течіях, що полягає у зосередженні на чоловічому досвіді як взірці людського існування, що протиставляється жіночому досвіду як відхиленню від нормативного.

Звертаючись до проблеми тіла як такого в анналах феноменології, слід згадати німецького мислителя Едмунда Гуссерля, який вважається батьком-засновником цієї філософської течії ХХ століття. Початком відліку для феноменологічної думки є теза Гуссерля «Назад, до самих речей!» , яка закликає звернутись у процесі пізнання до першопочаткового досвіду, до досвіду свідомості, що пізнає (трансцендентальне Я): «Природне пізнання починається з досвіду та лишається у досвіді» [4; 29].

Найбільш ґрунтовно Едмунд Гуссерль виклав свою теорію феноменології в трактаті «Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії» (1913). Одним з основних концептів творчості мислителя, загалом, та зазначеної праці, зокрема, є поняття інтенціональності – основного характеру свідомості, який уможливорює не тільки переживання, а й усвідомлене, сповнене змістом переживання. Сам автор праці зазначав: «Іntenціональну природу свідомості виявляє феноменологічна редукція: переходячи від зосередження (в природному середовищі) на об'єктах до зосередження (в рефлексії) на суб'єктивному досвіді, тобто на самих переживаннях свідомості (психічних актах), в яких ці об'єкти даються, ми негайно виявляємо, що, хоча переживання самі по

собі – не більше, ніж явища свідомості, вони при цьому несуть у собі вказівку на річ, що знаходиться поза свідомістю, в просторі» [4; 35].

Гуссерль вважав, що цей метод уможливує отримання знання, інформації з життєвого світу, що тим самим нівелює важливість суб'єктивних особливостей досвіду. Наголошуючи на феноменологічному конституюванні речі в трансцендентальній свідомості, Гуссерль ідеалістично припускає існування трансцендентального Я, вільного від тіла, й, відповідно, гендеру. На протипагу цій тезі Лінда Фішер стверджує, що у своїх творах Гуссерль розмірковує над чоловічим та жіночим способами бути свідомим, а також існуванням гендерних форм намірів, проводячи паралелі між гендерними відмінностями в частинах тіла й досвіду [1; 98].

Попри те, що феноменологічний аналіз досвіду сексуальності або відмінностей між представниками різних статей відсутній у працях Гуссерля, його погляди стосовно окресленої проблематики стали відправною точкою для усвідомлення важливості та ролі людської тілесності в екзистенційному переживанні світу. В подальшому його філософська феноменологія стане базою для появи та розвитку ідей Моріса Мерло-Понті та Жан-Поля Сартра, утворивши нову методологію аналізу проблеми тілесності – екзистенціальну феноменологію. Саме цей напрямок філософської думки став тією похідною версією філософської програми феноменології, що здобула свою популярність саме через звернення до чуттєвого переживання світу людиною.

Проблема класичного протиставлення свідомості та світу, душі та тіла, що є помилкою рефлексивної філософії, яку може виправити феноменологія, обґрунтовується Морісом Мерло-Понті у його докторській дисертації «Феноменологія сприйняття» (1945 р.). Концепція чуттєвого пізнання Мерло-Понті відрізняється від розгляду цієї проблеми Е. Гуссерлем передусім тим, що автор «Феноменології сприйняття» відкидає ідею відокремленого трансцендентного его, стверджуючи, що феноменологічна редукція повертає до тілесного досвіду, традиційно ігнорованого, як підґрунтя для філософського й наукового пізнання [1; 98].

Саме спроба віднайти фундаментальний досвід буття у світі, що передує будь-якій свідомості, є важливим теоретичним здобутком французького філософа. Звертаючись до феноменології Е. Гуссерля, Мерло-Понті висуває думку, що активній роботі свідомості передує більш примітивне змістоутворення, пасивний синтез об'єктів світу, який здійснюється пасивною, або ж потенціальною, свідомістю. Важливо зазначити, що в межах поглядів зазначеного мислителя відбувається розрізнення активної та діючої інтенціональності. Зокрема, діюча інтенціональність пов'язується з тілом, а не з пасивною свідомістю, як попередньо обґрунтовував Е. Гуссерль. Можна зробити висновок, що основною ідеєю Мерло-Понті є наступна теза: власне живе тіло, а не свідомість, визначає спосіб буття у світі екзистенції, яка є конкретним тілесним буттям, або «втіленою свідомістю».

Крім того, М. Мерло-Понті уточнює відомий феноменологічний заклик «назад, до речей самих по собі» як звернення до реальності, якою вона дана до свідомості, в досвіді, наданому нам власним тілом. Таким чином підкреслюється значення досвіду сприйняття, або «перцептивної віри», агентом якої є тіло. Відповідно, робота свідомості виступає як дещо вторинне, супутнє тілесним процесам. Грунтуючись на вище викладеному, можна стверджувати, що саме завдяки М. Мерло-Понті екзистенціальна тема фактичності людини як буття у світі отримує нове звучання з домінантою на проблемі тілесності [7; 165].

Для нашого дослідження важливо прослідкувати питання соціального, культурного та історичного конструювання тіла, яке тісно пов'язане з впливом статі та гендера на досвід сприймання та пізнання світу. Зокрема, цікавою є заувага Мерло-Понті щодо тілесного процесу життя, який є не тільки процесом інтеракції зі світом та іншими, але також процесом встановлення власної самості, інтерсуб'єктивності. Окрім цього, мислитель розглядає тіло як історичну та культурну модальність існування. Проте ця частина його філософської системи є суперечливою, позаяк послідовники філософа, зокрема Сімона де Бовуар, інтерпретувала оригінал тексту як опис досвіду чоловіка – «un homme» (в перекладі з французької людина, чоловік): «Як справедливо зазначає Мерло-Понті, чоловік не є природнім видом: він є історичною ідеєю. Жінка не є завершеною реальністю, а швидше становленням, і саме цей процес становлення має бути порівняний із чоловіком; її можливості мають бути визначені» [8; 46]. Проте російськомовний переклад «Феноменології сприйняття» (1999) нівелює імперативне зазначення статі у цьому фрагменті тексту: «Людина – це історична ідея, а не природній вид» [5; 225].

Важливим теоретичним поворотом у поглядах французького філософа стає вживання понять манери та стилю для опису різниці між чоловіком та жінкою, що з'являється у праці «Непряма мова та голоси мовчання», написаній через сім років після появи «Феноменології сприйняття». Зокрема, автор підкреслює: «Жінка, що проходить повз... це особлива манера бути плоттю, яка

прослідковується в її ході, чи навіть тиску підборів на землю ... що є доволі помітною варіацією норми ходи, зовнішнього вигляду, торкання, говоріння, яких я усвідомлюю завдяки моєму тілу» [11; 255]. В розумінні Мерло-Понті «бути чоловіком» чи «бути жінкою» не є питанням володіння чимось визначеним та фіксованим, а сексуальні ідентичності не є зумовленими біологічно, сексуально чи історично. Радше вони є формами поведінки та дії.

Це є вирішальним моментом для критичного осмислення гендерної складової доробку Мерло-Понті. Зокрема, найчастіше відзначається, що свій основний науковий інтерес Мерло-Понті спрямовує на гетеросексуальне чоловіче тіло, описуючи чоловічий сприймаючий суб'єкт, тим самим ігноруючи тілесний досвід жінки як об'єкта, що сприймається, вважають представниці феміністичної філософії Джудіт Батлер та Люс Іригаре. Інша позиція критики шовінізму Мерло-Понті, яку розвивають Елізабет Грош (Elizabeth Grosz), Шеннон Саліван (Shannon Sullivan) та Айріс Меріон Янг (Iris Marion Young), розглядає живе тіло як анонімне, що ігнорує особливості та відмінності в аспектах гендеру, класу та національності, та стверджує домінування універсального індивіда. Ця ж теза позитивно оцінюється Сільвією Столлер (Silvia Stoller) та Гейл Вайс (Gail Weiss), які вбачають в анонімності живого тіла унікальні можливості для конструювання унікальної індивідуальності та інтерсуб'єктивного суспільства.

На тлі поглядів Мерло-Понті на суб'єктний характер тіла, яке є одночасно станом та контекстом ставлення до об'єктів, полярними є ідеї Жан-Поля Сартра. Зокрема, філософ-екзистенціаліст вбачає в тілі об'єкт, надаючи першість пізнання розуму або свідомості. Розвиваючи феноменологічну думку, французький філософ розглядає не тільки буття людини, а й буття її тіла, переживання тілесності. Саме зняття протиріччя «тіло – свідомість» гарантує непідробність нашого буття, вислизаючу цілісність тілесності.

Отже, за Сартром тіло як поняття являє собою проблему через те, що мислиться як дещо відокремлене від свідомості, як певна річ. Сам же цей розрив виникає внаслідок хибності наших пізнавальних установок, які полягають в тому, що мислячи тіло як річ, ми насправді маємо у нашій свідомості в якості образу нашого тіла завжди тіло «іншого». Це тіло вказує лише на властивості, але не має стосунку до буття-для-себе.

Для того, щоб розібратись з проблемою тіла, пояснити його природу, Сартр пропонує послідовно розглянути тіло як буття-для-себе та буття-для-іншого, з тим щоб в подальшому не плутати їх.

У своїй праці «Буття і Ніщо» філософ зазначає, що тіло є індивідуальністю включеності у світ, буття завжди зорієнтовано у просторі і, відповідно, речі світу розташовуються навколо мене наче навколо центру. «Таким чином, моє буття-у-світі шляхом єдиного факту, що воно реалізує світ, вказує на себе як на буття-всередині-світу через світ, який воно реалізує, і це не може бути інакше, так як моє буття не має іншого способу входити у контакт зі світом, окрім як бути у світі. Мені було б неможливо реалізувати світ, в якому я не був би, і який був би чистим об'єктом свідомості, що оглядає. Навпаки, видається необхідним, аби я загубився у світі, щоб світ існував і я міг би його трансцендувати. Відповідно, сказати, що я увійшов у світ, «прийшов до світу», або що світ існує, або я маю тіло, - є одним і тим самим» [6; 347]. Ця просторова перспектива всіх речей у світі відносно мене є фактичністю мого тіла як буття-для-себе. Тіло тут постає як центр цілісного відношення, на який вказують речі.

Також Ж.-П. Сартр пропонує розуміння тіла як інструмента: «І якщо я розумію роль свого тіла в світлі цих моїх знань про тіло іншого, то я буду розглядати себе як такого, що володіє певним інструментом, яким я можу розпоряджатися на свій розгляд, і який, зі свого боку, буде використовувати інші інструменти, у відповідності до тієї мети, яку я переслідую» [6; 195]. Сам Сартр писав про це так: «Таким чином, ми знову повернулись до класичного розрізнення душі та тіла: душа використовує знаряддя, яким є тіло» [6; 201]. Основою для цієї помилки є спроба зрозуміти власне тіло як тіло «іншого».

Ж.-П. Сартр підводить підсумок своїм роздумам про тіло: «Я існую своїм тілом – такий його перший вимір буття. Моє тіло використовується та пізнається іншим – такий його другий вимір. Але оскільки я є для іншого, він розкривається в мені як суб'єкт, для якого я – об'єкт. Мова йде про моє фундаментальне відношення до іншого. Відповідно, я існую для себе як пізнаний іншим, зокрема, в самій моїй фактичності. Я існую для себе як пізнаний іншим в якості тіла. Саме таким є третій онтологічний вимір мого тіла» [6; 397].

Розвиваючи думку Сартра про «буття-для-іншого» слід зазначити прояви трьох вимірів цього виду буття, які полягають у а) мазохізмі та любові як існуванні себе в якості об'єкта, а іншого в якості суб'єкта; б) садизмі, бажанні та байдужості як існування себе в якості суб'єкта, а іншого в якості об'єкта; в) ненависті як спробі зруйнувати відношення до іншого.

Цікаво, що сартрівська концепція садизму як посягання на свободу іншого через об'єктивацію останнього нерідко є концептуальним підґрунтям для аналізу шляхів пригнічення жінки в суспільстві ідеалами краси [9; 97].

Проте подальший розвиток теорії Сартра позначений домінуванням сексизму, що проявляється, зокрема, у зневажливому використанні жіночої анатомії як ілюстрації до власних теорій. Зокрема, слід згадати допсихічний досвід буття за Сартром, а також уподібнення отворів жіночому статевому органу: «Тільки так ми можемо перейти до сексуальності; непристойність жіночого статевого органа являється непристойністю будь-якої речі, що зяє; це – зов буття, як, зрештою, всі отвори; у собі жінка призиває чуже тіло, яке має перетворити її на повноту буття через проникнення та розчинення. І, навпаки, жінка відчуває свій стан як заклик і саме тому, що вона «продірявлена»... Поза сумнівом, жіночий статевий орган є ротом, ротом прожерливим, який ковтає пеніс, що може добре підвести до ідеї кастрації; статевий акт є кастрацією чоловіка; але передусім, жіночий статевий орган є дірою» [6; 359].

Інша підстава для феміністичної критики теорії Сартра полягає у протиставленні «буття-для-себе» як активного, вільного та трансцендентального й, відповідно, чоловічого та «буття-в-собі», що, у свою чергу, є інертним, пасивним, до того ж іще й загрозливим для свободи, отже – жіночим [1; 101].

Проте також важливо зазначити, що доробок французького мислителя сьогодні творчо використовується низкою науковців феміністичного спрямування. Зокрема, надзвичайно плідною є ідея Сартра щодо сорому, який описує самопочуття жінки в патріархальному суспільстві. Також у філософських розвідках А. М. Янг отримала розвиток концепція колективу, що була перенесена на гендерні ролі жінок, які втілюють примусову гетеросексуальність та статевий поділ праці.

Не менш яскравим прикладом спадковості ідей філософських попередників є розробка проблематики тілесного втілення та буття Сімоною де Бовуар, про що зазначала сама дослідниця: «У перспективі, яку я переймаю – Хайдегера, Мерло-Понті та Сартра – тіло є не річчю, а ситуацією: воно є нашим сприйманням світу та схемою наших проєктів» [10; 54]. Однак філософська спадкоємність ідей не завадила ствердженню інтелектуальної незалежності власних теоретичних здобутків філософині [1; 102], що, в першу чергу відобразилось на концентрації уваги винятково на жіночому тілі у ракурсі, що в подальшому буде визначено як феміністичний: «Жінка як людина є своїм тілом, але тіло є чимось іншим від неї» [8; 61].

Перш за все, в межах філософської системи де Бовуар відкидається біологічна детермінованість тіла як нездоланна перепона на шляху самовдосконалення жінки, її духовного становлення та керування власною долею. Шукаючи причини жіночої приреченості на підлеглу та вторинну роль, авторка праці «Друга стать» заперечує вирішальне значення унікальних тілесних практик жінки – розвитку статевих органів, менструації, вагітності, менопаузи, натомість обвинувачує вороже суспільство, яке надає цим практикам значення обмеження чи недоліку. Відтак де Бовуар причиною гноблення визначає патріархальні стереотипи та християнську мораль.

Таким чином, тіло визначається як репрезентація та джерело для різних шляхів підкорення жінки, яке полягає у суспільних інтерпретаціях біологічних особливостей та поверхні жіночого тіла, а також у контролі репродуктивної функції чоловіком та сім'єю. Сімона де Бовуар проводить думку, що місце жінки у світі визначається тілом, яке репрезентується як пасивний та приймаючий суб'єкт, що не має активного начала. Ілюстрацією до цієї тези є сприйняття та будова статевих органів жінки, а також її позиція під час статевого акту. У свою чергу, жіночу інакшість де Бовуар проблематизує, застосовуючи екзистенціалістське поняття погляду. Сартр зазначав, що те, що ми сприймаємо, зокрема й інших людей, постає об'єктом нашого погляду, набуваючи таким чином змісту. Розвиваючи цю тезу, де Бовуар визначає жінку об'єктом погляду чоловіка-глядача, підкреслюючи, що саме так жінка «отримує» від чоловіка значення себе.

Проте суттєвим недоліком її теоретичних надбань став надто вузький ракурс дослідження, спрямований на тілесний досвід білошкірої гетеросексуальної представниці середнього класу. Крім того, дослідницький внесок французької екзистенціалістки критикують за фокус на негативних аспектах тілесних практик жінки. Тим не менше, важливим здобутком праці де Бовуар «Друга стать» став аналіз повсякденних практик буття жінки, як наприклад вагітність, вигодовування дитини, менопауза, старіння. У подальшому ідеї Сімони де Бовуар щодо вагітності та материнства були творчо опрацьовані французькими представницями феміністичної філософії – Юлією Кристивою та Люс Іригаре.

Висновок. З'ясовано, що вікова традиція західноєвропейської філософії характеризується ігноруванням та малою зацікавленістю проблемою людського тіла, що тлумачиться в межах концептуальної дихотомії душа/тіло, розум/емоції, трансцендентне/іманентне. Теоретична

легітимізація тілесності у філософському просторі була зумовлена кризою західної свідомості у ХХ столітті та руйнацією метанаративів.

Філософським напрямком, що запропонував «нову раціональність» - тілесне переживання світу, стала екзистенціальна феноменологія. Крім того, зазначені чинники сприяли появі праць феміністичної орієнтації, що критикують андроцентризм західного філософського канону, а також проводять його ревізію на предмет сексизму та маскулінізму. Зокрема, одним з об'єктів критики феміністичної філософії на предмет досвіду жіночого тіла є корпус праць ідеологів екзистенціальної феноменології: Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сарта та С. де Бовуар.

Проаналізовано, що в межах філософських систем зазначених філософів питання досвіду жіночого тіла тлумачиться в порівнянні з тілесним досвідом чоловіка як нормативне. Винятком є обґрунтування існування вільного від гендеру трансцендентального Я у творах Е. Гуссерля, що проте запроваджують традицію осмислення важливості людської тілесності в пізнанні світу. Проблематика соціальної, культурної та історичної модальності існування тіла розкривається в доробку М. Мерло-Понті, започатковуючи рефлексію проблеми гендеру як результату культурно-історичного конструювання. Проте суперечливою лишається ідея сприймаючого суб'єкта, в якому критики вбачають вияв маскулінізму філософа, або ствердження анонімності індивіда, що пізнає. Натомість теорія Ж.- П. Сартра рішуче критикується за зневажливе використання жіночої анатомії як ілюстрації до теорій, а також за протиставленням «буття-для-себе» та «буття-в-собі» за аналогією дихотомії чоловіче/жіноче. Насамкінець, увагою до фемінінності як набуттю рис жіночої поведінки та з'ясуванням механізмів тілесного підкорення жінки у суспільстві характеризуються погляди Сімони де Бовуар.

Отже, ревізія теоретичних засад екзистенціальної феноменології допомагає прослідкувати розвиток ідеї необхідності врахування позицій носіїв знання, а також поступове зміщення уваги від образу тіла, позначеного фалоцентричною нормативністю, до гендерно сконструйованого тіла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія феміністичної філософії [пер. з англ. Єгідис Б.]. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2006. – 800 с.
2. Бовуар С. де. Друга стать / Сімона де Бовуар; [пер. з франц. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. – К.: Основи, 1994 — Т.1. — 390 с.
3. Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной — Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. — 708 с.
4. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. — М.: Дом интеллектуал. кн, 1999 — Т.1. — 721 с.
5. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / Морис Мерло-Понти; [пер. с франц. под ред. И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина]. – М.: Ювента, 1999. – 608 с.
6. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Жан-Поль Сартр; [пер. с франц. В. И. Колядко]. — М.: Республика, 2000. — 639 с.
7. Соколова Л. Ю. Феноменологическая концепция М. Мерло-Понти / Соколова Лариса Юрьевна // История философии, культура и мировоззрение. К 60-летию А.С. Колесникова. — СПб., 2000. — С.164 —170.
8. Beauvoir S. de The Second Sex / Simone de Beauvoir ; [trans. Н. М. Parshley]. – NY: Vintage Books, 1989. – 800 p.
9. Feminist Interpretations of Jean-Paul Sartre (Re-Reading the Canon) / edited by Julien S. Murphy.: University Park: Pennsylvania State University Press, 1999. – 320 p.
10. Heinämaa S. Toward a Phenomenology of Sexual Difference: Husserl, Merleau-Ponty, Beauvoir / Sara Heinämaa. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2003. – 184 p.
11. Merleau-Ponty Reader / edited by Ted Toadvine and Leonard Lawlor. - Evanston, IL: Northwestern UP, 2007. - 490 p.

Гансова Емма Августівна - доктор філософських наук, професор кафедри соціології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Паламарчук Галина Тимофіївна - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

УДК 13:316.74:378

СИСТЕМНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У сфері сучасної культури при розгортанні того чи іншого інноваційного процесу особливу актуальність і значення набуває аналіз тих глобальних тенденцій минулого століття, які можуть мати продовження в майбутті, кидаючи виклик людській цивілізації, виклик її спроможності протистояти руйнівним тенденціям та підтримувати творчі й освітянські прогресивні. В контексті системної концепції освіти й соціалізації як цілісної та універсальної адаптації індивіда до соціокультурних цінностей, актуалізується проблема змістовної визначеності соціалізації особистості в освітянський період.

Ключові слова: система, концепція, соціалізація, інновація

СИСТЕМНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В сфере современной культуры при разворачивании того или иного инновационного процесса особенную актуальность и значение приобретает анализ тех глобальных тенденций прошлого столетия, которые могут иметь продолжение в будущем, бросая вызов человеческой цивилизации, вызов ее способности противостоять разрушительным тенденциям и поддерживать созидательно прогрессивные. В контексте системной концепции образования и социализации как целостной и универсальной адаптации индивида к социокультурным ценностям, актуализируется проблема содержательной определенности социализации личности в период обучения.

Ключевые слова: система, концепция, социализация, инновация

THE SYSTEMATIC CONCEPTIONS OF THE HIGH EDUCATION IN THE CONDITIONS OF INNOVATING PROCESSES

The analyzes of global tendencies which took place in the last century becomes especially actual in the sphere of the modern culture. They may be continued in the future, challenge human civilization, challenge its ability to resist destroying tendencies and to support creative and progressive once.

The problem of personal defining in the process of socialization during educating period becomes actual in the context of conception of education and socialization as universal adaptation of an individual to the cultural values.

Key words: system, conception, socialization, innovation

Постановка проблеми. В освіті вже з античної форми подавалась філософська культура як загальна канва, загальна схема для роздумів відносно виховання в цілому. Головна задача людини не в збагаченні свого розуму пізнаннями, а у вихованні та вдосконаленні своєї особистості, свого Я. В останні роки все більшої актуальності набуває нова галузь знання – педагогічна інноватика, що вивчає нові технології розвитку суспільства, нову практику освіти й соціалізації особистості в ті чи інші періоди навчання. Термін “інновація” (латиною *inovatis: in – в, novus – новий*) в перекладі означає “оновлення, новинку, зміна”. Тоді в цьому сенсі педагогічна інновація, “інноваційні процеси в освіті” – це зміни, спрямовані на поліпшення розвитку, виховання особистості в період навчання.

Інновації в освіті в широкому сенсі як внесення нового, зміна, вдосконалення і поліпшення існуючого можна назвати іманентною характеристикою освіти, яка витікає з її контексту, з її сутності й значення. Адже як в особистісному, так і в часовому плані новизна будь-якого засобу відносна. Новизна носить завжди конкретно-історичний характер й немає значення, чи є в даний час ідея, концепція, технологія об’єктивно новими чи ні, можна визначити час, коли вони були об’єктивно

новими. Вирішуючи завдання певного етапу прогресивно, народившись у конкретний час, нововведення швидко може стати надбанням багатьох, нормою чи загальноприйнятою масовою практикою або віджити, застаріти, стати гальмом розвитку пізніше. За нововведеннями в освіті потрібно стежити постійно і здійснювати інноваційну діяльність.

В контексті грецької ідеї культура може бути інтерпретована як сукупність досягнень людського суспільства в змісті колективного пізнання мистецтва (інтегративно), науки (диференційовано) та техніки (вибірково).

Культурна людина може бути інтерпретована як людина, що знаходиться на високому рівні культури, тобто яка відповідає її рівню в сенсі дієвого пізнання. Ця схема вміщує багато елементів, які не застаріли й сьогодні, хоча в наш час зміст поняття виховання більш різноманітний, ніж у давніх греків. Це поняття вміщує дві нерозривно пов'язані між собою сторони одного цілого – особистість, як члена суспільства й особистість, як мікрокосм, як *світ індивідуального мислення*, почуттів, бажань.

Якщо торкатися загальних для освіти проблем, то вони пов'язані зі спробами узгодження тих змін, які відбуваються в суспільстві в цілому і в соціально-економічній, технологічній, інформаційній сферах, зокрема з тими змінами, які відбуваються в науці та освіті, з вибором шляхів соціального розвитку і шляхів розвитку науки, освіти. А також того типу зв'язку, який може бути встановлений між цими змінами.

Парадокс розвитку особистості складається з того, що він має тенденцію закінчуватись при досягненні високого рівня компетентності, коли особистість набуває добре сформовану систему навиків, яка дозволяє її автоматично справлятися з повсякденними завданнями в межах прийнятих нею норм. Механізм творчої поведінки вмикається в тих випадках, коли які-небудь сторони власної діяльності перестають, за думкою особистості, відповідати тим зразкам, які вона прийняла в якості норми. Це може відбуватися при збереженні звичайних обставин оточення і зростання вимог до себе, або в тих випадках, коли зміна зовнішнього середовища примушує людину подивитись по-новому на свої норми (людина і людина – це одна норма, людина і машина – інша норма поведінки). Особистість зазнає при цьому стан, який можна назвати кризою компетентності (що й являється поштовхом до розвитку особистості).

У наш час зміст поняття виховання багато в чому спирається на так званий імаго (латиною – образ, вигляд) – розвиток, досконально орієнтований по стадіям індивідуального розвитку, так як це проходить в біологічному змісті. Але особистість може розвиватись тільки в культурі того чи іншого покоління, спираючись на ту чи іншу систему найважливіших предметів виховання. В своїй промові на урочистостях з нагоди закінчення чергового навчального року й випуску студентів Казанського університету Микола Лобачевський виголошує таку систему за характером як програму нового ректора про принципи й цілі своєї діяльності.

Але її не можна розглядати як просту данину офіційним вимогам, в котрій містилися лише риторичні висловлювання в оптимістичному тоні про роль виховання, про грядущі успіхи в розвитку російської держави та освіти в ній. Ні, тут знайшли своє відображення дійсні погляди на цілі та значення виховання і освіти, на методи наукового пізнання, на призначення й роль ученого в житті суспільства. Тут також висловлена його істинна надія на більш сприятливі умови розвитку науки та освіти в майбутньому держави. Людина, за думкою Миколи Івановича Лобачевського, спрямована на майбутнє від “Я, держачогося берегів – Я, наради просити мусящого (“цивільне”: спів-знати з людиною) до “Я” історично похідного – Я, повчати повинного (“батьківщина”: співвести з Богом). У цій схемі філософському предмету, як предмету здивування, він відводить значення центрального елемента, що зв'яже найважливіші предмети виховання в систему освіти.

Аналіз літератури. Дослідження цієї ідеї варто було б винести в колективну монографію, як свого часу зазначив у співбесідах про предмети виховання в освітянський період М. М. Верников. Вона чекає своїх сподвижників. В контексті цієї схеми-маршруту освіти можна тлумачити як шлях до отримання тих навичок, які потрібні безпосередньо на майбутньому поприщі й будуть необхідні для дійсного звершення цивільної людини-особистості. Тоді система предметів виховання перетворює освіту в цілому в неперервне максимально дієве залучення Людини до культури людства як одного цілого. Підготовка потрібна, але її зміст набуває сенсу всебічного культивування таких цінностей як істина, добро, творчість та відповідальність й філософія займатиме в освіті найважливіше місце. Зневажливе відношення до філософії, з якої починається методологія наук, системність наукового погляду породжує зневажливе відношення до самого фактору системності, а також до фактору постійності й цілісності людської свідомості.

Тільки при наявності свідомості, постійності можлива культурна творчість. При умові панування тільки однієї “змінності” немає культури, немає “духовності”. В рамках одного покоління вся

культура сприймається як ціле. Між іншим, багато залежить від ціннісних орієнтирів особистості, а також від рівня творчого потенціалу. Творчо обдарована людина в своїй діяльності орієнтується не тільки на елементарно загальнопоширену норму, але й на ідеал. У діяльності творчих людей стереотипи не складаються в жорстку систему.

Осмилення інновацій в освіті саме в ряду цих питань вимагає вироблення уявлень про соціальне значення освіти й про ті умови і засоби, коли освіта й освітні інновації знаходять *соціальну значимість*. Розуміння смислів, які можуть вкладатися в поняття освіти й освітньої інновації, і розробка адекватних їм цілей і проектів вимагає сходження до теоретичних досліджень суспільства, освіти і самої інноватики, з одного боку, і надання більшої організованості, осмисленості освітній, науковій та соціально-економічній практиці, яка може при відомих умовах виробляти емпіричні факти та задавати дослідну базу зазначених теорій, з іншого. Це дозволить визначити і “підтягти” ресурси для інновацій та реалізувати інноваційні підходи як дійсно необхідний ресурс розвитку суспільства.

Тривалий час вітчизняні суспільні науки розвивались без урахування спеціальної наукової дослідної бази. Поняття досвіду, факту, верифікації та інші були взяті з позитивістської соціології. Структура соціальної теорії в нашій науці будувалася згідно з таким принципом: на горі ієрархії містилися загальнофілософська методологія (історичний матеріалізм) та політекономія, за ними розташувалось приватнонаукове знання — соціологія, соціальна психологія, право, економіка тощо. В підніжжі цієї піраміди опинилися соціальне управління та соціальна практика, які мали відповідати приписам і моделям нормативної науки.

Ціль статті. Запропоновані нами принципи перебудови соціального знання полягають у перегляді наукової парадигми, сформованої в минулому столітті. Ґрунтовною особливістю соціального знання, успадкованого від XIX ст., було однозначно детерміністське бачення історії, аналогічне тодішній науковій моделі, в якій віддавалася перевага прямолінійному розвитку. Адже це відповідало фізичним та біологічним уявленням того часу. Отже, потреба в трансформації картини суспільства була пов'язана з виникненням теорій систем, котрі самоорганізуються та самоуправляються й котрі доповнили еволюційну модель суспільства стохастичною, ймовірною, саморегулюючою моделлю.

Іншим фактором перегляду суспільної теорії постала необхідність подолання вузькодисциплінарного підходу. Різноманітність соціальної практики та соціального досвіду полягає в тому, що вони є переплетенням різноманітних видів соціальної діяльності (політичної, виробничої, споживчої, духовної) та соціальних відношень. Адекватне пізнання соціального досвіду та його теоретичного відображення можливе лише в умовах міждисциплінарного синтезу суспільних наук.

Відтак більшість дисциплін, що утворюють наукову структуру соціального знання, мають дедуктивний, аксіоматичний характер. Насамперед це стосується суспільних теорій - економіки, соціології, філософії, а також кібернетики, інформатики, загальної теорії систем тощо. Потреба суспільства, що розвивається, опинилася в суперечності з нормативним, однозначно детерміністським тлумаченням категорій і законів філософії та політекономії, які складають загальну методологію управління. В недалекому минулому догматичний зміст цих наук відокремлював їх від практики. Суспільство поставало гомогенною, центрованою системою, позбавленою випадковості в своєму розвитку й орієнтованою на безперервний приріст кількісних пропорцій, виконання ієрархічно розміщених управлінських рішень. Людина була тут лише одним із факторів суспільного розвитку.

Основний матеріал. Системи й системні парадигми. В умовах оновлення нашого суспільства назріла необхідність у трансформації сучасного знання, покликаною бути теоретичною основою соціальних перетворень. Якщо початок XX ст. був позначений зміною наукової парадигми, то його кінець, з властивими йому бурхливими змінами в галузі науки й техніки, порушив перед теоретичною думкою питання про актуальність її революційних перетворень. Основою зазначених змін у суспільствознавстві має стати соціальний досвід - такий елемент спеціально наукового знання, який пов'язує практику та емпіричний ступінь пізнання. Отже, досвід фіксує такий бік людської діяльності, як навички, вміння, уявлення, відношення (цінності, інтереси, потреби тощо). Не дійсність, як така, постає джерелом знання, а здобутий у практиці досвід. Ґрунтовною особливістю соціального знання було однозначно детерміністське бачення історії, аналогічне науковій моделі XIX століття, в якій віддавалася перевага прямолінійному розвитку. Адже це відповідало фізичним та біологічним уявленням того часу. Отже, потреба в трансформації картини суспільства була пов'язана з виникненням теорій систем, котрі само організуються та само управляються й котрі доповнили еволюційну модель суспільства стохастичною, ймовірною, саморегулюючою моделлю.

Іншим фактором перегляду суспільної теорії постала необхідність подолання вузько дисциплінарного підходу. Різноманітність соціальної практики та соціального досвіду полягає в тому,

що вони є переплетенням різноманітних видів соціальної діяльності (політичної, виробничої, споживчої, духовної) та соціальних відношень. Адекватне пізнання соціального досвіду та його теоретичного відображення можливе лише в умовах міждисциплінарного синтезу суспільних наук.

Відтак, більшість дисциплін, що утворюють наукову структуру соціального знання, мають дедуктивний, аксіоматичний характер. Насамперед це стосується суспільних теорій — економіки, соціології, філософії, а також кібернетики, інформатики, загальної теорії систем тощо. Потреба суспільства, що розвивається, опинилася в суперечності з нормативним, однозначно детерміністським тлумаченням категорій і законів філософії, які складають загальну методологію управління. В недалекому минулому догматичний зміст цих наук відокремлював їх від практики. Суспільство поставало гомогенною, центрованою системою, позбавленою випадковості в своєму розвитку й орієнтованою на безперервний приріст кількісних пропорцій, виконання ієрархічно розміщених управлінських рішень. Людина була тут лише одним із факторів суспільного розвитку.

Мотивація людської поведінки надає соціальним системам стохастичного, ймовірного характеру. Якісна різноманітність включених у суспільство підсистем робить соціальну поведінку важко передбачуваною, такою, що нелінійно розвивається під впливом власних внутрішніх регуляторів. Сукупність об'єктів, що входить до поля зору соціальної науки, підлягає дії різноманітних законів. Частина цих законів має загальний характер і може бути краще осягнутою в категоріях більш загальних наук. Водночас інша частина законів є специфічною саме для зазначеної сфери людської діяльності.

Наприклад, такі фундаментальні поняття й категорії управління виробництвом, як принцип ієрархічної побудови організаційних структур, принцип управління за відхиленням, принцип управління на основі зворотного зв'язку, безпосередньо впливають із кібернетики або із загальної теорії систем. Поняття та категорії філософії, соціології використовуються соціальною теорією, коли вона формулює загальні тенденції та цілі розвитку народного господарства, принципи планування, стимулювання, організації виробництва.

Деякі аспекти теорії інформації використовуються при дослідженні процесів прийняття управлінських рішень, при аналізі комунікацій. Багато суперечностей управління виробничою підсистемою суспільства виступають наслідком методологічної розрізненості наук. Це знаходить своє відображення в тому, що виробничі, організаційно-технічні та соціальні відношення в структурі економіки не відповідають одне одному.

Досвід народногосподарського розвитку країни виявив суперечність між потребою технічного прогресу та економічними стимулами. Завдання підвищення ефективності економіки не завжди відповідали соціальним цілям. Як відомо, технічні інновації ведуть до зростання органічної структури підприємства, підвищення його фондоемкості, збільшення витрат, тобто до зростання собівартості, а також зниження основного економічного показника - прибутку. Тому в сучасних умовах керівники підприємств прагнуть нарощувати прибуток та підвищувати продуктивність праці не стільки за рахунок науково-технічного прогресу, скільки шляхом необґрунтованого підвищення цін, "заморожування" фонду заробітної плати, скорочення необхідного та збільшення додаткового робочого часу, за рахунок якого й виникає додатковий продукт - джерело прибутку. Така економічна стратегія суперечить соціальним цілям суспільства, зокрема розвитку особистості, задоволенню різноманітних людських потреб. Проте це лише невелика частина проблем, які постали сьогодні перед нашим суспільством. Їх вирішення потребує оновлення наукового арсеналу.

Інтеграція знання в системних інтерпретаціях та проблема розвитку.

Основними напрямками еволюції соціального знання мають бути, на наш погляд, по-перше, перехід до гіпотетико-індуктивної моделі його розвитку, по-друге, системна інтеграція концепцій, згідно з якими вивчається суспільство. Появу першої тенденції можна пояснити тим, що революційні періоди в науці виникали під впливом виявлення під час соціального дослідження нових, раніше невідомих фактів, які не вміщувалися в попереднє теоретичне русло. Наприклад, суперечливі явища в економіці країни, які негативно впливають на її розвиток, потребують подальшого вивчення з метою з'ясування причин, що породжують ці явища, та шляхів вирішення порушених проблем.

Зазначеному соціальному дослідженню має відповідати своя теорія, певна сукупність (система) принципів і положень, котрі узагальнюють досвід і відображають основні закономірності, властиві реальному управлінню. Перевага цієї нової моделі полягає в тому, що основу її складають не тільки ідеологічні та світоглядні нормативи, а й живий, багатий досвід. Звичайно, останній можна оцінити тільки через призму існуючої теорії, подальший творчий розвиток якої зумовлюють нові факти.

У межах діючих нормативних теорій є, як правило, процедура пошуку ефективних рішень, оптимальних згідно з визначеним критерієм. Іншими словами, використовуючи нормативну теорію на

практиці, можна одержати відповідь на питання: “як має бути при додержанні всіх зафіксованих аксіом, норм, передбачень”, дедуктивний, аксіоматичний характер яких виключає численні експерименти. Адже за визначенням, висновки та принципи цих наук мають істинний характер.

Слабкою стороною нормативної теорії постає віра в раз і назавжди визначені аксіоми, норми, речення. Внаслідок цього відкидаються всілякі конкретні теоретичні побудови та конструкції, навіть ті з них, які могли б пояснити дійсність або допомогти в конструюванні управлінських реалій (систем, структур, рішень).

Суттєвий розрив між передумовами й практичними можливостями так званої «нормативної теорії рішень» є загально визнаним фактом. Свого часу була знайдена причина цього, яка полягала в тому, що загальній методології, котра становила основу прикладних методів, була властива обмеженість початкових передумов. Саме ця обмеженість, недооцінка факторів, що стосуються людської поведінки, призвели до розриву між теорією й практикою прийняття управлінських рішень.

Вихід із цього становища може здійснюватися за двома напрямками. Насамперед, ідеться про розвиток дескриптивної теорії, або ж “поведінкової теорії прийняття рішень”. Другий напрям потребує розробки та широкого використання прикладного системного аналізу, який за призначенням спрямований на аналіз та оцінку альтернатив у разі прийняття рішень зі складних питань, що виникають на підприємствах, у державних установах тощо.

Суттєво те, що знання про суспільні процеси містять у собі не тільки елементи соціальних та кібернетичних (інформаційних) наук, а й формують таке нове знання, яке не зводиться до жодної з наукових дисциплін формування. Наприклад, формально-логічний ефект генерації нового знання (теорема А. М. Мальцева) доводить існування цього знання у вигляді моделі для всієї нескінченної множини суджень, якщо існують моделі для будь-якої скінченної підмножини цих суджень¹.

Проте розглянемо досвід економічної діяльності. У вступі до книги відомих американських економістів та політиків “Майбутнє бізнесу” М. Вейс зазначав, що планування стосується не лише бізнесу, не лише сучасної епохи. Люди завжди зверталися до досвіду, шукаючи причини. Здоровий глузд був і залишається важливою частиною інтелектуального базису передбачення².

Дескриптивні теорії постійно використовують тимчасові наукові положення та факти, які згодом уточнюються, розвиваються, ускладнюються. Суттєво те, що соціальні експерименти не підтверджують і не доводять теорії, а лише апробують її, здійснюючи первісний аналіз. Адекватною визнається та теорія чи гіпотеза, яка витримує неодноразову перевірку, хоча й може бути спростована новим випробуванням. Соціальний експеримент повинен мати валідність або дієвість, яка позначається такими вимогами, як якість, репродуктивність, стійкість, адекватність відтворення. На нашу думку, близьке розуміння природи експерименту в управлінні виробництвом властиве Г. П. Щедровицькому, І. С. Ладенко, Ф. М. Бородкіну, В. Ф. Комарову.

Таким чином, експеримент, що являє собою форму колективної діяльності, добре вписується в будь-який етап дослідження й може стати початком побудови гіпотетико-індуктивної моделі.

Іншою особливістю еволюції соціальної науки має стати інтеграція знання. Історія інтегративних процесів у науці знає два головні способи суміщення теорій. Перший — редукаціоніський, заснований на редукації, уподібненні одне одному. Згідно з відомою тезою М. Планка, ідея редукаціонізму є зведенням усіляких закономірностей до єдиної формули. Принцип редукаціонізму заснований на уявленні про гомогенність системи чи її моделі. Стосовно дослідника соціальних систем, то він обирає для себе один аспект, до якого зводить опис усіх соціальних рівнів та підсистем. Математичним аналогом редукаціонізму є точка простору як простий об'єкт. Колений складний об'єкт розглядається як зведений до сукупності його простих складових.

Інший механізм інтеграції знання можна назвати поліморфним. Цей спосіб припускає гетерогенність об'єктів. Фізичним аналогом редукаціонізму в цьому випадку постає не “точка”, а “колектив”. При вивченні квантового об'єкта не можна одержати нові фізичні закономірності лише шляхом зведення одних явищ до інших, тобто, не виходячи за межі даного теоретичного рівня. Основа отожднювання береться ззовні, шляхом виходу на рівень метатеорії.

Висновки й перспективи дослідження.

Логічною основою наукового синтезу мають стати засоби аналогії або модельної екстраполяції. За допомогою аналогії порівнюються споріднені сторони теорій, що вивчають суспільство в його різних аспектах, але як цілісну систему. Синтезуючий підхід відображає об'єктивну єдність підсистем. Наприклад, технологічну організацію ізоморфно відображає організація людей і структура економічних зв'язків (планування, стимулювання, управління).

Базою подібності може бути й спільність законів, належність процесів до однієї й тієї ж форми руху. Економічні та соціальні явища підпорядковуються головному соціологічному закону розвитку

суспільства, що охоплює в “знятому” вигляді й технологічний процес як складову частину способу виробництва. Внаслідок цього складаються умови для запровадження нового рівня управління.

Взаємопроникнення дисциплін - необхідна умова реалізації теорією її прикладної функції. Опис та вивчення соціального досвіду, визначення та прийняття управлінських рішень слід збагачувати таким міждисциплінарним запозиченням способів принципів та категорій, які відкривають нові аспекти, утворюють простір для евристичного пошуку, переходу на якісно новий рівень мислення. Внаслідок цього складаються умови для запровадження нового рівня управління. Рух і трансформація знання мають відображати соціальний досвід і шлях його вивчення та опису спеціальними теоріями, на рівні яких може здійснюватися міждисциплінарний синтез концепцій і засобів дослідження. Отже, відображені в законах і категоріях соціальні факти збагатять філософські, соціологічні та економічні теорії, примусять їх по-новому тлумачити закони функціонування суспільства, причини тих чи інших соціальних явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Канторович Л. В., Плиско В. Е. Системные идеи в математике // Философско- методологические основания системных исследований: системный анализ и системное моделирование. М., 1983. - 482 с.
2. Кэмпбелл Д. Модели эксперимента в социальной психологии и прикладных исследованиях. М., 1980. – 301 с.
3. Лобачевский Н. И. Научно-педагогическое наследие. Руководство Казанским университетом. Фрагменты. Письма. – М.: Наук, 1976. - 663 с.
4. Новая философская энциклопедия. – Т.1: А-Д. – М.: Мысль, 2000. - 721 с.
5. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес //Освіта України. – 2004. – 10 серп. (№60-61), с.3-5.
6. Березовин Н. И. Основы психологи и педагогики / Березовин Н. И., Чепиков В. Т., Чеховських М. И. – Минск: Белорус. Дом печати, 2003. – 337 с.

Гедікова Наталя Пилипівна - доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 32+316.3(477-044.922

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПРОЦЕСУ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються природа, передумови та причини проявів трансформаційних процесів у сучасному суспільстві. У цьому контексті визначаються особливості сучасного процесу системної трансформації українського суспільства та шляхи його оптимізації в напрямку сталого розвитку.

Ключові слова: трансформація, українське суспільство, система

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПРОЦЕССА СИСТЕМНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье анализируются природа, предпосылки и причины проявлений трансформационных процессов в современном обществе. В этом контексте определяются особенности современного процесса системной трансформации украинского общества и пути его оптимизации в направлении устойчивого развития.

Ключевые слова: трансформация, украинское общество, система

THE FEATURES OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY TRANSFORMATION SYSTEM

The article analyzes the origin, preconditions and causes of the manifestations the transformation

processes in modern society. In this context defines the features of the modern process of systemic transformation of Ukrainian society and the ways of improving it in the direction of sustainable development.

Keywords: transformation, Ukrainian society, system

Сучасний стан цивілізації радикально відрізняється від попередніх століть її існування і розвитку. Це визначається не тільки типом виробничої структури, що сформувалася на сьогоднішній день, досягненнями людини у пізнанні та перетворенні природи і її ресурсів, рівнем прогресу в усіх сферах життєдіяльності соціуму, але ще й тим, що сучасність приховує в собі перспективу прийдешніх змін, які кожен індивід розцінює як найвищий ступінь, вершину розвитку історичного процесу, в якому акумульоване все найкраще, що було створене у минулі тисячоліття, і пов'язує з ними (зміннами) своє гідне майбутнє.

Процеси і тенденції сучасної масштабної соціальної трансформації, перш за все, були обумовлені модернізаційними викликами самої епохи другої половини ХХ ст., особливо у його 80-ті роки, які охопили увесь біполярний світ і потягнули за собою створення у ньому нової геополітичної ситуації, яка затвердила однополярну спрямованість світового розвитку. Головним фактором у становленні й розвитку постеконічного суспільства, орієнтованого на масштабну соціальну трансформацію, виступив технологічний процес, пов'язаний «з прагненням тотально раціоналізувати світ [1, с. 19]» і секуляризувати його. Основним джерелом соціальної трансформації стали глобальні процеси. Саме глобальні зміни, які відбулися на рубежі двох століть – ХХ й ХХІ – і пронизали наскрізь не тільки світосистему в цілому, але й усі сфери життєдіяльності соціуму, стали однією з найбільш характерних рис сучасної епохи. Саме навколо них обертаються усі складові процесу розвитку цивілізації і саме вони визначають її нинішній стан.

Процеси, які відбувалися, поставили нові завдання для теоретичного переосмислення ситуації, що створилася, і вибору раціональної моделі облаштування і реформування всього людського суспільства.

Питання, пов'язані з процесом трансформації, є предметом дослідження і природничих, і гуманітарних наук. При цьому, більшість наукових праць присвячена вивченню даного процесу в соціальній реальності.

Об'єктивний процес основних господарських, соціальних і політичних змін, породжених трансформацією сучасного суспільства, зумовив характер методологічних підходів, що застосовуються зарубіжними і вітчизняними дослідниками у їх вивченні та оцінці. В цьому контексті на особливу увагу заслуговують роботи таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як: Г. Бергера, О. Брусиловської, В. Іноземцева, Є. Головахи, В. Горбатенко, В. Карасьова, Г. Колодко, Л. Кормич, Г. Музиченко, С. Наумкіної, Т. Парсона, В. Степаненко, В. Танчера, Ю. Хабермаса, Ф. Хайека, П. Штомпка та інших.

Серед наукового доробку вивчення поняття трансформації та соціальної трансформації варто зазначити дослідження Л. Балцеровича, Л. Беляєва, З. Голенкова, М. Лапіна, Л. Новікової, І. Сіземської, В. Ядова та ін. Серед українських науковців ця проблематика вивчалась В. Воловиком, О. Долженковим, С. Катаєвим, Н. Михальченко, Ю. Шайгородським, В. Шамраєвою та ін.

У роботах Ф. Барановського, А. Бойко, Н. Віннікової, О. Довгаль, О. Жадан, Г. Колодко, Т. Пета, В. Семиноженко, Ю. Скорченко та інших аналізується процес глобалізації та його вплив на розвиток постсоціалістичних країн (включаючи Україну) й пропонуються шляхи включення цих країн у глобальний світовий процес **і подолання кризових соціальних явищ**.

Відносно новим напрямом у наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів слід вважати з'ясування ролі інформації та знань в умовах нової суспільної реальності. Їх погляди у вивченні цього питання збігаються у тому, що саме на основі інформатизації йде глибоке перетворення в усіх галузях економіки, при цьому не виключаючи решту життєво важливих галузей і усіх аспектів життя соціуму. Даний факт ознаменував становлення суспільства, що носить назву «інформаційне», в якому наукові знання, інформатизація й інформація стають визначальним фактором суспільного життя і виробництва, процесу саморозвитку і самовдосконалення людини, її творчої активності й самоствердження. У зв'язку із цим, сучасні соціально-економічні, політико-правові, культурні та інші складові суспільного розвитку науковці й дослідники пов'язують із процесом глобалізації та сучасною комунікативною революцією, які розглядаються, з одного боку, як механізм стійкого розвитку, загальноцивілізаційного прогресу (Д. Белл, А. Володін, Д. Гелд, Е. Гіденс, В. Заблоцький, Х. Мензіс, О. Лобовікова, Д. Сорос, М. Фрідман, Г. Широков, Є. Цимбаленко та ін.), з іншого, – як

фактор посилення нестійкості світового розвитку (О. Білорус, І. Валлерстайн, О. Вебер, Б. Кагарлицький, О. Панарін, Ф. Фукуяма, О. Целякова та ін.).

Аналіз великого і різноманітного арсеналу джерел дозволяє відзначити, що вони у підсумованому, інтеграційному вигляді складають ґрунтовний фундамент для наукового розуміння процесу трансформації суспільства. Проте, виходячи з того, що суспільство постійно перебуває у процесі розвитку і, відповідно, зміні своєї якості, воно потребує уваги і наукового осмислення даних процесів.

Дана стаття ставить мету визначити особливості сучасного процесу системної трансформації українського суспільства та визначити шляхи його оптимізації у напрямку стійкого розвитку.

Виходячи з того, що у науковій торії немає однозначного визначення поняття «трансформація», перш за все акцентуємо увагу на його різнобічній характеристиці. Це дозволить нам об'єктивно розкрити поставлену мету. Так, аналіз наукових праць вітчизняних дослідників дозволяє констатувати, що у своїй переважній більшості вони апелюють до термінологічного визначення цього поняття, представленого у «Новому тлумачному словнику української мови», у якому зазначається, що трансформація це зміна, перетворення виду, істотних властивостей того чи іншого об'єкта, видозміна соціальних інституцій та структур, що часом супроводжується їх докорінним оновленням [2, с. 561]. При цьому слід відмітити, що цей процес суспільного розвитку не завжди має динамічний характер і позитивний очікувальний результат. У зв'язку із цим, справедливим буде навести думку українського дослідника С. Катаєва щодо визначення суті цього поняття. Згідно з думкою вченого, якого ми цитуємо, «трансформація визначає новий вимір світу, а не підпорядковується канонам. У стабільному суспільстві зміни мають передбачувані результати. У суспільстві, що трансформується, немає усталених зв'язків між елементами, тому наслідки змін передбачити практично неможливо, а отже, зростає ризик помилок [3, с. 77]». Таку ж оцінку явищу трансформації дає вітчизняний політолог О. Долженков, який через аналіз видів трансформаційних процесів виходить на наступне розуміння соціальних трансформацій: «... вони внаслідок своєї неорганічної в сучасних умовах природи не завжди мають наслідком перехід до модерного суспільства, скоріше навпаки: механічне запозичення лише зовнішніх ознак сучасного суспільства при демонтажі традиційних цінностей, норм та інститутів має наслідком стан перманентної аномії [4, с. 49]».

Багато хто з дослідників процесу трансформації політичних систем вважають, що він є природною якістю будь-якої системи і відбувається через вплив як позасистемних, так і внутрішньосистемних факторів. Але і в першому і другому випадку, як справедливо зазначає російський філософ В. Карасьов, «саморозвиток не здійснюється у соціальному вакуумі, процеси інволюції попередньої системної якості і становлення елементів нового здійснюється у полі дії законів даної системи, причому у випадку з людським суспільством усвідомлено [5, с. 72]». Більше того, згідно думки російського дослідника С. Васіна, початок трансформаційного процесу пов'язано з виникненням трансформатора, здатного викликати таку деформацію суспільної системи, яка самостійно породжує множинні деформації структурних елементів і системи в цілому. З такими змінами системі впоратися досить складно, і вона перетворюється. Подібні деформації можна назвати трансформаційним мотивом. Як правило, в результаті цих процесів спостерігається реорганізація всієї суспільної системи, її якісна зміна, придбання нею нових властивостей. Такий процес може бути досить швидким, і нова суспільна система набуває значні переваги перед попередньою, проте трансформація може і затягнутися, та й знову утворена система може виявитися менш ефективною, ніж її попередниця [6]. Яскравим прикладом даних проявів процесу, що досліджується, а також його наслідків є країни пострадянського простору і зокрема сучасна Україна. При цьому, однією з основних причин процесу переходу українського суспільства від моделі облаштування держави «радянського зразка» до якісно нового стану, який затягнувся, є те, що у процесі трансформації системи передові верстви суспільства орієнтувалися не на внутрішні суспільні потреби, багатовікові традиції з реформування суспільства і держави, придатні безпосередньо для нашої системи, а цілком і повністю на європейські стандарти і моделі. Непослідовність проведення реформ, відсутність єдності в теорії і практиці – перша на багато порядків випереджає другу – стали основними мотивуючими факторами негативних наслідків процесу системної трансформації суспільства. Теорія немислимими темпами генерувала все нові й нові ідеї, з вирішенням яких, з суб'єктивних причин, жодним чином не могла справитися друга. З іншого боку, низка питань стала носити циклічно-повторювальний характер (мовне питання, вступ України у міжнародні союзи, блоки і об'єднання тощо). Отже, подібного роду «трансформатори» стали причиною деформації суспільної системи і її структурних елементів. Відповідно, наслідки цього процесу зашкодили реалізації програми із створення

життєздатної моделі функціонування системи. При цьому, слід зазначити, що дана обставина переважно була зумовлена тим, що не був врахований головний фактор – реформування як природний процес самооновлення системи, який характеризується системністю, послідовністю. Його успішне проведення залежить від усвідомлення його змісту, механізмів здійснення і перспектив не тільки на рівні влади, але й головне – на рівні значної частини населення. Знання та інформованість мас населення – основні передумови для успішного здійснення зазначених цілей і поставлених завдань.

Трансформаційні процеси або згуртовують, консолідують, або роз'єднують, поляризують суспільство. Історія сучасної незалежної України є яскравим прикладом цього. Так, у питанні полярності регіонів важливим чинником виступила політика, яку проводили і продовжують проводити окремі політичні лідери, представники еліти і засоби комунікації, що штучно формують світогляд і позиції людей в регіонах у відношенні до своєї національно-культурної ідентичності, територіально-державної приналежності і самої національної ідеї.

Проявом перших двох факторів, висловленої вище думки автором даної статті, стали події в Україні, які відбулися наприкінці 2013 – початку 2014 рр. Вони стали спонукальним мотивом прагнення кожної людини до самовизначення, передумовою консолідації суспільства, серйозно вплинули на формування громадянської позиції у населення країни. Але більш яскравим проявом цих змін є затвердження і набуття високого морального значення у світоглядній системі цінностей переважної більшості народу нашої країни таких констант як патріотизм і гуманізм.

Відходячи від радянського розуміння патріотизму, нині через зміни пріоритетів в сфері життєвих цінностей в українському соціумі дане поняття переважно набуває приватного, індивідуального характеру. Що відповідно формує нове змістове уявлення про нього. Дана особливість пов'язана з тим, що через зміни акцентів у пріоритетності структурних складових соціального цілого (держава – суспільство – особистість) фундаментальної цінності набуває індивід (особистість), здатний духовно самовизначатися (за рахунок розширення спектру можливостей пізнання оточуючої його дійсності критеріїв оцінки, затвердження принципу свободи вибору тощо), виходячи з своїх приватних особистісних інтересів. При цьому у даному розумінні слід враховувати, що патріотична ідея, перш за все, обумовлюється не стільки національною, географічною, демографічною та іншою приналежністю, скільки усвідомленням кожним індивідом своєї приналежності (прив'язаності) до соціокультурного простору. Патріотична ідея як ідея духовної єдності особистості і суспільства, що ґрунтується на принципі суспільної солідарності і досягається при обоюдному усвідомленні ними своєї органічної цілісності, є неодмінною передумовою консолідації суспільства з метою зміцнення держави, забезпечення високої соціально-політичної стабільності, оптимального вирішення питань, що виникли в умовах сучасної соціальної трансформації.

Разом з тим, поки ще рано робити остаточні висновки щодо результатів сучасного етапу трансформаційного процесу в українському суспільстві і вектору його подальшого розвитку як цілісної системи, але це дозволяє давати оцінку, перш за все, характеру взаємовідносин держави і громадянського суспільства. Так, за роки сучасної незалежності України в процесі трансформації громадянського суспільства, який здійснювався в умовах недостатньої ефективності державних інститутів, держава не змогла забезпечити йому конструктивне демократичне функціонування. На цій основі громадянське суспільство дистанціювалося від держави і виступило, як руйнівна сила у відношенні до держави (в уособленні владних структур) та її інститутів.

Усі ці та інші чинники підвели країну до якісного революційного стрибка. Згідно теорії В. Карасева у сучасних умовах в обсязі поняття «соціальної трансформації» в якості прояву якісних революційних стрибків виступають для певних рівнів трансформації. Відповідно, констатує цитований автор, соціальна революція як зміна повної якості соціуму, політична революція як зміна політичного режиму або форма державного устрою, революційні зміни характеру якості соціального управління [5, с. 72]. Виходячи із цього можемо зазначити, що на даному етапі трансформаційні процеси в українському суспільстві стали проявом усіх, викладених В. Карасевим, видів дискретних переходів.

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Феномен сучасної глобалізації має декілька видимих джерел, а саме: інформаційно-технологічне, економічне, політичне, соціальне, культурне, національне, релігійне, екологічне, демографічне. Саме їх особливості та різноманітність їх соціальної природи визначають вектор трансформації сучасного суспільства. З іншого боку, спираючись на загальновідому ідею про те, що трансформація – це процес перетворення системи, його структури і складових елементів зазначимо, що глибинні і кардинальні зміни, які відбуваються в середині соціального цілого в рамках сучасної

масштабної соціальної трансформації, зумовили радикальні зміни у політико-правових, економічних і культурних відносинах, їх інституалізацію і стандартизацію.

2. Динаміка і спрямованість процесу системної трансформації українського суспільства, який відбувається на протязі усіх років сучасної незалежності нашої держави, серйозно вплинули на створення нових орієнтирів суспільного прогресу, нової філософії політики, заклали міцний фундамент продуктивної системи цінностей, стимулюють і детермінують мотиваційні настанови на участь в життєдіяльності країни, включаючи всі її інститути і сфери. Успіх подальшого процесу трансформації нашого суспільства здебільшого залежатиме від волі і вибору українського народу.

3. Останні події в Україні свідчать про те, що для того щоб критичний момент у розвитку соціуму був подоланий, необхідні спільні зусилля, які передбачають не тільки внутрішньодержавне об'єднання людей, але й об'єднання ряду держав між собою. Отже, не варто жити в ілюзорному світі в очікуванні створення якогось ідеалу у перспективному майбутньому, необхідно удосконалювати сьогодні дану реальність і відстоювати її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование : [учебник для студентов вузов] / Панарин А. С. – М. : Алгоритм, 2000. – 352 с.
2. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : АКОНІТ, 2001. – Т. 4. – 944 с.
3. Катаєв С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації / С. Катаєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №1. – С. 76–81.
4. Долженков О. О. Політична та соціальна трансформація: взаємозв'язок та особливості / О. О. Долженков // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 40–50.
5. Карасев В. И. Социальная трансформация: некоторые аспекты методологии историко-философского исследования / В. И. Карасев // Наукове пізнання : методологія та технологія. – 2012. – № 2(29). – С. 67–72.
6. Васин С. М. Трансформационные и деформационные процессы в развитии социально-экономических систем [Электронный ресурс] / С. М. Васин // Проблемы современной экономики. – 2005. – №3/4 (15/16). – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=807>.

Дыдышко Иосиф Иосифович - Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова

УДК 101.1:316

ИСТОКИ СОЦИОТЕХНИЧЕСКОГО ПЛЮРАЛИЗМА В ПОНИМАНИИ СУЩНОСТИ И СТРУКТУРЫ ТЕХНИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ И ТЕХНОСФЕРА

В статье исследуются концептуальные истоки мировоззренческого и методологического плюрализма на проблему роли и сущности техники в общественном развитии. Обоснована сущность технической реальности, ее отличие от техносферы. Раскрыто смысловое содержание техносферы как системно-структурного образования, объяснены ее атрибутивные составляющие.

Ключевые слова: техника, технологии, техническое знание, техническая реальность, техносфера, социотехнический плюрализм, инженерия

ДЖЕРЕЛА СОЦІОТЕХНІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В РОЗУМІННІ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ ТЕХНІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ТЕХНОСФЕРА

В статті досліджуються концептуальні джерела світоглядного та методологічного плюралізму на проблему ролі та сутності техніки у суспільному розвитку. Обґрунтована сутність технічної реальності, її відмінність від техносфери. Розкрито смисловий зміст техносфери як системно-структурного утворення, з'ясовані її атрибутивні складові.

Ключові слова: техніка, технології, технічне знання, технічна реальність, техносфера, соціотехнічний плюралізм, інженерія

ORIGINS OF THE SOCIO-TECHNICAL PLURALISM IN UNDERSTANDING THE ESSENCE AND STRUCTURE OF THE TECHNICAL REALITY AND TECHNOSPHERE

The article investigates conceptual origins of the ideological and methodological pluralism to the problems and essence of technology in social development. In the article substantiates technical essence of reality, its difference from the technosphere. Is disclosed the semantic content of the technosphere as the systematic structural substantiation, is explained its attribute components.

Keywords: *technique, technology, technical knowledge, technical reality, technosphere, socio-technical pluralism, engineering*

Введение. Возникший в структуре философского знания в 1877 г., после выхода в свет работы Э. Каппа «Основные направления развития техники. К истории возникновения культуры с новой точки зрения», новый тип философской рефлексии – «философия техники» – положил начало системному исследованию, сущности и роли техники в общественном развитии. Становление этого типа рефлексии было заложено бурным развитием капиталистического промышленного производства, которое усмотрело в союзе с наукой магистральный путь преобразования всей системы общественных отношений.

Однако, союз промышленного производства и науки возник не спонтанно. Его становлению способствовало развитие ремесла и мануфактур, которые и выступили в качестве одной из предпосылок становления экспериментального естествознания, базой которого стали вначале математика, а затем и физика. На основе этого союза к XX веку возникает крупное машинное производство, в котором техника предстала в качестве универсальной ценности. Разнообразные масштабные последствия развития техники обращают на себя внимание теоретиков и в XIX веке появляется техническое знание, которое концентрируется и систематизируется через возникшую и развивающуюся систему технических наук.

Фундамент исследования роли техники в общественном развитии заложили не философы, а естествоиспытатели и инженеры, среди которых можно выделить Э. Каппа, П. Энгельмейра, Э. Чиммера, Ф. Дессауэра, Ф. Рело, А. А. Павловского и др. Подключение философской мысли к исследованию этой проблемы Ф. Бона, Э. Дюркгейма, А. Бергсона, а позже М. Хайдеггера, К. Ясперса, Л. Мэмфорда, Н. Бердяева, Ф. Эллюля, Ф. Раппа, Х. Ленка и многих других философов, исходящих из разных мировоззренческих оснований, породило разнопонимание роли техники в жизни общества и выступило основой формирования социотехнического плюрализма по данной проблеме.

Цель статьи: обосновать структуру технической реальности и раскрыть мировоззренческие установки исследователей, как истоки социотехнического плюрализма.

Основная часть. Становление капитализма с позиций цивилизационного измерения истории человечества, если отвлечься от его внутреннего многообразия, ознаменовало переход человечества от традиционной к техногенной цивилизации. Этот переход был совершен благодаря повороту человечества к целенаправленному творению и использованию технических артефактов на основе союза науки и техники. Эти феномены взаимосвязаны между собой, символизируя глубинное единство материального и духовного производства. И, несмотря на переход человечества к высшей фазе своего бытия – информационной, нельзя субъективно принижать эту связь. Она проявляется сегодня в новых формах познания мира, открытии новых структурных уровней материи – наномира и пикамира, а также в разработке и освоении новых технологий. Современная модернизация и развитие всех сфер материального и духовного производства основана на протекающих в обществе трех революциях. Во-первых, получила новое качественное развитие научно-техническая революция в условиях постнеклассического развития науки. Во-вторых, в 80-х годах XX века разворачивается информационно-компьютерная революция, которая не смогла бы осуществиться вне развития науки и техники. В-третьих, в этот же период разворачивается нанотехнологическая революция, демонстрируя становление новых форм научного знания – нанофизики, нанобиологии, нанохимии, а также формирование нанотехнологий.

Сегодня философия техники не может не включать, анализировать и прогнозировать сущность и роль этих социальных феноменов, которые дополнили ее проблемное поле. Что же включает в свое содержание эта рефлексия философского знания? «Философия техники, – отмечает В. Г. Горохов, – это установившееся название одного из направлений современной философской науки, призванного

исследовать наиболее общие закономерности развития техники, технологии, инженерной и технической деятельности, проектирования, технических наук, а также место их в человеческой культуре вообще и в современном обществе в частности, отношения человека и техники, техники и природы, эстетические, глобальные и другие проблемы современной техники и технологий» [1, с. 5-6].

Перечисленные в этой дефиниции составляющие проблемного поля философии техники, а также ее структура интенсивно формировались по мере выявления особенностей развития и функционирования техники и технологий в социально-культурном пространстве. «Современные исследователи отмечают, – как утверждает А. И. Зеленков, – концептуальную и методологическую разнородность философских знаний в этой области, что «говорит» о молодости философской традиции исследования техники» [2, с. 167]. Эта разнородность в исследовании философских проблем техники обусловлена наличием у субъекта приобретенных им стартовых знаний, относительно развития данной проблематики; вооруженностью методологией научного познания; сформировавшихся его мировоззренческих установок и позиций. В единстве указанные разновидности и выступают истоками социотехнического плюрализма.

В чем же конкретно проявляется этот социотехнический плюрализм. Прежде всего, в обосновании содержания и структуры технической реальности и техносферы. Сопоставление различных подходов к анализу их концептов раскрывает общее и особенное в их содержании. Учение о сущности технической реальности более онтологизировано. В ее дефинициях выпадает развитие о сущности, роли и месте технического знания в этой реальности, а также ученье о ее «мозговом» центре – инженерии.

Анализ научных публикаций по сущности технической реальности показывает следующее. Так, Б. И. Кудрин в работе «Античность. Символизм. Технетика» сводит техническую реальность только к технике и совокупности материальных и искусственных артефактов. В другой своей работе «Введение в технетика» он включает в техническую реальность функциональную технику, применяемые технологии, используемые материалы, продукцию и отбросы, получаемые при ее производстве. У Б. И. Иванова представлена техническая реальность как искусственная подсистема объективной реальности. О. Д. Симоненко под технической реальностью понимает исторически сложившуюся совокупность техноценозов. Под техноценозом она понимает внутрисферную упорядоченность, то есть процесс формирования техносферы. Такая онтологизация технической реальности обнаруживается и у других исследователей философии техники. Онтологизация технической реальности разводит ее смысловую «нагруженность» с понятием техносферы.

Только у В. П. Котенко обнаруживается расширенное понятие технической реальности (ТР), в котором затрагивается и гносеологический аспект, и главный элемент этой реальности – инженер. У него техническая реальность предстает как образование, «включающее рефлексию всех компонентов технического мира – историю. ТР, мифологию ТР, обыденные представления о ТР и т. д., естественные измерения ТР (наука, инженерия, экология), человеческое и индивидуальное измерение ТР (антропология, антропология, психология, физиология, эстетика и др.), социальное измерение ТР (экономика, социология, политическая наука и др.)... Проблема человека (человеческое измерение ТР) является объединяющим стержнем всех возможных сторон ТР» [3, с. 43].

Вводя в техническую реальность человеческое измерение В. П. Котенко практически отождествляет ее с техносферой.

Что же понимается под техносферой? Здесь мы опять сталкиваемся с социотехническим плюрализмом на понимание ее сущности, а также системной «нагруженностью» ее концепта. В-первых, техносфера выступает как способ представления техногенной среды (Н. В. Попкова). А «техногенная среда, – утверждает она, – есть исторически сложившийся способ существования технической реальности, отражающей основную цель ее создания – получение искусственной среды, благоприятной для жизни людей» [4, с. 40]. Здесь техносфера через техническую среду отождествлена с технической реальностью. Что же касается техносферы, то у нее это «объект философского исследования для которого... характерно рассмотрение изучаемых объектов в широком контексте наиболее фундаментальных принципов человеческого бытия» [4, с. 52]. Если уж говорить о техносфере как объекте философского исследования, то она должна предстать как система, в структуру которой входят конкретные элементы, атрибутивные и реляционные параметры и отношения. Но речь о них не идет. Техносфера как концепт имеет конкретно содержание, но в каждой трактовке этой сферы задается своя личностная категориальная «геометрия» мышления.

«Геометрия» мышления – это опережающее, еще не подтвержденное практикой, видение смысла и сущности исследуемой проблемы. Она может быть обоснована в качестве абдукции, т. е. этапа

познавательной деятельности, состоящего в формировании умозаключений на основе эмпирических фактов и предшествующего выдвижению объясняющей их гипотезы.

Логика формирования «геометрии» мышления в процессе выработки концептов должна удовлетворять ряду требований. Во-первых, четкой экспликации смысла и дефинитивной корректности, т. е. прозрачности смыслового значения концепта. Концепт есть форма отражения смысла, а «смысл есть способ истолкования мысли, ее проекция в то или иное ментальное измерение. Во-вторых, когерентности, то есть необходимого совпадения, согласованности, смыслового значения изучаемого фрагмента и выражение его посредством языка. В-третьих, установление корреляции между чувственными и языковыми механизмами и элементами эксплицируемого фрагмента.

В науке этап рождения концепта выступает в качестве креативной стадии. На этой стадии «геометрия» мышления субъекта находится в процессе своего формирования, относительно исследуемого фрагмента реальности, а им у нас выступает техносфера. Что же она собой представляет, каково ее внутреннее содержание и взаимосвязь составляющих ее структуру и содержание?

Технические системы и технологии образуют мир созданных человеком артефактов, искусственных технических творений на основе достижений технического знания и полета его мыслей. Эти системы, технологии, технические науки и знания, а также субъект их творения – человек и составляют костяк техносферы. Следовательно, техносфера предстает как системная многоуровневая искусственно созданная реальность включающего человека с его знаниями, умениями и навыками и коренным образом меняющая его жизненные установки и условия.

Философский анализ техносферы как системы дает возможность утверждать, что в ее структуре существуют атрибутивные элементы, составляющие ее смысловую «нагруженность» и реляционные, то есть которые, прежде всего, связывают в единое целое атрибутивные элементы и в то же время дополняющие эту систему.

К атрибутивным составляющим техносферы относятся техника, технологии, техническое знание (технические науки, при этом необходимо учитывать, что это знание не тождественно этим наукам) и человек, прежде всего, инженер – мозговой центр этой сферы бытия человечества.

Охарактеризуем вкратце атрибутивные составляющие техносферы.

Практически исходной составляющей техносферы выступает техника. Обращение к исследованию ее сущности и роли в общественном развитии и породило, как было отмечено выше, новый тип рефлексии в структуре философского знания – философию техники. Дефиницией феномена техники можно охарактеризовать множественно-композиционный плюрализм в анализе этой проблемы. В 60-е - 70-е годы XX века технику рассматривали как овеществленную силу знаний (такое веяние вытекало из учения К. Маркса). Сегодня, в условиях социотехнического плюрализма технику определяют под разным углом зрения. Так, «техника, – отмечает А. И. Зеленков, – исторически развивающаяся совокупность создаваемых человеком средств (орудий, устройств, знаний, навыков), которые позволяют людям преобразовывать и использовать естественные и искусственные материалы, явления и процессы для удовлетворения своих потребностей» [2, с. 166].

Следовательно, техника выступает одной из важнейших предпосылок человеческой деятельности. Ее преобразующий характер можно определить как ее философскую и историческую суть, культурное призвание. Техника выступает посредником между человеком и природой и в этом значении преобразует предметную среду человеческой деятельности. Эволюция техники от различных орудий к ремесленно-мануфактурному производству, машинной технике, автоматизированным и компьютеризированным системам отражает процесс все более глубокого освоения человеком природы.

И все же, можно утверждать, что техника представляет собой системно-структурное единство артефактов, создаваемых человечеством для прогрессивного развития их социокультурного бытия. Она есть не просто совокупность орудий, средств труда, она есть мера обобществления, опосредования и воплощения идеи творческого субъекта. Эта мера отражает как степень овладения человеком природы, так и движение его творческого потенциала. Единство качества и меры позволяет обосновать закономерности развития техники, прогнозировать пути технического прогресса.

В целом же сущность техники, как артефакта заключается в том, что она предстает как особая деятельность, кристаллизирующаяся в специфической, относительно автономной технической среде (техносфере), а также как результат, в котором она есть совокупность орудий, механизмов, машин, технических сооружений, а в более широком культурно-историческом смысле – как техническая среда, в которую погружена современная личность.

Второй составляющей техносферы как системы выступают технологии. Они возникают со

становлением техники и их можно репрезентировать в двух ипостасях. Поскольку, по утверждению В. Г. Горохова «человек – существо техническое», то первая ипостась технологий связана с созданием конкретных орудий. Еще в первобытном строе человек создает орудия труда и в устной форме передает технологию их производства. Со становлением теоретического уровня знания этот процесс приобретает «онаученный» характер, но это не означает исчезновение развития того способа создания техники и передачи технологии ее изготовления, который был свойственен для обыденного познания. Примером может служить деятельность «технарей-самоучек», а сегодня - рационализаторов. В этом плане техника и технологии возникают одновременно, технологии предстают как процесс создания и закрепления в сознании человека того или иного артефакта.

Вторая ипостась технологий связана с процессом производства материальных благ. Сюда входит не только техника, но и широкий спектр предписаний, инструкций по созданию конкретных продуктов, удовлетворяющих потребности человека. Технологии стали представлять собой целостную конкретную совокупность методов, способов и форм производства материальных ценностей.

Их бытие находится в относительной зависимости от уровня развития техники, поскольку они обладают возможностями опережать и направлять ход технического прогресса. Их содержание постоянно совершенствуется и экспликация технологий уточняется. Так, – отмечает Д. Нейсбит в 1967 году словарь «Рэндом Хайз» определял технологию как объект, материал и физические процессы, отдаленные от человеческих существ. К 1987 году, когда вышло полностью переработанное издание словаря, к определению добавили строки «о взаимоотношениях технологии с жизнью, обществом и окружающей средой». Технология перестала существовать в вакууме» [5, с. 38].

Развитие дефиниции «технология» на этом не остановилось, в нее стали включать и последствия технологических процессов. "Теперь мы понимаем, – отмечает Д. Нейсбит, – что мощная технология может иметь тяжкие и далеко идущие последствия. Технология воплощает в себе эти последствия – как хорошие, так и плохие. Технология не является нейтральной» [5, с. 38]. И с этим надо согласиться.

Третьей составляющей выступает система технического знания, венцом которой является процесс формирования технических наук. Если техническое знание входило и входит в структуру обыденного и теоретического уровней познания, то формирование технических наук связано с теоретическим уровнем познания.

На обыденном уровне познания эти знания, как отмечает В. С. Степин, – «чаще всего не систематизированы, это скорее конгломерат сведений, предписаний, рецептов деятельности и поведения, накопленных на протяжении исторического развития обыденного опыта. Их достоверность устанавливается благодаря непосредственному применению в наличных ситуациях производственной и повседневной практики» [6, с. 157]. Это знание развивалось в лоне мифологического мировоззрения, характеризующегося синкретичностью. В нем объект и субъект не разделены, зарождающиеся технические знания и естественно-научные знания предстают как единый сплав. Что же касается теоретического уровня технического знания, отразившего свое содержание в сформировавшихся в XIX веке технических науках, то заметно, что этот уровень характеризуется целенаправленным развитием наук о производстве артефактов, широким использованием форм и методов научного познания в процессе производства этих артефактов.

Развитие технического знания репрезентирует его как культурогенный процесс. Постоянно обновляясь, оно не может не включать в свое содержание культурогенные аспекты. Исследование технического знания с этих позиций представляет его как особую целостность, в которой основные универсалии, составляющие его, пребывают в виде конструктивной взаимозависимости.

Если при экспликации технического знания приоритет отдавать культурогенному фактору, то этот вид знания можно охарактеризовать как совокупность форм и видов духовного выражения культурной преобразующей деятельности человека и общества: технических артефактов, технологий, способов организации материального производства. Технические знания представляют собой область знаний, непосредственно связанную с человеческой деятельностью. Эти знания возникают в результате целесообразной деятельности, рождаются сознанием человека, его трудом и служат его целям. Они представляют собой как бы объединяющую цепь между опытным и теоретическим знанием, его особенность заключается в направленности на производство.

Таким образом, техническое знание как элемент духовной культуры общества сопровождало и сопровождает развитие сложного по своей сути и противоречивого цивилизационного процесса развития человечества. Выступая в различных ипостасях конкретно- исторического типа

цивилизационного устройства, техническое знание в своем движении и развитии способствовало прогрессу в развитии социума. Анализ его роли в общественном производстве раскрывает картину раскрепощения технического духа человека.

Четвертой атрибутивной составляющей техносферы выступает инженерная деятельность, поскольку носитель этой деятельности есть мозговой центр, ядро всей техносферы.

Становление технического знания потребовало и реальных людей, занимающихся развитием этого знания и внедрением его в сферу индустриального производства. Появление в социальной структуре нового социального слоя «инженерии» потребовало решения ряда проблем: 1) обоснования статуса инженера в архитектонике социальной реальности; 2) определения круга его знаний, которые необходимо ему сообщить в процессе подготовки через систему образования; 3) раскрыть различия между технической и инженерной деятельностью.

Инженерная деятельность является разновидностью целостной предметной деятельности человечества, выражает свою особенность в том, что она связана с теоретическим (идеальным, духовным) и практическим (материальным) воздействием на предмет. В то же время материальная предметность инженерного воздействия на конкретный технический артефакт должна соответствовать его конкретному предназначению и содержать в себе помимо факта истинности еще и факт эффективности.

Эта деятельность направлена на разработку и содержание технических объектов и технологических процессов, организацию и регулирование производства, решение научно-исследовательских и социальных задач, связанных с научно-технической сферой общества.

Характерной особенностью инженерной деятельности является постоянное использование научных знаний в целях создания искусственных технических систем, а также проведение дополнительных научно-технических исследований в случае, если имеющихся знаний недостаточно для решения тех или иных инженерных задач. Инженерная деятельность близка к экспериментальной научной деятельности и этим же она отличается от технической деятельности ремесленника, основывающейся на традиции, опыте, практических навыках, складывающихся в рамках ремесленного производства. Как профессия, ориентированная на целенаправленное регулярное применение и производство научного знания в технической практике, инженерная деятельность сложилась только в рамках промышленного производства.

Несмотря на многоаспектность инженерной деятельности в ее архитектонике можно выделить элементы, составляющие основу технической рациональности как способности творческого создания второй природы. К ним необходимо отнести: открытия, инженерные исследования, проектирование, изобретательство, конструирование, испытание, отладка, организация производства, эксплуатация, управления техническими системами, оценка их функционирования и др. Можно утверждать, что эти слагаемые в своем движении и развитии характеризует процесс раскрепощения технической мысли человечества, которая входит в атрибутивные свойства духа человека.

Таким образом становление «мозгового» центра техносферы – инженерии позволило человечеству более эффективно и ускоренно решать задачу преобразования не только сферы материального производства, но и всех других сфер деятельности общества. Благодаря усилиям инженерии человечеству понадобилось всего лишь 300 лет, чтобы построить индустриальное общество и перейти к формированию информационного.

Выводы. Проведенный анализ социотехнического плюрализма дает возможность утверждать:

– его основанием служит разнородность и разнопонимание роли и сущности техники в общественном развитии. Эта разнородность вытекает из методологических и мировоззренческих установок при анализе исследуемой проблемы, что и является основой концептуального плюрализма в этой области;

– имеет место отождествление в различных концепциях понятий «техническая реальность» и «техносфера», в статье обосновано их различие;

– раскрыты атрибутивные составляющие техносферы, что позволило представить ее как качественно новое системное образование в структуре человеческого бытия.

Перспективы дальнейших научных исследований предполагают обоснование технического знания как культурогенного процесса в процессе цивилизационного развития человечества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Горохов В. Г. Основы философии техники и технических наук. – М.: Гардарики, 2007. 335 с.
2. Философия и методология науки / Под ред. проф. Зеленкова А. И. – Минск: АСАР, 2007. – 384 с.

3. Котенко В. П. История и философия технической реальности / В. П. Котенко. – М.: Академический проект; Трикта, 2009. – 623 с.
4. Попкова Н. В. Философия техносферы / Н. В. Попкова. – М.: «ЛИБРОКОМ», 2009. – 344 с.
5. Нейсбит Д. Высокая технология, высокая гуманность / Дж. Нейсбит. – М.: АСТ, ТРАНЗИТ-КНИГА, 2005. – 381 [3] с.
6. Степин В. С. История и философия науки / В.С. Степин.– М: Академпроект, Трикта, 2012.–423с.

Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна - Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

УДК:168.5

АНАЛІЗ СПОСОБУ СТВОРЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ В РАМКАХ ПАРАМЕТРИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

В даній статті класифікація і класифікування були представлені як системні моделі. Було розглянуто вплив концепту, а саме способу створення системної моделі, на вибір операції, що лежить в основі класифікації, і на зміст класифікаційних чарунок.

Ключові слова: класифікація, класифікування, системна модель, концепт, структура, субстрат

АНАЛИЗ СПОСОБА ПОСТРОЕНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ В РАМКАХ ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ

В данной статье классификация и классифицирование представлены как системные модели. Рассмотрено влияние концепта (способа построения системной модели) на выбор операции, лежащей в основе классификации, и на содержание классификационных ячеек.

Ключевые слова: классификация, классифицирование, системная модель, концепт, структура, субстрат

THE ANALYSIS OF THE METHOD FOR CONSTRUCTING CLASSIFICATION WITHIN THE PARAMETRICAL COMMON SYSTEM'S THEORY

In this article we describe the possibility of ambivalent value of term «classification». Classification and process of classification is examined as systems models with attributive concept and relational structure and relational concept and attributive structure accordingly. System's definitions of systems models with attributive concept and relational structure and relational concept and attributive structure are dual. It is interesting whether the term “classification” and term “process of classification” dual term? Besides, at this article we consider the possibility of system presentation of classification in details. The influence of the concept (the method of constructing of system's model) to choose from operations underlying the classification and at the content of classification cells are analyzed.

Key words: classification, process of classification, system's model, concept, structure, substrate

Вступ. Складно уявити більш-менш розвинену науку, яка б не використовувала класифікацію. Класифікація використовується від астрономії та фізики до психології й лінгвістики. Саме класифікація допомагає систематизувати і поглибити отримані знання. Крім відомих природних класифікацій, таких, як періодична система хімічних елементів Д. І. Менделєєва, класифікації рослинного і тваринного світу К. Ліннея, існують класифікації мінералів, цінних паперів, автомобілів, спектральна класифікація зірок, міжнародна класифікація хвороб, генеалогічна та генетична класифікація мов тощо. Але, як відомо, те, що здається таким звичайним і зрозумілим, насправді може містити у собі багато питань. А що ми знаємо про класифікацію? Чим насправді є класифікація – поділом понять або сортуванням речей? Що повинні містити у собі класифікаційні чарунки?

Серед методологів науки існує певна двоїстість у трактуванні терміну «класифікація»: як класифікацію розглядають і вже існуючу класифікацію, і процес створення класифікації. Якщо термін має декілька значень, а мова йде про термінологію, в якій не може бути двозначності, то термін «класифікація» доцільно використовувати як найменування вже існуючої класифікації, а для

позначення процесу створення класифікації слід використовувати термін «класифікування». Термін «класифікування» «можна розуміти і як процес створення, і як процес використання вже створеної класифікації» [1, с. 6]. Класифікування можна розглядати як «процес віднесення класифікаційного об'єкту до певного підрозділу будь-якої класифікації, що проводиться на підставі визначення наявності або відсутності заданої ознаки» [1, с. 7]. Але найчастіше в науковій літературі, всупереч з'ясованим розбіжностям, використовується один термін – «класифікація».

Існує ретельний логіко-методологічний аналіз способу створення класифікації, змісту класифікаційних чарунок, логічного аналізу вибору підстави для поділу, тощо. Але двоїстість трактування терміну «класифікація» породжує суперечки щодо того, чим насправді є класифікація – поділом понять або сортуванням речей? А звідси і питання про зміст класифікаційних чарунок: що насправді повинні містити у собі класифікаційні чарунки – видові поняття або реальні речі?

В такій ситуації, на нашу думку, доцільно звернутися до іншого філософського методу – системного методу в рамках параметричної загальної теорії систем, де теж існує двоїстість визначення поняття «система», і проаналізувати, яким чином двоїстість трактування терміну може вплинути на наше уявлення про цей термін і зміст цього терміна.

Тому метою даної статті є спроба порівняти двоїстість термінів «класифікація» і «класифікування» з іншою двоїстістю – двоїстим визначенням поняття «система» в рамках параметричної загальної теорії систем (параметричної ЗТС).

В рамках параметричної загальної теорії систем будь-який об'єкт може бути представлений як системна модель. Кожна системна модель базується на трьох системних дескрипторах – концепті, структурі і субстраті. Концепт – зміст даної системи. Він відіграє роль деякої умовної системи відліку, яка відома ще до створення системної моделі. Як правило, дослідник заздалегідь знає, в якому сенсі цікавить його обраний для дослідження об'єкт.

Структура системи являє собою відношення, що виникають між елементами системи, її субстратом. Серед багатьох відношень, що існують між елементами, обирають одне – таке, що відповідає заданому концептові. Структура системи підпорядкована концептові. Субстрат, тобто набір елементів, необхідно обрати таким чином, щоб на ньому можна було б реалізувати структуру, яка б чітко відповідала заздалегідь обраному концептові. Структура і субстрат залежать від концепту конкретної системи.

Концепт може бути атрибутивним чи реляційним. Атрибутивний концепт – це та сама заздалегідь визначена властивість, якій повинно відповідати відношення в системі. Відношення, що відповідає атрибутивному концепту, має назву реляційної структури. Якщо концепт є певним заздалегідь визначеним відношенням, то він має назву реляційного концепту. Йому відповідає атрибутивна структура, яка являє собою «набір властивостей (або одну властивість), що відповідає реляційному концепту» [2, с. 63].

Поняттю «система» можна дати два визначення. Розглянемо одне з визначень: «Будь-який об'єкт є системою за визначенням, якщо на цьому об'єкті реалізується деяке відношення, яке відповідає визначеній властивості» [3, с. 37]. В даному визначенні мається на увазі певна заздалегідь задана, визначена, так звана системоутворююча, властивість – атрибутивний концепт, тобто «концепт системи визначає собою цілий клас відношень, що задовольняють властивості, яка виражена цим концептом» [4, с. 37]. Причому слід зазначити, що кожне з відношень цього класу буде «системоутворюючим у тому значенні, що, якщо воно буде абстраговано від деяких об'єктів, воно утворить з цих об'єктів систему» [4, с. 37]. Невизначене відношення, що задовольняє цій властивості – реляційна структура. Поняття структури у вузькому значенні цього слова можна ототожнити з поняттям системоутворюючого відношення. У широкому значенні слова «під структурою іноді розуміють всю сукупність відношень між елементами, а не лише системоутворюючі відношення» [4, с. 127]. Сам об'єкт, на якому реалізується структура – субстрат системи. Таке визначення системи називається визначенням системи з атрибутивним концептом і реляційною структурою.

Інше визначення поняття «система» можна одержати, якщо, керуючись принципом двоїстості [2], [4], «поміняти місцями» поняття «властивість» з поняттям «відношення». В результаті визначення поняття «система» буде таким: «будь-який об'єкт є системою за визначенням, якщо в цьому об'єкті реалізуються деякі властивості, що знаходяться у заздалегідь заданому відношенні» [3, с. 42]. В даному визначенні концептом є заздалегідь задане відношення і яке має назву системоутворюючого відношення. Це і буде реляційним концептом. Дане системоутворююче відношення «має місце не безпосередньо між елементами субстрату, а між властивостями, що характеризують об'єкт дослідження» [4, с. 129]. Системоутворююче відношення реалізується на наборі «деяких», невизначених властивостей, які утворюють атрибутивну структуру. Субстратом системи «у такому

разі буде той об'єкт, якому належить атрибутивна структура» [4, с. 129].

Представимо як системну модель класифікацію. В роботі [5] проаналізовано багато визначень поняття «класифікація». Більшість з них розкриває те, чим, на думку авторів, є класифікація, але не всі вони зазначають, для чого вона потрібна. В підручнику з логіки І. Хоменко класифікація визначається як «багаторівневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу» [6, с. 71]. Тобто концептом системної моделі «класифікація» може бути мета її створення, а саме – поглиблення і систематизація знань. Це буде атрибутивний концепт нашої системної моделі. Реляційною структурою буде спосіб створення класифікації, а він може бути як дедуктивним, так і індуктивним. При дедуктивному способі побудови класифікації використовується логічна операція поділу найбільш загального поняття на класи за певною ознакою. При індуктивному способі створення класифікації «аналізуються окремі об'єкти, які об'єднані в клас на основі подібності або відмінності в ознаках» [цит. за 1, с. 7]. Слід зазначити, що який би спосіб створення класифікації ми не обрали, так чи інакше суттєву роль в ньому відіграє саме ознака, властивість. Так при дедуктивному способі створення класифікації – це заздалегідь відома підстава поділу, а при індуктивному – заздалегідь відома ознака, за якою порівнюються об'єкти. Субстратом даної системної моделі будуть поняття (абстрактні ідеальні конструкції), якщо спосіб створення класифікації дедуктивний, або реальні елементи світу, реальні речі, якщо спосіб створення класифікації індуктивний.

Розглянемо як системну модель класифікування. Основним принципом цього процесу є порівняння об'єктів, що розглядаються, з заданими зразками, еталонними представниками класів. Тобто класифікування – це процес «зарахування об'єкту, що класифікується, до певного підрозділу будь-якої класифікації, який відбувається на основі наявності або відсутності заданої ознаки (ознак) у об'єкта, що класифікується» [1, с. 7]. Оскільки класифікування – це, перш за все, процес створення класифікації, процес зіставлення об'єктів один з іншим або ж деякий спосіб «розподілу множини цих об'єктів на їх підмножини» [1, с. 7] то, на нашу думку, концептом даної системної моделі може бути спосіб створення класифікації – дедуктивний або індуктивний. А тому дана системна модель буде системою з реляційним концептом. Якщо спосіб створення класифікації індуктивний, тобто аналізуються окремі об'єкти, які треба віднести до певного класу відповідно до подібностей або відмінностей між ними, то для цього необхідно сформулювати набір ознак і виокремити еталонний зразок, який відповідав би всім цим ознакам, або зіставляти даний об'єкт з існуючим еталонним зразком, що повністю відповідає ознакам. Таку ж ключову роль відіграє набір ознак при дедуктивному способі створення класифікації, оскільки при поділі поняття необхідно дотримуватися певної ознаки – логічної підстави поділу. При будь-якому способі створення класифікування ключову роль відіграють ознака або декілька ознак, які обираються відповідно до способу класифікування. В даному випадку ознака або декілька ознак обирають відповідно до способу створення класифікації, вони підпорядковані способу створення класифікації. Тобто дана системна модель є моделлю з атрибутивною структурою. Субстратом даної системної моделі будуть поняття (або абстрактні конструкції) при дедуктивному способі створення системної моделі, або реальні об'єкти, речі при індуктивному способі створення системної моделі.

Тепер проаналізуємо процес створення класифікації – класифікування. Класифікування або класифікація як процес, на думку С. С. Розової, не тільки поділ понять, а й поділ предметів. У цьому випадку «процес створення класифікації буде містити у собі дослідження об'єктів, що класифікуються, за деякою програмою, а не аналіз змісту відповідного поняття, навіть якщо таке поняття вже існує» [1, с. 12]. Далі, «думка про те, що створення класифікації – це не лише поділ понять, а й поділ предметів, а скритому вигляді міститься в традиційному тезисі про те, що процедура створення класифікації може відбуватися як дедуктивним шляхом, так і індуктивним» [1, с. 12]. При дедуктивному способі побудови класифікації використовується логічна операція поділу найбільш загального поняття на класи за певною ознакою. При індуктивному способі створення класифікації «аналізуються окремі об'єкти, які об'єднані в класи на основі подібностей або відмінностей в ознаках» [1, с. 7]. Оскільки спосіб створення класифікації в системній моделі класифікування відіграє роль концепту, то він має бути заздалегідь відомим і визначати операцію (поділ понять або сортування речей), яка лежить в основі класифікації, і зміст класифікаційних чарунок.

Проаналізуємо, яку системну модель можна створити, якщо за основу взяти дедуктивний спосіб створення класифікації. Концептом в даному випадку буде заздалегідь визначена підстава для поділу понять, при цьому «встановлюють між ними родо-видові відношення» [1, с. 12]. Це і буде атрибутивним концептом даної системи. Реляційною структурою буде виступати логічна операція поділу понять, а субстратом – самі поняття.

Якщо за основу створення класифікації взяти індуктивний спосіб, то утвориться системна модель з реляційним концептом і атрибутивною структурою. Реляційним концептом буде «об'єднання в класи окремих об'єктів» [1, с. 12]. Атрибутивною структурою виступає властивість, завдяки якій це об'єднання відбувається – це подібність або відмінність в ознаках об'єктів. Субстратом виступають ті об'єкти, які ми класифікуємо.

Кожен об'єкт може бути розглянутий і в якості системної моделі з атрибутивним концептом і реляційною структурою, і як системна модель з реляційним концептом і атрибутивною структурою. Але це будуть зовсім різні системні моделі одного й того ж об'єкта. Від цього ж нас застерігають і при аналізі класифікації. С. С. Розова застерігає нас щодо ілюзії, «що мова йде про одну і ту ж процедуру, яка лише використовується в різних умовах і тому з певними особливостями. Але аналіз опису дедуктивного і індуктивного шляхів створення класифікації переконує в тому, що фактично маються на увазі дії, які відбуваються з об'єктами різної природи, і які мають різний характер» [1, с. 12].

Висновки. Таким чином, класифікація і класифікування були представлені як системна модель з атрибутивним концептом і реляційною структурою та системна модель з реляційним концептом і атрибутивною структурою відповідно. Крім того, було встановлено вплив концепту, а саме способу створення системної моделі при класифікуванні, на вибір операції, що лежить в основі класифікації, і на зміст класифікаційних чарунок. В результаті аналізу з'ясувалося, що дедуктивний та індуктивний спосіб створення класифікації відповідають системній моделі класифікації з атрибутивним концептом і реляційною структурою і системній моделі з реляційним концептом і атрибутивною структурою відповідно. А чи є двоїстими ці системні моделі і чи будуть результати класифікування мати додатковий характер?

Крім того, цікавим є й таке питання. В рамках параметричної ЗТС двоїсті визначення поняття система є й додатковими поняттями, що, хоч і описують різні системні моделі, але дають повний і всебічний опис явища. Перспективою подальшого дослідження є питання: чи будуть результати класифікації і класифікування додатковими як і двоїсті визначення поняття «система»?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Розова С. С. Классификационная проблема в современной науке / С. С. Розова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 224с.
2. Уёмов А. И. Системные аспекты философского знания / А.И. Уёмов. – Одесса: Студия «Негоциант», 2000. – 160с.
3. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев. Учебное пособие под общей ред. А. Уёмова / Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. – wydawnictwo “Universitas Rediviva”, 2001. – 276с.
4. Уёмов А. И. Системный поход и общая теория систем / А. И. Уёмов. – М. Мысль, 1978. – 272с.
5. Готинян В. В. Вплив двоїстості трактування терміна «класифікація» на проблему визначення безгеталонного вимірювання // Учёные записки Таврического национального университета им. В. Т. Вернадского. Научный журнал. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Том 24(63). №1. – С.223-228.
6. Хоменко І. Логіка: Підручник для вищих навчальних закладів / Ірина Хоменко. – К.: Абрис, 2004. – 256с.

Казаков Мстислав Андрійович - здобувач кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

УДК 001.98:101.1

ГНОСЕОЛОГІЯ ТА ДІАЛЕКТИКА: ДО ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ КРИТЕРІЮ ВЕРИФІКАЦІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

У статті розглядається проблема демаркації наукового та псевдонаукового знання в сучасній філософії науки. Відстоюється теза, згідно якої існуючі гносеологічні концепції ХХ-ХХІ ст. завжди виходили з позицій уніфікації та абстрагування наукового знання з одного боку, а з іншого – з позицій його релятивізації. В першому випадку критерій верифікації наукових теорій ставав необ'єктивним

відносно т. зв. «приватних випадків» та нового знання, а в другому – знищувалась межа між наукою та псевдонаукою. Автор пропонує пошук критерію верифікації наукового знання з позицій діалектики, тобто рух «посередині»: між тотальністю та епістемологічним релятивізмом.

Ключові слова: філософія науки, псевдонаука, верифікація, теорія, епістемологія, релятивізм, постпозитивізм, діалектика

ГНОСЕОЛОГИЯ И ДИАЛЕКТИКА: К ПРОБЛЕМЕ ПОИСКА КРИТЕРИЯ ВЕРИФИКАЦИИ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

В статье рассматривается проблема демаркации научного и псевдонаучного знания в современной философии науки. Отстаивается тезис, исходя из которого существующие гносеологические концепции XX-XXI вв., с одной стороны, всегда исходили из позиций унификации и абстрагирования научного знания, а с другой - из позиций его релятивизации. В первом случае критерий верификации научных теорий становился необъективным относительно т. н. «частных случаев» и нового знания, во втором же – уничтожалась граница между наукой и псевдонаукой. Автор предлагает поиск критерия верификации научного знания с позиций диалектики, то есть движение «посередине»: между тотальностью и эпистемологическим релятивизмом.

Ключевые слова: философия науки, псевдонаука, верификация, теория, эпистемология, релятивизм, постпозитивизм, диалектика

GNOSEOLOGY AND DIALECTICS: TO THE PROBLEM OF SEARCH CRITERIA FOR VERIFICATION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The article deals with the problem of demarcation of scientific and pseudoscientific knowledge in modern philosophy of science. The author holds the position that epistemological approaches that exist in XX-XXI centuries are always bounded to the positions of unification and abstraction of the scientific knowledge on one hand, and, on the other hand – from the positions of its relativization. In first case, the criteria of scientific theories verification was biased to so-called “private cases” and the new knowledge, and in the second case – the demarcation line between science and pseudoscience was destroyed. The author suggests search of the criteria of verification of scientific knowledge from the position of dialectics which means the movement “in the middle”: between totality and epistemological relativism.

Keywords: philosophy of science, pseudoscience, verification, theory, epistemology, relativism, postpositivism, dialectics

Вступ. Проблема демаркації наукового знання та псевдонаукового за правом вважається одним із найголовніших питань як гносеології, так і всієї науки філософії. І якщо проаналізувати основні концепції, які панують у філософії науки, можна зробити висновок, що різного роду постпозитивістські (та позитивістські) напрямки протистоять постмодерністським як теорії із претензією на всезагальність теоріям гносеологічного релятивізму. Але всі ці підходи, як з одного, так і з іншого боку, терплять крах, оскільки вони являють собою теорії з претензією на безумовність та тотальність (і плюралізм постмодерну тут – не виключення).

Постановка проблеми. Якщо розглядати постпозитивістські програми, можна зробити висновок про те, що для них першопричиною кризи їх власних «великих наративів», про яку стверджує постмодернізм, є не лише криза загальнолюдських цінностей, якою було позначене ХХ ст., але також й ігнорування суперечливого характеру самого наукового знання. Метод верифікації знання немає існувати в рамках «загальної встановленої теорії», яку можна зрідка коригувати, на що було вказано Т. Куном [17]. При цьому ж, не можна разом із постмодерністами стверджувати про принципове недосягнення мети людського пізнання чи конституювати постійний рух знання у вигляді наукових революцій – на певному етапі, навпаки, може бути досягнуто того рівня парадигми, який можна було б лише коригувати (але це лише ймовірність). Саме тому наразі ані концепція наукових революцій Куна, ані концепція мікрореволюцій науки у П. Фейсрабенда [26] не є повністю задовільними для абстрактного рівня розгляду феномену наукового знання – при постійному зростанні людського знання може домінувати як одна, так і інша концепція.

З критеріями власне верифікації К. Поппера [22], І. Лакатоса [18] та їх послідовників виникає проблема іншого характеру: існують певного роду «приватні випадки», які через жорсткі рамки визначення істинності, можуть взагалі не включатись до наукової теорії, проте на практиці бути

істинними. Тобто, для існуючих критеріїв верифікації, які претендують на тотальність, невідповідність встановленим формально-логічним критеріям в одному-єдиному випадку є достатнім приводом для позбавлення теорії статусу наукової. І коли Поппер намагається «відредагувати» власну теорію, а Лакатос значно модифікує останню, філософи при цьому все одно залишаються в рамках певних «мінімальних коригувань», у той час, як справді дієвою була б перебудова теорії. Наукове знання підпорядковане діалектичній логіці, його структура повна протиріч та опозицій: практичний та теоретичний рівень, приватний випадок та загальна наукова теорія, складність гіпотези та тимчасова або принципова недоказовість гіпотези шляхом експерименту, проблема інтерпретації факту та побудова теорій на основі інтерпретацій, усталена парадигма знання та потенційні революційні зрушення та ін.

Формально-логічні теорії, як наслідок, нездатні охопити своїм інструментарієм феномен, підпорядкований діалектичній логіці та інституціоналізувати його, оскільки формально-логічний апарат не залишає «поля для маневрів» для діалектичного за своєю сутністю характеру знання. Як слушно зазначає французький філософ-марксист А. Бадью щодо витоку формально-логічних філософського наукових доктрин, логічного позитивізму: «Формальна система, або логічна система, є лише грою записів, правила якої досить чіткі й передбачають усі недвозначні випадки. [...] Логічний позитивізм бажає визначати формальний вимір науки та синтаксис її мови» [4, с. 38]. Разом із Бадью, слід наголосити саме на недвозначності випадків, з якими має справу позитивістська та постпозитивістська епістемологія: недвозначні випадки нездатні охопити весь масив наукового знання, а слідом за цим логічний позитивізм не справляється із поставленим завданням визначати формальний вимір науки – сам вимір науки не піддається формалізації внаслідок суперечливого характеру приватних випадків, логічних та фактичних парадоксів, революційних відкриттів.

Предикати істинності в теоріях У. Куайна та С. Кріпке [15], наприклад, мають відношення, в першу чергу, до наукових пропозицій, з якими постпозитивізм, наслідуючи школу логічного позитивізму Віденського гуртку, має справу в першу чергу. Кріпке прямо попереджає відносно своєї теорії істинності: «адекватна теорія має допускати те, що наші вислови, які включають поняття істини, підвернені вищому ступеню ризику: вони ризикують бути парадоксальними, якщо емпіричні факти крайнім чином (та непередбачувано) несприятливі» [15 с. 210]. Таким чином, філософом висловлюється допущення відносно того, що саме емпіричний рівень перевірки теорії може стати завадою в побудові загальної теорії істини, яка встановлювала б істинність нових наукових теорій та не відкидала всі існуючі добути раніше знання. Тим же чином, але на основі крайнього емпіризму, підпорядковує математично-логічному апарату свою теорію істини і Куайн. Будучи послідовником англійської школи (напр., А. Дж. Айера), він відкидає «метафізичні пропозиції» та питання на кшталт «Чи є Бог?» як ті, які не заслуговують уваги при виробництві наукового знання та не несуть ніякої, навіть потенційної можливості значення для науки, оскільки знаходяться поза можливістю підтвердження чи спростування цих явищ. (Втім, слід завважити, що Куайн переглядає свою програму, створюючи згодом свою відому «натуралізовану епістемологію», яка, хоча й пориває з традицією логічного позитивізму, продовжує претендувати на тотальність та логічну несуперечливість для всього масиву наукового знання.)

Однак, у цьому випадку ігнорується можливість постановки певних «метафізичних» питань та їх вирішення на практичному рівні в майбутньому. Теорія тахіонів та одинадцятивимірний простір у теорії суперструн – потенційно метафізичні питання для методологій Айера та Куайна. Подібною вважалась би теорія бозону Хіггса сто п'ятдесят років тому – проте розвиток інструментів пізнання зробив можливим підтвердження чи спростування даної теорії (в кінці кінців, підтвердивши її), вивівши її з кола потенційно «метафізичних» питань, які не мають значення для науки. За відсутності чітко визначених меж людського пізнання неможливо також із повною впевненістю стверджувати про принципову неможливість підтвердження чи спростування логічно несуперечливих та історично складених (зі зростанням масиву наукового знання) теорій, які наразі в рамках окремих доктрин та методологій розглядаються як метафізичні. Це не означає можливість серйозного сприйняття релігійного чи міфічного досвіду або девіантної теорії, яка виникає як перетворена форма наукової діяльності – спадковості чи, як мінімум, формальна несуперечливість теорії з об'єктивною реальністю мають слугувати «захисним поясом» (користуючись терміном Лакатоса в іншому значенні) теорії від маркування її як «метафізичної», псевдонаукової чи позанаукової.

При цьому ж, відсутність можливості перевірки найближчим часом таким «захистом» бути не повинна, залишаючи для адекватної теорії можливість доведення чи спростування. Підпорядкування математичній логіці всього знання, його формалізація, власне й призводить до неминучості кризи постпозитивістських теорій розуміння знання. Особливим чином проблема формалізації та

генералізації торкається намагань математизації гуманітарних наук. З одного боку, невірні твердження про принципову інтуїтивність, ідеологізованість чи стихійну складеність гуманітарного знання. Кожна галузь пошуку наукового знання вимагає тяжкої праці, обробки великої кількості матеріалу, чималої витрати часу, людських ресурсів чи обладнання - відмінність знання лежить в особливостях дисциплін, а не у пріоритетності одного типу знання та пізнання перед іншим. Як слушно зауважив Гайдеггер, «математично-гностичні акти не більш пріоритетні, ніж філологічно-історичні акти, пов'язані з епістемологією навколо предметів, а математично-гностичні акти мають лише модальності складності-вивіреності, але навряд чи відрізняються дефінітивною суворістю» [28, с. 4]. Розвиток сучасних технологій, який розширив наші можливості пізнання, зробив частину методів дослідження в науках схожими, спільними чи загальнообов'язковими – розвиток знарядь науки мав своїм наслідком зростання «наукових потреб». Саме завдяки цьому розвитку гуманітарні науки вийшли з фази вимушеного інтуїтивізму, який значною мірою був присутнім у деяких із них: в першу чергу, це відноситься до психології та лінгвістики. Після досліджень людської мозкової та мовної діяльності на рівні медицини ці науки очистились від великої кількості теорій, які не можна було ані довести, ані спростувати (хоча, звичайно ж, частина подібних з них, скоротившись у кількості, залишилась). Більше того, результати досліджень свідомості у психіатрії, кібернетиці, психіатрії, когнітивних науках та нейрофізіології дали психології можливість відмежуватись від філософії, отримавши свій об'єкт і предмет та скласти як повноцінній науці.

Іншою проблемою математично-логічної формалізації гуманітарного знання стає постійне зростання кількості приватних випадків, яке врешті рещт вказує на повну недієвість формального підходу. І якщо природничі науки тяжіють до всезагальності, редукціонізму та мають чималий евристичний потенціал із чималою вірогідністю істинності (в першу чергу, маються на увазі фізичні сталі та закони Всесвіту), гуманітарні науки переповнені приватними випадками, які ніяким чином не можна підвести під всезагальні теорії. Наприклад, якщо мова йде про інтерпретацію художнього твору. Завжди можна інтерпретувати окремий твір за аналогією до існуючих подібних творів та їх інтерпретацій, проте задум автора та інші суб'єктивні фактори можуть стати на заваді адекватному розумінню цього твору. З подібного роду проблемою стикається й історія. Історичні теорії та концепції базуються на дослідному базисі археологічних знахідок – від залишків предметів побуту до літописних джерел. Археологічні свідчення можуть, з одного боку, стати предметом неправильної інтерпретації або підганяння фактів під існуючу теорію (таким чином і з'явилась «знахідка» Пітлдаунської людини), або навпаки – одна конкретна знахідка може повністю зруйнувати усталений погляд на речі в історичній науці. Постпозитивізм здатен функціонувати як філософія, яка має справу з тим, що вже сталося, тобто підсумовувати, аналізувати, розподіляти та демаркувати вже однозначно верифіковані чи спростовані теорії, оскільки, не дивлячись на те, що на основі аналізу існуючого масиву знання можна створити однозначні критерії верифікації знання, яке ще буде здобуто, ці критерії потенційно знаходяться під постійною загрозою втрати своєї легітимності внаслідок відкриттів та теорій, які будуть істинними і при цьому не вдовольнятимуть встановленому критерію верифікації.

З іншого боку, панування приватних випадків та «рівність» контекстів здатні призвести до релятивізації істини. Постійне посилення на приватні випадки як у гуманітарних, так і в природничих науках може призвести до радикалізації скептицизму відносно самого поняття істинності та можливості існування її критерію. Це яскраво ілюструють в першу чергу філософський, лінгвістичний та літературознавчий види знання. Проблема істинності в цих областях, а саме проблема інтерпретації певних об'єктів пізнання цих гуманітарних наук, ставить під питання правомірність існування герменевтичного методу дослідження. Іншими словами, це є діалектичне протиріччя пояснення та розуміння [9]. В той час, як пояснення явища (аналіз твору, витлумачення концепту чи створення філософської системи на основі певних даних) має претендувати на максимальну об'єктивність, феномен розуміння у дослідника принципово не підлягає нормам і є суб'єктивною складовою в герменевтичному підході. Розуміння базується на рівні підготовки та компетенції вченого, а окрім цього – що важливо, – на вмінні практичного застосування отриманих знань та, знов-таки, можливості використання загальнонаукових теоретичних знань для конкретного приватного випадку. Отже, можна стверджувати, що герменевтичний метод базується на єдності розуміння та пояснення досліджуваного феномену і лише при належній компетенції та побудові інтерпретації приватного випадку з урахуванням всіх його складових (інтенціональної, аксіологічної, соціокультурної, історичної тощо) дослідження приватного випадку в гуманітарному знанні є адекватним. Антиемпіризм, скептицизм, метафізичність, інтуїтивізм, опора на чуттєвість у постмодернізмі здатні призводити також до проявів чи виправдання антисцієнтизму та

псевдонауковості. Спроба звільнитись від «наукового шовінізму» може обернутись суб'єктивізмом, який вже не буде науковим.

Тому **метою** даної статті є розгляд можливості створення гносеології, яка здатна знаходитись посередині між крайнощами радикального релятивізму філософії постмодерну та формально-логічною тоталізацією критеріїв наукового знання. Створення подібної теорії дало б змогу виведення універсального критерію демаркації наукового знання та методу верифікації теорій, які не були б при цьому уніфікованими та підпорядкованими одному-єдиному правилу і, навпаки, не мали б нескінченну кількість можливих підходів. Для даного підходу має бути застосований діалектичний метод, який, на нашу думку, має необхідний потенціал для створення даної теорії. Це обумовлено, в першу чергу, саме діалектичним, суперечливим характером наукового знання, яке при цьому не являє собою хаотичні неоднорідні частини та може бути піддане підпорядкуванню, але не в одномірному формальному ключі, а з урахуванням усіх складнощів та протиріч структури феномену сукупності наукового знання. Якщо розглядати **розробку даної проблеми**, створення нового підходу в філософії науки не є суто новим феноменом – діалектичний підхід до гносеології застосовувався П. Копніним [14], В. Босенко [5; 6], Б. Кедровим [13], А. Бадью [4]. В наш час намагання побудувати діалектичну гносеологію можна зустріти в концепції еволюційної теорії пізнання С. Абачієва [1]. Ю. Мелков [20] застосовує діалектичний метод у філософсько-науковому дослідженні феномену факту. Втім, останній розглядає феномен дуже вузько, без претензії на всезагальний рівень, а Абачієв ігнорує проблему демаркації наукового знання, зосереджуючись на особливостях процесів розвитку теорії. Нашим завданням є розгляд не лише розвитку теорії, але й спроба вказати на умови, за яких можливе адекватне розуміння наукового знання, демаркація наукових та псевдонаукових форм знання, а окрім цього – дати характеристику особливостей наукових теорій на різних етапах їх існування, що дало б змогу зрозуміти протиріччя, в які впадають постпозитивізм та постмодернізм.

Отже, у змальованих вище проблемах існуючих методів гносеології ми знаходимося між двома полюсами крайнощів: з одного боку, занадто суворі критерії верифікації знання у позитивістських підходах, здатні призвести до неправомірного віднесення потенційно чи актуально наукових теорій до псевдонаукових, з іншого – релятивістська інтерпретація істини, надмірне послаблення критеріїв, здатне призвести до аргументації неможливості демаркації, знецінення наукового дискурсу, обґрунтування правомірності псевдонаукових форм знання. На нашу думку, першим кроком філософсько-наукового підходу, який враховував би приватні випадки та проблеми всезагальної теорії, є доволі гнучка сукупність умов для наукової теорії, яка має бути представлена на декількох рівнях: 1. Априорний рівень. Під ним слід розуміти вказування на наявність певних умов, відсутність хоча б одної з яких означала б неможливість теорії претендувати на наукове знання. Це свого роду узгодженість елементів на початковому рівні. На мові логіки цю узгодженість можна назвати предикатом емпіричної кон'юнкції, проте парадоксальність цього предикату – у його приналежності не до формальної, але до діалектичної логіки, яка, не дивлячись на твердження Ф. Кумпфа та З. Оруджієва [16], включає в себе не лише процеси людського мислення, але й їх взаємодію, узгодженість чи неузгодженість із об'єктивною реальністю (і в цьому випадку, на наш погляд, мають рацію В. Босенко [6] та Е. Ільєнков [9; 10]).

В цьому випадку, в певній мірі відкидається також скептицизм нео- та постпозитивістів. Це проявляється в тому, що судження розглядається як хибне у мові науки в тому випадку, якщо воно на априорному рівні являє собою нісенітницю для світу фактів. Ранній Л. Вітгенштейн слушно зазначив, що «не існує ніяких логічних об'єктів» [7], проте ця думка була проігнорована його послідовниками: саме через це пропозицію Тарського щодо ієрархії мов, у якій одне й те саме висловлювання здатне зберігати значення на всіх рівнях мови та мовлення (або його втрачати), підтримує й Кріпке, радикалізуючи її та стверджуючи, що висловлювання здатні зберігати свою істинність на всіх рівнях мови [15]. Проте априорний рівень визначення істинності наукової теорії не потребує складання таблиць істинності / хибності, а також, що не менш важливо, не потребує доведення твердження до мови фактів чи навіть до повноцінного фіксування теорії для її спростування. Наприклад, обігрівач із ККД 100% не розглядається як феномен в принципі, як мінімум аж доти, доки, власне, другий закон термодинаміки не буде спершу ґрунтовним чином спростовано.

Якщо ж мова в твердженні включає в себе ознаки перетвореної форми знання чи просто позанаукові судження (як то: містицизм, релігія, віра, емоційні мотиви, міфологія тощо) та феномени, які не фіксуються ані на даному етапі бачення наукою об'єктивної реальності, ані виводяться умоглядно, на априорному рівні такі судження радше за все слід віднести до псевдонаукових. Але для деяких областей гуманітарного знання подібний рівень визначити складно. Іноді він взагалі не визначається без апостеріорних дій. Це пов'язано з тим, що існують судження (і в першу чергу це

питання торкається квазіфілософії), у яких, на перший погляд, не можна зрозуміти, чи мав автор щось на увазі, чи ніякого сенсу в судження взагалі не вкладено. Тоді судження для розуміння його статусу науковості / псевдонауковості потребуватиме своєрідної верифікативної герменевтики, тобто, в даному випадку, переходу на інший рівень теорії, іншу її складову. У випадку з конкретно квазіфілософією це має бути роз'яснення наміру автору з боку наукової спільноти, або ж самого автора, викладка основних думок на спрощеній мові задля розуміння того, чи вкладаються якісь думки в дані твердження взагалі.

2. В цілому, цей наступний рівень ми можемо назвати аналітично-синтетичним. Аналітичною складовою є безпосередній аналіз теоретичного висловлювання, оцінка результатів дослідження, перевірка отриманих даних, встановлення внутрішньої логічної несуперечливості викладеного матеріалу. Під синтетичним рівнем, в такому випадку, слід розглядати інтеграцію теорії із її практичною демонстрацією та об'єктивною реальністю – експеримент, обґрунтування отриманих даних, можливість повторного проведення експерименту в незалежних умовах, встановлення безпосереднього зв'язку наукової теорії з існуючим масивом здобутих наукових знань. Важливо наголосити тут, що практична демонстрація ще не являє собою конкретний факт – це, власне, лабораторне підтвердження теорії.

3. Фінальною ж фазою для складання повноцінної наукової теорії, яку нам слід виділити, є рівень практичний – побудова теорії на основі гіпотез, складених із витлумачених фактів, які отримано з емпіричних даних (а не на основі чистих чуттєвих даних) із подальшим її застосуванням. Практичність теорії, що важливо підкреслити, не є просто підтвердженням експерименту – вона є вже безпосереднім застосуванням цілої системи в людській діяльності. На її основі створюються винаходи, технічні пристрої, суспільні практики, вона стає складовою цілісної наукової картини світу, в певних випадках включаючи потенціал докорінної зміни наукового світогляду епохи. Практичність теорії – невід'ємна частина будь-якої науки, в тому числі й високоабстрактних математики чи теоретичної фізики. Практичністю таких теорій є їх подальше використання та побудова на їх основі інших істинних теорій, тому така нова теорія виступає зв'язком, ланкою між старими, вже існуючими, та новими теоріями, які ще будуть побудовані. Наукові абстракції також потенційно мають прикладне застосування в процесі подальшого розвитку науки та техніки. В першу чергу, таким прикладом є прикладна математика, яка здатна в тій чи іншій мірі використовувати здобутки математичного апарату. Таким же чином формули теоретичної фізики з часом можуть підтверджуватись чи спростовуватись експериментальним шляхом при створенні спеціального обладнання для подібних експериментів (наприклад, прискорювачі частинок). Навіть дослідження із квантифікації модальної логіки та семантичної інтерпретації мають потенціал практичного застосування: результати досліджень філософа Р. Карнапа (кн. «Континуум індуктивних методів», «Роботи з індуктивної логіки та теорії ймовірності») отримали своє практичне застосування в дослідженнях із кібернетики у роботах У. Мак-Каллока та У. Піттса при описі машинного інтелекту та математичному моделюванні мозку. Такого ж роду вплив на кібернетику мали математично-логічні роботи Г. Фреге [27], написані задовго до появи першого комп'ютера. Саме тому слушним виглядає зауваження Р. Докінза про те, що відсутність продуктивності в теорії протягом довгого часу, неможливість подальшого її розвитку та коригування може також свідчити і про її хибність. Важливість практичності теорії у науках, які мають більш тісний зв'язок із об'єктивною реальністю є більш очевидною – мова йде не про підтвердження експерименту, але саме про становлення теорії частиною певного роду «буденності», тобто про її постійне підтвердження на рівні об'єктивної реальності.

На перших рівнях побудови теорії, на її хибність / істинність впливає суб'єктивна сторона факту. Інтерпретація є інваріантною частиною діалектичної єдності об'єктивного та суб'єктивного в самих підвалинах побудови теорії. Окрім цього, об'єктивний науковий факт неможливий без суб'єктивного компоненту. Ця наявність варіативної змінної робить факт наукової теорії тим, чим він є для науки в цілому. Можливість похибки через фактор змінної суб'єктивності призводить до хибних теорій, які довгий час сприймаються як істинні (наприклад, твердження лорда Кельвіна про неможливість створення літальних апаратів, які є важчими за повітря, у його епоху вважалося обґрунтованим науково і було спростовано лише практикою). В той же час, суб'єктивність, яку в науковому знанні намагаються мінімізувати, здатна відігравати й позитивну роль у становленні наукової теорії. Йде мова про т. зв. теорії, які випереджають час, коли один вчений має рацію і його дійсно не розуміє вся наукова спільнота його епохи. Історія науки знає чимало подібних прикладів. У технічному знанні це була, наприклад, відмова вчених дивитись у телескоп Галілея, практичність якого була доведена рядом відкриттів, зроблених вченим. Проте спочатку його пристрій не сприймався науковою спільнотою як адекватний. Через подібне нерозуміння пройшла і неевклідова геометрія, яка довгий

час розглядалась як неможлива. При цьому, її підвалини склалися одночасно у самостійних дослідженнях декількох математиків (Рімана, Лобачевського та Бойаї), виходячи з їхніх суб'єктивних інтерпретацій певних наукових фактів, на основі яких абсолютність евклідової геометрії було поставлено під сумнів.

І саме до таких прикладів, до самого аргументу нерозуміння чи незнання намагається часто апелювати автор перетвореної форми наукової теорії, оголошуючи себе жертвою науки. На зловживанні позитивним потенціалом науки спекулює також і постмодерністська епістемологія, стверджуючи, по-перше, про неправомірність ігнорування соліпсичних теорій, навіть якщо у них заперечується ряд фундаментальних законів; по-друге, розглядаючи істинність як дещо релятивне, часто ставлячи результати експерименту як прямо залежні від спостерігача. Такі позиції призводять до становлення в серії «приватних випадків» псевдонаукових теорій на рівні з потенційно прогресивними, що унеможлиблює адекватність постмодерністської епістемології, позбавляючи її претензій на правомірність як філософсько-наукової теорії. Другий постулат щодо залежності від спостерігача гостро критикується Р. Ароновим у його аналізі квантової інтерпретації В. Фока: «Той факт, що в результаті спостереження за допомогою приладу квантовий об'єкт із певною вірогідністю $W(x)$ опиниться в точці x , не залежить від того, чи існує відповідна фізична ситуація об'єктивно реально, поза та незалежно від діяльності суб'єкта-спостерігача, чи вона створена штучним шляхом» [3, с. 301]. Саме така позиція захищає результати досліджень на прискорювачах частинок (наприклад, на БАК) від нападів постмодерністської критики, виходячи з положень якої результати, отримані на адронному колайдері, не підтверджуються в об'єктивній реальності поза лабораторним середовищем. Проте в цьому випадку ми якраз маємо справу не з певним приватним випадком, а зі створенням умов для спостереження за явищем, які відбуваються в реальності та не фіксуються людиною без створення цих умов. Подібне створення умов Карнап називав «калібруванням приладу» [12], абстрактно розглядаючи як прилад будь-який інструмент пізнання, починаючи з лінійки.

Проте постмодерністська критика, оминаючи царину природничих наук та їх суб'єкта спостереження, може таким же чином претендувати на вірність твердження про залежність результатів від спостерігача в гуманітарних науках [24; 25; 21]. Як було вже сказано вище, подібна залежність є власне проблемою компетенції герменевтичного методу при дослідженні приватного факту гуманітарної науки. І в цьому випадку встановлення істинності судження потребує виокремлення суб'єктивної та об'єктивної складових результату дослідження в даному конкретному факті. На основі цього виокремлення на різних рівнях (інтенціональний, аксіологічний, праксеологічний, рівень компетенції дослідника та його заангажованості тощо) і має встановлюватись істинність гуманітарного дослідження. І якщо факти об'єктивної реальності, предмет та об'єкт будь-якої науки в такому дослідженні не фіксуються, або якщо визначається надмірна підпорядкованість фактів реальності суб'єктивному задуму дослідника, тобто якщо залежність результатів дослідження від дослідника призводить до порушення об'єктивності викладених результатів або до хибної інтерпретації навколишньої реальності чи іншого роду факторів, такого роду дослідження є псевдонауковим. Тому визначення правомірності подібних тлумачень у гуманітарних науках полягатиме в першу чергу у встановленні рівня суб'єктивної складової в наведеному дослідженні.

Постмодернізм вірно вказав на те, що існують питання, де істину неможливо «монополізувати» однозначно, проте він також фактично узаконив правомірність соліпсичного підходу до розв'язання цих питань, фактично – позбавляючи їх статусу наукових. Подібне, але з іншого боку, відбувалося в позитивістській методології – остання позбавляла статусу наукових велику кількість філософських питань, не всі з яких були «метафізичними». Питання, в яких істина поставала неоднозначною, також переставали бути об'єктом науки. Постмодернізм же (разом із конструктивізмом та антиреалізмом, але в більш радикальній формі) зводить ці питання до псевдонаукових з іншого боку, даючи «зелене світло» необмеженій інтерпретації. Через це (якщо відмовити позитивістському трактуванню гуманітарного знання в його спробах математизувати його та формалізувати), важливим є пильне визначення суб'єктивізму дослідження та впливу особистості автора на науковий факт, аналіз інтерпретації, а одночасно з цим – також визначення допустимого рівня суб'єктивізму для дослідження. Наприклад, введене авторське визначення, схема чи система вимагає сильної та обґрунтованої аргументації такого нововведення та відмови від існуючих практик. І навпаки – певні лінгвістичні чи історичні дослідження вимагатимуть суворого дотримання певної фактологічної чи емпіричної сторони, яку не можна оминати ніякою власною аргументацією.

Окрім цього, практичний рівень теорії розкриває важливе протиріччя, яке в цілому ігнорується в пануючих гносеологічних концепціях: це діалектична єдність й протилежність існування та застосування методів і приладів. Під цим слід розуміти, що існує ряд засобів вирішення певного

питання чи проведення експерименту. Серед них існує один із методів, який наука та суспільна практика може використовувати частіше за інші, або, навіть, використовувати лише цей метод. Цей вибір може бути обумовленим різними причинами: 1. Якщо проблема існує вже довгий час, існуючі методи можуть представляти собою пережиток, архаїзм, неефективний метод, який вдосконалювався увесь час розвитку вирішення поставленої проблеми. В цьому випадку застосування одного методу визначене економією витрат та засобів для використання, а також з огляду на рівень ефективності вирішення проблеми (відповідно, якщо він найбільший, а витрати – найменші, він є найбільш ефективним). 2. Застосування методу може, навпаки, бути менш ефективним, ніж існуючі потенційно, що навпаки обумовлено недостатнім розвитком знарядь людства для вибору більш ефективного методу, який, як мінімум на рівні теорії, є більш практичним. Моделі космічних кораблів із монополюм (тобто, ті, які матимуть здатність знаходитись у повітрі на одному місці) теоретично існують, але їх створення наразі є майже неможливим через недоцільність витрат ресурсів на ці моделі. В цьому ж напрямі відомі різні потенційні практики міжзоряних перельотів, проте чи не єдиним існуючим засобом є відносно середньої ефективності космічні кораблі на іонних двигунах; 3. Існують альтернативні методи, які не використовуються, не будучи ані більш, ані менш ефективними, ніж той, який застосується. Вони являють собою певного роду можливість, потенціальну підміну в тому випадку, якщо за якихось умов неможливе використання поширеного методу. А вибір єдиного методу є вже питанням свого роду «договору», компромісу між вченими. 4. Розрізнення між існуванням та застосуванням може також зустрічатися у використанні «існуючого» методу лише в лабораторних умовах та відмінним від нього застосуванням на рівні практики. Це найбільш яскраво ілюструється математичним апаратом. Наприклад, математик проводить нове дослідження, у якому посилається на ряд уже існуючих аксіом та доведених теорем і рівнянь. Кожне таке рівняння, теорема та аксіома мають власний засіб доведення. При їх використанні, автор, стверджуючи щодо своєї теорії, наприклад, «Це випливає із рівняння Д'Аламбера...», не приводить доказів чи розв'язання цього рівняння, оскільки це доведення подане як апріорна умова, чи, іншими словами, як вже існуючий засіб. Цей випадок є найбільш складним та суперечливим: метод застосування включає в себе існуючі методи, які водночас нетотожні методу як ціле, існуючи в ньому як певні частини. В той же час при посиланні на них в момент використання конкретного методу, вони іманентно присутні в ньому як існуючі методи, які не потребують в конкретних випадках постійного доведення – їх доведення необхідне лише при розгляді їх як окремого феномена, який вивчається вперше або використовується без включення до «вищого» рівня практики.

Як можна побачити зі вказаного вище, постпозитивістські концепції в тій чи іншій мірі ігнорують практичний рівень наукового знання як об'єкт аналізу, хоча цей рівень є невід'ємною частиною будь-якої наукової теорії, незалежно від її абстрактності. Математично формалізована систематизація та будь-якого роду абсолютизація науки приречені на кризу через постійну загрозу приватних випадків зруйнувати її [11]. Наприклад, якщо розглянути фальсифікаціонізм Поппера із його ж власним прикладом «ненаукової теорії із претензією на науковість» [22], можна побачити, що існують теорії, які формально не задовольняють всезагальний критерій певної класифікації, але при цьому є дійсними в самій науковій практиці. Таким прикладом є психоаналіз. Поппер стверджує, що психоаналіз, на відміну від, наприклад, загальної теорії відносності, не допускає можливості перевірки. Але яким, в такому випадку, має бути критерій перевірки? Психоаналіз функціонує як практика лікування психічних захворювань, а його підвалини вивчаються шляхом отримання певних знань та навичок, впорядкованих систематично, а не стихійно. Підготовка психоаналітика є повноцінною науковою підготовкою, у якій поєднано теорію та практику.

У той же час сам психоаналіз претендував на звання всезагальної метатеорії (та метапрактики) лікування душевнохворих, будучи й справді надієвим – у «приватних випадках», наслідком чого стала нагальна потреба в побудові іншої теорії та практики, яка працювала б у цих випадках. І саме на це вказала постмодерністська критика Дельоза та Гваттарі в роботі «Анти-Едип» [8]. При цьому ж, їхнє заперечення психоаналізу стало крайністю, за якої неможлива психіатрія як така, оскільки індивідуальне картографування, до якого закликає шизоаналіз Дельоза та Гваттарі, унеможливило теоретичну підготовку та практичну діяльність майбутнього психоаналітика чи психіатра. Отже, критика нездатності метатеорії та метапрактики в конкретних випадках вказує лише на необхідність розширення цієї метатеорії та врахування всіх можливих випадків за рахунок протиріч, у які ця теорія потрапляє. Наукова теорія та практика, відтак, є збереженим у запереченні заперечення, перебуваючи між релятивізмом та тотальністю. В претензіях теорії на тотальність з'являються приватні випадки, котрі ставлять цю тотальність під сумнів (у випадку з психоаналізом це заперечення постмодернізмом існування проблеми едипового трикутника в усіх без винятку психічних розладах), але, оскільки

недієвість практики зустрічається в одних випадках, зберігаючи ефективність в інших, повну неефективність теорії та практики (її релятивізацію) оголосити також неможливо. Конкретний же наслідок – збереження наукової теорії зі звуженням її проблемного поля та поява нової, яка буде мати справу саме з проблемними випадками, або навпаки – розширення теорії та її практичного апарату і для певних випадків.

Епістемологія, базована на діалектичному підході, знаходиться посередині між одиничними випадками, частинами без цілого, дивідуальним (замість індивідуального), та абстрактністю позитивістського формалізму. Останній розмежовує теоретичне та практичне, надаючи перевагу вивченню саме теоретичних рівнів науки, переводячи наукове знання в область суто формального. Постмодернізм же відкидає як абстрактне, так і загально-практичне, проголошуючи «індивідуальну картографію випадку» [8; 21; 24; 25], ставлячи під сумнів саму суть ефективного дієвого методу, повертаючись кожного разу до «винайдення нового», що також перейняла на себе псевдонаукова практика створення псевдовинаходів та псевдонаукових теорій.

Є очевидним, що кожен конкретний факт, який переходить в конкретну теорію, має рухатись до абстрактного всезагального масиву наукового знання (наукового дискурсу) шляхом власної верифікації та демаркації. Проте сама верифікація в рамках діалектичної епістемології не матиме нічого спільного з існуючими теоріями верифікацій, оскільки вона має бути:

1). Принципово не-уніфікованою в силу різності характеру знання в кожній науці та їх сукупності. Саме урізноманітнена верифікація здатна виступати моментом включення одиничної теорії до всезагального масиву наукового знання. Визнаючи різність характеру знання у наукових дисциплінах, діалектична епістемологія висуватиме не один формальний критерій на кшталт фальсифікаціонізму чи кумулятивізму – це має бути серія критеріїв та умов, які здатні в кожному конкретному випадку виключати одна одну на користь іншої, при цьому не втрачаючи здатності визначити науковість / ненауковість / псевдонауковість теорії.

2). В такому випадку до принципової не-уніфікованості має додаватись також принципова скінченність засобів верифікації, в залежності від усього масиву наукового знання. Критерії верифікації мають існувати для кожної науки чи їх сукупності, не примножуючись без нагальної потреби. Під цим слід розуміти, що при виробленому критерії верифікації та демаркації в певній області науки він, відрізняючись від критерію в іншій області, не має мати аналогії чи паралельні методи в своїй області, але включати всі можливі випадки, підпорядковуючись логіці, історії та методології своєї області, виходячи з чого, можна вивести наступний критерій для верифікації в діалектичній епістемології.

3). Принципова відкритість, тобто можливість розширення чи скорочення критеріїв (та конкретного критерію) верифікації, виходячи з подальшого розвитку конкретної науки чи наукової області. З одного боку, нескінченність методів створення теорій та критеріїв верифікації за принципом *anything goes* здатна призвести до унеможливлення їх існування, оскільки в рамках логіки науки не буде твердих критеріїв, що вже проголошувалось епістемологічним релятивізмом. З іншого боку, вироблені для науки критерії верифікації завжди мають бути потенційно відкритими до коригування будь-якого рівня – аж до повної зміни самого критерію. Це дає змогу запобіганню цементуванню критерію, який, будучи формалізованим та «зацементованим», виключав би приватні випадки, які будуть впадати у протиріччя із існуючими теоріями та завідомо відкидав би потенційно адекватні наукові теорії. Прикладом подібного є непідпорядкованість риманової геометрії нормам свого часу при її значному науковому потенціалі [12]. І критерієм її верифікації стало саме подолання формалістичного консерватизму та практичне застосування теорій Рімана.

За виконання всіх трьох критеріїв, очевидно, неправомірним стане підхід Поппера та його порівняння психоаналізу з теорією відносності як протиставлення наукової та ненаукової теорій, оскільки в діалектичній епістемології кожна теорія / практика має порівнюватись та підтверджуватись / спростовуватись у власній царині. Можливим буде, наприклад, порівняння середньовічних засобів лікування душевних хвороб, сучасної психіатрії та парапсихології. Фахівець у даній галузі в такому випадку легко може вивести для кожного з типів практик, що перше знання є протонауковим, друге – науковим, а третє – псевдонауковим. І рівень визначення обмежуватиметься не лише формулюваннями та викладкою теорії (оскільки псевдонауковий текст має здатність мімікрувати під науковий), але, в першу чергу, виходитиме з рівня практичного застосування цих типів знань.

Окрім цього, самі критерії верифікації допомогли б визначити розподіл на дві абстрактні групи за характером самих наукових фактів. Першою є чимала група теорій на основі проінтерпретованих фактів та законів об'єктивної реальності, які, як зазначалось вище, є незмінними на рівні самої

реальності. Змін у цій групі може зазнавати лише характер самого опису явища – його узагальнення, абстрагування та редукція формулювань, або навпаки – розширення опису феномену внаслідок збільшення масиву знання з даного питання. Це, в першу чергу, – царина хімії, фізики, космології та, почасти, математики. Властивості елементів, фізичні та хімічні сталі, закони Всесвіту та виведені абстрактні закони математики, які є дійсними при будь-яких численнях, не підлягають будь-яким змінам через людську практику. Так, не дивлячись на значний розвиток фізики за останні сто років, механіка Ньютона залишається неспростовною та «працює» поруч із новітніми законами, які, хоча й окреслили межі дії її законів, не поставили самі закони під сумнів.

З іншого боку, теорема Геделя вказує на принципову неповноту аксіоматизованих теорій. В першу чергу, мова тут йде про математику, проте, якщо розширити область застосування теореми Геделя з огляду на принципову неможливість аксіоматизації та формалізації діалектики (логіці якої підпорядковується запропонований нами тип епістемології), другий тип теорій можна охарактеризувати як теорії із гранично допустимою всезагальністю. Під ними слід розуміти теорії, які в даний конкретний момент на основі всіх здобутих фактів претендують на всезагальність та (що відіграє чималу роль) можливість побудови на їх основі інших гіпотез та теорій, але при цьому мають певного роду загрозу руйнування при виникненні певних приватних випадків, які ніяким чином не можна вписати у всезагальність теорії і які, як наслідок, руйнують похідні від неї дослідження. В першу чергу, до цього виду слід віднести велику кількість досліджень гуманітарних наук, а також, власне, певні математичні дослідження (як-от сама теорема Геделя та дослідження Б. Рассела та А. Уайхеда у *Principia Mathematica* [29]).

Для більш повного розуміння даного визначення слід навести наступного роду приклад. Археологічні дослідження давнього міста Ніппур на території сучасного Іраку вказали на існування перших нотних записів на клинописних табличках, датованих 2 тис. до н. е. На основі цієї знахідки було сформовано ряд висновків, з яких були побудовані теорії в декількох науках: всесвітня історія, музикознавство (а саме – історія музики) та палеографія. Під впливом даної знахідки, загальні гіпотези (такі, як історія написання музичних творів та поява перших нотних записів) призвели до певних загальних теорій, за якими вивчалось музикознавство, а історики робили висновки не лише відносно того, чому перші нотні записи з'явилися саме там, але також висували припущення, чому вони не з'явилися деінде (враховуючи те, що першим відомим знайденим музичним інструментам наразі близько 40-50 тис. років). Проте, археологічна розвідка на Мезинській палеолітичній стоянці довела існування перших графічних записів музики, датованих 18-20 тис. р. до н. е., що одночасно перекреслювало і загальну теорію викладки історії музики, і висновки істориків щодо розвитку музичної культури, і свідчення палеографів про єдиний відомий спосіб нотного запису в епоху стародавньої культури. Археологія являє собою емпіричну науку, яка слугує практичним апаратом видобутку фактів для побудови теорій і описів у більш теоретичній історії, і дана знахідка є лише одним із багатьох прикладів для цієї науки, коли один приватний випадок, одна конкретна знахідка спростовує всезагальну теорію, на основі якої вже було побудовано ряд інших теорій. Таким же чином археологічні та палеонтологічні знахідки формують біологію та геологію, підтверджуючи теорії, або спростовуючи їх і призводячи до потреби побудови нових.

В рамках цих двох груп власне і можна виробити різні критерії верифікації, які будуть відмінні за рівнем допустимості суб'єктивного фактору в дослідженні, вимогами до виробництва наукового факту та практичного застосування теорії, вимогами підтвердження адекватності теорії та визначенням евристичного потенціалу конкретної теорії.

Висновок. Нами було окреслено загальні аспекти проблеми формування методології філософії науки, яка базувалася б на діалектичному методі. Коротко цей підхід можна охарактеризувати як гносеологію, яка рухається між двома тотальностями, не стикаючись із ними – із тотальністю формально-логічного охоплення єдиним методом усього наукового знання та тотальністю епістемологічного релятивізму постмодерністської філософії. Обидва підходи спростовують можливість адекватного осмислення наукового знання та формування ефективного критерію демаркації та верифікації. Діалектичний підхід у гносеології, в першу чергу, детерміновано внутрішньо суперечливим характером наукового знання, особливостями методів виробництва знання в конкретних науках, які не можна звести, окрім загальних норм наукового знання, до абстрактного масиву. Діалектична гносеологія формується не лише на основі підходу філософії науки як такої, а включає також ретельне переосмислення філософії природознавства, філософії математики та філософії гуманітарних наук. Синтез цих гносеологічних досліджень окремих наук чи наукових галузей дає змогу виділити справді спільні риси та вказати на відмінності, які не можна формалізувати та яких не можна певним чином позбутися – їх можна лише сприйняти та намагатись

всіляко рефлексувати відносно них, базуючи на цих суперечливостях нову гносеологічну методологію. Така методологія вимагає специфічної класифікації рівнів побудови теорії, властивостей наукового факту, класифікації самих теорій. Окрім цього, на відміну від підходів постпозитивістів, діалектична гносеологія чималу увагу приділяє критерію практики як засобу верифікації наукової теорії, яка, на до-практичних рівнях може і не вдовольняти певні формальні критерії. У важливому питанні демаркації наукового знання та псевдонаукового діалектичний підхід вказує на необхідність та невідворотність формування не одного-єдиного критерію верифікації (окрім загальних абстрактних положень), а кількох, при цьому – принципово кінцевої кількості, критеріїв такого розрізнення, виробництво яких має проходити в рамках самої наукової дисципліни. Окрім цього, діалектичний метод дає можливість заглиблення в проблематику феномену лженауки не лише на внутрішньому рівні власне наукового співтовариства чи визначенні гносеологічних засад аргументації псевдонаукових форм знання, але також уможливлює дослідження онтологічних засад псевдонауки, тобто визначення форм та проявів буття даного феномену, а також визначення аксіологічних засад, тобто передумов виникнення псевдонауки, які формуються в суспільстві поза академічним середовищем. І цей останній аспект вкотре підкреслює діалектичну сутність наукового знання – поєднання у ньому внутрішнього (академічного) та зовнішнього (загальнолюдського).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абачиев С. Эволюционная теория познания: Основные понятия и законы. Гносеологическая теория труда и техники / С. Абачиев; Изд. 2-е, суц. доп. – М.: КРАСАНД, 2014. – 664 с.
2. Авенариус Р. Человеческое понятие о мире / Р. Авенариус; пер. с нем. / Под ред. М. М. Филиппова. Изд. Стереотип. – М.: Издательство ЛКИ, 2014. – 96 с.
3. Аронов Р. Физическая реальность и познание: Логико-гносеологические патологии познания. Теория относительности и квантовая механика. Наследие А. Эйнштейна, Н. Бора, А. Пуанкаре / Р. Аронов; отв. ред. О.Е. Баксанский.– М.: КРАСАНД, 2011.– 528 с.
4. Бадью А. Концепт моделі. Вступ до матеріалістичної епістемології математики / А. Бадью; пер. з фр. А. Репа; наук. ред. С. Шкільняк. - К.: Ніка-Центр, 2009. — 232 с.
5. Босенко В. Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим вопросам психологии. – К.: Всеукраинский Союз рабочих, 2004. – 352 с.
6. Босенко В. Всеобщая теория развития / В. Босенко. – Киев, 2001. – 470 с.
7. Витгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Философские исследования /Людвиг Витгенштейн. - Пер. с нем. Евгений Попович. - К.: Основы, 1995. - 311 с.
8. Делёз, Ж., Гваттари, Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. — Екатеринбург: У-Фактория, 2007. — 672 с.
9. Ильенков Э. Проблема идеала в философии. Гегель и герменевтика / Э. Ильенков. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 144 с.
10. Ильенков Э. Философия и культура / Э. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
11. Карнап Р. Значение и необходимость: Исследование по семантике и модальной логике / Рудольф Карнап; пер. с англ. / Общ. ред. Д.А. Бочвара. Предисл. С.А. Яновской. Изд. 2-е. М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 384 с.
12. Карнап Р. Философские основания физики: Введение в философию науки / Карнап Р.; Пер. с англ., предисл. и коммент. Г. И. Рузавина. Изд. 4-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 360 с.
13. Кедров Б. О методе изложения диалектики / Б. Кедров. – М., 1983. – 478 с.
14. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. Копнин. – М., «Мысль», 1974. – 568 с. (АН СССР. Ин-т философии)
15. Крипке С. Витгенштейн о правилах и индивидуальном языке / Перевод В. А. Ладова, В. А. Суровцева / Под общей редакцией В. А. Суровцева. — М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. — 256 с.
16. Кумпф Ф. Диалектическая логика: Основные принципы и проблемы / Ф. Кумпф, З. Оруджев. – М.: Политиздат, 1979. – 286 с.
17. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М., 2009. — 310 с.
18. Лакатос И. Доказательства и опровержения. Как доказываются теоремы / Имре Лакатос; пер. с англ. И. Н. Веселовского. – М.: Наука, 1967. – 152 с.
19. Латур Б. Нового Времени не было. Эссе по симметричной антропологии / Бруно Латур; пер. с фр. Д. Я. Калугина; Науч. ред. О. В. Хархордин. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2006. – 240

с.

20. Мелков Ю. А. Факт в постнеклассической науке / Ю.А. Мелков. - К.: Издатель ПАРАПАН, 2004. - 224 с.
21. Науковий світогляд на зламі століть: Монографія / [Лук'янець В., Кравченко О., Озадовська Л. та ін.] – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
22. Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход / К. Поппер; пер. с англ. Д. Г. Лахути — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 384 с.
23. Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы / Б. Рассел; пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 2001. – 560 с.
24. Світоглядні імплікації науки / [Лук'янець В., Кравченко О., Озадовська Л. Та ін.] – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 408 с.
25. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії / [Йосипенко М., Кошарний С., Куплін В. та ін.]– К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 296 с.
26. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / П. Фейерабенд; пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 413 с.
27. Фреге Г. Логика и логическая семантика. / Г. Фреге - М.: Аспект Пресс. 2000. - 512 с.
28. Хайдеггер М. Избранное / Хайдеггер Мартин; пер. с нем. С. А. Бронштейна. – Мн.: «Современное слово», 1998. – 384 с.
29. Russell B. Principia Mathematica. 3 vols. / B. Russel, A.N. Whitehead; Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1910,1912,1913; 2nd e d., 1925 (Vol. 1), 1927 (Vols 2, 3); Abridged as Principia Mathematica to *56. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1962 (2nd ed., 1997).

Конох Николай Семенович – заведующий кафедрой философии и права Днепропетровского технического университета, доктор философских наук, профессор
Кравцов Юрий Сергеевич – докторант кафедры философии и права Днепропетровского технического университета, кандидат философских наук, доцент

УДК - 37.01:130.2

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВАНИЯ СМЕНЫ ПАРАДИГМЫ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Авторы анализируют коммуникативные основания изменения парадигмы правового образования - от педагогической "машины" как средства педагогического воздействия к пониманию образования как сферы стратегического развития. Авторы активно используют идеи социологической феноменологии, с точки зрения сторонников которой социальную реальность образуют не вещи или события материального мира, а смысл, вкладываемый в эти предметы и события. С философской позиции раскрываются онтологические и гносеологические факторы появления нового исторического типа общества, в нашем случае - информационного. По мнению авторов, состояние постсовременного общества определяется прежде всего культурой. Именно культура интериоризует в масштабах социума внешние воздействия, в том числе и экономические, в жизненный мир человека. Именно культура выступает механизмом, опосредствующим внешние воздействия общества на право. Авторы рассматривают сложные случаи, связанные с творческой активностью человека, когда правовое поведение (в данном случае имеющее социальное значение) и ее последствия «не вписываются» в существующую нормативно - институциональную систему. Этот инновационный процесс представляется наиболее важным и интересным, потому что он показывает не механическое воспроизведение права, а его изменение, когда формируются новые нормы. Авторы считают, что относительно юриспруденции позиция постмодернизма может быть обозначена как радикальный релятивизм. Согласно данной точке зрения концепция права не может быть признана обоснованной, поскольку ни одно описание права не является адекватным. Язык, употребляемый в науке, является предметом, предметы реальности, в свою очередь, приобретают языковую природу. По сути, такой подход - это разновидность «лингвистического переворота» в науковедении. Достаточно активно эта идея используется в социологической феноменологии, с точки зрения сторонников которой социальную реальность образуют не вещи или события материального мира, а смысл, вкладываемый в эти предметы и события. Не претендуя на

окончателъность решения поставленных задач, авторы уделили внимание диалогической онтологии права.

Ключевые слова: парадигма образования, стратегия развития, аутентичный способ описания, постмодернизм, диалогическая онтология права, правовое образование

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПІДСТАВИ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ

Автори аналізують комунікативні підстави зміни парадигми правової освіти - від педагогічної "машини" як засобу педагогічного впливу до розуміння освіти як сфери стратегічного розвитку. Автори активно використовують ідеї соціологічної феноменології, з точки зору прихильників якої соціальну реальність утворюють не речі або події матеріального світу, а зміст, вкладений у ці предмети й події. З філософської позиції розкриваються онтологічні та гносеологічні чинники появи нового історичного типу суспільства, в нашому випадку - інформаційного. На думку авторів, стан постсучасного суспільства визначається насамперед культурою. Саме культура інтеріоризує в масштабах соціуму зовнішні впливи, в тому числі й економічні, в життєвий світ людини. Саме культура виступає механізмом, що опосередковує зовнішні впливи суспільства на право. Автори розглядають складні випадки, пов'язані з творчою активністю людини, коли правова поведінка (в даному випадку має соціальне значення) та її наслідки «не вписуються» в існуючу нормативно - інституційну систему. Цей інноваційний процес представляється найбільш важливим і цікавим, тому що він показує не механічне відтворення права, а його зміну, коли формуються нові норми. Автори вважають, що відносно юриспруденції позиція постмодернізму може бути позначена як радикальний релятивізм. Відповідно до цієї точки зору концепція права не може бути визнана обґрунтованою, оскільки жоден опис права не є адекватним. Мова, що вживається в науці, є предметом, предмети реальності, в свою чергу, набувають мовної природи. По суті, такий підхід - це різновид «лінгвістичного перевороту» в наукознавстві. Досить активно ця ідея використовується в соціологічній феноменології, з точки зору прихильників якої соціальну реальність утворюють не речі або події матеріального світу, а зміст, вкладений у ці предмети та події. Не претендуючи на остаточність вирішення поставлених завдань, автори приділили увагу діалогічній онтології права.

Ключові слова: парадигма освіти, стратегія розвитку, аутентичний спосіб опису, постмодернізм, діалогічна онтологія права, правова освіта

SOCIO-CULTURAL FOUNDATION TO CHANGE THE PARADIGM OF LEGAL EDUCATION

The authors analyze the communicative paradigm shift grounds of legal education - from teaching "machines" as a means to understanding the impact of teacher education as a sphere of strategic development. The authors are actively using sociological ideas of phenomenology, in terms of supporters which do not form social reality things or events of the material world, and the meaning given to these objects and events. From a philosophical position disclosed ontological and epistemological factors emergence of a new historical type of society, in our case - the information. According to the authors, the state of postmodern society is primarily determined by culture. It is culture-wide society interiorizuet external influences, including economic life in the human world. That culture is a mechanism mediating the external influences of society on the right. The authors examine the complex cases that are associated with the creative activity of man, when the legal behavior (in this case having a social value) and its consequences "do not fit" in the existing regulations - the institutional system. This innovative process is the most important and interesting, because it shows no mechanical reproduction rights, and its change when the formation of new normy. Avtory believe that legal position with respect to post-modernism can be defined as radical relativism. According to this view the concept of law can not be justified, since no description of law is not adequate. Language used in science, is a subject of reality objects, in turn, become the language of nature. In fact, such an approach - a kind of "linguistic turn" in the science of science. Actively used this idea in the sociological phenomenology, in terms of supporters which do not form social reality things or events of the material world, and the meaning given to these subjects and sobytiya. Ne claiming finality solving tasks, the authors paid attention to the dialogical ontology right.

Keywords: the education paradigm, development strategy, authentic way of the description, postmodernism, dialogical ontology is right, legal Education

Постановка проблемы. На современном этапе обращение философии к феномену образования

актуализируется необходимостью конструктивного решения теоретических и практических задач, стоящих перед социумом. Начиная с середины XX века в социальной философии наблюдается факт обособления нового направления в духовном производстве социума - философии образования. На всем протяжении своего развития философская мысль настойчиво исследовала образование как особое социально-ценностное знание. И только сейчас философия занялась исследованием образования как особой сферы социальной реальности.

Отличие образования от сферы проектирования и проектных разработок заключается в том, что в образовании проект реализуется лишь для того, чтобы выявить методологические предпосылки мышления, осуществляющие его способы действия и коммуникации. Результатом его осуществления является своеобразный проект «образовательного общества» - «Пайдеополиса», включающий подразделения образовательной экономики, образовательной реформы армии, образовательной безопасности, образовательного регионально - государственного строительства, образовательной этнонациональной политики, образовательного права, образовательной персонологии и т. д. [11, с. 63].

Образование должно способствовать тому, чтобы человек был во всеоружии перед лицом требований общества. Образование по своей структуре задумано так, чтобы обеспечивать защиту человека, предоставляя в его распоряжение некий капитал, позволяющий найти ей свое место в современном мире, четко ориентируясь в ситуации. В этом заключается социокультурная функция образования, его социально - критический потенциал, позволяющий лицам критически относиться к явлениям современности [11, с. 66].

Анализ исследований и публикаций. Все философские универсалии ценностны по природе и аксиологическая составляющая их содержания всегда носит наиболее предельный, универсальный характер. Поэтому многие исследователи образования прежде всего начинают с объяснения его содержания как социокультурного феномена. Здесь можно выделить работы И. П. Андрущенко, В. Н. Бессонова, Т. Н. Буйко, Б. С. Гершунского, Э. Н. Гусинского и Ю. М. Турчаниновой, И. А. Зязюна, Г. Л. Ильина, В. Г. Кременя, С. Б. Крымского, М. Н. Кузьмина, Л. В. Левчук, К. С. Лутая, В. С. Ляховича, Л. А. Микешиной, С. А. Николаенко, Ю. А. Огородникова, А. П. Огурцова, П. П. Пашулина, Н. А. Проворотовой, О. П. Пунченко, В. М. Розина, Н. Р. Сидорова, В. Д. Шадрикова, П. П. Щедровицкого, Н. В. Щиголовой и многих других. В западной философии можно выделить работы Дж. Брунера, М. Вебера, Б. Л. Вульфсона, Г.-Г. Гадамера, Г. Г. Гофмана, Э. Дюркгейма, Г. Е. Зборовского, Г. Зиммеля, Ф. Г. Клумбса, Корнела Попы, Р. Р. Сингха, П. Сорокина, В. Франкла, М. Фуко, М. Шиллера и других.

Процесс перехода от индустриального к постиндустриальному или информационному обществу ставит под вопрос возможность понимания современных форм социальности с позиции социальной теории. Непрерывно изменяющиеся реалии информационного общества не могут рассматриваться с позиций классической теории, рассматривающей общество как некую определенность, доступную рациональному описанию. [9, с. 43]. Как аутентичный способ описания общества выступает критическая теория общества, представленная, прежде всего, в трудах представителей франкфуртской школы (Т. Адорно, М. Хоркхаймер), и системная теория общества функционалистского типа (Э. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс). Однако с переходом общества к информационной модели развития возникает необходимость создания теории, адекватно описывающей коммуникативный характер информационного общества. Описание современных социальных процессов с позиции традиционных теорий оказывается невозможным хотя бы в силу того, что анализ социальной проблематики предполагает обращение к теории коммуникации.

Изложение основного материала. Особенностью современного социального познания, которая задает новую парадигму, является то, что оно осуществляется через анализ того, какими представлениями косвенно именно познавательное отношение к социальным феноменам, сопровождается глубоким переосмыслением коммуникативной природы социальной реальности, изменений в социально-коммуникативной сфере. Социальные явления и процессы предстают не как независимая от человека реальность, а в виде эффекта согласия / несогласия / субъектов, эффекта их взаимовлияния. Коммуникативное поле агентов определяется правилами, когда взаимодействие горизонтов делает сознательные намерения и волевые решения вторичными. Характерной особенностью коммуникативного сознания есть необходимое структурно организованное пространство социального поля. Агент социальных действий не просто исполнитель некоторого типа социальных действий, он еще и автор этих типов действий. Но, однажды создав репрезентанты социальных норм, он оказывается заложником собственного изобретения. Созданные институты начинают вести самостоятельную жизнь, уже влияя на самого агента. Так происходит отчуждение

собственной деятельности от создателя: создается социальный институт, который является материальным воплощением структур сознания агентов, действующих внутри социального поля. Социальная реальность переносится с «физического пространства» в план сознания, т. е. начинает мыслиться как интенциональные взаимосвязи смыслов в сознании субъектов действий с той лишь оговоркой, что эти взаимосвязи не всегда прозрачны для самих агентов [8, с. 29].

Согласно Хабермасу, настоящее коммуникативное действие отличается от всех других тем, что оно выступает механизмом координации планов социальных действий субъектов, достигаемых в описанных еще в аналитической философии Остином и Стросоном перлокуцийных актах [7, с. 87]. Состояние постсовременного общества определяется прежде всего культурой. Прежде всего культура интериоризирует в масштабах социума внешние воздействия, в том числе и экономические, в жизненный мир человека. Именно культура выступает механизмом, опосредствующим внешние воздействия общества на право. Состояние культуры в постиндустриальном обществе именуется малосодержательным термином «постмодерн». Невиданная популярность идей Ж. Бодрийера, Ф. Гваттари, Ж. Делеза, Ж. Деррида, Ф. Джеймисон, Ж.-Ф. Лиотара, Р. Рорти, И. Хассана, В. Эко и др. заставляет серьезно отнестись к другим претензиям на осмысление постсовременности и в соответствии с полученными выводами определить, как новая картина мира обуславливает онтологию права. «Постмодернизм ... совершает нечто вроде пересмотра оснований науки», - пишет П. Бурдьё. Это не что иное, как продолжение (радикализация) положения постпозитивистской философии об отсутствии абсолютной истины. Теория не обладает монополией на истину, когда критерием научности признается «фальсификационизм» [6, с. 9]. В духе «методологического анархизма» П. Фейерабенда Р. Рорти предлагает вообще отказаться от теории познания (ибо наука не является «зеркалом природы») в пользу «здорового прагматизма» [13, с. 47].

Относительно юриспруденции такая позиция может быть обозначена как радикальный релятивизм. Согласно данной точке зрения концепция права не может быть признана обоснованной, поскольку ни одно описание права не является адекватным. Научный язык не является более «зеркалом природы», а есть такая же часть «инвентаря реальности, как и объекты, изучаемые наукой. Язык, употребляемый в науке, является предметом, предметы реальности, в свою очередь, приобретают черты языковой природы» [13, с. 59]. По сути, такой подход - это разновидность «лингвистического переворота» в науковедении. Достаточно активно эта идея используется в социологической феноменологии, с точки зрения сторонников которой социальную реальность образуют не вещи или события материального мира, а смысл, вкладываемый в эти предметы и события.

Известный русский юрист Н. Н. Алексеев писал : «Все определения права, построены и общей юридической теорией, и философией права, имеют характер некоторой одномерности. На самом деле сведения к одному основному моменту не может не быть неизбежной потребностью и эмпирических, и априорных теорий, ищут определение права... Главное затруднение заключается в том, что правовые феномены во всей их полноте никак не могут в них уместиться. Не нужно прилагать особых усилий, чтобы доказать, что ни одно из них не точно, что право может быть не только волей, но и нормы, не только интересом, но и свободой и т. д. - словом, право не сводится к одному измерению» [2, с. 71]. Следовательно, необходимо признать правоту «умеренного постмодернизма» в том, что бытие права многомерное, является не статикой, а динамикой (становления) и не может быть сведено к одномерному описанию [1, с. 76]. Не претендуя на окончательность решения поставленных задач (а они, скорее всего, и не имеют «окончательного» решения), по мнению Честнова И. Л., следует уделить внимание диалогической онтологии права, которое, надеемся, позволит наметить возможный подход к их решению [14, с. 54].

Теория диалога имеет два направления. Прежде всего выделяется философская (экзистенциальная) традиция, представленная творчеством М. М. Бахтина и продолжателей его идей сегодня (например, В. С. Библера), а также участников кружка «Патмос», организованного в Берлине в 1919 г., среди которых следует отметить М Бубера и О. Розенштока – Хюсси [12]. Главное внимание здесь уделяется становлению личности, уникального жизненного мира человека, что возможно лишь благодаря встрече с другим. «Всякая настоящая жизнь есть встреча» [5, с. 42], - утверждал М. Бубер . Еще лучше эту же мысль выразил М. М. Бахтин : «Я ... становлюсь самим собой, только раскрывая себя для другого, через другого и с помощью другого. Отрыв, отделение, замыкание в себе как основная причина потери самого себя ... Само бытие человека (и внешнее и внутреннее) есть глубочайшее общение. Быть - значит общаться » [3, с. с. 311-312]. Таким образом, перед нами два подхода не только к онтологии бытия как такового, но и к онтологии права. В первом (экзистенциальном) случае акцент делается на субъекте, находящемся в правоотношении с другим

субъектом, а во втором - на норме права, институте, системе права. На первый взгляд, это две несовместимые точки зрения. Однако, как представляется, сам принцип диалога, который во многом похож на принцип дополненности, позволяет выявить черты сходства, взаимопроникновение данных подходов. Таким образом, право - это и структура (правила поведения), и ее воспроизведение (что сопровождается как практическими действиями, так и ментальными процессами) в поведении людей. В общем и целом диалог - это противоречие бытия, содержащий в себе одновременно и механизм разрешения этого противоречия. Философия образования включает в себя парадигмы и максимы: гуманизации, социализации, эвристичности, элитарности (с анализом ее критериев) диалога и др. Это мышление о человеке, о его свободе, о «мою», «свою» принадлежность к сообществу, к культуре народа и другой культуры (социальной, национальной, образовательной, художественной и т. д.). В новом понимании парадигмой исследования и праксиологичным средством познания и действия есть диалог. Диалог - это бытие духовной и, в частности, правовой и философской культуры - встречи культур - взаимопонимание и проникновения культур. Диалогизм в усвоении духовной культуры Украины - это всеобщность «углубление исторических форм культуры» внутрь сознания современного человека, преобразование внешнего диалога с бывшими формами культуры в диалог самосознания, в микродиалог духовного обогащения, то есть взаимопроникновение прошлого и настоящего в единое духовное явление. В процессе такого диалога создается одновременность духовных культур народа. Можно предположить, что диалог - всеобщность гуманитарного. [10, с. 204].

Сегодня считается доказанным, что реальность дихотомична (антиномична в онтологическом смысле): она включает противоположные моменты, стороны, находящиеся в состоянии не только различия, но и взаимной обусловленности (благодаря чему поддерживается целостность структуры и одновременно возможность ее видоизменения, реагирования на внешние воздействия). Диалог - это и есть напряжение, обусловленность и взаимопереход антиномий. Это в полной мере касается и права. П. Бергер и Т. Лукман [4], считают, что такой механизм представляет собой последовательно изменяющиеся стадии, в которых и происходит разрешение противоречий социальной (в данном случае - правовой) реальности между материальным и идеальным, сущим и должным, единичным и общим и т. д., а тем самым - воспроизведение правовой реальности. Начальной стадией данного процесса выступает экстернализация, то есть проявление активности человека снаружи. В данном случае имеется в виду юридически значимая экстернализация - осуществление правовых актов - действий. Внешняя правовая активность человека неизбежно опредмечивается в юридических последствиях, которые, «отрываясь» от субъекта - их «автора», приобретают самостоятельную жизнь, т. е. объективируются. Объективация - вторая стадия механизма воспроизводства права. Поведение и ее результат неизбежно соотносятся (как индивидом, так и обществом) с нормой права, функционально предшествующей этому поведению. В большинстве случаев поведение согласуется с нормой права (даже если это правонарушение, в большинстве случаев оно соответствует запретной норме права). Поэтому, как правило, механизм воспроизводства права содержит эти две стадии, которые на другом уровне - уровне ментальных процессов - сопровождаются стадией интериоризации (отражения, воспроизведения, познания и другого внешнего проявления правовой активности человека).

Однако, возможны и более сложные случаи, связанные с творческой активностью человека, когда правовое поведение (в данном случае имеющее социальное значение) и его последствия «не вписываются» в существующую нормативно - институциональную систему. Этот инновационный процесс представляется наиболее важным и интересным, потому что он показывает не механическое воспроизведение права, а его изменение, когда формируются новые нормы. Оценка правового поведения и его результатов, как инновационных, предполагает ответ общества на это нововведение. Часто (особенно в традиционных обществах) такая реакция бывает отрицательной. Но не всегда. Иногда инновация оценивается положительно. Положительная оценка со стороны правящей элиты или референтной до широких масс населения группы - следующая стадия воспроизводства права (уже инновационного), которая называется селекцией. Только конкретно-исторический и социологический анализ может прояснить (хотя не всегда, и никогда - полностью), почему был выбран тот или иной новый правовой институт, особенно в сфере публичного права. Однако принятие закона еще не означает, что он стал правом, т. е. вошел в плоть и кровь правопорядка, жизненного мира простого человека, в правовой культуре данного общества. Для этого нужна легитимация данного нововведения. Механизм легитимации правовой нормы еще сложнее, чем механизм ее селекции, то есть выбора относительно узкой группой чиновников (особенно в условиях мультикультурного общества). Здесь включается и историческое прошлое народа, и сегодняшние

ожидания, и культурное наследие (архетипы коллективного бессознательного), и манипулирование общественным сознанием СМИ, и ситуация в экономике, и политическая конъюнктура и т. д. и т. п. При этом легитимация - это не просто сиюминутное одобрение политического курса какого-то лидера, но внедрение нового правила поведения в коллективные и индивидуальные установки на уровне «языка тела» (практического стереотипа поведения). Этот момент сближает правовую легитимацию с содержанием интернализации (или интериоризации - по Л. С. Выготскому), т. е. с правовой социализацией, которая, как известно, сопровождает каждое действие человека всю его жизнь.

Выводы. Решения конфликта между парадигмами может заключаться в построении более общей глобальной теории, содержащей конфликтующие парадигмы как свои частные случаи. В самом общем случае взаимодействия нескольких парадигм их согласование должно заключаться в согласовании различных исследовательских практик, как теоретических, так и эмпирических, что может быть описано только в рамках концепции коммуникативного действия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Автономова Н. Деррида и грамматология // Деррида Ж. О грамматологии. М: Ad Marginem. 2000. С. 7-110.
2. Алексеев Н. Н. Основы философии права. – С.- Пб. : Юридический институт, 1998. – 216 с. (Сер. "Классики русской философии права").
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. - М.: Художественная литература, 1979. – 412 с.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М.: "Медиум", 1995. - 323 с.
5. Бубер М. Я и Ты // Бубер М. Два образа веры - М., Республика 1995. - 464с., С.16-92.
6. Бурдые П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля // Поэтика и политика. М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1999. С. 125-166.
7. Габермас Юрген. Комуникативна дія і дискурс // Першоджерела комуникативної філософії. – К. : Либідь – 1996. – С. 84–91.
8. Зинченко Е. В. "Коммуникативная рациональность" как априори социальных наук (методологический обзор проектов) // Теоретический журнал Credo New № 3, 2003. – С. 23–32.
9. Калайков И. Цивилизация и адаптация / Пер. с болг. А. М. Бредихина, М. А. Бредихина. М.: Прогресс, 1984. - 239 с.
10. Конох М. С. Формування нової філософії освіти в Україні: соціально-філософський аналіз:[Монографія]. - К.: Вища шк., 2001 - 223 с.
11. Пинский А. А. Пайдея (Работы 1986–96 гг.) – М. : Част. шк., 1977. – 363 с.
12. Розеншток-Хюсси О. Речь и действительность. М.: Лабиринт, 1994. – 210 с.
13. Рорти Р. Случайность, ирония, солидарность. М.: Русское феноменологическое общество, 1996. - 282 с.
14. Честнов, И. Л. Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности / И. Л. Честнов. – СПб. : Санкт-Петербург. юрид. ин-т Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2000. – 103 с.

Крапивник Анна Александровна - кандидат филологических наук, Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды

УДК 130.2+141.333

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ МАНИПУЛЯЦИИ В ПРОСТРАНСТВЕ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРА.

Работа посвящена философско-антропологическому рассмотрению механизмов манипуляции в пространстве детективного жанра. Показано, что манипуляция сознанием реципиента активно применяется авторами детективных текстов. Анализируются причины возникновения, механизмы и приемы ведения манипулятивной игры в детективных текстах. Способность манипуляции внушать адресату удовлетворение его потребностей в установлении справедливости, верховенства права и моральных ценностей способствует и облегчает

эффективную коммуникацию между манипулирующим и манипулируемыми, потенцирует внушение определенных идеологических и эстетических потребностей.

Ключевые слова: манипуляция, поздний Модерн, детективный жанр, медиакультура, массовое сознание

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ МАНІПУЛЯЦІЇ В ПРОСТОРІ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ

Роботу присвячено філософсько-антропологічному розгляду механізмів маніпуляції в просторі детективного жанру. Показано, що маніпуляція свідомістю реципієнта активно застосовується авторами детективних текстів. Проаналізовано причини виникнення, механізми й прийоми ведення маніпулятивної гри в детективних текстах. Здатність маніпуляції до навіювання адресату задоволення його потреб щодо встановлення справедливості, верховенства права й моральних цінностей сприяє й полегшує ефективну комунікацію між маніпулятором і тими, ким маніпулюють, потенціює навіювання певних ідеологічних і естетичних потреб.

Ключові слова: маніпуляція, пізній Модерн, детективний жанр, медіа-культура, масова свідомість

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL UNDERSTANDING OF MANIPULATION IN CRIME FICTION GENRE

The paper discusses philosophical and anthropological aspect of the manipulation mechanisms in the crime fiction genre. It was shown that manipulation with recipient's consciousness is actively used by authors of crime fiction texts. The author analyzes the reasons of appearance, mechanisms and techniques of manipulative game in detective texts. The capability of manipulation to instill and meet the addressee's needs for the rule of justice, law and moral values encourages and facilitates efficient communication between the manipulator and the manipulated, as well as creates the potential for suggesting specific ideological and aesthetic needs.

Key words: manipulation, late Modernity, crime fiction genre, media culture, mass consciousness

За последнее столетие понятие и механизмы действия манипуляции приобрели особую значимость в связи с бурным развитием средств массовой коммуникации в позднемодерной культуре. Стандартизация, коммерциализация и тенденция к уплощению продуктов культурного производства постепенно ведет к усреднению общего духовного, культурного уровня человека общества потребления. Создание некой безликой, аморфной массы индивидов удобно для осуществления манипуляции сознанием людей. Этот процесс облегчается за счет медиакультуры (по терминологии Н. Б. Кирилловой), в частности, массовой литературы, средств (в том числе электронных) коммуникации и массовой информации. Манипуляция сознанием современного человека и общества становится особенно актуальной, поскольку указанная культура характеризует и во многом определяет жизнь индивида в городской среде, общую глобализацию и глокализацию процессов, где первостепенной необходимостью становится поддержание установленного порядка, регламентирование, контролирование и регулирование поведения отдельной личности извне, а также создание условий для ее внутреннего самоконтроля и саморегулирования.

Вопрос феномена манипуляции является междисциплинарным и рассматривается, в частности, такими науками, как психология, философия, социология, политология, культурология, лингвистика и др. Рамки философии культуры и философско-антропологического подхода дают возможность максимально эффективно выявить особенности манифестации манипулирования в детективном жанре (crime fiction), как одном из центральных жанров современной словесной культуры, и его воздействия на сознание современного человека и общества. Процесс моделирования поведения облегчается и тем, что жанр crime fiction является податливым и гибким, способным к разнообразным вариациям, пародированию, комбинированию и т. д. В детективном тексте действуют стереотипизированные персонажи, а реципиент, как правило, ассоциирующий себя с одним из действующих лиц, делает их скорее не личностями, а обобщенными социальными ролями. [1] Такими фигурами легче манипулировать и создавать необходимый настрой и ощущение у адресата.

Актуальность работы основывается на необходимости более полного выявления

философско-антропологических оснований, функций и механизмов введения манипулирования сознанием современного человека на материале его реализации в детективном жанре. **Целью** работы является рассмотрение философско-антропологического аспекта механизмов действия манипуляции в пространстве детективного жанра.

Философское осмысление проблемы манипулирования личностью появляется еще в античности, но не теряет своей популярности по сей день. Рассматривая вопросы манипуляции сознанием, С. Г. Кара-Мурза указывает, что «самую сильную метафору, объясняющую роль ТВ в наше время, время видеократии, создал в IV веке до н. э. Платон. В седьмой книге своего труда «Республика» он изложил удивительно поэтическую и богатую аллегорией» [2]. И далее исследователь приводит краткий сюжет истории о пещерных людях, скованных цепями, не видящих дневной свет, для которых единственным источником света в прямом значении является огонь, а в метафорическом – театр теней, где «шарлатаны двигают сделанные из дерева и камня фигурки людей, зверей, вещей. Двигают и говорят текст, и их слова эхом, в искаженном виде разносятся по пещере» [2]. Эти пленники так давно не видели реальный мир, что и забыли, каков он, и пребывают в полной уверенности, что их мир и есть самым реальным. Более того, Платон говорит о том, что сообщение о другой жизни и попытки убедить описываемое «скованное» общество в существовании другого мира приводят к проявлениям копинг-реакций агрессивного характера.

Современный польский философ Яцек Добровольский посвятил целую монографию анализу философии глупости и иррационального, где отметил последовательное и настойчивое пренебрежение многими исследователями появления в человеке «слабого, постыдного, неразумного и никчемного» [3, с. 26]. *Серость* массы, характеризующаяся такими чертами и способствующая появлению и влиянию манипуляции, о чем говорилось выше, на наш взгляд, связано с тем, что «феноменология этой черной материи духа, несветящейся и поглощающей все сияние интеллекта большей части сознательной жизни... повторяется чаще всего, образуя мир разумной посредственности, принципами которого руководствуется каждый человек в своих повседневных поступках». [3, с. 26].

Для проведения философско-антропологического анализа необходимо определить понятие «манипуляция». Под манипулированием многие исследователи (например, Ю. К. Пирогова, А. Н. Баранов, П. Б. Паршин, В. В. Зирка) понимают «такой вид взаимодействия между людьми, при котором один из них (манипулирующий) сознательно пытается осуществлять контроль за поведением другого (манипулируемого), побуждая его вести себя угодным манипулирующему способом. <...> Причем делается это таким образом, чтобы манипулируемый не осознал себя объектом контроля. У него появляется некоторый стимул к модификации своего поведения угодным манипулирующему образом, который представляется манипулируемому самостоятельным решением, возникшем в результате какого-то личного рассуждения, душевного порыва и т. д.» [4, сс. 56-57]. Б. Н. Бессонов дал емкое и довольно полное определение: «Под манипулированием следует понимать специфическую форму духовного воздействия, которая выражается в форме скрытого, анонимного господства, осуществляемого «ненасильственным образом» [5, с. 704] Несмотря на это определение, эффективную манипуляцию, то есть процесс, в результате которого его жертва «перестраивает свои воззрения, мнения, настроения, цели, жизненные установки, нормы, принципы» [6, с. 8], нельзя считать лишенным определенного насилия, поскольку решения и действия адресата текста не являются, по сути, его самостоятельными решениями и действиями, но были навязаны ему извне (то есть явились результатом духовного насилия над личностью). Кроме того, насилие зачастую привлекается адресантом для того, чтобы создать кризисную ситуацию и использовать ее для предварительного «раскачивания» эмоциональной сферы и дальнейшего манипулирования. Такой аномальной ситуацией в созданном мире детективного текста может быть, в частности, «кровавое насилие (акция террористов, преступника-маньяка, религиозный или национальный конфликт)» [7, с. 24] или политический скандал.

Модерная культура превратилась на позднем этапе в индустрию, которая действует во многом по современным законам экономики, имеет свои рычаги управления и регулирования. Такое понимание было впервые предложено М. Хоркхаймером и Т. Адорно в «Диалектике Просвещения», где целый раздел «Культуриндустрия. Просвещение как обман масс» посвящен этому вопросу. [8]. Тем не менее, нельзя не отметить, что рационализм не устранил иррациональное, сверхчувственное, мифологическое начало человеческой личности и культуры. У человека сохранилась потребность в подлинной искренней вере, которую он ищет постоянно.

Модерное секуляризованное общество стремится найти и предоставить индивиду такую веру или ее субститут (за отсутствием ведущей роли религии в обществе). При этом нередко применяются средства и методы манипуляции сознанием современного представителя общества потребления. С одной стороны, в западной культуре, в странах либеральной демократии царит культ материальных благ, успешности и потребления. С другой стороны, культура многих регионов испытывает сильное влияние религии - исламского фундаментализма и восточных направлений, то есть происходит определенная десекуляризация (рассмотрением этих проблем, среди прочего, занимаются такие исследователи, как С. Жижек). В обеих ситуациях сознание человека, как члена того или иного общества, информационно «обрабатывается», манипуляция ведется обязательно различными способами, т. е. посредством разных каналов коммуникации – привлекается все разнообразие существующих текстов – литературные художественные произведения и нехудожественные тексты, аудио и визуальные сообщения-тексты в виде рекламных роликов, новостных, информационно-аналитических, развлекательных программ, фильмов и сериалов. При таком информационном изобилии, многие исследователи полагают, что качество текстов падает, хотя такое утверждение и трудно доказать [9, с. 111] Более того, Л. В. Сафронова говорит о том, что скорость и заказной характер создаваемых современных детективных текстов может и не отражаться на их качестве: «Стабилизировать литературное качество современному автору – производителю серийных текстов позволила инструментализация творческого процесса, чуть ли не математическое просчитывание оптимальных схем сюжетики на основе стандартизации функций персонажного ряда». [10, с. 135]

Как указывалось выше, жанры современной массовой медиаккультуры воздействуют определенным образом на мировоззрение человека, то есть манипулируют им. Не только экономика, но и политика с ее идеологической составляющей активно вовлекает тексты в свою игру по манипуляции сознанием современного человека. В частности, австрийский философ и экономист Ф. фон Хайек подчеркивал приоритет человеческой личности, капитализма и рыночной экономики для максимально эффективного сотрудничества между свободными человеческими единицами. В то же время ученый отмечал, что общества, где процветает коллективизм, как правило, становятся тоталитарными и служат удовлетворению потребностей и процветанию лишь одной (правлящей) группы людей, элиты, информационно «акцентируя внимание при этом на интересах какого-то высшего порядка, интересах общества, государства или народа. Для такой группы это составляет алиби, которое должно оправдать любые акты нетерпимости, жестокости и порабощения, направленные против людей; акты, выражающие «презрение к жизни и счастью индивида». [11, с. 129-130] В этом случае манипуляция человеком просто необходима для существования и поддержания такого режима, поскольку она внушает правильность и целесообразность поступков каждой личности. Одним из важнейших аспектов такого влияния является применение в видео, аудио или печатном тексте достижений социальной и политической философии, психологии и психиатрии. Знание авторами структуры и механизмов работы человеческой психики, элементов психоанализа и самоконтроля дает им возможность оперировать определенными техниками управления сознанием (т. е. рациональным) и бессознательным (т. е. иррациональным) реципиента. Автор должен добраться к центру психики, к *самости* (по К. Г. Юнгу) человека, и к ее Тени, т. е. противоположной ей темной стороне для того, чтобы запустить ход маховика саморегуляции личности. В результате, *заражаясь* посылом, направляемым адресантом текста, адресат теряет (в определенной степени) внутреннюю самостоятельность и индивидуальность, его настроение сливается с настроением окружающих, и таким образом достигается цель подобного воздействия, и человек начинает думать в *нужном*, заданном манипулятором направлении.

Если считать детективный текст головоломкой, а лучше лабиринтом-ризомой (по У. Эко [12]), то влияние психоанализа, самоконтроля и саморегуляции современным человеком становится очевидным. Рассуждая над теорией К. Г. Юнга, Л. А. Мосионжик отмечает, что «запутанный жизненный путь во сне представляется человеку как громадный пустой дом (действие многих детективов заключено *внутри дома* – прим. наше – А. К.), а еще чаще – как лабиринт, по которому он блуждает (прослеживается четкая аналогия с ходом расследования и восстановлением справедливости в детективном жанре – прим. наше – А. К.). Анима, в зависимости от ее содержания, может представать то как положительный образ (Беатриче, Дева Мария), то как ведьма или «роковая женщина» (вспомним роль такой героини в криминальном поджанре *roman noir* – прим. наше – А. К.). Тень предстает как преследующий нас убийца (а детектив позволяет нам избавиться от ощущения себя как жертвы – прим. наше – А. К.), как плут, предлагающий

помощь, но стремящийся надуть, а в лучшем случае – как «старый друг» или как «второе я»». [13, с. 93]

Феномен манипуляции всегда национально-культурно окрашен. Технологии культуриндустрии учитывают философский, антропологический, лингвистический и другие аспекты глокализации при целевом создании текстов. Рассматривая криминальный жанр как один из центральных во многих позднемодерных культурах, можно отметить, что авторы зачастую обращаются к культурному фону, где черпают архетипические мифологические образы героев и выполняемые ими функции, сюжеты, традиционные философские оппозиции, а далее адаптируют их, требуя рефлексии или предоставляя готовые формулы решения поставленных проблем. Интересно, что для успешной манипуляционной игры сознанием реципиентов автору может понадобиться повсеместное использование двойного кода, иронии, подсоединение «к внутренней структуре их личности через синхронизацию, подстройку, мимикрию» [10, с. 148]

Рассматривая манипулятивные игры в рекламе, В. В. Зирка указывает на употребление некоторыми исследователями специального термина *игрема* (например, Гридиной). Созданный детективный текст (в виде книги, электронной или аудиокниги, фильма или сериала) воспринимается человеком со сформированным запросом на такой продукт, и этот продукт удовлетворяет его культурные, в том числе гедонистические потребности. Реципиент текста принимает правила игры с автором и его произведением, особенно если адресант мастерски справляется со своей задачей. Это происходит постольку, поскольку личности адресата в определенной степени свойственно ощущение внутренней конфронтации, он нуждается в духовной опоре, в утверждении и подтверждении веры в торжество универсальных ценностей, в заверении того, что существующий общественный порядок в состоянии сбалансировать отношения добра и зла, что, в конечном итоге, приведет к равновесию во внутреннем мире самой личности, которой не хватает того *стержня*, который некогда давала религия (у которой имелись такие специальные культурные техники отработки веры и уверенности, как, например, молитва).

Культурные механизмы и техники, применяемые детективной формулой, являются достаточно устоявшимися, хотя и становятся более разнообразными за счет сочетания разных жанров в одном продукте культурного позднемодерного или постмодерного производства. Стереотипность восприятия вымышленного мира детективного текста современным человеком включает следующие ассоциации-аттракторы: жестокость, секс, вседозволенность, преступление, расследование, правосудие, криминальное чтение, низкая литература, нечто недостойное для интеллигента (но возможно допустимо для интеллектуала). Так, создатели подобных жанровых произведений практически всегда обращаются к указанным темам, которые уже стали традиционно ведущими в сознании человека массы – в частности, темы насилия и секса, – а далее накладывают на них ряд других актуальных антропологических вопросов. При этом язык предлагаемых реципиенту текстов зачастую упрощен, стиль снижен, словарь клиширован (но щедро снабжен стертными метафорами, анаграммами и другими формами языковой игры) и рассчитан на современный возрастающий темп жизни (прямой отголосок урбанистической культуры), на постоянные короткие поездки (что началось еще в середине девятнадцатого века с появлением железных дорог), которые дают возможность отвлечься, скоротать или «убить» время, помечтать и окунуться в мир, где автором очерчивается знакомая среда, но, в отличие от реальной жизни, как правило, восстанавливается справедливость (моральная и юридическая).

Наряду с манипулятивной функцией детективов, регулярное чтение или иной способ потребления таких формульных текстов вырабатывает стойкость психики, тренирует технику культурного чтения, логику и остроту мышления современного человека, то есть детектив выполняет ряд антропологических функций, среди которых коммуникативная, компенсаторная, воспитательная, развлекательная и информативная.

В рамках детективного текста манипуляция может исходить от автора напрямую, в частности за счет введения целого ряда сюжетных линий или же сложности развертывания единого сюжета, а также опосредованно через создаваемых им героев или антигероев, которые манипулируют сознанием реципиентов в рамках созданного мира и реципиента текста главным образом за счет целенаправленного использования национально-культурных стереотипов, легко распознаваемых подготовленным адресатом. В книге «Манипуляция сознанием» С. Г. Кара-Мурза приводит следующий пример манипуляции в детективном произведении: «В одном английском психологическом детективном романе и преступник, и его циничный адвокат на суде успешно манипулировали другими участниками драмы» [2]. При этом манипуляция на чувствах довольно проста. Приговор суда зависел от присяжных, поэтому и адвокат построил защиту на стереотипах

их мышления. Изучив каждого присяжного, он обнаружил «особо трудный объект» — молодого умного, образованного и чуткого человека. Защитник нашел подход к каждому присяжному, в том числе и к «трудному», и, в результате, «все до одного оправдали убийцу, причем не вызывавшую у них симпатий. <...> Для успешной манипуляции общественным мнением необходимо иметь надежную «карту стереотипов» разных групп и слоев населения - весь культурный контекст данного общества». [2] В общественно-политическом отношении детективный текст может работать на создание и закрепление образов, необходимых системе (например, образ хорошего полицейского или определение внешнего/внутреннего врага).

Тема манипуляции сознанием человека может быть не только имплицитной, но и эксплицитной. Так, С. Кинг в романе-триллере «Зона покрытия» подробно описывает зомбирование людей, в данном случае Импульсом, исходящим от мобильных телефонов. Тем самым поднимается еще одна серьезная философская и антропологическая проблема современности – двойственность понимания оценки воздействия науки и техники на отдельного человека и массы (во благо или во вред). Автором романа оставлена лишь хрупкая надежда на торжество здравых сил жизни и способность человека к саморегуляции. Однако, именно такие нотки потенциальной «саморегуляции» прослеживаются в гипотезе юного талантливого Шерлока Холмса – героя Джордана, который говорит о том, что человек, возможно, будет вести себя как надежный компьютер, который даже при самом фатальном сбое системы создает и сохраняет резервную копию всех системных файлов.

Интеллектуальный современный детективный роман У. Эко «Имя розы» касается темы манипулирования, когда описывает *работу* с люмпенами – людьми, которым нечего терять, которых легко подкупить речами, ораторскими способностями, популистскими заявлениями, людьми, которые составляют толпу, «народную массу». Они участвуют в политических играх, не понимая их значения. Такой массе свойственна агрессия против «чужого» (т. е. ксенофобия, а также терроризм), она легко идет на преступления ради достижения своих (или кажущихся своими) целей. Свобода здесь соседствует не с порядком и демократией, а с анархией и, наоборот, диктатом. Такая игра с массами проходит через границы, ведь недаром представители разных наций воспринимают роман У. Эко как такой, который описывает и пытается разрешить именно их проблемы, хотя они, если можно так сказать, *транснациональны*.

Проведенное исследование показывает, что манипуляция сознанием реципиента проявляет себя как одна из важных функций детективного жанра и эффективный рычаг воздействия на личность. В работе были рассмотрены причины возникновения, механизмы и приемы ведения манипулятивной игры в детективных текстах. Показано, что внутреннее стремление личности воспринимающего к установлению справедливости, верховенства права и моральных ценностей, которое во многом обуславливает популярность детектива как жанра, способствует и облегчает эффективную коммуникацию между манипуляторами и манипулируемыми, а также создает высокий потенциал для дальнейшего применения манипулирования в пространстве детективного текста для внушения адресату определенных идеологических и эстетических потребностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Вольский Н. Н. Легкое чтение. Работы по теории и истории детективного жанра / Н. Н. Вольский; Федеральное агентство по образованию ГОУ ВПО «Новосибирский гос. педагогический ун-т». Новосибирск, 2006. – 277 с.
2. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul51.htm>
3. Добровольский Я. Философия глупости. История того, что иррационально / Я. Добровольский, пер. с польск. – Х. : изд-во «Гуманитарный Центр» / А. В. Комаристов, 2014. – 412 с.
4. Пирогова Ю. К., Баранов А. Н., Паршин П. Б. Рекламный текст : семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, А. Н. Баранов, П. Б. Паршин – М. : Издательский дом Гребенникова, 2000. – 270 с.
5. Бессонов Б. Пропаганда и манипуляция / Б. Бессонов // Реклама: внушение и манипуляция. – Самара: Издат. Дом «БАХРАХ-М», 2001. – с. 703-727
6. Кадиевская И. А. Проблема морального выбора личности / И. А. Кадиевская // Грани: научно-теоретичний і громадсько-політичний альманах. — № 4 (108), квітень, 2014. – сс. 6-10

7. Колодкин Б. В. Манипулирование массовым сознанием: социально-философский анализ // Вісник СевНТУ. – Вип. 103: Філософія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – сс. 24-26

8. Хоркхаймер М., Адорно Т. В. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно. – М.-СПб., 1997. – С. 149-209

9. Хезмондалш Д. Культурные индустрии [Текст] / пер. с англ. И. Кушнарева; под науч. ред. А. Михалева; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2014. – 456 с. – (Исследования культуры)

10. Сафронова Л. В. Постмодернистский текст: поэтика манипуляции / Л. В. Сафронова. – СПб.: ИД «Петрополис», 2009. – 212 с.

11. Анджей Шахай, Марек Якубовски Философия политики / Анджей Шахай, Марек Якубовски. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2011. – 234 с.

12. Эко У. Заметки на полях "Имени розы" / Умберто Эко; пер с итал. Е. Костюкович. - М. : Астрель : CORPUS, 2011. — 160 с.

13. Мосионжик Л. А. Человек перед лицом культуры: Курс лекций / Л. А. Мосионжик; Высшая Антропологическая Школа. – Ch.: Высшая Антропологическая Школа, 2004. – 402 с.

Куценко Вікторія Юріївна - пошукач кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вчитель історії гімназії «Гармонія» №6, м. Одеса

УДК: 141.332:215:159.923

СООТНОШЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАЧАЛ В ПРАВОСЛАВНОЙ АСКЕТИКЕ (НА ПРИМЕРЕ ИСИХАЗМА)

В работе рассматривается место и роль исихазма в православии, выявлено социальное измерение исихазма. Раскрыто лежащее в основе исихастской традиции учение о человеке. Показано значение традиции исихазма применительно к современному обществу и человеку. Проанализирована роль исихазма применительно к отечественным традициям социализации личности.

Ключевые слова: исихазм, «исихастская социализация», аскетизм, паламизм, синергичная антропология, Умное Делание

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАЧАЛ У ПРАВОСЛАВНІЙ АСКЕТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ ІСІХАЗМУ)

У роботі розглядається місце і роль ісихазму в православ'ї, виявлено соціальний вимір ісихазму. Розкрито вчення про людину, що лежить в основі ісихастської традиції. Показано значення традиції ісихазму стосовно сучасного суспільства й людини. Проаналізовані роль ісихазму стосовно до вітчизняних традицій соціалізації особистості.

Ключові слова: ісихазм, «ісихастська соціалізація», аскетизм, паламізм, синергійна антропология, Розумне Роблення

THE RATIO OF INDIVIDUAL AND SOCIAL PRINCIPLES IN THE ORTHODOX ASCETICISM (EXAMPLE HESYCHASM)

This paper considers the role and place of hesychasm in orthodoxy, revealed the social dimension of quietism. Disclosed underlying hesychast tradition doctrine of man. Shows the importance of tradition isichasm applied to contemporary society and man. In analyzing the role of quietism in relation to domestic traditions socialization.

Keywords: hesychasm, "hesychast socialization", austerity, palamism, synergetic anthropology, Making Smart

Одним из важнейших сокровищ православия является исихастское подвижничество. Будучи строгой и трудной школой духовного опыта, исихазм никогда не становился массовым, широким

явлением. Но, несмотря на это, ему принадлежит в православии несколько не периферийная роль. Сегодня уже стало признанной истиной, что исихазм представляет собой стержень православной духовности и в его опыте осуществляется именно то отношение к Богу, какое утверждается вероучением Православной Церкви.

Актуальность. В социально-философской перспективе феномен исихазма недостаточно изучен. Поднимались темы «политический исихазм» (Петрунин, Прохоров Г. М.) [Петрунин, s. a; Прохоров, s. a] «культурный исихазм» (Медведев И. П., Лихачев Д. С, Федотов Г. П., Успенский Ф.) [Медведев, s. a; Лихачев, s. a; Федотов, s. a; Успенский s. a], «исторический исихазм» (Прохоров Г. М, Хвостова К. В) [Прохоров, s. a; Хвостова, s. a], где обсуждалось влияние исихазма на политическую, культурную жизнь общества, освещалась история исихастского учения. Но социальное измерение исихазма мало обсуждается. В настоящее время предпринимается попытка обозначить универсальное значение исихазма, раскрыть лежащее в основе этой духовной традиции видение человека [Хоружий, 1995]. Подобное внимание к исихазму контрастирует с тем, которое наблюдалось в России в конце 19 века. Например, в дореволюционном издании Православного богословского энциклопедического словаря в статье «Исихасты» читаем: «Представители мистического движения в среде греческого монашества XIV столетия, на Афоне... движение исихастов было непродолжительно и скоро прекратилось» [Полный православный богословский энциклопедический словарь. Изд-ва П. П. Сойкина], без указания года, т. 1, с. 966). В отличие от отмеченного умаления роли исихастского движения сейчас наблюдается тенденция создать простор для дискуссионного обсуждения разнообразия методологических подходов в понимании исихастской традиции. В новой Православной энциклопедии исихазм характеризуется как мистическое течение в монашестве. Исихастский подвиг связан с отшельничеством и безмолвием, это одинокий подвиг пустынножителя. [Православная энциклопедия, s. a]. На настоящем этапе происходит переосмысление существа исихазма, в котором открываются позитивные установки по отношению к социуму и индивидууму. Кроме того, исихастская традиция предстает как цельная антропологическая стратегия, опирающаяся на оригинальную концепцию развития личности. Так, в философском словаре, изданном в 1989 году, в понятии «исихазм» выделяется два аспекта. В общем смысле – это этико-аскетическое учение о пути человека к единению с Богом через «очищение сердца» слезами и сосредоточения сознания в самом себе; в узком смысле - религиозно-философское учение, разработанное Григорием Паламой и признанное официальной доктриной византийской церкви в 1351 году [Философский энциклопедический словарь, 1989].

Формально исихазм не отличается от других мистических течений. В настоящее время тема исихазма обретает новое видение в свете учения о человеке и обществе. Эта традиция может содержать в себе активную жизненную позицию служения миру.

Цель данной статьи - выявить социальное измерение исихазма, условно говоря «социальный исихазм», и показать его роль в формировании отечественных традиций социализации личности.

В соответствии с поставленной целью задачи статьи следующие: во-первых, раскрыть лежащее в основе исихастской традиции учение о человеке; во вторых, проанализировать соотношение индивидуальных и социальных начал в православной аскетике на примере исихастских представлений об «отвержении миру» и «служению миру»; в третьих, выявить роль исихазма в формировании отечественных традиций социализации личности.

Исихазм (от греческого покой, безмолвие)- древняя традиция духовной практики, составляющая основу православного аскетизма и заключающая в себе обширный, оригинальный комплекс представлений о человеке, его сознании и деятельности. Сложилась эта традиция еще в древности во времена 4-5 вв., бурно зарождавшейся православной аскезы, ее создатели- св. Антоний Великий, Макарий Великий, Иоанн Златоуст, Евагрий Понтийский, Иоанн Кассиан, Ефрем Сирийский, Василий Великий, Иоанн Лествичник, авва Дорофей, Симеон Новый Богослов и др. Стержнем традиции становится школа молитвенного делания, имеющая своим ядром непрестанное творение в уме молитвы Иисусовой. Суть этих духовных практик состоит в покаянии (борьба со страстями) - исихия (сведение ума в сердце)- созерцание нетварного Света (обожение). Изначально исихастская традиция создавалась в рамках пустынножительной аскезы.

Важным этапом в развитии исихазма является исихастское возрождение в Византии в 14 веке. Исихазм становится центральным фактором церковной и светской истории Византии. Он получил богословское обоснование в учении св. Григория Паламы, окончательно оформился как холистическое практическое учение об обожении целого человеческого существа, человеческой природы как таковой. Исихазм начал продумывать и воплощать заложенные в нем универсалистские потенции: исихастская практика выходила за пределы монашеской среды, и в исихазме

обнаруживалась природа не частной монашеской методики, но общеантропологической стратегии. Из всего этого возникли предпосылки к созданию на базе исихазма цельной культурной парадигмы, альтернативной Западнему Ренессансу, но крах Византийской империи не дал им развиться.

Ветви исихастской традиции имеются в Болгарии, Сербии, Румынии, Грузии, но главный очаг традиции в России. История русского исихазма начинается на киевских холмах, а именно трудами св. Антония и св. Феодосия и продолженная многими подвижниками Киево-печерскими. Они прямо ориентированы на ранний египетско-палестинский этап пустынножительства. Следующий крупный этап в эпоху Московской Руси - 14-15вв. - уже впитал воздействие исихастского возрождения и оказывает влияние на многие сферы культуры, церковной и социальной жизни. Именно в это время появляются пр. Сергей Радонежский, Феофан Грек, Андрей Рублев, Нил Сорский.

Новым русским исихастским возрождением можно назвать 19-20вв., когда возникают влиятельные очаги исихазма - Оптина пустынь, Валаам, Саров. К учителям русского исихазма можно отнести: Св. Тихона Задонского, Серафима Саровского, Игнатия Брянчанинова, Феофана Затворника, Силуана Афонского, Софрония (Сахарова). На русской почве появились новые формы исихазма - старчество и странничество. Создается русское «Добротолюбие» (фундаментальный свод исихастских текстов, ставший базовым руководством для устройства православного сознания и жизни). Исихазм утверждался как универсальная, общеантропологическая стратегия, которая входила в мысль и поведение нынешних и будущих поколений.

Исихастский опыт, как опыт высших ступеней аскезы, становится актуальным не только для монашествующих, но и для современного понимания человека. Православное понимание человека в значительной мере формировалось в лоне исихазма. Уникальность аскетической практики состояла в том, что она ставила своей целью не просто преобразование, а трансцендирование человека, «превосхождение естества» т. е. такое преобразование, в котором человек изменяет сам способ своего бытия, достигая соединение с Божественным бытием-обожением.

Богословско - философское продумывание исихазма, начатое Максимом Исповедником и Паламой, не было воспринято и продолжено в России вплоть до 20 века. Начиная с 30-х годов минувшего века, вновь возвращается к этой теме иером. Василий (Кривошеин) в своей работе: «Аскетическое и богословское учение св. Григория Паламы» [иер. Василий Кривошеин, s. a]. В этой работе раскрыта неразрывная связь исихастского опыта и аскетической традицией православия. В. Н. Лосский в книге: «Очерки мистического богословия Восточной Церкви» [Лосский, 1991] выстраивал догматическую и историческую перспективу, в которой вся основная проблематика православного вероучения последовательно трактовалась на фундаменте богословия энергий и богословия Личности. Наконец, капитальная монография прот. Иоанна Мейендорфа : «Введение в изучение св. Григория Паламы» [Мейендорф, 1997], (к этому следует присрединить «Триаду в защиту священнобезмолвствующих», выпущенное также Мейендорфом в 1959г), представила блестящую богословско-философскую реконструкцию всего учения Паламы, а также исторический взгляд на эту тему.

К позициям, что были развиты в этих работах, тесно примыкали исследования по патристике о. Георгия Флоровского. Им была выдвинута концепция неопатристического синтеза, описавшая специфическую типологию православной мысли в ее развитии. Кроме того, необходимо назвать труды игумена Софрония (Сахарова): «Видеть Бога, как он есть» [архим. Софроний Сахаров, 1985]; архим. Киприана (Керна): « Антропология св. Григория Паламы» [арх. Киприан (Керн), s. a]; в них авторы выстраивают сам облик православного вероучения и мирозерцания, исихастский опыт представлен заново на языке современного сознания, притом с особым вниманием к опыту высших ступеней аскезы, здесь перед нами доподлинное исихастское богословие 20 века. К их деятельности тесно примыкаю работы богословов Балкан: митр. Иоанна Зизиуласа, Хр. Яннараса (Греция), о. Думитру Станилоэ (Румыния), св. Юстина Поповича, митрополита Амфилохия Радовича (Сербия). К современным «исихастам» относятся работы С. С. Хоружего, С. Зарина, А. И. Сидорова, В. В. Библихина, С. С. Аванесова, В. И. Постовалова и других. Работы определенно ориентированы на синергичную антропологию как реконструкцию исихазма.

На сегодняшний день интерес к исихазму виден в работах католических и протестантских богословов. Нужно сказать, что причиной этому послужили работы В. Лосского и о. Иоанна Мейендорфа. Их работы получили громкий резонанс в западной научной и религиозной мысли, их освящение исихазма было признано убедительным и под их влиянием западная мысль начала постепенно меняться (несколько десятков лет назад об этом и думать не хотели). Представители западного Православия еп. Каллист Уэр, О. Клеман, среди инославных Вели-Матти Керккениен, Симо Перуа, о. Ириная Осэра, Фома Шпидлик и др. с большим энтузиазмом развивают новое для них

направление богословской мысли, называемое «православным энергетизмом», находя точки соприкосновения с православной традицией.

На сегодняшний момент возникает вопрос: может ли вообще человек православного исповедования с исихастским настроением полноценно существовать в обществе, быть полезным ему. «Исихастская социализация» звучит как противоречие популярным представлениям о исихазме как пустынножительству. Каково отношение исихазма к социальному миру?

Исихазм обрел вторую родину на Руси, он стал органичной частью истории и культуры нации не в меньшей мере, чем это было в Византии. Русский исихазм богат и чертами своеобразия и собственными специфическими отличиями. Уже в московский период определилось, что на Руси исихазм развивается по преимуществу в рамках общежительного монашества, а отшельничество, хотя и присутствует, но играет меньшую роль, нежели в Византии. Устойчивой особенностью русского исихазма составляет тенденция к выходу в мир, к активному соприкосновению и взаимодействию с окружающим обществом.

На этой черте, важной для понимания пользы исихазма в обществе, следует остановиться. Как известно, исихазму в его истоках была присуща прямо противоположная тенденция: тяга бегства от мира. Реализация этого устремления вылилась в создание новой антропологической практики и стратегии: исихастской дисциплины Умного Делания. Она требовала предельной концентрации, напряженной внутренней работы, что могло происходить лишь в особых условиях, где максимально устранялись все отвлекающие факторы.

Но вместе с тем исихастский подвиг никогда и не мыслился как закрытый эзотерический культ. Он был и есть не чем иным, как осуществлением бытийного призвания человека. И когда усилиями поколений аскетов он достиг уровня выверенного и глубокого «духовного метода», исихастское сознание закономерно ощутило необходимость утвердить, раскрыть эту общечеловеческую суть исихастской практики, исихастского образа существования [Хоружий, s. a].

Становление исихастской традиции растянулось почти на тысячелетие. Идеал обожения с силой и яркостью обрисовывается в «Духовных беседах» св. Макария Великого 5в. Основы учения о молитве были заложены в трудах Евагрия Понтийского, св. Диадоча Фотикийского, св. Иоанна Златоуста. На первом этапе возникают две темы, которые позже приобретут особую значимость на Руси. Одна тема: для кого предназначался этот путь обожения? Насколько всеобщим он является? Какие нужны условия, чтобы пройти по нему? Только ли монашество является необходимым условием для обожения? Ответ был простым: не имеет разницы монах или мирянин, но каждый из них по своим усилиям и трудам может достичь желаемого обожения.

Вторая тема весьма обширна. Если кратко ее коснуться, то вопрос состоит в отношении исихастской традиции с миром и обществом. Первоначально в первых веках нашей эры христианство олицетворялось с мученичеством и отношения с империей было весьма напряженным. Однако с христианизацией империи сложились новые отношения между Церковью и государством: «Здесь кроется трагедия Византии: решили, будто государство, как таковое, может стать внутренне христианским... готовный энтузиазм, с каким Церковь приняла имперское покровительство, никогда не был скорректирован продумыванием природы и роли государства или мирского общества в жизни падшего человечества» [Мейендорф, s. a]. Известная «симфония» мирской и духовной власти утверждала шестая новелла Юстиниана, власть императора- столь же Божественного происхождения, что и священство, это суть, «два величайших дара Божиих... из одного источника исходящих». Симфония делала установку на освящение и сакрализацию власти. Юстинианово обоснование «симфонии» делалось ссылкой на Халкидонский догмат, единство Божественной и человеческой природы во Христе, содержит «фундаментальную ошибку» [Мейендорф, s. a], не делая разницы между падшей природой (присущая любой земной власти) и не падшей (что присуща Христу).

Исихастское сознание никогда не признавало «симфонии», мирская власть лишь часть падшего мироустроения. «Мирской град стал христианским, но антитеза не снимается... Именно из христианской империи начинается бегство» [Флоровский, 1992: с. 140]. Исихастский подвиг стремится к обожению и со всею определенностью утверждает свою полярность христианской империи. Сложные переплетения и взаимодействия «обожения» и «освящения» играют большую роль в истории не только Византии, но и Руси. Но, несмотря на всю историю взаимодействия государства и Церкви, исихастская традиция развивалась.

Начиная с 9 – 12 вв. вплоть до наших дней, главным очагом исихазма становится гора Афон. В исихастской традиции возникает целый ряд новых тенденций. Во-первых, продумывается концептуальный аппарат содержания и значения исихазма, он получил свое догматическое оформление в 1351г. как знаменитый догмат о Божественных энергиях; во-вторых, развивается

тенденция к выходу исихастской практики за пределы монашества и распространению ее в миру. После бурных событий в Империи 14 в. Исихастская традиция изменяется сама и меняет свое положение в обществе и культуре.

Изнутри традиции рождалось стремление к внесению исихазма в мир. И если сознание среды (общества) оказывалось благодатной почвой, в нем возникал отклик, стремление к восприятию установок, образа мышления и действия, иными словами возникало общество с исихастским мировоззрением. Следует сказать, что такое влияние могло реально появляться в обществе, но на небольшой период, и главное – оно появлялось в периоды наивысшего расцвета традиции исихазма. Почему возникали такие моменты в истории и почему они заканчивались – над этим стоит подумать и историкам, и философам. Например, так было в Византии в 14 веке. Исихастские споры втянули всю духовную и культурную элиту страны, и победа исихастов в этих спорах, распространение среди мирян практики непрерывной молитвы, создание исихастского богословия – все это породило уникальную историческую ситуацию, когда исихастская традиция стала центром всей культурной, духовной и отчасти политической жизни нации. На западе в 14 веке уже имеет за собой Готику и Предвозрождение, высокоразвитое схоластическое богословие, зачатки гуманистической идеологии. И весь этот арсенал во главе с Варлаамом (он скорее был близок к гуманистической традиции) противопоставляет себя исихастской духовности. Усилиями Паламы и его сторонников исихастская традиция смогла не только отстоять себя, но и разъяснить себя миру, выразить на языке разума и культуры. Исихастская традиция становится доминирующей не только в церковной жизни, но и оказывается в центре общественного внимания в сер.14 в. Возникли реальные предпосылки к тому, чтобы школа углубленной мистики и уединенной аскезы стала стержнем культурной и общественной жизни нации [Хоружий, с. а].

Итак, исихастская традиция имеет собственный культурный потенциал, таит в себе семена некоего определенного типа культуры и служит альтернативой гуманистического Возрождения, состоявшегося в Западной Европе.

Исихазм нашел вторую родину на Руси. Начальный этап русского исихазма относится к Киевской Руси, явно ориентирующиеся на пустынночество. Следующий этап – 14-16 вв. Московской Руси, открываемый пр. Сергием Радонежским, Феофаном Греком, Андреем Рублевым и завершенным Нилом Сорским, чьи творения были причислены к корпусу исихастской классики. Духовный стиль и уклад «Русской Фиваиды», как часто называли северные монастыри русской земли в 15-16 вв., в значительной мере впитали в себя исихастское влияние и уже в начале 16 века появляется «Предание ученикам» преп. Нила Сорского. «Заволжское движение было живым и органическим продолжением того духовного движения, которое охватывает весь греческий и юго-славянский мир в 14 веке. Правда Заволжского движения именно... правда умного делания», – отмечает Флоровский [Флоровский, 1983: с. 20-21]. Тем не менее богословская мысль, передающая опытное исихастское богословие практически не развивалось на Руси. Паламитское учение о Божественных энергиях попросту не достигло Руси, оно еще не было переведено на русский язык. В следствии этого в русском исихазме мало представлен дискурс высших духовных состояний, особенно знаменитая тема о созерцании Нетварного Света. Облик исихазма становился размытым, лишенным своей богословской и интеллектуальной составляющей, исихазм легко воспринимался как принадлежность простонародной религиозности и «низовой культуры», жизни монашества. Традиция исихазма на Руси в 15-16 вв. не стала цельной культурной парадигмой, как это наблюдалось в Византии. Вне своих пределов она оставила высшие образованные прослойки общества, может быть это было одной из причин Смуты. Далее – период упадка и новое возрождение в конце 18-19 вв. Складывается влиятельный очаг исихастской традиции в Оптиной Пустыне. Восприняв и расширяя дело преп. Паисия Величковского, оптинские подвижники развертывают обширную деятельность по переводам аскетической и святоотеческой литературе. Главным дискурсом в ней становится основа исихазма – устройство православного сознания. Именно поэтому Оптина прославилась своими старцами в 19-20 вв., считавшими наивысшим даром для человека – дар рассуждения. Вообще старчество – явление общерусское и, как замечает Экземплярский В. И.: «Русское старчество явилось не столько монашеским, сколько народным... Старцы Оптиной – отцы и советчики для всего русского народа и только в очень ограниченной мере – для иночествующих» [Экземплярский, 1993: с. 221]. От старца требовалось непременно обладание личной харизмой, духовным авторитетом, он сам был живым примером опыта Богообщения. В общении со старцем человеку приоткрывался другой мир, иной образ существования. Оценивал для себя жизнь, правильно расставлял для себя все мерки этой жизни. Пусть он не становился исихастом в полной мере этого понятия, но видеть цель, следовать ей, иметь твердые ориентиры в жизни – все это усваивалось при встрече со старцем. Так исихазм

выходил из монастыря в мир, в жизнь простых людей, раскрывая заложенные в нем всеобщие общечеловеческие потенции. Выходит знаменитая книга «Добротолюбие» в пяти томах, переведенное и снабженное пояснительными сведениями св. Феофаном Затворником, крупнейшим русским исихастом. К выдающимся учителям русского исихазма следует отнести: св. Тихона Задонского и Серафима Саровского, Игнатия Брянчанинова, митр. Иннокентия Борисова) и пр., Иоанн Кронштадский, Валаамские подвижники.

19 век - время расцвета русской культуры, она во многом обращалась к православной Церкви и испытывала её влияние.

Нужно сказать, что в русском обществе не все с радостью восприняли идеи исихазма. Русская богословская мысль непременно связывала себя с Церковью и, можно сказать, взяла множество идей из ее богословия, но к сожалению, далеко не все понимали, что такое исихазм. Имея предвзятое и поверхностное представление об исихастской духовности, подозревая в ней если не уход, то уклон в индивидуалистическую мистику. Первые, кто увидел исихастскую традицию в Церкви - были славянофилы. Именно они пытались увидеть смысл исихастской традиции в православии, у них впервые возникает тема противостояния Империи и пустыни.

И, наконец, богословы русской диаспоры открыли новый этап православной мысли. В. Лосский, о. Иоанн Мейендорф выдвинули опытное исихастское богословие как образец православного богословского метода. Они заново раскрыли понятие аскезы и традиции исихазма.

Крупнейший исследователь исихастской аскезы мит. Каллист (Уэр) говорит, что аскетическая традиция меняет свою стратегию, она уже не бежит и не изолируется от мира, но возвращается к нему для помощи, духовного окормления. И в своей обращенности к миру, традиция может порождать или поддерживать многие и разные положительные явления, несомненны ее потенции в плане психологического оздоровления общества [мит. Каллист (Уэр), s. a].

Исихастская практика есть практика антропологическая, здесь человек занимается преобразованием себя. И это касается не только моральных и нравственных качеств, но прежде всего образа бытия человека. Исихастская традиция может предложить альтернативные взгляды на личность и общество существующему человечеству.

Путь обожения понимается в православии как «синергия», соработничество, соединение человеческих энергий с нетварной Божественной энергией. В этот процесс вовлекается весь человек вместе с душой и телом. Процесс протекает в сфере энергий, когда последовательно, по ступеням, перестраиваются под управлением сознания духовные и телесные силы человека. Исходная ступень – покаяние (перемена ума), исихия (сведение ума в сердце), непрестанная молитва, бесстрастие, чистая молитва. Суть покаяния - отход и разрыв со всем устоявшимся и привычным, начиная от мысли и чувств, обычных ценностей, заканчивая нормами поведения. Покаяние является «воротами», через которые возможно вступить на путь мистического опыта, и поэтому главным здесь является внимание к себе. Следующей ступенью является «сведение ума в сердце». Можно с уверенностью считать, что эта ступень занимает особое место в духовном процессе, это как бы его экватор, переходный рубеж. На этом этапе на первое место выходит молитва. Сведение ума в сердце - особый процесс соединения или сцепления духовных или душевных энергий человека. В физиологическом смысле сердце - центр кровеносной и дыхательной системы, узел телесной жизни человека. Во втором значении, душевном (психологическом), сердце - центр душевной жизни, сосредоточение всех эмоций и чувств. Аскетика понимает под «сердцем» единый энергийный центр человеческого существа, фокус, где находятся все его энергии - силы, стремления, чувства, помыслы, все движения ума и души. Человек должен сам, своею волею и усилием, собрать всего себя в «сердце» или, точнее, он должен создать в себе «сердце». Именно в этом заключается задача данной ступени. Сведение «ума в сердце» - это организация всех энергий не просто в единство, но в единство, пригодное для соединения с Божией энергией [Хоружий, s. a]. Ум прекращает быть головною активностью и переходит к сердцу. Осуществляет этот процесс внимание, выступающее на данной стадии как «корень всей внутренней духовной жизни» [Феофан Затворник, s. a]. Вместо того, чтобы рассматривать сердце извне, ум присоединяется к его работе, начинает делать то же тем самым, как раз и оказываясь сошедшим или сведенным в сердце. Феофан Затворник свидетельствует: «Ум стоит в сердце неисходно... и исходить оттуда не хочет. Состояние это похоже на то, как дитя в объятии матери покоится...ум соединенный с сердцем, как руль для управления кораблем души - рычаг, которым начнешь приводить в движение весь твой внутренний мир» [Феофан Затворник, с. 114].

Важен еще один вопрос: каким образом и какими силами осуществляется последовательная смена и восхождение от одной стадии к другой? Аскетика выделяет как основы две группы энергий: внимание и молитву. Это два необходимых компонента, совместное присутствие которых абсолютно

необходимо для протекания исихастской практики. Св. Исихий Синайский замечает: «Трезвение и молитва Иисусова взаимно входят в состав друг друга, - крайнее внимание в состав непрестанной молитвы, а молитва опять в состав крайнего в уме трезвения и внимания» [Добротолубие, т. 4 : с. 177]. Фактор внимания (трезвения) означает активность самососредоточения, самонаблюдения и самоконтроля, осуществляемую сознанием. Творение молитвы - та активность, что прямо и непосредственно направляется к цели процесса, к Богообщению. Именно в сфере молитвы проявляются все специфические отличия, связанные с мистической природой исихастского опыта.

И, наконец, целью православной аскезы является обожение человеческого естества. Это последняя ступень исихастской практики, ведущая к цели подвига. Человек становится «богом по благодати», он остается при этом тварной личностью, однако его тварная природа обожена благодатью и потому обладает всеми свойствами природы Божественной, кроме свойства нетварности, безначальности. Вл. Лосский так описывает статус обоженной личности: «Обоженное во Христе - это Его человеческая природа, воспринятая в ее цельности Его Божественной Личностью. То, что должно быть обожено в нас, это вся наша природа, принадлежащая нашей личности, которая должна войти в соединение с Богом, стать личностью тварной с двумя природами: природой человеческой, обоженной, и природой, или вернее, энергией Божественной - обожающей» [Лосский, 1991: с. 152]. На высших ступенях исихастской практики является видение нетварного Божественного света. Догматическое обоснование этого вопроса высказаны у св. Василия Великого, Григория Нисского, Максима Исповедника, Иоанна Дамаскина, Григория Паламы. Человек видит, точнее созерцает, Божественный Свет не физическим зрением и не разумом, а «по особому претворению всех чувств» [Палама, 1996: с. 172] - новыми чувствами, что образуются, отверзаются у него действиями благодати. Эти новые чувства отличны от обычных и воспринимают иное. Например, апостолы зрели Фаворский Свет, приобретя «сверхприродные чувствования или умные чувствования» [Керн, s. a] «Ум делается световидным, будучи непрестанно осеиваем созерцаниями» [Добротолубие, 1992. т. 3: с. 488]. Человек видит духом, а не умом и не телом, каким - то сверхприродным знанием он точно знает, что видит свет, который выше света природного, потому что с человеческим соединилась сила Св. Духа: «Сей Свет...перерождает и даже новотворит нас...От лица бежит смерть... Мы становимся как бы вневременными. Ум останавливается, став превыше мышления самим фактором вхождения в новую форму жизни», - описывает свой опыт архим. Софроний [архим. Софроний, s. a]. Здесь со всей отчетливостью видно энергичное соединение Божественной и человеческой природы. Тема о соединении опыта Света и опыта Личности выходит на первый план у архм. Софрония. Бог есть живое Лицо, и поэтому христианский идеал Богопознания сопрягает воедино созерцание и личную встречу. Соединение предстает как необходимая и органическая черта жизни в Боге. Свет - не стихия растворения и утраты личности, но, напротив, источник ее обретения и роста.

Важно, что весь путь исихастской практики толкуется в категориях личности. Можно сказать, что опытная исихастская антропология несет в себе описание определенного способа, которым человек формирует себя как личность. Процесс протекает преимущественно в сфере энергий: его ход заключается в последовательном переустройстве множества всех энергий человека, духовных, душевных и телесных, которое осуществляется под действием сознания, ума человека. Процесс имеет ряд ступеней, с каждой из которых связан иной вид внутренней деятельности, иные задачи, иная работа сознания. Исихастская практика - это путь духовного восхождения, в процессе которого меняется сознание и сама личность.

Выводы: Исихастская традиция долгое время считалась исчерпанным источником и принадлежавшая к строго индивидуальным аскетическим практикам. При более внимательном рассмотрении этого понятия можно увидеть, что исихастская практика затрагивает и совершенствует все духовные и телесные характеристики человека. Кроме того, исихастская традиция тесно связана с православной сотериологией, которая является единой как для мирян, так и для монашествующих.

Исихазм может совмещать между собой работу всецелого духовного самопреобразования и возможность плодотворного участия в жизни современного мира

В исихастской антропологии заложено оригинальное решение проблемы личности, он является антропологической стратегией, направленной на изменение фундаментальных предикатов человеческого бытия.

Исихастское представление о природе и назначении человека, о нравственных устоях и ценностях, о должном отношении человека к себе, к миру и другим людям глубоко вошли в отечественное сознание и образовали сам стержень отечественного религиозного мирозерцания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Добротолюбие. Изд-во: Св.- Троицкая Сергиева Лавра, 1992. т. 1– 5.
2. Св. Григорий Палама. Триада в защиту священнобезмолствующих. Издво:Канон. М. 1996, – 380с.
3. Лосский В. Н Очерки мистического богословия. / Владимир Николаевич Лосский / Изд-во.: Центр «СЭИ», М.: 1991, – 288с.
4. Софроний (Сахаров) архимандрит. Видеть Бога как он есть.-Электронный ресурс.-Режим доступа: [http://azbyka.ru/otechnik/?Sofronij_Saharov/videt-boga-kak-on\(s.a\)](http://azbyka.ru/otechnik/?Sofronij_Saharov/videt-boga-kak-on(s.a))
5. Максим Исповедник. Творения. Изд-во.: Мартис, 1993. кн. 1. – 350с.
6. Мейендорф И., прот. Византийское богословие: исторические тенденции и доктринальные темы / протоиерей Иоанн Мейендорф /: -Электронный ресурс.-Режим доступа.- [http://www.odinblago.ru/vizantiyskoe_bogoslovie/\(s.a\)](http://www.odinblago.ru/vizantiyskoe_bogoslovie/(s.a))
7. Мейендорф. И., прот. Жизнь и труды св. Григория Паламы. Введение в изучение. / протоиерей Иоанн Мейендорф/СПб, 1997. – 180с.
8. Феофан Затворник. Умное делание.-Электронный ресурс.-Режим доступа: [http://azbyka.ru/dictionary/19/umnoe_delanie-all.shtml.\(s.a\)](http://azbyka.ru/dictionary/19/umnoe_delanie-all.shtml.(s.a))
9. Киприан (Керн), архимандрит. Антропология св. Григория Паламы.-Электронный ресурс.-Режим доступа.-[http://azbyka.ru/otechnik/?Grigoriy_Palama/antropologija-svjatogo-grigoriya-palamy\(s.a\)](http://azbyka.ru/otechnik/?Grigoriy_Palama/antropologija-svjatogo-grigoriya-palamy(s.a))
10. Василий (Кривошеин) иеромонах. Аскетическое и богословское учение Григория Паламы.- Электронный ресурс.-Режим доступа: [http://royallib.ru/book/krivoshein/asketicheskoe_i_bogoslov.\(s.a\)](http://royallib.ru/book/krivoshein/asketicheskoe_i_bogoslov.(s.a))
11. Каллист (Уэр) епископ. Православный опыт покаяния.-Электронный ресурс. -Режим доступа.- [http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/osnovy/kallist_vnutrennee_tsarstvo_05-all.shtml/\(s.a\)](http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/osnovy/kallist_vnutrennee_tsarstvo_05-all.shtml/(s.a))
12. Лихачев Д. С. Исихазм в древнерусской культуре 4-5вв./Дмитрий Сергеевич Лихачев/. - Электронный ресурс.-Режим доступа: [http://hesychasm.ru/library/creation/culture14.htm\(s.a\)](http://hesychasm.ru/library/creation/culture14.htm(s.a))
13. Медведев И. П. Правовая культура византийской империи./Игорь Павлович Медведев/.- Электронный ресурс.-Режим доступа: [http://www.juristlib.ru/book_7093.html\(s.a\)](http://www.juristlib.ru/book_7093.html(s.a))
14. Медведев И. П. Византийский гуманизм в 14-15 вв./Игорь Павлович Медведев/- Электронный ресурс.-Режим доступа: [http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3311153\(s.a\)](http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3311153(s.a))
15. Полный православный богословский энциклопедический словарь. Изд-ва П. П. Сойкина, без указания года, т. 1, с. 966
16. Православная энциклопедия // Исихазм. - Электронный ресурс. - Режим доступа:[http://azbyka.ru/dictionary/09/isihazm-all.\(s.a\)](http://azbyka.ru/dictionary/09/isihazm-all.(s.a))
17. Петрунин В. В. Политический исихазм. / Владимир Владимирович Петрунин /.-Электронный ресурс.- Режим доступа:[http://synergia-isa.ru/?p=8604\(s.a\)](http://synergia-isa.ru/?p=8604(s.a))
18. Поляков Н. С. Соотношение индивидуальных и социальных начал в православной аскетике. / Николая Станиславович Поляков / -Электронный ресурс.- Режим доступа: [http://reset.ivanovo.ac.ru/courses/6-lectures/37-sootn\(s.a\)](http://reset.ivanovo.ac.ru/courses/6-lectures/37-sootn(s.a))
19. Прохоров Г. М. Древняя Русь как историко культурный феномен. / Гелиан Михайлович Прохоров / -Электронный ресурс.-Режим доступа:[http://www.mpda.ru/publ/text/196312.\(s.a\)](http://www.mpda.ru/publ/text/196312.(s.a))
20. Успенский Ф. История Византийской империи. / Федор Иванович Успенский /-Электронный ресурс. - Режим доступа: [http://www.rgo-sib.ru/book/kniga/48.htm\(s.a\)](http://www.rgo-sib.ru/book/kniga/48.htm(s.a))
21. Философский энциклопедический словарь//Исихазм. Под ред. С. С. Аверинцева и др. 2 издание.- М.: Советская энциклопедия, 1989. – с226
22. Федотов Г. П. Святые древней Руси.-Электронный ресурс. Георгий Петрович Федотов - Режим доступа:[http://www.odinblago.ru/agio/svyatie_drevney_rusi/\(s.a\)](http://www.odinblago.ru/agio/svyatie_drevney_rusi/(s.a))
23. Флоровский Г. В. Восточные отцы 5-8веков. / Георгий Васильевич Флоровский / -М.: Изд-во «Паломник», 1992. – 260с.
24. Флоровский Г. В. Византийские отцы. / Георгий Васильевич Флоровский / Изд-во.: Харвест, 2006. – 180с.
25. Флоровский Г. В. Пути русского богословия./ Георгий Васильевич Флоровский / Изд-е.: Париж, 1983, – 277с.
26. Хвостова К. В. Особенности византийской цивилизации. / Сергей Сергеевич Хоружий /- Электронный ресурс.-Режим доступа: [http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1747305\(s.a\)](http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1747305(s.a))
27. Хоружий С. С. Познание исихазма в прошлом и настоящем. Исихазм в России и в Византии: исторические связи, антропологические проблемы. Афонская аскеза как школа личности и стратегия социализации. / Сергей Сергеевич Хоружий /- Электронный ресурс.- Режим доступа: [http://synergia-isa.ru/page_id=4301\(s.a.\)](http://synergia-isa.ru/page_id=4301(s.a.))

28. Хоружий С. С. К феноменологии аскезы. / Сергей Сергеевич Хоружий/-Электронный ресурс. Режим доступа. [http://azbyka.ru/dictionary/01/horuzhiy_k_fenomenologii_askezy_01-all.shtml.\(s.a\)](http://azbyka.ru/dictionary/01/horuzhiy_k_fenomenologii_askezy_01-all.shtml.(s.a))
29. Хоружий С. С. Исихазм как пространство философии. / Сергей Сергеевич Хоружий / – Вопросы философии. – 1995. - № 9. – С. 80-95.
30. Экземплярский В. И. Старчество. / Василий Ильич Экземплярский// Дар ученичества. Сборник. Ред-сост. П. Г. Проценко. М.,1993.

Литинская Надежда Викторовна - соискатель кафедры культурологии философского факультета Одесского национального университета им. И. И. Мечникова

УДК 13:316.774:791.43

КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКАЯ ФОРМА АУДИОВИЗУАЛЬНОСТИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ

Статья посвящена проблемам влияния кинематографа на развитие социального интеллекта человека в современных условиях. Особое внимание уделено влиянию киноискусства на проблемы социализации, обоснована значимость средств кино в развитии эмоционального и морального интеллекта как подструктур социального интеллекта.

Ключевые слова: аудиовизуальность, кинематограф, социальный интеллект, эмоциональный интеллект, моральный интеллект

КІНЕМАТОГРАФІЧНА ФОРМА АУДІОВІЗУАЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ

Стаття присвячена проблемам впливу кінематографу на розвиток соціального інтелекту людини в сучасних умовах. Особливу увагу приділено впливу кіномистецтва на проблеми соціалізації, обґрунтована значущість засобів кіно у розвитку емоційного та морального інтелекту як підструктур соціального інтелекту.

Ключові слова: аудіовізуальність, кінематограф, соціальний інтелект, емоційний інтелект, моральний інтелект

CINEMATOGRAPHIC FORM OF AUDIOVISUALITY AND ITS INFLUENCE ON SOCIAL INTELLECT

The present article is dedicated to problems of cinematograph influence on the development of human social intellect in the modern conditions. A particular attention has been paid to the influence of cinematographic art on socialization problems and the importance of cinema means has been motivated in the development of emotional and moral intellect as substructures of social intellect

Key words: audiovisuality, cinematograph, social intellect, emotional intellect, moral intellect

Постановка проблемы. Современный исторический этап развития человечества демонстрирует очевидный факт стремительного роста информационного потока, определяя ведущую роль информационных технологий во всех сферах жизни человека. Новые коммуникативные технологии принесли с собой другой, современный язык общения, то есть тип аудиовизуальной коммуникации, который является продолжением целого ряда ее типов – от тактильного и устного через письменный и печатный до аудиовизуального. Ведущая роль среди всех средств аудиовизуальной коммуникации принадлежит экранному меди.

Вместе с этим доминирование аудиовизуального фактора принесло и свои проблемы. Постоянно усиливающийся информационный поток изменяет сложившуюся картину мира современного человека, усложняет социальные связи, неоднозначно влияет на функционирование его психического аппарата. В связи с этим социальная реальность в современном представлении предстает как постоянно изменяющаяся, все более труднодоступная для однозначного описания, моделирования и

прогнозирования среда. Сегодня перед личностью встают сложные проблемы, для которых не существует готовых решений, она должна быть способной мыслить и действовать в условиях большой неопределенности, противоречий и риска. В этих условиях особую актуальность представляет обращение к социальному интеллекту человека как инструменту, позволяющему осуществить его адаптивные и творческие способности, организовать поиск путей самореализации в условиях современного сложно организованного мира. Социальный интеллект – это особая способность человека, позволяющая осуществлять гибкое и одновременно устойчивое приспособление к социальной действительности. Именно от развития социального интеллекта зависит мир во всем мире, гармония в семье и процветание бизнеса в современном обществе. Исходя из этого, особую значимость представляет проблема использования ресурсов современного аудиовизуального пространства в сфере развития социального интеллекта человека. Это особенно актуально в условиях беспрецедентного влияния современных экранных медиа на весь образ жизни человека, его способ участия в жизни социума, стиль его мышления.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема влияния кинематографа на способность человека чувствовать и воспринимать окружающий мир рассматривалась во многих работах зарубежных и отечественных исследователей. Психологические проблемы кинематографической образности исследовали Ж. Делёз, Р. Арнхейм, Г. Мюнстерберг, Ж. Митри, М. Мерло-Понти, А. Менегетти (автор методики кинотерапии). Социально-философские аспекты существования кино являются предметом исследования М. Жабского, Н. А. Хренова, К. А. Тарасова.

Целью статьи является исследование влияния средств кинематографа на развитие социального интеллекта человека, потребность в развитии которого особенно обнаруживается в настоящее время – время кризиса всех сторон общественной и личной жизни.

Изложение основного материала. Кинематографическая форма аудиовизуальности оказала особое влияние на развитие социального интеллекта человека. Кинематограф возник в западной культуре в конце XIX века – периода грандиозных технических открытий. Как фактор научно-технического прогресса, он завоевал себе роль двигателя всей медиакультуры XX века. Кинематограф синтезировал эстетические свойства традиционных искусств – литературы, живописи, театра и музыки, и таким образом явился более совершенной формой освоения действительности. Следует отметить, что человек западной культуры оказался готовым к принятию кинематографической формы аудиовизуальности, так как обладал высоким уровнем письменной грамотности. По мнению Маклюэна, способность к «переживанию печатного слова» обеспечило тесную связь между миром кино и миром книжной культуры, с которой «...фильм нерасторжимо связан... и технологию которой он во многом продолжил и во многом превзошел» [3, с. 148, 332].

На развитие социального интеллекта оказали влияние целый ряд изменений, вызванных изобретением кинематографа. Самое значимое изменение произошло в восприятии мира современным человеком, так как возник универсальный язык кино, позволивший воспринимать мир посредством «визуального слова», выраженного через различные его элементы: укрупнение, освещение, акустику и так далее. Таким образом, выразительный язык кино стал новым способом передачи информации.

Способность нового языка создавать образы позволила заговорить о кино как об искусстве. С приходом звука кинематограф выступает уже как состоятельный художественный медиум. Медиальные качества кинематографа (массовость) заключаются в его способности поставить на поток любую актуальную тему и доставить ее до самой широкой аудитории. Массовый характер киноискусства исследователи объясняют «генетической» связью с театром, главными характеристиками которого являются зрелищность и массовость.

Следует отметить, что возникновению кинематографа способствовали не только научно-технические открытия, его рождение было вызвано потребностями массовой культуры и необходимостью новых способов демонстрации реальности. Кинематограф как новая культурная форма художественного освоения действительности оказался более созвучным духу времени, соответствуя принципу пользы и коммерции. Обладая чертами демократичности, кино как массовое явление оказалось в состоянии быть адресованным всем людям без различия классов, наций, уровня бедности и богатства, и особенно, образования. Способность кино организовать досуг рабочему человеку, и таким образом восстанавливать его способность к труду, оказалась также значимым фактором для роста его популярности. Именно в демократичности, умноженной на развлекательный характер, американский теоретик медиа Мак-Квейл увидел причину стремительного роста популярности кинематографа даже среди сельского населения [2, с. 32].

Таким образом, кинематографическая форма аудиовизуальности позволила процессу развития

социального интеллекта выйти на новый уровень, так как смогла вовлечь в свою сферу влияния все социальные слои и выступить новым средством саморегуляции психики, которое пришло на смену религиозным механизмам примирения человека с окружающей средой и самим собой.

Социальная роль кинематографа как фактора социально-интеллектуального развития постоянно находится в процессе трансформаций под влиянием социокультурных изменений. Современная социальная реальность характеризуется усилением психического (интеллектуального, эмоционального) напряжения в социуме, возникшего в результате утраты системного характера ценностных ориентиров, нарушения традиционных механизмов самоидентификации. В связи с этим кинематограф, как и вся массовая культура, остается в современном социуме актуальной культурной формой, функционирующей как адаптационная и рекреационная система.

Мы остановимся на социальной роли кинематографа как фактора развития социального интеллекта через процесс социализации и эмоционального развития человека. Социальный интеллект, по определению Михайловой Е. С., специалиста в области исследования социального интеллекта, является интегральной интеллектуальной способностью человека, определяющей успешность его общения и социальной адаптации [4, с. 71]. Эта способность формируется и совершенствуется в процессе деятельности человека в сфере общения и социальных взаимодействий, то есть в процессе его социализации. Экстросистемная модель социального интеллекта, представленная в работе Е. Михайловой «Социальный интеллект: концепции, модели, диагностика», рассматривает социализацию как фактор его развития [4, с.83]. И в этой сфере современный национальный кинематограф, являясь мощным средством образного выражения и закрепления культурной идентичности конкретного народа, имеет огромное значение в накоплении человеком индивидуального опыта социального поведения. На подсознательном уровне образы, полученные человеком под влиянием разнообразных художественных источников, занимают «равные позиции» с образами людей, реально существующих или реально существовавших. И в этом смысле национальное кино приобретает особую значимость для развития социальных способностей человека, накопления его социального опыта. Известный кинокритик и социолог кино М. И. Жабский, отмечая особую роль национального кинематографа, рассматривает его как средство трансляции от поколения к поколению социального и духовного опыта данного общества, как средство формирования у человека личностных качеств, позволяющих ему лучше интегрироваться в общество, следуя его нормам и ценностям. Проблемой социализирующего воздействия национального киноискусства М. И. Жабский считает глобализацию (американизацию) мирового кинематографа, который привлекает и удерживает внимание зрительских аудиторий не только в США, но и практически во всех странах мира. На возможность культурной экспансии через кинематограф указывал и Г. Маклюэн: «Кино не менее, чем алфавит и печатное слово есть агрессивная и имперская форма, которая врывается и проникает в другие культуры» [3, с. 336]. Как указывает М. И. Жабский, глобализированный кинорепертуар в большинстве случаев доносит до зрителей несанкционированные в обществе ценности, образцы мировосприятия и социального поведения. «Постоянно погружаясь в образный мир американских и прочих фильмов, зритель, особенно юный, виртуально мигрирует в другое общество, иллюзорно живет среди его людей, соприкасается с их стилем жизни и проблемами, усваивает иные культурные ценности...» [1]. В качестве примера можно взять детский мультфильм «Шрек-3», который в отечественном кинопрокате позиционируется как фильм для всей семьи без возрастных ограничений. Обозначение «мультфильм» подразумевает детскую заинтересованность в просмотре. Однако многочисленные шутки и пародии в этом фильме доступны только для взрослого понимания. Их грубый юмор и неоднозначное содержание совершенно не способствуют развитию литературного языка. Сленговые выражения (чморить, чувачок, шпана турнирная, тупизм и другие) присутствуют почти в каждом эпизоде фильма и подаются как норма общения. И если учесть тот факт, что вербально-логический компонент социального интеллекта дошкольника развивается стремительными темпами и предъявляет 14-кратный прирост показателя к семилетнему возрасту, то результаты подобной «сказкотерапии» могут иметь неадекватные последствия для развития социального интеллекта ребенка и освоения им языкового стандарта. Этот пример подтверждает, что современные реалии глобализации воспринимаются как вызов существованию национального кинематографа, как феномену национальной культуры, формированию национальной кинематографической картины мира на собственном идеологическом и культурном материале, вызов сохранению культурной и национальной идентичности.

Значимость социализации средствами кино постоянно подчеркивает в своих публикациях известный украинский специалист в области информационной политики Г. Почепцов. С большим

сожалением он отмечает, что детей сегодня «кормят» современными западными мифологемами, так как национальные мультфильмы уже не производятся, и виртуальное пространство является полностью «чужим» [7]. Известно, что ребенок, не имея еще жизненного опыта, более склонен к слепому следованию привлекательным образам. Г. Почепцов также констатирует значимость национальной кинокультуры для формирования картины мира современного украинца. Он справедливо утверждает, что в условиях отсутствия собственного украинского кино наш зритель вынужден любить и обсуждать чужие фильмы, что зарубежное киноискусство подвигает его потребителей жить другой жизнью, далекой от реальности и смотреть на мир и себя чужими глазами. «Даже когда чужой контент мы переводим на свой язык и начинаем считать его за собственную продукцию, он все равно остается чужим», – так подтверждает свою позицию украинский исследователь [8].

Следует отметить еще одну проблему социализации человека средствами кинематографа, связанную с тенденцией резкого усиления потребительского отношения к кино. Это выражается в возрастании интереса к сугубо развлекательному кинозрелищу и девальвации познавательной функции кино. Являясь результатом развития массовой культуры, кинематограф способствовал развитию культуры потребления. Уже не вызывает сомнений тот факт, что ценность комфорта заняла значимое место в числе общепринятых представлений о жизненном успехе в массовом обществе. Современный мировой кинематограф, являясь поставщиком образов для большой аудитории и следуя запросам зрителей, предьявляет тенденции отказа от сложности, сопротивления усилию, глубине, уникальности, критичности. Можно утверждать, что культура потребления, проявляющаяся в преобладании развлекательного формата, способствует изменению духовной культуры, так как смещает акцент зрителя на культ гламурности, приоритета доведенной до совершенства оболочки (облика человека, его социальных достижений), конструирует востребованный облегченный образ мира. Так, по данным института социологии НАН Украины за 2013 год самым предпочтительным киножанром оказалась комедия (51,7%). Среди телесериалов предпочтение отдается комедийному (43,9%) и детективному (34,6%) жанрам [10, с. 547]. Можно согласиться с утверждением Г. Почепцова в том, что современные сериалы строятся на законах упрощенной реальности, которая использует лишь отдельные характеристики большой модели. Остальные части основной модели мира сериалами не признаются, а иногда и противоречат ей [6]. И эта ситуация доступности сериальных образов для восприятия доставляет зрителю удовлетворение. Здесь можно также согласиться и с мнением Теплица, утверждающего, что киноискусство пытается прояснить и упорядочить наш запутанный, хаотичный, полный недоговоренностей реальный мир и поместить его хотя бы и во временные рамки мира четких контуров, значений и смыслов [9, с. 82]. Однако для развития социального интеллекта эта ситуация является проблемной, особенно для детей и подростков, не имеющих, в силу своего возраста, сформированной картины мира и достаточного опыта социального взаимодействия. Нельзя забывать о том, что упрощенный вариант кинематографического мира не предоставляет достоверных образов социальной реальности, нивелируя этим возможность глубокого осмысления действительности, ее ценностных ориентиров с помощью выразительных средств кино.

Следующий аспект влияния кинематографа на развитие социального интеллекта находится в сфере его воздействия на эмоциональный интеллект. Целостный подход к исследованию социального интеллекта, представленный в работе Е. Михайловой, рассматривает эмоциональный интеллект как особую подструктуру в его интегративной пятифакторной модели. Этот компонент социального интеллекта служит для когнитивной переработки эмоциональной информации, которая поступает из пространства межличностной коммуникации и самой личности. Еще Л. С. Выготский подчеркивал, что эмоциональная реакция – «могущественный организатор поведения», формулируя принцип «единства интеллекта и аффекта» [4, с. 184, 186]. Высокий уровень эмоционального интеллекта обеспечивает направленность на творческую деятельность и общение с окружающими. И, наоборот, низкий уровень эмоционального интеллекта выражается в трудностях с принятием решений, ригидности осмысления эмоциональной информации. Таким образом, исследуемая в работе модель эмоционального интеллекта позволяет рассматривать его не только как фактор адаптации личности к среде, но и как фактор ее успешной самореализации [4, с. 189, 196].

Исходя из этого, значимость развитого эмоционального интеллекта для современного человека в условиях интеллектуальной и эмоциональной напряженности не вызывает сомнений. В этой сфере кино, благодаря своей универсальности и уникальности выразительных средств, занимает особое место, так как ни один другой вид искусства не имеет такого доступа к эмоциональной сфере человека. Кинофильм захватывает эмоции человека, но его влияние в большинстве своем неосознаваемо, так как в кинематографической реальности восприятие себя и мира происходит

подсознательно. Известный киновед А. М. Орлов утверждает, что с подсознанием работает вся область художественных феноменов. Именно для облегчения доступа к подсознанию кинозал погружается в темноту, тело зрителя обрекается на неподвижность и лишается внешних реакций. Исследователь считает, что художественный образ, воздействуя на подсознание, производит катартическое (очистительное) воздействие, и в этом заключается сверхзадача искусства, которое, будучи искусственной областью, тем и отличается от всей остальной нашей жизненной реальности и других форм культуры, что включает процесс освобождения подсознания от накопленного психологического балласта. И это происходит на фоне того, что информационные потоки из окружающего мира непрерывно «загружают» подсознание человека новой информацией [5].

Таким образом, можно утверждать, что с появлением кинематографа эмоциональный интеллект человека получил новый мощный толчок в своем развитии, так как воздействие кино направлено, прежде всего, на его эмоциональную сферу.

Особый интерес представляет влияние кинематографа на развитие морального интеллекта. Нравственное развитие человека, как утверждает в работе Е. Михайловой, основывается на развитии эмоционального интеллекта, который является его психологическим базисом [4, с. 223]. Зрелый эмоциональный интеллект личности (способность управлять собственными эмоциями, эмоциональная открытость, высокая эмпатия, доброжелательность, позитивная оценка ситуации и окружающих) определяет высокий уровень нравственного развития. Незрелый эмоциональный интеллект, проявляющийся в «эмоциональной» жвачке, застревании на негативных переживаниях, пессимизме, эмоциональной отстраненности, определяет низкий уровень нравственного развития [4, с. 235]. Не вызывает сомнения тот факт, что качественные образцы кинематографа, созданные на высоких духовно-нравственных основаниях, способствуют развитию эмоционального и вместе с ним и морального интеллекта. На наш взгляд, проблемой развития морального интеллекта в современном мире является феномен жестокости, имеющий широкое распространение в современном искусстве и ставший массовым явлением на экране кино и телевидения. Считается, что агрессия – свойство, необходимое для выживания всех живых существ и продолжения рода, а жестокость на экране служит высвобождению агрессивной составляющей психической жизни человека. Это мнение в научной среде считается спорным. Наша позиция заключается в том, что если агрессивная составляющая в кинофильмах для взрослых как-то оправдана, то в детской кинопродукции ее присутствие совершенно недопустимо. Известно, что яркие красочные мультипликационные образы оказывают огромное влияние на сознание и подсознание ребенка, формируя у него модель окружающего мира и его общую эмоциональную направленность. Именно в дошкольном возрасте закладываются в сознание ребенка основы знаний многих социальных норм, то есть формируется моральный интеллект. Это знание еще до конца не осознаваемо самим ребенком и непосредственно спаяно с его положительными или отрицательными эмоциональными переживаниями [4, с. 224]. И, тем не менее, множество зарубежных мультфильмов созданы в жанре триллера и черного юмора, как, например, мультисериал «Счастливые лесные друзья» (США). В условиях отсутствия у ребенка цельности социального восприятия, критичности, сформированных механизмов психологической защиты подобные сюжеты вызывают у него сильный эмоциональный отклик, фиксируются в подсознании, способствуют нанесению существенных травм психике ребенка, побуждают к совершению девиантных форм поведения. Такие «образцы» киноискусства деморализуют интеллект ребенка, снижают уровень развития его социального (и особенно эмоционального и нравственного) интеллекта.

Проведенные исследования позволяют сделать нам следующие **выводы**.

Возникновение кинематографа явилось закономерным этапом в истории художественной культуры человечества, задавшим направление в развитии культуры в XX веке.

В развитии социального интеллекта роль современного кинематографа особенно значима в сфере социализации человека, в развитии его эмоциональной и нравственной сферы.

С появлением новой кинематографической формы освоения действительности социальный интеллект получил мощный толчок в своем развитии, так как, во-первых, она была обращена к эмоциональной сфере человека и воздействовала на подсознание; во-вторых, смогла вовлечь в свою сферу все социальные слои.

Кинематограф остается в современном социуме актуальной культурной формой, функционирующей как адаптационная и рекреационная система, как мощный фактор развития социального интеллекта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Жабский М. И. Глобализм и функции кино в обществе / Жабский М. И // РФФИ. – 2005. – № 4. – С. 43 – 50.
2. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Мак-Квейл Д.; [Пер. с англ. О. Возьна, Г. Сташків]. – Львів: Літопис, 2010. – 538 с.
3. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маклюэн Г. М.; [Пер. с англ. В. Николаева]. – М.: Жуковский: «КАНОН- пресс- Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
4. Михайлова Е. С. Социальный интеллект: концепции, модели, диагностика / Михайлова Е. С. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 266 с.
5. Орлов А. М. Виртуальная реальность. Пространство экранных культур как среда обитания [Электронный ресурс] / Орлов А. М. // Игра в Бисер. – Режим доступа: <http://igravbiser.msk.ru/virt.html>
6. Почепцов Г. Казково-дорослий дискурс на російських та українських телеекранах [Электронный ресурс] / Георгій Почепцов // MediaSapiens. – 2012. – Режим доступа: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/6227>
7. Почепцов Г. Україна та її інформаційне майбутнє [Электронный ресурс] / Георгій Почепцов // MediaSapiens. – 2012. – Режим доступа: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/4474>
8. Почепцов Г. Українська еліта розмовляє винятково мовою грошей, а не інтелекту [Электронный ресурс] / Георгій Почепцов // Gazeta.ua. – 2012. – Режим доступа: http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_ukrayinska-elita-rozmovlyaye-vinyatkovovo-movoyu-groshej-a-ne-intelektu/426596
9. Теплиц Т. Массовая культура и современный человек / Теодор Теплиц. – М.: ИНИОН РАН, 1996. – 123 с.
10. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. – К.: Інститут соціології НАН України 2013. – 566 с.

Пальчинская Марьяна Викторовна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии Одесского национального морского университета

УДК: 1.316.3+114+316.3+316.422

ВИРТУАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА: НОВАЯ ПАРАДИГМА ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

В статье рассматриваются основные направления преобразования социальных сфер под воздействием виртуального пространства, продуцируемого глобальной сетью Интернет. Его динамичное развитие способствовало интеграции реального и виртуального, что, в свою очередь, привело к образованию процессов и явлений, присущих исключительно виртуальному пространству. Они предстают в качестве сложного социального феномена, оказывающего существенное воздействие на функционирование современного общества.

Ключевые слова: виртуальное пространство, трансформации, современное общество, социальное взаимодействие

ВИРТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: НОВА ПАРАДИГМА СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У статті розглядаються основні напрями перетворень соціальних сфер під впливом віртуального простору, що продукується глобальною мережею Інтернет. Його динамічний розвиток сприяв інтеграції віртуального та реального, що, в свою чергу, призвело до утворення процесів та явищ, які притаманні виключно віртуальному простору. Вони постають у якості складного соціального феномену, який надає суттєвий вплив на функціонування сучасного суспільства.

Ключові слова: віртуальний простір, трансформації, сучасне суспільство, соціальна взаємодія

VIRTUAL SPACE OF CONTEMPORARY SOCIETY: NEW PARADIGM OF SOCIAL TRANSFORMATION

This article discusses the main directions of the transformation of social spheres under the influence of the virtual space produced by the global Internet network. Its dynamic development has contributed to the integration of real and virtual, which in turn led to the formation of processes and phenomena unique to the virtual space. They appear as a complex social phenomenon, which has a significant impact on the functioning of modern society.

Key words: *virtual space, transformation, modern society, social interaction*

Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что виртуальное пространство становится неотъемлемым атрибутом современного общества. Оно определяет векторы преобразований в различных социальных сферах - экономике, политике, культуре, религии и т. д., динамика которых коррелирует с особенностями конкретного общества, а также влияет на социализацию личности и ее социальную деятельность.

Степень научной разработанности проблемы. В рамках социально-философской парадигмы отдельные аспекты обозначенной проблемы в контексте онтологического подхода анализировались в работах Бодрийяра Ж., Делеза Ж., Орехова С., Гримак Н., Опенкова М., Абдеева Р., Скворцова Л., Носова Н., Пивоварова Д., Розина В., Хоружего С., Юхвида А., Королева А. и др.

Феноменологический подход к исследованию виртуальности рассматривается Беллом Д., Тоффлером Э., Леммом С., П. Бергером и Т. Лукманом, Емелиным В., Дацюком С., Ивановым Д., Войскунским А., Королевым С., Барлоу Дж. и др.

Проблема времени и пространства в сети Интернет рассматривалась в работах Назарчука А.

Цель работы – проанализировать основные направления социальных преобразований, которым подвергается современное общество под воздействием интеграции реального и виртуального.

Взаимопроникновение виртуального пространства и пространства социального присущи мироощущению современного человека, для которого информация становится неотъемлемым атрибутом в системе социального взаимодействия: «...стремительная «сетевизация» общества не является случайным эффектом социального развития и не оставляет незатронутыми остальные регионы социального бытия. Сетевое начало глубоко затрагивает структуры современного общества и заставляет общество жить и видеть вещи по-новому» [12, С.57].

Нужно указать на сложности анализа виртуальности, поскольку она непосредственно связана с социокультурной средой конкретного общества и, в свою очередь, формирует собственный универсум. Это позволяет говорить о релятивизме современной социокультурной ситуации: «Пространство начинает казаться лишенным локальности, а время - безвременным континуумом, если полагать, что многие важные явления, ситуации и процессы в жизни зависят от безвременных и безлокальных потоков информации, которые в сетевом обществе управляют всеми его сферами» [8, 67] и выделить еще один ракурс в философских представлениях об онтологических основах бытия: «доминантные ценности и интересы конструируются во вневременном ландшафте компьютерных сетей и электронных средств коммуникации, все выражения из всех времен и всех пространств смешиваются в одном гипертексте. Эта виртуальность есть наша реальность вследствие того, что именно в этом поле символических систем мы конструируем категории и вызываем образы, формирующие поведение, запускающие политический процесс, вызывающие сны и рождающие кошмары» [10, с.504-505].

Масштабное внедрение компьютерных технологий, стимулирующее преобразование политики, потенциально имеет многосторонний характер. В самом общем виде этот процесс можно представить как формирование нового типа взаимоотношений государства и гражданского общества, когда виртуальное пространство сети Интернет оказывает влияние на политическую социализацию, поэтому ряд исследователей рассматривают дальнейшее строительство «электронного правительства» как «главную задачу властей в едином сетевом пространстве и основу всех моделей государственного управления XXI века» [4].

Трансформация политической сферы под влиянием виртуального пространства может быть проиллюстрирована на примере создания и реализации различных государственных программ (например, Государственная программа развития сети Интернет в Украине), электронных

правительств, виртуальных партий (например, Интернет партия Украины) и т. д. Власть демонстрирует большую открытость и подотчетность гражданам, что позволяет вывести на новый уровень политическую коммуникацию и процессы обновления политической элиты. Это проявляется как в форме переноса в интернет-пространство аналогов реальных политических процессов и явлений, так и в форме феноменов, присущих исключительно виртуальному пространству (онлайн-голосование, концепции «электронного государства» и «электронного гражданина» и т. п.). Онлайн-голосование было применено в 2000 году в США при организации голосования групп военнослужащих, которые несут службу в отдаленных регионах. В 2007 году в Эстонии также был реализован механизм онлайн - голосования.

Развитые в информационном аспекте страны ориентированы на внедрение и дальнейшее развитие государственных информационных порталов для создания эффективной структуры политических коммуникаций. При реализации подобных проектов каждый гражданин может в оперативном режиме получить доступ к любым постановлениям правительства и нормативным документам, интерактивному общению с политиками в онлайн-режиме и т. д.

Амбивалентность виртуализации политического пространства заключается в противоречии между демократическим потенциалом и плюрализмом, априори присущем виртуальному пространству, и глобальными возможностями влияния на электоральные группы, включенные в политические процессы.

По мнению экспертов, процесс преобразований в экономической сфере протекает весьма динамично: «Возникают электронные рынки сбыта — метарынки, международная сеть электронных магазинов - метамаркетов, интернетизация системы розничной торговли» [6].

Можно выделить два основных направления изменений экономической системы:

- перенос аналогов экономических процессов и явлений в виртуальное пространство: «во внешнеэкономической сфере пространство виртуализации включает такие понятия, как электронный рынок, электронная коммерция, виртуальный продукт, виртуальное производство, виртуальная фабрика, виртуальный банк и, конечно, виртуальные организации (предприятие, корпорация) в целом» [11];

- превращение самого виртуального пространства в особую отрасль экономики. Главное преимущество электронного рынка состоит в том, что он является более открытым для всех субъектов экономического взаимодействия, что обусловлено достаточно низким финансовым и организационным барьером для выхода на него поставщиков и потребителей.

Привлекательность электронного бизнеса заключается в создании оптимальных условий для субъектов экономических отношений. Прежде всего, это глобальный рынок сбыта, высокая конкурентоспособность, возможность индивидуальной работы (появления «фрилансеров», т. е. наемных работников, не привязанных жестко к рабочему месту и моделирующих свое рабочее время самостоятельно), а также новые возможности развития бизнеса: «в новых условиях появляются новые информационные факторы экономического роста, и встает вопрос об информационно-инновационном типе воспроизводства. На основе использования Интернет-технологий у компаний появляется возможность при сокращении штатов и улучшении менеджмента увеличивать объемы производства и продаж, а также сокращать затраты и увеличивать производительность труда» [7].

Подчиняясь тенденциям виртуализации, существующая экономическая система приобретает основу для дальнейших преобразований: «Корень виртуализации экономики состоит в том, что экономические феномены формируются теперь изначально в сознании человека, а не в реальной действительности, а новые информационные технологии позволяют придать ментальным факторам немислимую прежде силу, спроецировать их взаимодействие на реальный мир до такой степени, что, по сути, формируются две экономики: «настоящая» и «искусственная», в которой экономическая реальность предстает в виде некоторых информационных инструкций, иногда вообще не обусловленных состоянием и тенденциями «настоящей экономики» [1].

Говоря о социокультурных преобразованиях, прежде всего следует акцентировать внимание на тенденциях, связанных с конвергенцией различных культурных традиций, амбивалентностью влияния на социализацию личности (социальная аутичность, интернет-зависимость), а также с возникновением виртуальных субкультур (например, компьютерные луддиты) и контркультур (например, хакеры, киберпанки).

Вовлеченность личности в виртуальное пространство Интернета влияет на язык общения в пространстве социальном: «язык в качестве важнейшего орудия культуры посредством информационной техники редуцируется к стандартизационным сокращениям, заранее данным категориям и установленным структурам, так что все, что не укладывается в эту схему, станет

жертвой технократической селекции, подобно тому как телевидение, ввиду лишенной понятийного и теоретического осмысления визуализации, может привести к утере творчества, многообразия и интеллектуальной автономии» [9]. Виртуальный сленг (в качестве примера можно привести «падонкафский язык») иллюстрирует экстраполяцию элементов виртуальной субкультуры в культурное пространство современного общества.

Содержательно меняется система ценностных ориентаций, определяющая формы социального взаимодействия личности. Это создает своего рода поведенческую дихотомию, поскольку включает совокупность норм и правил, реализуемых исключительно в виртуальном пространстве, и одновременно другую совокупность, реализуемую в условиях реального социального бытия. Эта дихотомия выступает проявлением культурной трансформации социальных паттернов. М. Хайдеггер характеризовал это как алогичность, как «бегство от мышления» [14, С. 116]. Перед личностью стоит проблема утраты собственной идентичности, что усиливается утилитаризмом современного техногенного общества. Человечество столкнулось с целым рядом проблем, обусловленных кардинальным изменением аксиосферы.

Еще один весьма важный аспект взаимодействия человека с виртуальным пространством заключается в трансформации представления о конечности телесного существования, который воплощен в феномене т.н. «виртуального бессмертия». В разные исторические периоды человечество искало эквиваленты бессмертия и сохранения личностной уникальности. В эпоху Постмодерна таким эквивалентом стало виртуальное пространство: «... сегодня надо различать Смерть и смерть. Последняя — это, всего лишь, стиль жизни, способ существования памяти» [3].

Идея вечной памяти как возможного для человека гаранта бессмертия может быть реализована в виртуальном пространстве посредством сохранения и цитирования информации. В данном контексте уместно привести тезис Ж. Бодрийяра о том, что понятие жизни в сознании человека связано с накоплением, а смерти - с расплатой: «Вся наша культура - это одно сплошное усилие отъединить жизнь от смерти, обуздать амбивалентность смерти, заменив ее одним лишь воспроизводством жизни как ценности и времени, как всеобщего эквивалента. Отмена смерти - наш фантазм, развивающийся во все стороны: в религиях это фантазм загробной жизни и вечности, в науке - фантазм истины, в экономике - фантазм производительности и накопления» [2, С.23].

Индивидуализация факта возникновения и исчезновения, рождения и смерти является главной причиной осознания себя личностью: «цифровая смерть» нивелирует статус смерти как события. Смерть — «абсолютный экзистенциальный предел, ужас и тайна всей человеческой жизни» [5, С. 23].

Виртуальное пространство обладает многовекторным воздействием на индивида, вследствие чего для комплексного отображения личностных трансформаций необходимо рассмотреть такие понятия как «сетевая личность» или «виртуальная личность».

Сетевая (или виртуальная) личность - это та составляющая реальной личности, которая формируется в процессе взаимодействия индивида с виртуальным пространством и обеспечивает эффективное взаимодействие в нем. За счет единства реальной и сетевой личности в рамках как социального, так и виртуального пространства происходит процесс виртуализации личности. Особенность виртуальной личности, по сравнению с реальной, заключается, прежде всего, в бестелесности, символичности, вариативности поведенческих реакций, возможностью нетипичной самопрезентации в гендерном, возрастном и др. аспектах, большей степенью свободы по сравнению с константной социальной средой.

Виртуальное пространство позволяет человеку стать творцом специфического мира, который в большей степени будет удовлетворять его потребности, чем мир реальный. Таким образом, появляется возможность конструирования персональной социальной реальности.

Влияние виртуального пространства на религию, в первую очередь, заключается в том, что оно становится неотъемлемой частью современной религиозной жизни - практически все религиозные верования, вне зависимости от их численности и юридического статуса, используют ресурсы глобальной компьютерной сети в своей деятельности. К тому же, существует устойчивая тенденция увеличения ресурсов религиозного сегмента виртуального пространства: если сначала глобальная компьютерная сеть используется лишь как более совершенное коммуникационное средство, способное повысить эффективность практической деятельности религиозных организаций, то сейчас наблюдается перенос в виртуальную среду и культовых действий [5, С. 31]. Несмотря на повышенное внимание к использованию интернет-ресурсов, далеко не получают одобрение и поддержку религиозных иерархов (например, онлайн-исповеди, благословения и т. д.).

Виртуальное пространство предоставляет религиям дополнительные возможности, которые нельзя реализовать с помощью существующих СМИ. К тому же, включенность в него огромной

аудитории и рост значимости глобальной компьютерной сети как средства получения информации, делает его фундаментом для распространения любых точек зрения, в том числе религиозных. С помощью киберпространства религии имеют возможность придать своему вероучению глобальный характер.

Увеличивается количество религиозных вероучений, которые действуют исключительно в виртуальном пространстве [5, С. 35]. Некоторые из них или воспроизводят традиционное богослужение в несколько упрощенном варианте (обычно это виртуальные церкви, созданные по инициативе представителей традиционных религий, ставящие цель популяризировать существующие формы культовой практики), или предлагают ему альтернативу. С помощью виртуальных церквей упрощаются культовые действия (регламентированные правила менее жесткие, чем в традиционных религиях) или пользователю предоставляется возможность модернизировать их по своему усмотрению, например, посетить богослужение можно в любое время, в любом внешнем виде (виртуальная церковь «Церковь Дураков» разрешает совмещать присутствие на богослужениях с употреблением алкоголя). Практически все структурные элементы религии видоизменяются в виртуальной среде.

Для маргинальных движений виртуальное пространство предоставляет широкое поле миссионерской работы, поскольку они имеют возможность проводить свою деятельность исключительно в киберпространстве вследствие противоречия основ вероучения действующему законодательству. Особенности этих движений является, прежде всего, ориентация на пользователей глобальной компьютерной сети, менее жесткая регламентация правил поведения во время культовых действий, в результате чего происходит определенная модификация традиционного понимания социокультурного и сакрального концепта религии.

Большинство сторонников виртуальных религий - верующие люди, владеющие информационными технологиями, которых по разным причинам не устраивают существующие формы удовлетворения религиозных потребностей. На сегодняшний день виртуальные религии в большинстве случаев воспроизводятся как упрощенный вариант существующих религиозных вероучений и стремятся к максимальному использованию коммуникационных возможностей для привлечения интернет-аудитории. Под влиянием виртуальных религий в современном обществе формируется новая социальная группа – «киберверующие», для которых характерно удовлетворение своих религиозных потребностей преимущественно посредством виртуального пространства. При дальнейшем изучении этого явления возможно выявление особенностей динамики этой группы, а также анализ такого явления как «киберрелигиозность», что характеризует форму религиозного сознания в виртуальном пространстве.

В заключении рассмотрения данной темы можно сделать следующие **выводы**.

В современном обществе использование новейших информационных технологий привело к своеобразной экспансии виртуальности, повлекшей многовекторные преобразования как на социальном, так и индивидуальном уровнях.

Можно констатировать конвергенцию реального социума и виртуального пространства как неотъемлемый атрибут бытия современного человека, что приводит к экстраполяции феноменов, присущих изначально только виртуальному пространству, в пространство социальное. Совокупность этих тенденций свидетельствует о формировании т. н. «социальной виртуальности».

Виртуальное пространство может выступать как один из факторов, существенно влияющих на социализацию личности. Это сопровождается усвоением системы норм и правил, отличной от подобной системы пространства социального. Посредством включенности в виртуальное пространство также изменяются система ценностных ориентаций, потребности, мотивация и т. д. Пребывание в виртуальном пространстве для человека может привести к смещению реального и нереального, объективного и субъективного, то есть миропонимание личности носит фрагментарный характер, что приводит к возникновению нетипичных для реальной социальной действительности поведенческих реакций.

Виртуальное пространство, являясь результатом деятельности современного социума, существенно влияет на процесс его дальнейшего развития, являясь одним из факторов трансформаций его базовых составляющих – культуры, религии, политики, экономики и т. д. Меняются механизмы экономической и политической деятельности, возникают новые формы реализации религиозных и культурных потребностей, что в конечном итоге предопределяет формирование нового образа окружающего мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Абельцев А. Понятие «виртуальной экономики» и ее характерные черты / А. Абельцев // Материалы заседания учебно-методического совета УМО по специальности 060600 «Мировая экономика» 18-20 сентября 2002 г., Волгоград. – Электронный ресурс. – Режим доступа: URL: <http://www.cis2000.ru/publish/books.shtml>
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 387с.
3. Ваганов А. Вечная память. Смерть как способ существования оцифрованной информации / А. Ваганов // Информационное общество и интеллектуальные информационные технологии XXI в. / Междунар. конф. Трансформация сознания в эпоху Интернета: форум, - М., 2001. – Электронный ресурс. – Режим доступа: URL: http://www.futuremssia.m/conf/fomm_transform_vaganov.html.
4. Вершинин М. «Электронное правительство» в XXI веке/ М. Вершинин // PR News. - 2001. - №6-7. – Электронный ресурс. – Режим доступа: URL: http://www.pr-news.spb.ru/publicat/n6_7/6-7_8.htm
5. Говорунов А. Человек в ситуации виртуальной реальности / А. Говорунов // Информационное общество. - 2001. - Вып. 1. – Электронный ресурс. –Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/ded350aa564dc7bac3256c01002477ca>
6. Горский М. Информационно-управляющая функция денег / М. Горский, А. Степанов // Проблемы информатизации. - 2001. - №2. – С. 108-116
7. Дятлов С. Методологическая конвергенция и анализ макропараметров сетевой экономики / С. Дятлов. – Электронный ресурс. – Режим доступа:<http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/15896a019d9710ebc3256a33003a76>
8. Землянова Л. Сетевое общество, информационализм и виртуальная культура / Л. Землянова // Вест. Моск. ун-та. — Сер. 10. — 1999. — №2. — С.58 — 69.
9. Иноземцев В. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире / В. Л. Иноземцев // Новая индустриальная волна на Западе: антропология / под ред. В. Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - 640с.
10. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 608 с.
11. Манюшис А. Виртуальное предприятие как эффективная форма организации внешнеэкономической деятельности компании / А. Манюшис, В. Смольянинов, В. Тарасов. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.ptpu.ru/issues/4_03/16_4_03.htm
12. Назарчук А. Социальное время и социальное пространство в концепции сетевого сообщества / А. Назарчук // Вопросы философии. – 2012. – №9. – С. 56 – 67.
13. Пальчинська М. Віртуалізація релігійного життя / М. Пальчинська // Науковий вісник ХДПУ.– Серія «Філософія». – 2006. – Вип.22. – С. 29 – 36.
14. Хайдеггер М. Время и бытие /М. Хайдеггер. – М.: Наука, 1993. – 315с.

Поліщук Наталя Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри теорії та методики професійної освіти фізико-технологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету

Мосієвич Олександр Степанович - кандидат фізико-математичних наук, професор, Рівненський державний гуманітарний університет

Панченко Ігор Михайлович - кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри математичних дисциплін та інформаційних систем, Європейський університет фінансів, інформаційних систем, менеджменту та бізнесу, місто Рівне

УДК 37.013.73

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І СТАНОВЛЕННЯ КОСМІЧНО-ДУХОВНОГО СВІТОГЛЯДУ ЛЮДИНИ МАЙБУТНЬОГО

В статті показано, що філософія освіти покликана висвітлювати перспективи космічного майбутнього людства, що стрімко насуваються, тобто формувати не просто особистість, яка представляє образ сучасної духовної людини, а досконалу високодуховно-моральну особистість космічно-інопланетного майбутнього. Приведена схема революційного і духовного розвитку людства.

Ключові слова: філософія, освіта, духовний, людина, інформаційно-високотехнологічний прогрес, космічно-інопланетна цивілізація

ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ КОСМИЧЕСКИ-ДУХОВНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА БУДУЩЕГО

В статье показано, что философия образования призвана освещать перспективы космического будущего человечества, которые стремительно надвигаются, т. е. формировать не просто личность, которая представляет образ современного духовного человека, а совершенную высокодуховно-нравственную личность космически-инопланетного будущего. Она же необходима и для того, чтобы глобальное мышление стало общим достоянием граждан общества XXI столетия.

Приведена схема революционного и духовного развития человечества. Согласно ее, кардинальные изменения в жизни человечества, в том числе и духовной, происходили и будут происходить в виде революций (гребне волн) в пределах той или другой цивилизационной волны, когда осуществлялись главные изменения в средствах и методах жизнеобеспечения населения Земли. В случае положительного духовно-морального развития цивилизации (по верхней ветви) настанет пятая волна, в пределах которой состоится космическая революция - расселение человечества в космос, расширение его жизненного пространства (космическая экспансия), поскольку планета Земля не выдержит колоссальной антропологической перегрузки, которая началась уже в наше время. Это станет возможным, когда человечество создаст космическое духовное ноосферное общество, дальнейшая эволюция которого приведет к созданию высокоразвитой космической цивилизации. Последняя будет возможной, если осуществится переход от человека умного к человеку высокой духовности – космической инопланетной (божественной) личности.

Сформировано определение космического инопланетного (КИП) (божественного) типа личности - это безупречная с высокой духовностью и моральностью личность будущего, рассчитанная на реализацию в третьем тысячелетии; это личность, которой присуща гармония высочайших качеств ума, духовного богатства, нравственности, высокоразвитого интеллекта, божественности при гармоническом соединении с совершенным физическим и эмоциональным телом, направленная на реализацию творческих потенциалов в масштабах Земли и космоса, которая способна переселиться и жить вечно в космосе в условиях высокоразвитой и высокодуховной КИП цивилизации, быть мудрой, любить Бога, общаться и перенимать знание и опыт других КИП духовных цивилизаций, творить на благо человеческого общества и природы.

Ключевые слова: философия, образование, духовный, человек, информационно-високотехнологический прогрес, космически-инопланетная цивилизация

PHILOSOPHY OF FORMATION AND BECOMING OF SPACE SPIRITUAL OUTLOOK OF

THE PERSON OF THE FUTURE

In clause it is shown, that the philosophy of formation is called to shine prospects of space future mankind which promptly approach, namely, to form not easier person who represents an image of the modern spiritual person, and of the perfect spirituality-moral person as image of the person space-planetary the future. It is necessary and that the global thinking became the general property of citizens of society XXI centuries.

The resulted scheme of revolutionary and spiritual development of mankind. According to it, cardinal changes in a life of mankind including spiritual, occurred and will occur in the form of revolutions (a crest of waves) within the limits of this or that a civilization waves when the main changes in means and methods of life-support of the population of the Earth were carried out. In case of positive spiritually-moral development of a civilization (on the top branch) the fifth wave within the limits of which space revolution - moving of mankind in space takes place, expansion of its vital space (space expansion) as a planet the Earth will not sustain an enormous anthropological overload which has begun already presently will come. It becomes possible when the mankind will create space spiritual noosphere a society which further evolution will lead to creation of an advanced space civilization. Last will be possible if transition from the person clever to the person of high spirituality – space inoplanetary (divine) person will be carried out.

Definition space inoplanetary (SIP) (divine) type of the person is generated is faultless with high spirituality and morality the person of the future calculated on realization in the third millenium; she is the person in whom harmony of the highest qualities of mind is inherent, spiritual riches, morals, advanced intelligence, divinity at harmonious connection with the perfect physical and emotional body, directed on realization of creative potentials in scales of the Earth and space which is capable to move and live eternally in space in conditions advanced and spiritual SIP civilizations, to be wise, to love the God, to communicate and adopt knowledge and experience of others SIP spiritual civilizations, to create for the blessing of a human society and the nature.

Keywords: *philosophy, formation, spiritual, the person, information-highly technological progress, space-inoplanetary a civilization*

Постановка проблеми. В кінці XX і на початку XXI ст. світ корінним чином змінився завдяки інтенсивному прогресу освоєння космічного простору та розгортанню інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу (ІВТ НТП). При цьому розвиток техногенної цивілізації підійшов до критичних меж, які позначили віхи ІВТ НТП в духовно-цивілізаційному поступі у зв'язку з виникненням глобальних криз і проблем та пошуку нової філософської парадигми освіти [1].

Філософія освіти покликана все яскравіше висвітлювати перспективи космічно-інопланетного (КІП) майбутнього, що стрімко насуваються. Вона ж необхідна і для того, щоб глобальне мислення стало загальним набутком громадян суспільства XXI ст. Люди бажають мати новий світ і вони справляться з цим завданням. Наука майбутнього якраз і покликана допомогти людям ідентифікувати себе в космічному сенсі, представити себе породженням космосу і носієм розуму у Всесвіті (розумною матерією), оскільки позаземні носії розуму з їхнім гуманізмом, духовністю і моральністю поки що не виявлені.

Філософія освіти як предмет має бути не просто статистичною акумуляцією знань із філософії та педагогіки, це дисципліна, яка має здійснювати спрямовану дію на досягнення молоддю мудрості, а також яка формує не просто духовну особистість, а ідеальний образ нової людини – високодуховної людини КІП майбутнього. Тут філософія освіти постає в світлі нової космологічної концепції за О. Базалуком [2–4].

Частина людства в недалекому майбутньому (починаючи з середини XXI ст.) з необхідністю має переселитися на інші планети космосу, бо на Землі, в зв'язку з перенаселенням нашої планети, катастрофічно бракуватиме життєво важливих ресурсів. Людство уже нині перебуває в антропологічній, демографічній, екологічній, кліматичній, ментальній, духовній та інших кризах. З огляду на висловлене можна констатувати, що в разі не переселення людства в космос і не встановлення контакту з інопланетними цивілізаціями людство як замкнена система деградує, виродиться, бо в кожній замкненій системі, згідно положень синергетики, відбуваються лише процеси, що ведуть до збільшення ентропії, тобто хаосу, безладу. Щоб уникнути цього, необхідний не просто вихід у космос, зокрема, ближній, а і в далекий, де можлива зустріч з інопланетними цивілізаціями, а, отже, стане можливим спілкування і співробітництво з ними і, як результат, буде здійснюватися обмін досвідом, науковими, технічними, технологічними, культурними і духовно-

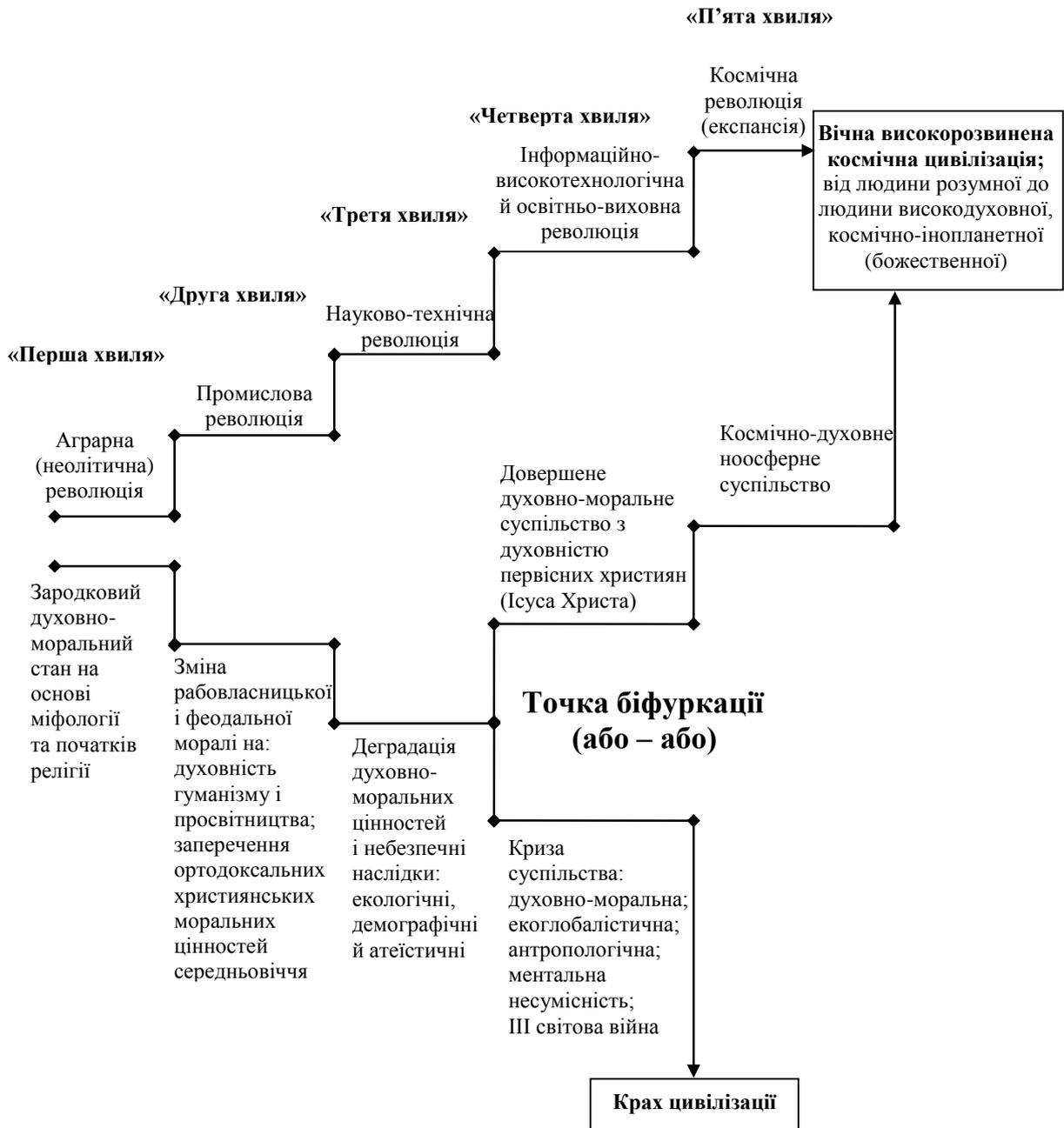

Рис. 1. Схема революційного і духовного розвитку суспільства

моральними знаннями, енергією і речовиною. Тоді людство стане відкритою системою і буде жити вічно.

Згідно Е. Тоффлера, людство розвивається хвилями [5]. У третьому тисячолітті людство повинно здійснити п'ятий (після аграрної, промислової революцій, науково-технічної революції (НТР) та інформаційно-високотехнологічної революції (ІВТР)) революційний поворот (гребінь хвилі) до нових форм цивілізаційного прогресу (космічного), інакше в повній мірі реалізуються вищезгадані кризи, III світова війна, а з нею крах цивілізації.

Виклад основного матеріалу досліджень. Нами розроблена схема революційного і духовного розвитку людства (рис. 1) [6, 7]. Згідно неї, кардинальні зміни в житті людства, в тому числі й духовному, відбувалися і будуть відбуватися у вигляді революцій (гребені хвиль) у межах тієї чи іншої цивілізаційної хвилі, коли здійснювалися головні зміни у засобах і методах життєзабезпечення населення Землі.

В межах першої хвилі відбулася аграрна (неолітична) революція, в результаті якої людство на весь час свого існування забезпечило себе харчами, перейшовши до землеробства і скотарства. При цьому виник зародковий духовно-моральний стан на основі міфології та початків релігії.

Під час другої (індустріальної) хвилі відбулася промислова революція, яка привела до виникнення капіталістичної системи, колосального зростання засобів виробництва, експлуатації, а, відповідно, присвоєння матеріальних благ купкою капіталістів. Відбулася зміна рабовласницької і феодальної моралі на духовність гуманізму і просвітництва; заперечення ортодоксальних християнських моральних цінностей Середньовіччя.

В межах третьої хвилі відбулася НТР і перехід до постіндустріального суспільства, в якому більшість активного населення зайнята в третинному секторі та майже всі робочі місця комп'ютеризовані. Але поряд з цим відбувається деградація духовно-моральних цінностей і небезпечні наслідки: екологічні, кліматичні, атеїстичні, демографічні та військові. Зникла система країн з соціалістичним способом господарювання.

Нині, після цього соціально-економічного феномену (третьої хвилі), відбувається четверта хвиля, під час якої мають відбутися ІВТ й освітньо-виховна революції, які передбачають радикально нові засоби життєзабезпечення і створення духовно-морального суспільства з високою духовністю первісних християн (за життя Ісуса Христа). Але жахливе забруднення довкілля, зіпсуття клімату, вичерпання ресурсів ґрунту, питної води і природних енергетичних джерел, демографічний фактор, локальні воєнні конфлікти, які в будь-яку мить можуть перерости в III світову війну з застосуванням атомної й термоядерної зброї тощо ведуть людство, за висновками науковців Римського клубу, до катастрофічного вичерпання ресурсів життєзабезпечення землян, що неодмінно приведе земну цивілізацію до тотального колапсу в середині XXI ст. Тому можлива точка біфуркації суспільства – або розвиток людства піде по космічно-духовній гілці, або настануть кризи суспільства: духовно-моральна, екоглобалістична, антропологічна, ментальна несумісність і, як наслідок, третя світова війна, що означатиме крах цивілізації, її зникнення з лиця Землі.

У разі позитивного духовно-морального розвитку цивілізації (по верхній гілці) настане п'ята хвиля, в межах якої відбудеться космічна революція – розселення людства в космос, розширення його життєвого простору (космічна експансія), бо в решті-решт планета Земля не витримає колосального антропологічного перевантаження, яке розпочалося вже в наш час. Це стане можливим, коли людство створить космічно-духовне ноосферне суспільство, подальша еволюція якого приведе до створення високорозвиненої *космічної надцивілізації* – космічної надсуспільно-економічної формації, яка охопить значну частину галактик Всесвіту, і яка в процесі свого розвитку на протязі галактичного проміжку часу досягне далеко вищого матеріального і духовного рівня, ніж антропокосмічна цивілізація. Остання буде можливою, якщо здійсниться перехід від людини розумної до людини високодуховної, КПП (божественної за Бердяєвим). Тому вже нині необхідно формувати такий КПП тип особистостей.

Космічно-інопланетний (божественний) тип особистості [7] – це довершена високодуховна та моральна особистість майбутнього, розрахована на реалізацію в третьому тисячолітті; це особистість, у якій наявна гармонія найвищих якостей розуму, духовного багатства, моральності, високорозвиненого інтелекту, божественності при гармонійному сполученні з довершеним фізичним та емоційним тілом, спрямована на реалізацію творчих потенціалів у масштабах Землі та космосу, яка здатна переселитися і жити вічно в космосі в умовах високорозвиненої та високодуховної КПП цивілізації, бути мудрою, любити Бога, спілкуватися і переймати знання та досвід інших КПП високодуховних надцивілізацій, творити на благо людського суспільства та природи.

Космічна, а точніше, космологічна *надцивілізація* – це космічна цивілізація, яка надто випередила земну і КПП цивілізацію у своєму розвитку, енергоспоживання якої практично необмежене і досягає зоряних і навіть галактичних масштабів; вона будуватиме галактичні астроінженерні споруди, має всенаправлені радіомаяки величезної потужності, створює населені планетні системи галактичних масштабів, організовує міжзоряні експедиції, вибухи зірок з метою виробництва важких елементів тощо. Зрозуміло, що така надцивілізація з високодуховними КПП особистостями буде існувати вічно.

Висновки. Отже, без виховання в людей, особливо в молодих, ноосферного, космічного духовно-морального світогляду неможливе існування людської цивілізації на Землі, а тим більше переселення людей у космічні поселення та освоєння енергетичних і матеріальних ресурсів галактичних і метагалактичних зоряних систем. Тому стратегічною ціллю філософії освіти має стати формування КПП типу особистості, ідеального образу високодуховно-моральної людини майбутнього [2]. Лише в цьому разі можна гарантувати, що тенденції переходу від пріоритету корпоративної (колективної) освіти до індивідуальної (особистої), яка нині відмічається в суспільстві, принесуть користь цивілізації [8, 9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поліщук Н. В. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді: [монографія] / Н. В. Поліщук. – Рівне: О. Зень, 2012. – 464 с.
2. Базалук О. А. Философия образования в свете новой космологической концепции / О. А. Базалук. – Кондор, 2010. – 458 с.
3. Базалук О. А. Философия образования. Формирование планетарно-космического типа личности / О. А. Базалук // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / Под. ред. О. А. Базалука. – К.: Кондор, 2011. – Т. 1. – С. 61–93.
4. Базалук О. А. Космическое образование: новые реалии / О. А. Базалук // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / Под ред. О. А. Базалука. – К.: Кондор, 2014. – Т. 3. – С. 13 – 26.
5. Тоффлер Элвин. Третья волна // Элвин Тоффлер. – Москва: ООО «Фирма «Изд-во АСТ», 1999. – 784 с.
6. Поліщук Н. В. Філософсько-освітні та духовні перспективи науково-технічного розвитку цивілізації в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н. В. Поліщук // Сб. науч. трудов SWorld за матеріалами міждун. науч.-практ. конф. «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития», 2013. – Иваново: Маркова А. Д. – 2013. – Вып. 3. – Том 30.– ЦИТ:313-0150. – С. 83–95.
7. Поліщук Н. В. Філософсько-освітні перспективи пізнання Всесвіту та виховання духовних людей космічно-інопланетного майбутнього / Н. В. Поліщук // Філософія і космологія / Philosophy & Cosmology 2013. – Киев, 2014. – С. 190–200.
8. Поліщук Н. В. Спецсеминар «Філософсько-освітні засади впливу епохи інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу на духовне становлення молоді» / Н. В. Поліщук // Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку: матеріали II Всеукр. наукової конф., 5- 6 грудня 2013 р., м. Дніпропетровськ, ДОІППО. – Частина 1. / Наук. ред. О.Є. Висоцька. – Дніпропетровськ: «Роял Принт», 2014. – С. 74–77.
9. Поліщук Н. В. Философия образования – фундатор духовности молодого поколения в эпоху научно-технического прогресса / Н. В. Полищук // Философия образования. – Новосибирск, 2013. – № 2 (47). – С. 166–172.

Рудакова Ирина Викторовна - кандидат философских наук, преподаватель кафедры философии и социально-гуманитарных дисциплин Донецкого национального медицинского университета им. М. Горького

УДК 141.7

К ВОПРОСУ О КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ПРИРОДЕ НАЦИОНАЛИЗМА

В статье утверждается, что анализ национализма должен происходить в рамках постнеклассической парадигмы. Рассматривается возможность анализа национализма как концепта: рассмотрена многомерная модель национализма в научном дискурсе и его реализация в культуре.

Ключевые слова: национализм, нация, народ, концепт

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНУ ПРИРОДУ НАЦІОНАЛІЗМУ

У статті стверджується, що аналіз націоналізму повинен відбуватися в рамках постнекласичної парадигми. Розглядається можливість аналізу націоналізму як концепту: розглянута багатовимірна модель націоналізму в науковому дискурсі та його реалізація в культурі.

Ключові слова: націоналізм, нація, народ, концепт

THE CONCEPTUAL PATTERN OF NATIONALISM

The article is approved that nationalism research has to take place within the context of postnonclassical paradigm. The nationalism analysis as a concept, as a multidimensional model in scientific discourse, its realization in culture is considered.

Keywords: nationalism, nation, people, concept

Постановка проблемы и состояние ее изучения. Актуальность рассматриваемой в статье проблемы обусловлена спецификой современного общества – событие разных народов, наций в пределах одного государства. Действительно, многонациональность современного общества – явление распространенное и, несмотря на глобализационные процессы, неустранимое, поэтому проблемы, связанные с национализмом, нацией, этносом являются одними из дискуссионных в науке.

Так, например, в психологии рассматриваются проблемы национального сознания и самосознания, на стыке филологии и культурологии выделилась лингвокультурология, изучающая этнические концепты. История анализирует развитие народов, становление их ментальности. Выделяются в отдельную область научного знания этнопсихология, этнокультурология, этносоциология. Каждая наука рассматривает национализм, исходя из своей предметной области. В результате возникла множественность определений понятия «нация» и «национализм», которая привела к терминологической размытости. На наш взгляд, образовавшаяся множественность может носить эвристический характер, если для ее исследования применить методы постнеклассической парадигмы.

Целью данной статьи является обобщение и структуризация знания о национализме в свете постнеклассической парадигмы.

Изложение основного материала. В современном научном дискурсе принято различать два наиболее общих подхода к пониманию национализма – примордиальный и инструментально-конструктивистский. В основе их различия лежит понятие «этнос». Примордиальный (В. Бромлей, А. Гумилев, О. Кильдюшов и др.) основывается на представлении о том, что нация представляет собой исторически оформившийся этнос. Эта концепция развивает мысль об этимологической и семантической родственности слова «нация» и «этнос». Такая родственность слов влечет за собой родственность явлений в социальной реальности.

Инструментально-конструктивистский подход (Б. Андерсон, Г. Зверева, В. Тишков, Э. Хобсбаум и др.) основывается на доказательстве того, что «нация» и «этнос» – разные понятия, хотя и связанные между собой. В этой концепции нация рассматривается как этап развития этноса, заключающийся в формировании «воображаемого сообщества». Национализм же, как социальное явление, воплощает «идею нации» в жизнь. Следовательно, он есть теория и практика построения культурного и этнически однородного государства.

Данная точка зрения во многом определила развитие концепций нации как идеологии (Э. Смит), как основы для гомогенизации общества (Э. Гелнер).

В рамках конструктивистского подхода, как его логического следствия, возникает понимание национализма как вида коллективной идентичности. Этот подход исходит из понимания того, что главным критерием обнаружения феномена национализма, и в целом факта существования нации как таковой, является наличие сформированного чувства национальной идентичности у ее адептов. Такое понимание отстаивают Л. Гринфельд, Л. Дробижева, З. Сикевич, Ю. Хабермас и др.

Еще одним, инструментально-конструктивистским по своей сути, является семиотико-символический подход к национализму. Представители этого подхода (Ю. Шипков, В. Межуев, А. Кольев) отстаивают понимание нации как межличностной коммуникации на базе общей культуры (символических форм). К этому подходу можно отнести и концепции (К. Калхун, А. Смирнов), утверждающие, что нации создаются дискурсом.

Таким образом, в научном дискурсе выявляется ряд различных концепций национализма. Их упорядочение возможно двумя способами. Первый – классификация, в основе которой лежит различение в формировании понятия национализма как научной проблемы. Примером может служить работа Д. Соколова [1]. Он выделяет следующие понятия: функциональные, сущностные, политические, экономические, локальные. Здесь видно четкое следование идеалам классической науки – каждое понятие «однозначно соответствует объекту» исследования. С одной стороны, этот метод помог упорядочить множество концепций, и значимость такой работы трудно переоценить, но, с другой – ярко проявляется многоаспектность рассматриваемой проблемы, которая ведет к терминологической размытости.

Второй способ основывается на общераспространенном мнении о том, что ни одна из существующих концепций не может дать четкое понятие и, соответственно, в полной мере раскрыть сущность феномена национализма. Возможно, продуктивней будет рассмотрение и анализ феномена национализма через определение его как концепта, а не как понятия. В этом случае выявленная многоаспектность из отрицательного качества перейдет в положительное.

В научной методологии сформирована схема формирования понятия: логические операции обобщения признаков предмета выявляют его понятие. Здесь ясно прослеживается линейное мышление, основанное на причинно-следственных связях, с помощью которых выявляются существенные признаки предмета, что и обуславливает четкое содержание понятия. Концепт же представляет собой идею, образ, состоящий из нескольких понятий, при этом содержащий в себе не только существенные признаки, но и несущественные. Как убедительно доказывают В. Колесов, В. Карасик, Ю. Степанов, ценность понятия в том, что оно есть одна из явленных сторон концепта. Последнее всегда шире конкретного понятия, и поэтому с трудом поддается описанию в формально-логических схемах. В этом смысле понятие является результатом конструирования, для облегчения общения или для сознательного воссоздания образа, а концепт – это объект реконструирования. В результате процесса воссоздания выявляются различные понятия объекта, которые и составляют его меры. При этом отношения между ними выстраиваются по принципу дополнительности, таким образом снимая проблему борьбы за единственную истину и формируя многомерную модель исследуемого объекта.

Понимание национализма как многомерного феномена представлено в работе К. Калхуна «Национализм»[2]. Ученый выделяет три измерения:

1) *национализм как дискурс*. Исследователь утверждает, что нации конституируются дискурсом, а не наоборот. Безусловно, важную роль играют и такие константы как общая территория, суверенитет, вовлеченность в коллективные действия, общая культура и т. д. Однако, сцепляющим «цементом» для перечисленных констант является дискурс. «Национализм среди прочего является тем, что Мишель Фуко назвал «дискурсивной формацией», образом речи, который определяет наше сознание, но в то же время остается достаточно проблематичным, продолжая порождать множество проблем и вопросов и побуждая нас еще больше рассуждать и спорить о способах его осмысления» [2, с. 29].

2) *национализм как проект*. Государственная политика и социальные движения, направленные на оформление нации, на соблюдение ее интересов. В итоге нация ее адептами воспринимается как дом. Онтологическая надежность чувства дома – основа политических проектов наций.

3) *национализм как способ оценки*. Нация вырабатывает свой «моральный императив», комплекс ценностей, служащий объединению, и в этом смысле третье измерение связано с идеологией. Главная задача идеологии – культивировать преданность нации.

Анализ современных теорий национализма дает основания выделить еще одно измерение – *национализм как чувство идентичности*. Национальная идентичность отлична от других видов коллективной идентичности, так как в ее основе лежит чувство особенности, которое обладает организующим свойством. «Национальная идентичность дает организующий принцип, применимый к различным факторам, которые этот принцип затем наделяет значением, превращая их в элементы специфической идентичности» [3, с. 18]. Идентичность, по своей сути, является самовосприятием, и в этом смысле она соединена с таким понятием, как национальное самосознание.

Все измерения взаимосвязаны между собой и взаимообусловлены. Чувство национальной идентичности коррелируется с национальным самосознанием и сознанием. Эти составляющие являются нематериальными образованиями. Можно предположить, что качество идеальности обуславливает мнение ученых о национализме как ложном понятии или «воображаемом сообществе». Но в то же время абстрактное «национализм» материально воплощается в языке. Не случайно К. Калхун именно дискурс выделил как первое измерение. Взаимосвязь дискурса и сознания (идентичности) детерминируется культурой. В свою очередь, культурные различия определяют вид «проекта» и характеристики «способа оценки». Принадлежность к сознанию, опредмечивание в языке и детерминация культурой, безусловно, позволяют сделать вывод о том, что национализм является культурным концептом.

Культурные концепты, по сути, являются «коллективными, содержательными ментальными образованиями, фиксирующими своеобразие соответствующей культуры» [4, с. 29], поэтому значение концепта «национализм» различно в разных культурах. Так, есть существенные различия в значении концепта в западноевропейской и восточнославянской культуре. В его ядро входят такие слова-понятия как «народ», «нация». Указанные слова-понятия родственные, однако, обладают разной семантической наполненностью в культурах.

Качественный анализ развития семантической наполненности слова «нация» в западноевропейской традиции был проведен Л. Гринфельд. Исследовательница выделяет три этапа формирования значения: первый в Античности, второй в Средние века и третий в Новое время. В Античности римское *patio* и греческое *ta ethne* обозначали коллектив людей, происходивших из одной географической области, но не являющихся римскими гражданами. В этом аспекте семантика слов несла в себе негативный оттенок.

Значение слова нация как общины иностранцев, объединенных местом своего происхождения, употреблялось и в Средние века. Однако в условиях средневекового университета, с его постоянно действующими схоластическими диспутами между национальными студенческими сообществами, оно приобрело дополнительное значение. «В результате слово «нация» стало значить больше, чем просто сообщество, объединенное по месту рождения: теперь оно обозначало сообщество, объединенное общими принципами и общей целью» [3, с. 9]. При этом, как отмечает Г. Циглер, уже в позднее Средневековье и в эпоху Возрождения нация воспринималась как целевая корпорация. А позже к этому значению добавилось понимание нации как политической и культурной элиты. Таким образом, оттенок семантического значения слова нация сменился от негативно-унижительно-го к позитивно-превосходному и именно последний закрепился во времени.

В начале XVI в. в Англии слово «нация» стало синонимом слова «народ», которое до указанного времени обозначало «плебс», то есть имело унижительно-ый оттенок. В результате семантического слияния значений двух слов и нация, и народ стали обозначать «особенный народ». С этого времени началось изменение территориального устройства Западной Европы – полиэтническое объединение людей монархическими династиями замещается разделением людей по этническому признаку. Следовательно, семантика слова нация стала означать уникальность определенной группы людей, причем эта уникальность является однородной по отношению к другим обособленным группам. Такими однородными группами были государства. Следовательно, нация понималась как особенный народ, автономия которого поддерживалась границами государства.

Для украинского и русского языков слово нация является заимствованным из польского и даже в XX веке встречаются мнения о его чужеродности. Так, В. Водовозов утверждал, что «слово «нация» вообще звучит для нас как слово иностранное, недостаточно усвоенное русским языком и до сих пор ему чуждое. Вместо него мы почти безразлично употребляем термины «национальность» и «народность»..., обозначая ими совокупность людей, объединенных общностью исторического происхождения, культуры, языка или, по крайней мере, национального самосознания» [5, с. 731]. Эту точку зрения поддерживает и В. Тишков, говоря о «нации» как «слово-ошибке».

Для русского и украинского языка более характерным было использование слов синонимов – народ, племя. Так как этимологически эти слова похожи, то сосредоточимся на анализе первого из них. Слово народ состоит из двух морфем «на» и «род». Морфема «на» содержит несколько значений. Для нашего исследования особо важны два: 1) полноты или усилительное значение и 2) находящееся поверх чего-либо. Морфема «род» этимологически близка к древнеиндийскому *vr̥dhāti* – расти, набираться сил, умножаться, литовскому *gasmẽ* – урожай, латышскому *gaža* (**radīa*) – обильный урожай, многочисленная семья. В дальнейшем развитии изначальное значение этого слова стало совпадать с появившимся у древних славян божеством Род. В языческих верованиях Род – бог плодородия, родящей силы. Это единственное божество, которое не синкретизировалось с христианскими святыми. С появлением христианства он как отдельное языческое образование стал покровителем семьи. Показательно, что именно слово род у славян обозначало единицу деления племени.

Можно сделать вывод, что «народ» – полнота объединения всех принадлежащих Роду. В этом значении содержится сакральный оттенок, который до сих пор присутствует в семантике этого слова. Показательно, что в русском языке «народ» связано со словом «родина», в украинском с «родина» (*сім'я*), «*батьківщина*», то есть народ – это не столько совокупность людей на основе общей территории и языка, а сколько на основе родственных связей. А также сюда входят не только живущие в настоящем, но и предки, потомки, в этом и заключается свойство полноты, заключающееся в этом слове. Как верно утверждает В. Колесов, «в свое время старообрядцы не пошли на изменение внешних форм христианского ритуала, полагая что «измененная вера» лишает предков посмертного спасения. Не изменить памяти предков – вот что вело твердокаменных русских на костры. Сегодня тот же выбор: изменить своей нации – предков предать» [6, с. 549]

Такое свойство полноты обуславливает многозначность этого слова. По мнению исследователей А. Драгиной и С. Воркачева семантическое значение слова «народ» структурировано по принципу матрицы. «В семантическую структуру народа₀ как совокупности лиц вообще включена семантика

народа₁ как совокупности лиц, выделяемых по какому-либо признаку, а в семантику народа₁ включена семантика народа₂ как его части» [7, с. 52].

Так в славянской традиции народ – это объединение людей по принципу полноты охвата и сакральности, выражающееся в семейной соборности, а в западноевропейской традиции по принципу уникальности, особенности, которая образует автономную целостность. Именно это отличие, на наш взгляд, послужило поводом к высказыванию В. Водовозова о чужеродности понятия нация для русского языка.

Тонкую грань отличия народа и нации провела белорусская исследовательница Ю. Чернявская. По ее мнению в нации «синтезированы этническое (язык, формы материальной культуры, народное искусство, традиции, нравы, обычаи, особенности психического склада людей) и социальное (система правовых отношений, политические институты, экономическая сфера общественного развития, господствующая культура, создаваемая профессиональной интеллигенцией). Поэтому, если традиции этноса передаются, в основном, через народную, бытовую культуру, фольклор, семью, то национальные традиции чаще транслируются через средства массовой коммуникации и социальные институты» [8].

Рассмотренные значения служат иллюстрацией того, как концепты определяют мироощущение человека «внутри языкового круга, к которому он принадлежит».

Как культурный концепт, национализм включает в себя не только научные компоненты, но и психологические, бытовые явления, художественные. Именно это его свойство определяет существующую множественность реализаций и как следствие концепций национализма. В этом смысле можно сказать, что национализм выступает как двойной концепт. Признать национализм таковым означает признать факт, что этот феномен «не просто доктрина, а более фундаментальный образ речи, мысли, действия» [2, с. 42].

Выводы. Подход к анализу национализма в рамках постнеклассической парадигмы позволяет, с одной стороны, упорядочить множественность существующих концепций, а с другой – раскрывает этот феномен как концепт. Национализм не только в научном дискурсе проявляет себя как концепт, но и в политическом, и в повседневном, следовательно, он есть культурный концепт.

Как культурный концепт, национализм интерпретируется и реинтерпретируется, конструируется и реконструируется в определенных социально-культурных контекстах. Поэтому дальнейшее развитие рассмотренной в статье проблемы нам видится в анализе способов конструирования содержания, воспроизводства и трансляции в дискурсивной практике концепта национализм.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Соколов Д. В. Определение национализма как научная проблема.// Соколов Д. В. – Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: «Грамота». – 2012. – №12.Ч.2 – С.186-188.
2. Калхун К. Национализм// Калхун К./ пер. А. Смирнова. – М.: «Территория будущего», 2006 – 288 с.
3. Гринфильд Л. Национализм. Пять путей к современности// Гринфильд Л. – М.: ПЕР СЭ, 2012. – 528 с.
4. Иная ментальность/ В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
5. Водовозов В. Национальность и государство. – СПб., 1910.// Цит. по Мнацканян М. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни: Учеб. Пособие для вузов./ М. Мнацканян. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 367 с.
6. Колесов В. В. Русская ментальность в языке и тексте. / В.В. Колесов. – Спб.: Петербургское Востоковедение, 2006. – 624 с.
7. Воркачев С. Г. Лингвоидеологема «народ» в зеркале русской поэзии / С. Г. Воркачев // Научный диалог. – 2013. – № 5 (17) : Филология. – С. 50–71.
8. Чернявская Ю. Народная культура и национальные традиции. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Chern/index.php

Сакун Аїта Валду́рівна - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

УДК 1:316.3/327

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОСТІ В СИМВОЛАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті розглядається проблема сучасного соціуму в контексті глобалізації, яка прискорює час, розширює життєвий простір. Глобалізація трансформувала традиційну картину світу, внесла в неї символічні комплекси, які змінюють природу і смисл соціальної реальності, горизонти індивідуальної свободи.

Ключові слова: глобалізація, сучасність, синергія, порядок, хаос, свобода, соціальність

АМБІВАЛЕНТНОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНОСТИ В СИМВОЛАХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматривается проблема современного общества в контексте глобализации, которая ускоряет время, расширяет жизненное пространство. Глобализация трансформировала традиционную картину мира, внесла в нее символические комплексы, которые изменяют природу и смысл социальной реальности, горизонты индивидуальной свободы.

Ключевые слова: глобализация, современность, синергия, порядок, хаос, свобода, социальность

THE AMBIVALENCE OF MODERN SOCIALITY IN THE SYMBOLS OF GLOBALIZATION

The paper reveals the problem of modern society in the context of globalization that accelerates time and extends the living space. Globalization has transformed the traditional view of the world, has made it symbolic systems that change the nature and meaning of social reality, the horizons of individual freedom.

Keywords: globalization, modernity, synergy, order, chaos, sociality

Проблему «сучасності» потрібно розглядати в контексті тих глибоких і широкомасштабних зрушень глобального масштабу, які відбулися впродовж останніх десятиліть і кардинально змінили й змінюють базові інфраструктури життя людей і народів. Мова йде, по суті справи, про дійсні революції у найважливіших сферах суспільного буття – соціальній, політичній, культурній, соціально-психологічній, ціннісній тощо. Вказані революції торкнулися всіх рівнів – глобального, національного, транснаціонального, одночасно спричинивши в кожному з них кризи. Їх можна розглядати як «вершину того айсбергу, основи якого приховані в глибинних пластах сучасного суспільства» [3, с. 5]. По суті, криза як умова і результат перехідного періоду являє собою прояв більш масштабних процесів, що зачіпають всі аспекти життя народів у всесвітньому масштабі.

Якісно новим проявом сучасності стала глобалізація, яка, породжуючи нові кризові процеси, разом з тим розгортається в нових умовах об'єднання Ойкумени в єдине ціле, свого роду «всесвітнє село», де всі жителі мало не знають в лице один одного. Сутність процесів трансформацій, які відбуваються, полягає в безпрецедентному збільшенні проникненості національно-державних кордонів в глобальному масштабі, що веде до широкомасштабного роззосередження власності, багатства, знань, науки, інформації, технологій, перерозподілу відносної геополітичної могутності та енергії між державами і регіонами. Дані процеси обумовлюють ерозію традиційних норм, правил, соціокультурних цінностей, стереотипів поведінки. Розгортаються також процеси роздвоєння і гібридизації інших сфер суспільного життя. Так, поряд з тенденцією до нівелювання етнонаціональних, релігійних, культурних ареалів зберігаються національні культури, які продовжують розвиватися у відповідності з мінливими реальностями. Одночасно розповсюдження «масової культури» (мас-культури) поступово приводить до втрати національними культурами своєї ідентичності. В результаті динамічних технологічних змін відбуваються соціокультурні зміни, пов'язані з «принципово іншим рівнем суб'єктивації соціальних процесів, що привело до демасифікації, індивідуалізації, трансформації характеру споживання і його мотивації» [6, с. 112], – зазначає А. Костіна.

Важливим фактором процесів глобалізації є розповсюдження сучасних інститутів по всьому світу, що визначається рядом вимірів. По-перше, національні держави концентрують адміністративну владу більш ефективно, чим традиційні політичні форми. По-друге, завдяки цьому навіть невеликі сучасні

держави можуть мобілізувати значні соціальні та економічні ресурси. По-третє, ринково-капіталістичне виробництво, яке здійснюється в масовому порядку на промисловій технологічній основі, дозволяє істотно підвищити рівень матеріального добробуту широких мас населення. По-четверте, це сприяє їх інтеграції в рамках сучасної національної держави і виступає гарантом її військової могутності. Поєднання всіх цих факторів «робить неможливим протистояння незахідного світу експансії Заходу, що веде до виникнення феномену глобалізації сучасності» [4, с. 49], – зазначає Т. Дмитрієв.

Розглядаючи феномен глобалізації, Е. Гідденс вказує, що з метою його адекватного розуміння ідея «суспільства», яка означає цілісну соціальну систему, повинна бути замінена в соціофілософських міркуваннях іншою теоретичною перспективою, яка показує організацію життя в просторі й часі. Тим самим проблема просторово-часової дистанції постає ключовою для розуміння не лише сучасності, але і її глобалізації. В сучасну епоху рівень просторово-часової дистанції значно вищий, чим в будь-який попередній період, завдяки чому відношення між локальними і глобальними соціальними формами та подіями стають «розтягнутими». Глобалізація безпосередньо пов'язана з цим процесом «розтягування» простору і часу. Соціальні відносини, котрі раніше були вбудовані в локальні контексти, виокремлюються з них і організуються по всьому діапазону простору і часу. Процес «дистанціювання простору і часу утворює передумови для розгортання процесу глобалізації, який веде до інтенсифікації соціальних відносин по всьому світу» [4, с. 40]. В цілому ж глобалізація мислиться Е. Гідденсом як перенесення інституціональних вимірів, характерних для західної сучасності, на інші регіони світу. Тому вона включає в себе чотири виміри: світову ринкову капіталістичну економіку, систему національних держав, світовий військовий порядок і міжнародний розподіл праці. Саме ці виміри утворюють процес глобалізації, який дозволяє говорити про визначений, єдиний для всього світу новий якісний стан, котрий і є сучасністю.

Потрібно враховувати і такі характерні для сучасного світу феномени, як полікультурність, поліетнічність, багатоскладність суспільства, країн, націй, що стали визначальними факторами життя багатьох соціумів та регіонів. В результаті сучасну світову спільноту за своїми структурними, організаційними і функціональними параметрами можна уявити як складну багаторівневу надсистему, що складається із множини взаємопов'язаних, взаємозалежних підсистем, які співробітничують і в той же час конкурують й конфліктують між собою (в особі національних держав різного роду міждержавних і недержавних організацій, багатонаціональних корпорацій тощо). Причому кожна з цих систем має свої закономірності, логіку функціонування і розвитку, власні правила гри [3, с. 6]. Це свідчить про нову якість соціального і культурного життя.

Особливий «колотит» і специфіку такому положенню речей надає глобалізація і разом з нею інформатизація, які сприяють безпрецедентному прискоренню часу, розширенню соціального простору, сутнісній перевазі динаміки над статикою, які в сукупності посилюють начала нестійкості й нерівноважності в масштабах всього світу. Таку ситуацію Дж. Розенау назвав «турбуленцією», або «турбулентним станом», для якого характерні «велика складність, високий динамізм, прискорення темпів змін» [10, с. 6]. Можна вважати, що феномени, процеси і тенденції, породжені інформаційно-телекомунікаційною революцією, сьогодні досягли стану турбуленції або точки біфуркації, котра в яскраво вираженій формі проявила себе в найбільш відчутних сферах життя людей – економіці, політиці, соціумі та культурі.

В економічній сфері, де сьогодні зростає кількість активних акторів, вже на якісно новому рівні та у всесвітньому масштабі множиною суб'єктів економічних відносин приймається велика кількість рішень, результатом чого є зіткнення безмежної кількості воель, прагнень, інтересів, принципів, правил, обставин тощо. Причому дії кожного із суб'єктів обмежують або стимулюють можливості інших впливати на загальні умови функціонування світової економіки. Кожна дія, спрямована на обмеження можливостей інших відстоювати свої законні інтереси, викликає протидію. При рівних шансах успіху досягає більш вмілий, ініціативний, здібний, котрий володіє волею в досягненні поставлених цілей. В сукупності вони можуть привести і часто приводять до результатів, до яких ніхто свідомо не прагнув і, відповідно, не передбачив. Звідси – невизначеність або непередбачуваність наслідків рішень, що приймається учасниками цих відносин. В результаті виникає ситуація, при якій, з одного боку, має місце зростання економічної ефективності й розширення прошарку найбільш високооплачуваних і привілейованих, з іншого боку, спостерігається економічна стагнація для непривілейованої більшості» [8, с. 4]. В цьому одна з основних причин і «турбуленції», і «спонтанно порядку», про який говорив Ф. Гаєк. Безумовно, вона безпосередньо пов'язана із соціальними процесами.

Безперечно, сучасні соціальні процеси далеко не однозначні. Нове суспільство сьогодні кваліфікується не лише як суспільство знання, інформації, послуг, але і як суспільство ризику, викликів, страху, небезпеки. Зокрема, У. Бек дає нове розуміння ризику, носієм якого виступає не людина, котра

ризикує, але природно-соціальна дійсність. Ризики непідвладні людині, вони більше не залежать від її сміливості або недбалості. Ризикам підлягають всі соціальні групи і категорії, вони руйнують основи життя і несуть в собі загрозу самознищення цивілізації. В сучасному суспільстві виробництво багатства невіддільне від виробництва ризиків, при цьому виробництво і розподіл ризиків виходить на перший план. В силу чого зникають традиційні соціальні форми, що веде до розпаду і розмивання соціальних зв'язків.

З точки зору Ж. Бодрійяра, в сучасному суспільстві «анонімні» й обезособлені маси поглинають все те, що складає зміст поняття «соціального»: держава, історія, народ, класи, політика, культура, смисл, свобода. Французький філософ уподібнює масу «величезній чорній дірі», куди «провалюється соціальне». Втіленням маси виступає «мовчазна більшість», яка представляє собою не соціальну, а статистичну категорію. В цілому сьогодні ми спостерігаємо «виснаження і виродження соціальності» [2, с. 35]. Більш адекватним є сформульована точка зору Ж. Женеро: «Ніколи ще наша здатність виробляти багатства не була такою величезною, ніколи ще наша нездатність спрямувати це процвітання на благо всіх людей не була такою очевидною» [8, с. 4].

Глобалізація змінила також традиційну політичну картину світу, в якій держава виступає масштабною проекцією парадигми соціальних зв'язків, що втілюють у собі потребу «в якій-небудь владі» (Д. Дьюї), і попередження «війни всіх проти всіх» (Т. Гоббс). В силу чого основною метою кожної держави буде виступати максимально можлива оптимізація власних «життєвих шансів» (Р. Даренфорд), збереження себе, своєї території, ресурсів і свого символічного універсуму. Егоїстична сутність держави є домінуючим фактором у визначенні його мети і формуванні інтересів. В силу чого характерною особливістю сучасного світу є те, що держави змушені відстоювати не лише територіальну цілісність і політико-економічну незалежність, але й свої «символічні універсуми», які в умовах «інформаційного світу» відчують постійну експансію з боку різних форм культурної уніфікації «символічного насилля» (П. Бурдьє), що набуло статусу фактора міжнародних відносин [5, с. 48].

Як відомо, взаємні «символічні ряди» в міждержавних відносинах формуються історично та онтологічно. Утворені уявлення транслуються від покоління до покоління через соціальну пам'ять і здійснюють свій вплив на взаємодію держав в нових історичних умовах. Соціальна пам'ять володіє символічними характеристиками і властивостями – накопичення і передачі інформації через навчання і зв'язок поколінь. В силу чого функціонування опонуючих символічних рядів в значній мірі визначається соціальною пам'яттю і, як правило, орієнтовано прагматично. Тобто визначає в якості своєї головної мети задоволення потреб опонуючих сутностей – індивідів, держав, націй. «Все знання про соціальний світ, – писав П. Бурдьє, – є актом конструювання виховних схем мислення і його виразу, а між умовами існування і практиками або репрезентаціями знаходиться структуруюча активність агентів, які, далеко не механічно реагуючи на механічні стимули, відповідають на виклики чи загрози світу, значення якого вони допомагали створювати. Принцип цієї структуруючої активності не є якоюсь системою інтериалізованих, втілених схем; будучи конституційними в ході колективної історії, вони засвоюються в ході історії індивідуальної, і функціонують у своєму практичному стані та в практичних цілях (а зовсім на заради чистого знання)» [9, с. 467]. Соціальна пам'ять розставляє акценти, розподіляє пріоритети і визначає реакції. Варто також додати, що суспільство визначає також і те, як ми це згадуємо.

В цьому контексті факт протистояння і необхідність співіснування ведуть разом з тим за собою перманентну кореляцію інтересів і реальних можливостей. Опонуючі між собою символічні універсуми, які культивують й оберігають престиж або пафос держави, прагнуть до виживання і використовують для цього всі доступні засоби, включаючи експансію свого «образу життя», тобто паттернів поведінки, мислення і світовідчуття. Кожна «інтервенція» є вплив символічного комплексу, що здійснюється різними методами, зустрічає опір з боку комплексу держави-візаві, яке переслідує такі ж цілі. «Мотивація природна – просторове розширення саме твого варіанту смислових рядів інтерпретації розширює, фактично, і твою ойкумену, твій «життєвий світ», збільшується за рахунок одержання нових «територій маніпулятивної сфери» – зрозумілих, доступних і підвладних тобі» [5, с. 48], – підкреслює О. Кармадонов.

Синергії сучасного світу утворюють такі умови, що, виходячи з його високої інтегрованості, взаємопроникненні і розвитку засобів масової комунікації, експансіоністські орієнтовані держави одержують можливість реалізації своїх прагнень та інтересів на новому, більш опосередкованому і складному рівні. Зокрема, вплив на інші держави може здійснюватися через уже згадуване «символічне насилля». Зокрема, П. Бурдьє говорить про феномен «символічної влади», котра «конститує даність через мову, яка змушує людей бачити і вірити, яка підтверджує або трансформує бачення світу, і тим самим впливає на світ. Це майже магічна влада, яка дає можливість одержати еквівалент того, що

здобується силою фізичною або економічною»[9, с. 170]. Мислитель розглядає феномен «символічної влади» стосовно до диференціації соціального простору і диспозицій агентів, спираючись на поняття «домінуючого класу», який прагне, з метою утримання свого положення, до надання статусу «всезагальності» своїм поглядам і своїй культурі. Домінуючий клас реалізує символічну владу через «символічне насильство, як опосередкований примус людей не тільки до певного виду електоральної поведінки і політичної культури, але і до певних зразків споживання, виробництва, відпочинку тощо, створюючи і розповсюджуючи в суспільстві набір потрібних суджень і категорій очевидності» [5, с. 49]. Так, у радянський період такими категоріями були, наприклад, «комунізм» «капіталізм» (з яким потрібно «боротися»), «мир», «війна», «імперіалізм», «радянський спосіб життя» тощо. Сьогодні це «демократія», «права людини», «цивілізаційний вибір», «перехідний період», «громадянське суспільство», «тоталітаризм», «узурпація влади», «свобода слова» та ін. І це відноситься до кожної країни чи системи, яка на працьовує і стверджує свої категорії «очевидності». Вони, в свою чергу, є результатом динаміки сучасності, одним із джерел якої виступає рефлексивність.

З цієї позиції по-новому можна визначити глобалізацію, яка виступає багатомірним процесом, котрий, як всі значні соціальні процеси, здійснюється у множині сфер існування одночасно. Глобалізація може розумітися як нескінченний синтез кількох дисциплінарних підходів. Відповідно до вищевказаного контексту глобалізацію можна визначити як світовий процес трансформації символів і символічних сфер, в ході якого фальсифікуються, верифікуються, або перевизначаються існуючі в кожному суспільстві цінності, норми, соціокультурні практики та категорії очевидності. Стосовно цінностей, то в якості їх об'єктів виступають мистецтво, наукові теорії, технологічні ідеї, культури, традиції, інститути, інші люди, сама оточуюча людей природа. Відповідні відносини з об'єктами цінностей включають виробництво, репродукцію, повагу, управління, збереження, любов, публічне визнання, особисте володіння. Особисті цінності можуть втілюватися в соціальних інститутах і соціальних відносинах. В загальному підході цінності можуть бути виражені «в словах, в символах, через які присутні в свідомості, вплетені в життя індивідів, у функціонування соціальних інститутів» [7, с. 127]. В тому числі освіти, влади, культури, церкви тощо.

Необхідно підкреслити, що легітимація «символічної влади» і «символічного насилля» необхідні для їх ефективності. Саме з їх допомогою, вважає П. Бурдье, здобувається така складова успіху домінування, як «нерозпізнання» сутності й характеру політики домінування особистістю, групою, суспільством у цілому. В силу чого очевидно, що характер політичної (як і культурної) глобалізації далекий як від однорідності, так і гармонічності. Символічне насилля неминуче викликає і символічний опір в тих чи інших частинах світу, які не дозволяють ввести себе в оману відносно легітимності нових символічних кодів та категорій очевидності. Глобалізація одночасно об'єднує і відчужує. Від глобального ринку відчужуються економічні території, індивіди відчужуються від комплексу власних соціальних ідентичностей. «Специфічною рисою символічного домінування є те, що воно навіює тим, хто підкорюється йому, уявлення, яке кидає виклик звичній дихотомії свободи і обмеження» [9, с. 51], – вказує П. Бурдье.

Глобалізація, таким чином, обумовлює перехід світу від «порядку» до «хаосу». Мова йде про прагнення глобальних еліт надати статус «всезагальності» своїм власним цінностям і поглядам, що повинно забезпечити символічне насилля необхідною «ненав'язливістю» і легітимністю. Категорії «очевидності» для прибічників глобалізації виступають універсальною мірою, з якою підходять до оцінки всіх дотичних глобалізації явищ і соціальної практики взагалі. Зрозуміло, що такий підхід повинен зустрічати певний опір – символічному насиллю, яке здійснюється на глобальному рівні, протистоїть в якості символічних бар'єрів на локальних рівнях, так і антиглобалістський рух, який сам набуває глобального характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социальности / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург: Уральский Университет, 2000. – 96 с.
3. Гаджиев К. С. Мировой экономической кризис: политико-культурное измерение / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2010. – № 6. – С. 3-19.
4. Дмитриев Т. А. Сокрушительная современность Энтони Гидденса / Т. А. Дмитриев // Гидденс Э. Последствия современности. – М.: «Праксис», 2011. – С. 7-107.
5. Кармадонов О. А. Глобализация и символическая власть / О. А. Кармадонов // Вопросы философии. – 2005. – С. 47-56.

6. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 253 с.
7. Нугаев Р. М. Схема развития научных теорий: ценностное измерение / Р. М. Нугаев // Вопросы философии. – 2002. – № 11. – С. 124-134.
8. Силичев Д. А. Социальные последствия перехода от индустриализма и модерна к постиндустриализму и постмодерну / Д. А. Силичев // Вопросы философии. – 2005. – № 7. – С. 3-20.
9. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste / P. Bourdieu. – Lion-olon: Routledge, 1984. – 467 p.
10. Rosenay J. Turbulence in World politics / J. Rosenay. – L., 1990. – 185 p.

Суріна Ганна Юрїївна - кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

УДК 140.86165.9:316.74

ОСОБЛИВОСТИ ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ

В статті розглянуті особливості історичного нарративу в розумінні Х. Уайта та деяких інших філософів історії, а також аналізуються процеси становлення історичного нарративу, його взаємодія з архаїчним і сучасним міфом.

Ключові слова: *нарративний підхід в історичних дослідженнях, історичний нарратив, архаїчний міф, сучасний міф*

ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО НАРРАТИВА

В статье рассмотрены особенности исторического нарратива в понимании Х. Уайта и некоторых других философов истории, а также анализируются процессы становления исторического нарратива, его взаимодействие с архаическим и современным мифом.

Ключевые слова: *нарративный подход в исторических исследованиях, исторический нарратив, архаический миф, современный миф*

THE HISTORICAL NARRATIVE PECULIARITIES

The historical narrative peculiarities in Hayden White interpretation and other historians of philosophy are considered in the article. The processes of historical narrative development are analyzed in connection with its interaction with archaic and modern myth.

Key words: *narrative approach in the historical researches, historical narrative, archaic myth, modern myth*

«У своїй традиційній формі історія є перетворенням пам'ятника на документ. ... Сучасна ж історія – це механізм, перетворюючий документ на пам'ятник».
М.Фуко.

Актуальність проблеми. Дослідження нарративного характеру історичного дискурсу постає актуальним напрямом сучасної філософії історії. Розглядаючи історичні теорії як інтерпретації, що виражають точку зору історика на низку деяких об'єктивних подій, дослідники наполягають на тому, що історія доступна людині тільки у формі оповіді–нарративу тієї культурної традиції, до якої відноситься історик. В історичній науці триває полеміка над питаннями епістемології історії, які набули нового спрямування з 60-х років ХХ ст. Нові методологічні підходи, започатковані в західноєвропейській історичній науці, відобразились у нових найменуваннях сфер історичних досліджень, таких як «теоретично орієнтована історія», «нова культурна історія», «аналітично орієнтована історія», «інтелектуальна історія» тощо. Ознакою переосмислення епістемологічних

основ історії стала визначеність постмодерністського історичного дослідження за допомогою концептів «нарративна філософія історії» та «історичний нарратив». Проблематика нарративного підходу в історичному дослідженні активно обговорюється в наукових дискусіях на міжнародних симпозиумах і конференціях, на сторінках наукових журналів, тому поставлені нарративним підходом до філософії історії запитання неможливо ігнорувати [4].

Популяризація поглядів на історію як на лінгвістичний і риторичний артефакт сприяла так званому «нарративному повороту» в гуманітарному знанні в цілому. Він був здійснений інтегральними зусиллями літературознавців, філософів, етнографів, психологів та інших гуманітаріїв, внаслідок чого поняття нарративу як особливої епістемологічної форми, що організовує засоби нашого емпіричного сприйняття, отримало розширене тлумачення.

На початку ХХІ ст. нарратив став сприйматися в якості універсального, самоочевидного і віртуозного інструменту затвердження й обґрунтування як особистих, так і суспільних інтересів; інструменту, глибоко вписаного в наші пізнавальні та лінгвістичні структури. Ніщо не заважає історичному нарративу прикидатися системою фактів, будучи по суті системою сенсів і значень, функціонуючих у повсякденній свідомості в якості сучасного міфу. «Будь-яка семіологічна система є системою значимостей, але споживач міфу сприймає значення за систему фактів: міф сприймається як система фактів, будучи насправді семіологічною системою» [1, С. 98].

Маючи спільну глибинну сутність, сучасні міфи відрізняються від архаїчних за своєю генезою і прагматикою. Новітні міфи використовуються з тими ж цілями, що й бойова техніка – для ведення війни. Міфи новітнього часу мають новітню прагматику, чітко сформовану під певне угруповання всупереч іншому угрупованню. Міфологія ХХ ст. стає ідеологією, в той час як історичний нарратив постає засобом обслуговування ідеології, перетворюючим фабулу різноманітних подій у завершений міфологічний сюжет [9].

Нескінченні паралельні й суперечливі самовиправдальні нарративи вдосталь пропонуються нашій увазі завдяки ЗМІ, кінематографу, підручникам історії, політичним трибунам. Їх місія – впливати на свідомість, проте вони відкриті будь-яким корективам й самі піддаються впливам, набираючи сили або занепадаючи.

Найважливіші риси нарративу багато в чому співпадають з характеристиками міфу в його сучасному трактуванні як філософсько-антропологічної категорії. За спільними визначеннями дослідників міфу в найрізніших галузях гуманітарного знання, міфу притаманні метафоричність, символічність, образність, його головною функцією виступає не пошук істини, а сенсоутворення через пояснення й тлумачення. Тому почала усвідомлюватись терапевтична цінність нарративу в плані виконання ним сенсоутворюючої функції. Нарративи накладаються й переплітаються, виконуючи інтегральні функції людської ідентичності, стаючи ядром віри, думок, суджень, прийняття рішень. Потрібність у різних формах і моделях нарративу стає базовою в гуманітаристиці, ключовою тенденцією багатьох дисциплін.

Термін «нарратив» був запозичений з історіографії та концепцій «нарративної історії» постмодернізмом, в межах якого нарратив став сприйматися як спосіб буття будь-якого тексту в найширшому розумінні. Структурний аналіз нарративу спирається на праці Р. Барта, К. Бремона, А. Ж. Греймаса, К. Леві-Строса, М. Лотмана, В. Проппа, П. Рикера. На лінгвістичному рівні нарратив аналізували М. Арутюнова, М. Бахтін, Е. Бенвеніст, Б. Гаспаров, Є. Падучев, А. Шмельов. В постмодернізмі поняття нарративу використовувалось в працях Ж. Дерріди, Ф. Джеймісона, Ю. Крістевеї, Р. Інгардена, І. Кальвіно, Ф. Кермоуда та ін.

Отже, **метою** даної статті є аналіз деяких особливостей розуміння історичного нарративу в працях Х. Уайта та інших філософів історії, а також порівняння розуміння історичного нарративу з архаїчним і сучасним міфом.

Міфу, на думку дослідників, відводиться роль джерела, витoku по відношенню до нарратива. Сюжет архаїчного міфу тотожний його фабулі та являє собою природній сенсоутворюючий імпульс. У архаїчного міфу немає автора, ми відносимо його до фольклору, маскуючи під цією класифікацією своє повне незнання справжньої природи його виникнення. Архаїчний міф надавав буденному життю особливої значимості, а подіям символічності. Величність сакральної космогонії упорядковувала повсякденність і надавала їй сенсу – народження і смерть, мисливство, приготування їжі, ініціація, шлюб – все відбувалось під знаком міфу. Фабула космогонії будувалась засобами метафори як сама фактичність життя, суб'єкт і об'єкт були неподільні. Природна схематизація встановлювала циклічність часу та формувала світоглядні уявлення за принципами партиципації (Лі. Леві-Брюль), бріколажу (К. Леві-Строс), імагінації (Я. Голосовкер), будуючи своєрідну міфологічну логіку відповідно до «кривої розгортання смислу цілокупного образу» (Я. Голосовкер). Засобом

демонстрації цілокупних образів міфу була система показу-видовища, перш за все ритуалу.

Формування нарації, на думку О. М. Фрейденберг, стало одним з вирішальних факторів перетворення міфу на літературу. Мова розвивалась і формувала засоби відволікання від об'єктів, за допомогою яких можна було не тільки показувати, а й розповідати. З появою абстрактних засобів метамови – понять і розвинутих пропозицій, конкретна *образна* предметність змінилася й доповнилася *логічною* предметністю, що відкривало принципово нові мовно-зображальні можливості, серед яких була й можливість наративу. На відміну від обрядового або театрального показу-репрезентації наратив потребував розширеного тлумачення простору-часу (минуле-теперішнє-майбутнє) і розгорнутої модальності (можливе-дійсне), а також відділення суб'єкту від утворюваного образу, тобто дефініції автора і описуваних героїв або подій. О. Фрейденберг детально описує цей процес, аналізуючи поступове розхитування суб'єкт-об'єктної єдності до-нاراتивної мови. Я-розповідь членується на розповідь-дію (битви, подвиги, помста тощо) і розповідь-переживання (відчуттів надії або образи, відчаю тощо). Останнє, тобто пасивне «я», що переживає, поступово отримує функції об'єкту розповіді, стає героєм, персонажем чи іншим об'єктом описання. Активне «я» стає оповідачем, суб'єктом розповіді, її автором [8, С. 154-155]. Внаслідок подібних відділень – суб'єкту оповіді від об'єкту, позначника від позначуваного, теперішнього часу від минулого і майбутнього, існуючої дійсності від можливої – пряма мова починає виокремлювати всередині себе самої непряму розповідь «про щось». У ній з'являються фрагменти авторської рефлексії та активності, власної волі автора, яка в до-нاراتивному тексті ніяк не виявляла себе. Схема авторського наративу «накидається» на фабулу подій, начебто збруя на коня, забезпечуючись низкою логіко-граматичних засобів: відмінковими конструкціями, категоріями часу і модальності, мовними оборотами «коли», «після», «з-за» тощо [8, С. 282].

Формування наративу було одним із наслідків фундаментальних змін у мисленні, найбільш загальною характеристикою яких був перехід з до-рефлексивної доби в добу рефлексивну з її лінійною хронологією і причинно-наслідковими зв'язками. Наративний час став незворотнім, непередбачуваним, сюжет відділився від фабули, космогонія перетворилась на історію, на тлі якої автор став яскравою постаттю, здійснюється як вчений, філософ, митець. Сюжет, набувши наративних якостей, став довільно побудованою структурою у формі історії, оповідання, де в якості «героя» міг бути хто завгодно (на відміну від архетипних культурних героїв міфів), так само як «подією» могло стати що завгодно, а не тільки значимі космогонічні акти.

Постмодернізм продемонстрував, що міфічно-метафоричний контекст і стилістичний вимір у принципі не усунений в гуманітаристиці в цілому й в історіописанні зокрема. «Щоб жити, люди мусять інтерпретувати свій світ, себе й тих, з ким вони живуть поруч. Їхні дії й страждання визначають сенс та цілі, з якими пов'язані ці інтерпретації» [6, С. 16]. За Рюзенем історія – це «сукупність форм, змістів і функцій тих культурних практик, через які люди інтерпретують своє минуле, щоб зрозуміти своє теперішнє і планувати своє майбутнє» [там само]. А це і є наратив, тому що, з одного боку, під історією розуміють упорядковані в часі події, тобто їх хронологічний перебіг, з іншого боку – повідомлення-оповідь про ці події, в якому розкривається їх значення для інтерпретації людиною себе і світу – це наративна репрезентація.

Передумови актуалізації наративного підходу сформувалися вже на початку ХХ ст. в межах методології історії як науки, що посилалась на теорію пізнання німецького неокантіанства. Так, М. Вебер, спираючись на теорію розрізнення цінностей та оцінок Г. Ріккєрта, звернув увагу на багатоманітність суб'єктивних цінностей в науковому дослідженні й на те, що дослідник відділяє суттєве від несуттєвого лише в світлі власних культурних уподобань і цінностей. К. Поппер конкретизував дану ідею стосовно власне історичного знання і сформулював погляд на історичні теорії як «інтерпретації» історика навколо власної точки зору. Р. Д. Коллінгвуд взагалі відстоював право історика на добір і критику джерельних матеріалів, до того ж висловив ідею про роль уяви в історичному оповіданні – думку, що стала досить значимою для наступного філософсько-історичного дискурсу [10].

Так звана «Школа Анналів», що склалася в 30-40 роки ХХ ст. навколо часопису «Анналі», також сприяла епістемологічному повороту в філософії історії й міркуванням щодо ролі історика-дослідника в історичних описах минулого, а також акцентувала на цінності навіть фальсифікованих джерел, які можуть прояснити, чому виникла потреба у фальсифікаціях й кому це було потрібно.

Проте справжнім проривом в усвідомленні наративного характеру історичного дискурсу стали дослідження аналітичного філософа А. Данто, який обґрунтував роль оповідального елементу в роботі історика. На його думку, те, що історія завжди пишеться «заднім числом», обумовлює оповідальну структуру історіографічного феномену, який не є простою реєстрацією та обліком

матеріалу деякої «ідеальної хроніки». Оповідальні речення історика завжди пов'язані з його власним існуванням у часі й мають на увазі часові позиції: 1) описуваної події; 2) події, відносно якої описується перша подія; 3) самого наратора.

Хейден Уайт розвинув і поглибив ідеї Данто, додавши до них положення літературознавчих досліджень і акцентуючи на формах вираження наративу в своїй концепції «естетичного історизму» [7]. Незважаючи на те, що історія виконує свою культурну орієнтирну функцію зазвичай у формі метаоповіді-метанаративу, Уайт розглядає різноманітні мікронаративи, які, подібно до сучасного живопису, розпорошують реальність в її репрезентації; вони не приховують реальність, але начебто абсорбують її. Така естетизація історії інспірує складну проблему співвіднесення історичної істини з фікцією. Тим самим фундаментально корегується коллінгвудівська теза про існування «лише одного історичного світу». Взагалі Уайт розробив значно ширший інструментарій для аналізу історіографії, застосувавши його до найвагоміших істориків і філософів історії XIX ст. У відомій праці «Метаісторія: історична уява в Європі XIX ст.» Уайт склав п'ять рівнів концептуалізації історичного матеріалу: хроніка, оповідання, чотири типи сюжетності (естетика), чотири типи пояснення (наука), чотири типи ідеології (етика), чотири типи тропологічних моделей (метафора, метонімія, синекдоха, іронія). Інструментарій Уайта складається з комплексу наративних форм (*emplotment*), формальної аргументації історичного роз'яснювання (*formal argument*), ідеологічної імплікації політичних поглядів (*ideological implication*) і тропів історичного дискурсу, що формують зміст. На думку Уайта, історія завжди була пов'язана з риторикою й літературою, тому історичне оповідання підкорено законам побудови художнього тексту. Існує обмежений набір варіантів побудови сюжету, способів аргументації, варіантів ідеологічних позицій. Вибір різних технік виразності надає історичній події трагізму або комізму, акцентує її чи ховає в тінь. Наративні форми, які зв'язують наслідки подій у розповіді, можуть створюватися за схемами балади, трагедії, комедії або сатири. Формальна аргументація – це не лише наративне поєднання подій у розповідях-історіях, а й експліцитні тлумачення всередині самих історій. Вони можуть бути *формістичними* і наголошувати на унікальність події; *органістичними* й інтегрувати окремі явища в цілості вищого порядку; *механістичними* й аргументувати за допомогою причинних закономірностей; і вони можуть бути *контекстуалістичними* й оперувати функціональними зв'язками між подіями. Уайт розробив свою типологію як методичний інструментарій для аналізу історіографічних текстів, утім її можна застосовувати й для інших виявів історії, приміром для історичних музеїв [6, С. 27-28].

В процесі створення наративу існує фаза дослідження та існує фаза письма. Композиція тексту історика, створена на основі його власних композиційних міркувань, трансформує матеріали, що зібрані ним в архівах.

Усвідомлення наративного характеру історичного дискурсу отримало завершений вигляд у концепції П. Рікера, який в праці «Час і оповідь» (1985) охарактеризував наративний дискурс у цілому як сукупність історіографії та художньої літератури. Навіть якщо історик не усвідомлює наративного характеру своєї роботи, або усвідомлює і прагне уникнути, все одно історії завжди притаманне наративне розуміння і конструювання минулого в часі [5, С. 109].

Й. Рюзен вважає, що історична культура має три виміри: когнітивний, політичний та естетичний, ілюструючи тим самим відносини між істинністю, значимістю та мистецтвом в історичних твердженнях. Синтезовані між собою, вказані виміри надають історії сенсу і значимості. Посилення когнітивного виміру призводить до методичного догматизму, політичного – до сліпоти історичної пам'яті, естетичного – до деполітизації та ірраціоналізації давньої дисципліни, до антиісторичних принципів дослідження історичних подій і некоректної аргументації. Сам Рюзен акцентує на політичних вимірах історії та філософії історії (політика пам'яті в її різних варіантах), досліджуючи як історична пам'ять перетворює історичний досвід в наратив.

Отже, внаслідок означених процесів науково-пізнавальної практики істориків на початку XXI ст. поширилося й затвердилося переконання про те, що: 1) існує нерозривний зв'язок пізнання минулого з типом культурної та соціальної організації суспільства, в якому діє дослідник; 2) історик-дослідник завжди інтерпретує минуле на підставі власних концептуальних, ідеологічних, ментальних уявлень, сформованих відповідними настановами своєї епохи; 3) історичні знання та історичні образи завжди суб'єктивні, часткові й відносні щодо істинності. Тож, історія – це людина в історії та історія в людині [3].

Розглянемо більш детально, що розумів під історичним наративом один з фундаторів цього поняття Х. Уайт. На його думку теорія історії як наративу не є зводом обов'язкових правил. Вона є рефлексивним і аналітичним осмисленням практики, спогляданням практичного досвіду. Найважливішим у наративі постає те, що він є засобом організації досвіду суб'єкта, але не

теоретичним засобом, тому що наратив – це дещо, чому потрібно навчатися все життя, в процесі набуття індивідуального життєвого досвіду, на тлі суспільного життя, що маркує соціальну групову ідентифікацію. Це надає наративу спільності з міфом і робить його підозрілим для вчених.

Події історії ніде більше не існують, крім минулого, вони не відтворювані в дефініціях, їх неможливо повторити як фізичні феномени в лабораторіях, їх неможливо ще раз пережити і сприйняти відчуттями, тому неможливо дослідити емпірично. Вони можуть бути пізнані лише не емпіричними методами, серед яких не існує засобу виявлення найкращої теорії або провідного засобу вивчення історії. Незважаючи на це, всі великі історики водночас були й філософами історії. Тож, покликання філософії історії – зрозуміти, як історики в минулому писали свої тексти, а також визначати засоби взаємодії історії з іншими дисциплінами – літературою, соціологією тощо [2, С. 32].

В наративі нема й не може бути послідовної логіки. Політичні, любовні й взагалі будь-які відносини, що описуються в наративі, не співвідносяться між собою силогістично, це скоріше ентимема. Вже класики філософії (Мілль, Гегель) розуміли, що для міркувань про життя потрібна логіка праксису, яка не підкорюється логіці тотожності або несуперечності, хоча вульгарний марксизм наполягав на необхідності знищення аргументу у випадку виявлення в ньому протиріч. Життя плине у протиріччях, компенсується протиріччями, тому теорія життя повинна репрезентувати його реальну суперечливість. Ось чому в наративі неможливо відшукати ні логіки, ні граматики; знайти все це можливо в кожному реченні окремо, але не в дискурсі в цілому. Тож, за Уайтом, наратив пов'язує в єдине ціле багато речень та мікроісторій за допомогою теорії троп - тропології, яка використовується ним в якості теорії відхилення, систематичної девіації від логічних очікувань. Й саме це причаровує Уайта в наративі – непокірність останнього правилам логічної дедукції, саме це обумовило звертання дослідника до надбань риторики як матеріалу для теоретизування імпровізаційного дискурсу. Він вважає риторичну політику дискурсу, яка затверджує його становлення в конфліктах між людьми. Той, хто надає права на владу, авторитет, той і вирішує, яка мова є правильною. Риторика знають, що значення і смисли завжди виробляються, а істину не знаходять – її створюють. Істина перестала бути «відношенням» і перетворилась на «судження», а теорія судження має набагато більше спільного з риторичною концепцією дискурсу. Немає істини, що існує тут і зараз, відділена від форми власної репрезентації. Будь-який сучасний лінгвіст знає, що форма репрезентації є частиною змісту. Ідеологія будь-якої речі тісно пов'язана як з формою, так й зі змістом її репрезентації. Розуміння цієї тези нагадує концепцію планів Л. Ельмслева, за якою існує *план змісту* і *план вираження*.

Тому можна казати, що історія визначає себе і свою природу десь посередині між наукою і фікцією (поезією). На одному рівні конституюються факти, хроніки; на іншому рівні з'являється сюжет, який, наче хвиля, зв'язує факти один з одним. Аналогія такого процесу існує і в природничих науках, зокрема достатньо відомим є факт, що квантова хвиля може бути водночас елементарною часткою, і навпаки – дискретна частка може бути хвилею. В процесі «осюжетіння» фактичного матеріалу історики певним чином аргументують і пояснюють його, самостійно обираючи власний «жанр». Вірніше, за Уайтом, історик іде в архів уже з певною ідеєю, він не шукає там чогось невизначеного, він вже знає, за чим прийшов і шукає саме це.

Наратив ґрунтується на метафоричній теорії істини. З часів Декарта метафора розглядалась як вид помилки, некоректність і логічний абсурд. Проте в неklasичний період Ніцше вже проголошував, що все існуюче є, безумовно, метафорою. Лінгвістичний і наративний повороти виправдали метафору в самому глобальному сенсі, довівши: ніщо не може бути викладено виключно декларативними реченнями без метафори. Метафора постала джерелом як помилок, так й істин, звідки відносини між істиною і помилкою виявились набагато складнішими, ніж категоричне «або-або». Класичні дистинкції факту і вимислу більше не підтримувались, замість них факт і вимисел стали розглядатися як континуум дискурсу.

Тому, аналізуючи історичний текст у цілому, ми звертаємось до метафоричної концепції істини. Саме цією обставиною Уайт аргументує своє звернення до поезики і риторики в процесі історичного теоретизування. Уайт вважав риторичну матеріалістичною філософією, яка передбачає існування власної онтології. Його концепція риторики спирається на положення Дж. Віко, сягаючи корінням ще далі в ідеї Горгія і Протагора. При цьому Уайт розумів, що їх підтексти настільки асоціюються зі стандартними уявленнями про романтизм і софістику, що стають непродуктивними, відштовхуючи читача, шукаючого істину. Тому Уайт і запропонував нову систему понять – систему тропік, як засобів осмислення процесів координації рівнів аргументації і зв'язку між різними частинами наративу, що не підлягають логічним зв'язкам. Таким чином, за Уайтом, тропологія стала базисом дослідження історичного дискурсу.

Крім Х. Уайта, А. Данто і Й. Рюзена, які вже згадувались у даній статті, проблем наративної

історії так чи інакше торкались у своїх добутках Ф. Анкерсміт, Е. Доманська, Г. Іггерс, Г. Келлер, С. Топольські, Л. Хант та ін.

Висновок. Особливостями історичного нарративу є його зв'язок з літературою і мистецтвом, звідки випливають такі його риси, як метафоричність, символічність, образність. Найважливішою функцією нарративу постає сенсоутворення, що наближає розуміння історичного нарративу до трактувань сучасного міфу. Архаїчний же міф розглядається як джерело виникнення нарративу. Проте між міфом і нарративом існує й багато відмінностей, головною з яких є репрезентація часу: циклічна в міфі, лінійна в нарративі. Різними є взаємовідносини автор-герой у міфі і нарративі. Поглиблений аналіз спільного й відмінного між міфом і нарративом може стати напрямом майбутніх досліджень з даної теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 С. С. 98.
2. Доманска Э. Философия истории после постмодернизма / Эва Доманска; пер. с англ. М. А. Кукарцевой. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 400 С.
3. Зашкільняк Л. Трансформація концепції історичного знання в сучасній історико-теоретичній думці / Тези міждисциплінарної конференції “Трансформація парадигм мислення та концепцій знання під впливом сучасних викликів у загальній, соціальній, практичній і прикладній філософії”, 29–30 листопада 2007 р. / Відп. за випуск професор Анатолій Карась. – Львів, 2007. – 160 С.
4. Ліщук-Торчинська Т. П. Основні сенси нової епістемології філософії історії в межах нарративного підходу / Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки. – 2010, № 27. – С. 54-59.
5. Рикёр П. Время и рассказ. Т. 1. Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб.: Университетская книга, 1998. – 313 С.
6. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Переклад з нім. В. Кам'янець. – Львів: Літопис, 2010. – 358 С.
7. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2002. – 527 С.
8. Фрейдберг О. М. Миф и литература древности. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 800 С.
9. Шатин Ю. В. Исторический нарратив и мифология XX столетия / Ю. В. Шатин // Критика и семиотика. Вып. 5. Новосибирск, 2002. – С. 100-108.
10. Яскевич Я. С. Философия истории в контексте современной социальной философии / Я. С. Яскевич // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 3 / рэдкал. : У. Н. Сідарцоў, С. М. Ходзін (адк. рэдактары) [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2007. — С. 24–34.

Устич Сергій Іванович - кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту транскордонного співробітництва

УДК 316.33

СУЧАСНЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

В статті аналізуються історичні закони розвитку кордонів та транскордонних процесів, ідентифікуються основні функції транскордонного співробітництва (ТКС). Розглядається діалектика потреб та інтересів суб'єктів ТКС, тенденції його динаміки на новому, Східному, кордоні ЄС. Досліджується суперечливе макropolitичне середовище транскордонного співробітництва між Сходом і Заходом Європи.

Ключові слова: кордони, транскордонне співробітництво, функції ТКС, макropolitичне середовище ТКС

СОВРЕМЕННОЕ ТРАНСГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ

В статье анализируются исторические законы развития границ и трансграничных процессов,

идентифицируются основные функции трансграничного сотрудничества (ТГС). Рассматривается диалектика потребностей и интересов субъектов ТГС, тенденции его развития на новой Восточной границе ЕС. Исследуется противоречивая макрополитическая среда трансграничного сотрудничества между Востоком и Западом Европы.

Ключевые слова: границы, трансграничное сотрудничество, функции ТГС, макрополитическая среда ТГС

THE CURRENT CROSS-BORDER COOPERATION AS A SOCIAL PHENOMENON

This article analyzes the historical laws for the development of borders and cross border processes, identified the main functions of cross-border cooperation (CBC). Are considered the dialectic of the needs and interests of CBC actors, its development trends at the new Eastern border of the EU. We investigate the controversial macropolitical environment of cross-border cooperation between East and West Europe.

Keywords: border, cross-border cooperation, the functions of CBC, macropolitical environment of CBC

Можна ідентифікувати два основні історичні закони розвитку кордонів і пов'язані з ними транскордонні потоки. Перший полягає в єдності їх визначальних сторін - відкритості й безпеки. Другий – в залежності кордонів та транскордонних потоків від рівня (масштабу та інтенсивності) економічних, політичних, духовних та інших зв'язків держав та народів. У всі часи дія цих законів була суперечливою. Але сьогоднішні їх прояви контрверзні як ніколи.

Адже сучасні цивілізаційні тенденції до інтенсифікації комунікації людей (глобалізація і динамізація розвитку суспільства) на своєму шляху наштовхуються на адміністративні перешкоди, що інколи мають характер ізоляціоністських спроб. Іншими словами, традиційна суперечність між бажанням відкрити кордони і прагненням зробити їх безпечними досягає гротескових форм. Це знаходить свій вираз, з одного боку, в піднесених заявах про будівництво «спільного європейського дому», з іншого – набатових засторогах перед можливістю виникнення «нової залізної завіси».

Вирішити цю суперечність повністю не вдасться ніколи (у всякому випадку, до тих пір, поки існують кордони). Але мінімізувати її негативні сторони цілком можливо. Для цього *потрібно знайти ефективні механізми поєднання двох, здавалося б, взаємовиключних начал – відкритості і безпеки кордонів.*

Одним із таких механізмів є транскордонне співробітництво. В європейському розумінні поняття «транскордонне співробітництво (ТКС)» – «the Transfrontier co-operation (TFC)» або «the Cross-Border Co-operation (CBC)» - означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення і поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін і на укладення з цією метою необхідних договорів або досягнення відповідних домовленостей [1, 2].

Таким чином, транскордонне співробітництво є організованою, як правило, інституційною формою транскордонних потоків.

Проблеми кордонів в минулому і зараз викликали у соціуму значний пізнавальний інтерес. Тому наукове співтовариство має чималі досягнення в аналізі тих чи інших сторін кордонів та пов'язаних з ними явищ. Зокрема, опрацьовано великий масив історичних даних про виникнення кордонів. Здобута різноманітна інформація щодо їх природи та тенденцій розвитку. Припіднято покров таємничості над взаємозалежністю елементів тріади «кордон, війна, мир». Одне слово, в осмисленні цих вкрай важливих явищ суспільного буття є значні фактологічні і концептуальні здобутки [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9].

Проте сьогодні, на мою думку, залишається недостатньо дослідженою проблема соціальної сутності сучасного транскордонного співробітництва. Саме тому її аналіз і є **метою** цієї статті.

В системі відносин Схід - Захід транскордонне співробітництво на новому східному кордоні ЄС виконує три основні функції.

Перша - *практична* - пов'язана з вирішеннями конкретних економічних, соціальних, екологічних та інших проблем, які турбують жителів прикордонних територій. Вона зорієнтована на щоденне життя людей, їх інтереси, здоров'я, благополуччя.

Окрім першої, утилітарної за своїм характером практичної функції, транскордонне співробітництво виконує й другу - не менш важливу - *комунікаційну*, забезпечуючи налагодження містків між Сходом і Заходом, функцію цивілізаційного діалогу. В різних проектах, акціях, заходах в рамках ТКС беруть участь мільйони людей різних ідеологічних, геополітичних орієнтацій, етнічної та релігійної належності. Народна дипломатія зближує їх, руйнує укорінені раніше в свідомості

стереотипи.

Третя функція – *геополітична* - функція попередження конфліктів, впливає з двох попередніх. Спільне вирішення різних проблем, активна формальна та неформальна комунікація сприяють формуванню у жителів прикордонних регіонів, громадян східноєвропейських держав неупередженого ставлення як до сусідніх країн зокрема, так і до Європейського Союзу та Заходу загалом (і навпаки). Це має велике значення для недопущення ускладнень, профілактики конфліктів у міждержавних відносинах.

Зазначені функції ТКС є цілком природними. Це пов'язано з дією багатьох об'єктивних обставин, серед яких основне значення мають: 1) *співпадіння інтересів суб'єктів*: Європейського Союзу і, зокрема, його нових членів – центральноєвропейських, прибалтійських і балканських держав, країн Східної Європи, общин і властей прикордонних територій; 2) *залучення цих суб'єктів до світових процесів глобалізації*.

3. Збіг інтересів суб'єктів ТКС полягає в тому, що:

а) жодна з держав-сусідів не ставить під сумнів існуючі межі й немає територіальних претензій одна до одної, незалежно від геополітичної орієнтації кожної окремо. Загальний інтерес усіх полягає в тому, щоб прикордонні території встановлювали і підтримували між собою партнерські відносини і тим самим сприяли розвитку дружніх міждержавних відносин;

б) прикордонні території сусідніх країн в порівнянні з внутрішніми регіонами в економічному і соціальному плані, як правило, депресивні. Тому уряди і місцева влада цих країн зацікавлені у використанні фінансових ресурсів Європейського Союзу для найшвидшого вирішення проблем бідності, зайнятості, вирівнювання рівнів розвитку регіонів. У свою чергу, ЄС прагне до того, щоб прикордонні території сусідніх держав були продовженням європейської зони стабільності й добробуту, оскільки тільки на цій основі може бути забезпечена безпека його нових східних рубежів від нелегальної міграції, контрабанди, екологічних катастроф і т.п.

4. Всі суб'єкти ТКС в більшій чи меншій мірі залучені в світові процеси глобалізації. Це в принципі робить неможливою будь-які спроби ізоляціонізму, пов'язаного з внутрішньополітичною кон'юнктурою, у тому числі і на нових східних кордонах ЄС.

Таким чином, як за своїми природними функціями, так і за об'єктивною сутністю транскордонне співробітництво може бути і вже є авангардною формою сучасних відносин Заходу і Сходу Європи.

Основною тенденцією розвитку ТКС є його розширення і поглиблення. Проте практична реалізація цієї тенденції не є автоматичною. Вона неабиякою мірою залежить, з одного боку, від політичної волі учасників ТКС, з іншого – від *рівня наукового забезпечення та ефективності управління* транскордонним співробітництвом. В системі відносин Схід - Захід транскордонне співробітництво на новому східному кордоні ЄС виконує *три основні функції*.

Транскордонне співробітництво на новому східному кордоні ЄС розвивається у вельми специфічному соціальному середовищі. Без урахування реального впливу цього середовища на процеси транскордонної комунікації неможливо зрозуміти їх сутність і прогнозувати тенденції розвитку.

Після наймасштабнішого в своїй історії розширення 2004 та 2007 років зовнішні рубежі Європейського Союзу зазнали істотних змін. Стосовно східного напрямку, то лінійно нові межі ЄС стали співпадати з існуючими раніше кордонами центральноєвропейських (Угорщина, Словаччина, Польща), прибалтійських (Литви, Латвії, Естонії) та балканських (Болгарії, Румунії) держав з східноєвропейськими (Україною, Білоруссю, Росією). *Таким чином, відносини цих держав отримали нову якість як відносини суб'єктів і не суб'єктів ЄС. В Європі виникла нова геополітична ситуація, основні риси якої позначаються політичним, економічним, дипломатичним поняттям «новий східний кордон Європейського Союзу (НСК)» - «the European Union's Eastern Border (UEB)».*

Загальна протяжність кордонів України з країнами Європейського Союзу – біля 1400 км (із майже 7000 км її зовнішніх кордонів), в тому числі, із Польщею, Словаччиною та Угорщиною, що проходять в основному в Карпатському басейні, біля 800 км.

Головне питання, що виникає при характеристиці будь-якого кордону, це питання урегульованості його політичного і правового статусу. В цілому, *прикордонні розмежування між Україною та сусідніми країнами ЄС є стабільними і такими, що не породжують прикордонні спори чи конфлікти.* Ці розмежування закріплені відповідними договорами між сторонами: між Україною і Республікою Польща - Договором від 12 січня 1993 р., між Україною та Словацькою Республікою - Договором від 14 жовтня 1993 року, між Україною та Угорщиною – Договором від 15 травня 1995 року.

До нових східних кордонів Європейського Союзу - з обох їх сторін - примикають прикордонні

регіони. Прикордонний регіон - це адміністративно-територіальна одиниця тієї або іншої країни, яка знаходиться на наступному після державного рівня і розміщена безпосередньо вздовж державного кордону. Це певні території з властивими їм географією, екологією, етносом, економічним потенціалом і т. п., повноваження яких обмежені суверенітетами урядів по обидві сторони кордону.

Існує також думка, що доцільно виділити ще одну - специфічну форму прикордонних територій, що позначається поняттям "транскордонний регіон". Йдеться про прикордонні території двох або декількох держав, які характеризуються високим рівнем інтегрованості, а саме, коли економіка двох суміжних держав функціонально інтегрована, рух товарів послуг і громадян вже не вимагає регулювання; управління транскордонним регіоном здійснюється без зовнішнього втручання, тобто прикордонна мережа і людські ресурси функціонують самі по собі [10].

Прикордонними регіонами України, що межують із цими країнами Європейського Союзу, є: Закарпатська область (площа території – біля 12 000 квадратних кілометрів, кількість населення – приблизно 1 мільйон 300 тисяч жителів) - межує з Угорщиною, Словаччиною та Польщею, Львівська (площа території – біля 22 тисяч квадратних кілометрів, кількість населення – приблизно 2,5 мільйонів жителів) та Волинська (площа території – біля 20 тисяч квадратних кілометрів, кількість населення – приблизно 1 мільйона жителів) області – межують із Польщею. Таким чином, українське прикордоння із країнами Європейського Союзу Польщею, Словаччиною та Угорщиною складає більше 100 тисяч квадратних кілометрів площі території та біля 10 мільйонів населення [11, 30].

Є декілька особливостей цих прикордонних територій України. По-перше, більшість із них знаходиться в географічному центрі Європи (місцезнаходження географічного центру в селі Ділове нині Закарпатської області України було встановлено міжнародною комісією експертів ще на початку ХХ-го століття за часів Австро-Угорщини). До речі, Закарпаття – єдиний регіон на новому Східному кордоні ЄС, що має вихід відразу на чотири держави Європейського Союзу. По-друге, ці прикордонні території мають складну геополітичну історію.

Так, територія нинішнього Закарпаття з ХІ ст. тривалий час входила до складу Угорського королівства, після турецького завоювання та поділу Угорщини у 1526 р. відійшла до Трансильванії – васала Османської імперії, з 1733 р. знову опинилася в складі Угорщини, що перебувала під владою австрійських Габсбургів, а з 1867 р. була однією зі складових частин двоєдиної монархії – Австро-Угорщини. З розпадом Австро-Угорщини і утворенням у 1918 р. Чехословацької республіки за рішеннями Сен-Жерменського (1919) і Тріанонського (1920) мирних договорів ця територія відійшла до її складу під назвою Підкарпатська Русь. З кінця 1938 р. на цій території недовго проіснувала держава Карпатська Україна. З 1939 по 1944 рр. Закарпаття знову в складі Угорщини. В 1945 р. Закарпаття приєднано до України в складі СРСР. З 1991 р. Закарпаття в складі незалежної України. Таким чином, на протязі ХХ ст. територія нинішньої Закарпатської області України внаслідок суттєвих змін європейських кордонів знаходилася в складі шести різних держав.

Не менш складне минуле територій нинішніх Львівської та Волинської області. В Х-ХІІ столітті ці землі входили до складу Київської Русі, з 1199 року належали Галицько-Волинському князівству. З 1349 році входили до складу Польщі. Після першого розподілу Польщі у 1772 році території в складі Галичини відійшли до Австрії, а з 1867 року - до Австро-Угорщини. Після розпаду Австро-Угорської Імперії країни, що входили до її складу, здобули незалежність. 1 листопада 1918 року у Львові проголошено Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), але новостворена держава проіснувала всього декілька місяців. З 1920 до 1939 року Східна Галичина знаходилася у складі Польщі. В 1939 році, згідно з Пактом Ріббентропа-Молотова, Західна Україна входить до складу СРСР. Після фашистської окупації 1941-1944 років у 1944 році вона знову ввійшла до складу Радянського Союзу як частина УРСР. З проголошенням у 1991 році незалежної Української держави Львівська та Волинська області стали її адміністративно-територіальними одиницями.

По-третє, спільними рисами розвитку майже всіх цих земель у різні часи і в складі різних державних утворень, що вони завжди були периферійними слабозвинутими територіями, яким притаманне низько ефективне, практично натуральне аграрне виробництво, недостатньо розвинута промисловість та інфраструктура, надмірна експлуатація природних ресурсів (зокрема, вирубування лісів), низький рівень інвестицій, високий загальний рівень бідності населення, велика міжрегіональна та маятникова міграція людей, високі показники безробіття.

Масштабні геополітичні зміни, які відбулися в останні десятиліття в Європі, мають серйозні соціальні наслідки.

По-перше, розширення ЄС у східному напрямі означає вихід його на рубежі безпосереднього територіально-суб'єктного дотику, контакту з ядром, оплотом геополітичної, економічної та військової системи, яка існувала донедавна - Радянського Союзу. Природним є те, що в нинішніх

східноєвропейських державах, у тому числі їх прикордонних регіонах, залишки цієї системи найбільш живучі, виразні та відчутні. Це, перш за все, виявляється в низьких рівнях їх економічного розвитку.

По-друге, нові східні рубежі значною мірою співпадають з розподільчими лініями східно- і західноєвропейської історії. Історичні й геополітичні долі народів Центральної Європи і Балтії, з одного боку, і Східної Європи з іншою, при всій їх формаційній спільності відносно різні. Ці народи входили в різні державні утворення. Якщо перші в геополітичному відношенні орієнтувалися зазвичай на Західну Європу, то історичний розвиток інших проходив під значним впливом євразійських векторів світової політики. І відносини ці склалися по-різному.

З погляду історичної ретроспективи саме в контурі нинішніх нових розподільчих ліній - з тими або іншими географічними відхиленнями - через відмінності геополітичних інтересів Росії, з одного боку, центрально- і західноєвропейських країн - з іншого - знаходився один з основних епіцентрів військових конфліктів в Європі. Тому, виражаючись фігурально, можна говорити, що в цій смузії Європи історично сформувалася негативна «геополітична енергетика».

По-третє, вихід ЄС до меж з Україною, Білоруссю, Росією означає також безпосередній етноцивілізаційний дотик Заходу і Сходу Європи. Йдеться про взаємодію різних етнічних європейських груп зі східно-слов'янським населенням, його своєрідною культурою, релігією (переважно православ'ям) і т. п. Основним змістом цієї взаємодії, безумовно, є взаємне збагачення культур. Але існування певних складнощів у цьому процесі, які в першу чергу позначаються на прикордонній комунікації (особливо на перших порах), не викликає сумніву. Подібні відмінності в етноцивілізаційному діалозі країн Західної та Центральної Європи свого часу відчувалися значно менше [12, 25].

Поглибленому вивченню соціальної сутності багатогранного явища транскордонного співробітництва сприяють також науково-практичні розробки. Так, Інститутом транскордонного співробітництва разом із партнером – Інститутом суспільних наук Словацької Академії Наук (м. Кошице, Словаччина) в 2010-2012 роках реалізовано міжнародний проект «Кордони для людей» Програми прикордонного співробітництва Європейського Союзу ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна. Результатом виконання Проекту є, зокрема, розробка та імплементація системи індексації та моніторингу (СІМ) транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу [13].

При розробці СІМ були максимально враховані методологічні підходи, схвалені інститутами Європейського Союзу (зокрема, Генеральною дирекцією з регіональної політики) і впроваджені ними в програмному проектуванні на новому Східному кордоні, в першу чергу при розробленні Програми ENPI.

Але цим масивом інформації СІМ не обмежується. Вона вперше забезпечує *синтетичний аналіз* якісних і кількісних сторін розвитку транскордонного співробітництва, тим самим надаючи можливість отримання *максимально повної та адекватної інформації* про це явище.

Маючи у своєму розпорядженні таку інформацію, суб'єкти управління на різних рівнях отримують можливість вироблення і прийняття *найбільш ефективних* політичних рішень.

Запропонований *набір оціночних критеріїв* (наприклад, статистичних оцінок) може, залежно від конкретних умов застосування, певною мірою модифікуватися. Але *для забезпечення коректності порівняльного аналізу* рівня розвитку ТКС у різних сегментах нового Східного кордону ЄС *основні його критерії* у всіх випадках практичного застосування *повинні бути єдиними*.

СІМ складається з двох підсистем: *підсистеми I* – алгоритму теоретичних дій та *підсистеми II* - практичної реалізації СІМ.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

1. Нинішнє транскордонне співробітництво є складним, багатогранним соціальним явищем, в якому відображається суперечлива логіка сучасного розвитку кордонів та транскордонних процесів.
2. Багате за своїм змістом, ТКС виконує різнопланові соціальні функції на макро-, мезо- і макрорівнях суспільної організації. Завдяки об'єктивній єдності багатьох потреб та інтересів своїх суб'єктів, воно в певному сенсі виступає авангардною формою відносин Сходу та Заходу Європи.
3. Соціальний зміст процесів транскордонної комунікації в значній мірі визначаються геополітичними і цивілізаційними чинниками.

Як соціальне явище, сучасне транскордонне співробітництво є вельми динамічним. Тому майбутні дослідження ТКС мають адекватно відображати цю динаміку. Вони також повинні бути міждисциплінарними і системними, здатними охопити суперечливу єдність різних його сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation Between Territorial Communities or Authorities / - Strasbourg: Division des publications et des documents, 1980. – 32 p.
2. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам. – Ужгород: Карпати, 2007. – 145 с.;
3. Гальчинский А. Україна на перехресті геополітичних інтересів / Гальчинский А.– Київ: Знання України, 2002. - 150 с.;
4. Карпатський регіон та його роль в забезпеченні безпеки та співробітництва в Європі // Матеріали міжнародної конференції. - Ужгород: Ліра, 2008. – 230 с.;
5. Кіш С. Б. Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції/ Кіш С. Б. Ужгород: Ліра, 2008.- 420 с.;
6. Макарычев А. С. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты / Макарычев А. С. //Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России. Москва: НОФМО, 2002. - с.15 – 91;
7. Cichocki B. The Eastern External Border of the Enlarged European Union/ Cichocki B. – Warsaw: Batory, 2004. – 153 s.;
8. Slovensko-ukrainská cezhraničná spolupráca: analýza problémov a stratégia rozvoja// - Prešov: Nova, 2006. – 223 s.;
9. Communication and European Frontiers// - Debrecen - Oradea: Oradea University Press, 2011. – 219 p.
10. Martinez, O.J. (1994) The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis.- Schofield, C.H. (Hrsg.) Global Boundaries (World Boundaries Series 1). London, New York. 1-15.
11. 4. Ustich S. Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders/ Ustich S. // Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. Prague: ISD, 2012. – p.35-45.
12. Устич С.Кордон, війна та мир в долі сучасного світу/ Устич С.// Ужгород: Карпати, 2010.-326 с.
13. Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація. Ужгород: Ліра, 2012. – 121 с.;
14. Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва. Ужгород: Ліра, 2012. – 94 с.;
15. Індексні дослідження транскордонного співробітництва / - Ужгород: Ліра, 2012. - 244 с.

Черепанова Світлана Олександрівна – доктор філософських наук, доцент, Педагогічний коледж Львівського національного університету імені Івана Франка

УДК 37.01.008

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ І ПІЗНАВАЛЬНИЙ ДОСВІД СУБ'ЄКТА КУЛЬТУРИ

Адаптація освітянської галузі України до європейського простору вищої освіти передбачає необхідність оновлення світоглядно-філософських засад пізнання, утвердження гуманітарних цінностей. Філософія освіти функціонує як системне світовідношення і соціокультурне явище, поєднуючи методологію, науку, цінності, національні педагогічні та культурні традиції. В кінцевому рахунку філософія освіти орієнтована на людину. Автором статті обстоюється методологічно доцільною гуманітарно-культуротворча стратегія філософії освіти, в єдності базисних буттєво-ціннісних концептів (людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення) і целепокладання – становлення особистості як суб'єкта культури. Суб'єкт культури формується в певному соціокультурному, освітньо-інтелектуальному, духовно-моральному середовищі, що актуалізує укорінення в національну культуру й відкритість до полікультурної комунікації, сприйняття цінностей інших культур. Пізнавальний досвід суб'єкта культури духовно збагачується через критичне освоєння світової наукової й інтелектуальної традицій, рецепцію освітніх ідей, переклади з іноземних мов.

Ключові слова: філософія освіти, гуманітарно-культуротворча стратегія, суб'єкт культури,

переклад, інтерпретація

ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ОПЫТ СУБЪЕКТА КУЛЬТУРЫ

Адаптация образовательной сферы Украины к европейскому пространству высшего образования предполагает необходимость обновления мировоззренческо-философских оснований познания, утверждение гуманитарных ценностей. Философия образования функционирует как системное мироотношение и социокультурное явление, объединяя методологию, науку, ценности, национальные педагогические и культурные традиции. В конечном счете философия образования ориентована на человека. Автор статьи отстаивает методологически целесообразной гуманитарно-культуротворческую стратегию философии образования, в единстве базисных бытийно-ценностных концептов (человек-наука-культура-искусство-стиль мышления) и целеполагания – становление личности как субъекта культуры. Субъект культуры формируется в определенной социокультурной, образовательно-интеллектуальной, духовно-нравственной среде, что актуализирует укоренение в национальную культуру и открытость к восприятию ценностей других культур. Познательный опыт субъекта культуры духовно обогащается через критическое освоение мировой научной, интеллектуальной традиций, рецепцию образовательных идей, переводы с иностранных языков.

Ключевые слова: философия образования, гуманитарно-культуротворческая стратегия, субъект культуры, перевод, интерпретация

PHILOSOPHY OF EDUCATION: PROBLEM OF TRANSLATION AND COGNITIVE EXPERIENCE OF SUBJECT OF CULTURE

Adapting educational system of Ukraine to the European higher education space implies the need to update ideological and philosophical foundations of knowledge, and to strengthen values of humanitarian content. Education philosophy functions as a systematic world correlation and socio-cultural phenomenon, bringing together corresponding methodology, science, values, national educational and cultural traditions. Education philosophy is ultimately human-oriented. The author of the article advocates methodologically appropriate humanitarian and cultural-creative strategy of philosophy of education, in unity of the basic existential valuable concepts (a person-science-culture-art- way of thinking) aiming at the formation of the personality as the subject of culture. The subject of culture is formed in a certain socio-cultural educational intellectual spiritual moral dimension which envisages the deep-rooting in the national culture and openness to multicultural communication, understanding other cultures. Cognitive experience of a subject of culture spiritually enriches through a critical exploration of the world scientific and intellectual traditions, reception of educational ideas, translations from foreign languages.

Key words: philosophy of education, humanitarian and cultural-creative strategy, subject of culture, translation, interpretation

Актуальність пропонованого дослідження зумовлюють філософія освіти як галузь гуманітарного знання, європейський вектор трансформації вітчизняної освіти (нова редакція проекту Закону України “Про вищу освіту” № 9855 від 28.12.2011), ідеї філософії освіти у змісті Педагогічної Конституції Європи.

Філософія освіти у кінцевому підсумку орієнтована на людину і функціонує як системне соціокультурне явище. Відношення людини до світу містить теоретичні (знання, ідеї) й практичні аспекти. Соціокультурні процеси, створювані об’єкти, технології втілюють людську суб’єктивність – знання, інтелект, почуття, мислення, волю, переконання тощо. Орієнтація на довгочасні цілі інтегрує пізнання, мотивацію, діяльність, засоби досягнення її результатів, упорядковує людське буття. Філософія освіти, сукупність світоглядних теорій (ідей), наукових, культурних, морально-ціннісних засад зумовлюють не лише сенс і зміст виховання та навчання, а й певний тип особистості (індивідуалістичний – Захід, колективістичний – Схід).

Методологічно доцільною постає гуманітарно-культуротворча стратегія філософії освіти, в єдності базисних буттєво-ціннісних концептів (людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення) та цілепокладання – становлення особистості як суб’єкта культури [9, с.51 – 78]. Таку особистість вирізняє укоріненість у національній культурі й відкритість до світу, духовно-моральне удосконалення, усвідомлена культуротворчість. Культуротворчість реалізується як подолання меж

можливого (пізнання, діяльність), прагнення особистості до досконалості (ідея краси), творення буття засобами культури. Самоорганізація суб'єкта культури зумовлена синергетично. Йдеться про відкритий гуманітарний простір, міждисциплінарні досягнення науки, освіти, культури, мистецтва, нові тенденції взаємодії природи-людини-культури-суспільства-Всесвіту, а саме: діалогічні, комунікативні, інтерсуб'єктивні, екзистенційні, культуротворчі. Особистість постає і суб'єктом впливу на культуру, і об'єктом, що зазнає впливу культури.

До фундаментальних категорій філософії належать категорії “суб'єкт” (лат. *subjectum* – підкладне) і “об'єкт” (лат. *objectus* – предмет, *objectio* – кидаю вперед, протиставляю). Носієм предметно-практичної діяльності постає суб'єкт. Діяльність суб'єкта зумовлена теоретично й духовно-практично. Суб'єкт (особистість, окремі спільноти, суспільство) є джерелом активності, спрямованої на об'єкт. Знання, що виробляє суб'єкт, постійно зіставляється з об'єктом. Будучи даним суб'єктові, котрий пізнає вже у відчуттях, об'єкт постає ніби латентно (приховано), що спонукає творчу активність суб'єкта. Об'єкт протистоїть суб'єктові в його предметно-практичній та пізнавальній діяльності. Суб'єкт є носієм субстанціальних властивостей, що і визначають якісні особливості об'єкта.

Грунтовний аналіз проблеми адекватного перекладу античного терміна “суб'єкт” здійснив відомий дослідник античної філософії та культури російський філософ О. Лосєв (1892–1988). Він наголосив, що “антична культура основана на *позаособистісному* космологізмі”. Тому “латинський термін “суб'єктум” немає жодного відношення до російського слова “суб'єкт”. Що означає “суб'єктум”? Те, що “суб” – під, що *відкинута*, *відкладено* під конкретну якість і властивість, якою володіє ця річ, тобто це не лише сукупність певних властивостей, а й носій цих властивостей. Так це ж об'єкт, а не суб'єкт! Тому перекладати латинське “суб'єктум” російською як “суб'єкт” – безграмотно! Латинське “суб'єктум” відповідає російському “об'єкт”. Тоді як бути з латинським “об'єктум”? А це те ж саме, тільки з іншого боку. Префікс “об” вказує на те, що річ перебуває *перед* нами, ми її ніби своїми очима і руками відчуваємо. Отже, “суб'єктум” – це загалом об'єкт сам собою, а “об'єктум” – такий самий об'єкт, який даний нам у відчуттях. Де ж тут особистість? Ані в латинському “суб'єктум”, ані в латинському “об'єктум” ніякої особистості немає”. Неможливий і переклад латинського слова “індивідуум” як “особистість”. У жодному латинському словнику “індивідуум” не тлумачиться у значенні “особистість”. “Індивідуум” – це просто “неподільне”, “нероздільне”. Стіл складається із дошок, ніжок тощо – це ділене, а з іншого боку стіл як такий неподільний, тобто “індивідуум”. “Індивідуум” – справжній об'єкт, лише взятий з певного боку. Тому жодної особистості об'єктивний опис античного космологізму не виявляє”. В античності також не містять ознак особистості терміни “просопон” або “гіпостасис” (рос. “ипостась”). Префікс “прос” вказує на спрямованість до чогось; “оп” – такий самий корінь, як і в слові “оптичний”, те, що “видно”. “Просопон” – те, що видно очима, має вид, зовнішність. Перекладати цей термін як особистість не можна, адже одній людині властиво декілька таких “просопонів”. Ці терміни потрібно “розуміти по-античному, як такі, що мають космологічний смисл. Усі ці особистості, особистісні властивості є еманация, витікання зіркового неба, ефіру, еманация космологічного абсолюту”... Звідси беззаперечний висновок ученого: “контекст для кожного терміна є принципово все”, і лише досконале знання давньогрецької мови дає право “займатися давньогрецькою філософією” [5, с. 160 – 164, 205]. Аналізуючи досвід класичної філології, О. Лосєв виявив світоглядну особливість давньогрецького мислення. Грецьке слово “айон” звичайно розуміли як злиття двох слів – “аей” (“завжди”) та “он” (“існуюче”). Тобто слово “айон” тлумачилось як “завжди існуюче”, “вічність”, що і донині зустрічається у словниках та коментарях до творів грецьких письменників. Принципово нову етимологію слова “айон” виклав у 1937 р. видатний західноєвропейський лінгвіст Е. Бенвеніст, котрий аргументовано довів, що індоевропейський корінь “ю” або “юн” означає “молодий” (“молодість”). Цей корінь простежується в латинському слові “ювеніс” (“юнак”), німецькому “юнг” (“молодий”), французькому “жен” (також “молодий”), слов'янських мовах – “юний”, “юнак”. Натомість, коли старогрецьке мислення виявляє потребу розрізнити *тимчасове* й *вічне*, старогрецька мова використовує усталений термін у значенні “молодість”. Примітно, що грецька філософська традиція поняття “молодість” не пов'язує з певними віковими ознаками, а трактує виключно у значенні “вічна молодість”. Грецьке “айон” як абстрактне поняття, поєднує дві ознаки – “вічність” і “молодість”. Причому, вільний грек, вітаючись, використовував вираз – “радій”. Тобто сама думка про вічність асоціювалася в нього з вічною молодістю, отже – з активним пізнанням [5, с. 237, 270 – 271].

Необхідність перекладу для збагачення полікультурних зв'язків національної освіти, зазначили Ф. Прокопович, Д. Антонович, М. Грушевський. Сьогодні для України світоглядно-

ціннісного сенсу набуває “Промова про заслуги наук, що прирівнюються до заслуг зброї”, яку Ф. Прокопович свого часу виголосив перед спудеями Києво-Могилянської академії. Він зіставив науку й військово мистецтво, зробив аргументований висновок на користь науки. “Мистецтво миру благородніше мистецтва війни., ніколи не було перемоги, що не приносила б у своєму тріумфі глибокого смутку матерям, дружинам, сім’ям. І якщо тілу приємна їжа, то душі передусім – *п і з н а н н я*, з тією різницею, що їжею можна насититись, а знаннями – ніколи. Найвища радість настає, коли ми набуваємо знання (іноземних мов, культурних традицій тощо). Тоді, наприклад, будучи українцями, ми водночас стаємо родичами римлян, греків, знайомлячись з їхньою поезією, риторикою, філософією, мистецтвом”. Промова вперше надрукована українською мовою 1982 року [6, с. 237, 270 – 271].

Відомий “Лист про гуманізм” М. Гайдеггера містить аналіз проблеми від першого гуманізму (латинського) до інших його видів, урахувуючи сучасність, через осмислення сутності буття людини. “Людяна людина” (homo humanus) протиставляє себе “варварській людині” (homo barbarus). Homo humanus тут – римлянин, котрий удосконалює, облагороджує римську “добродійність”, через “засвоєння” запозиченої у греків “пайдей” *. Греки тут – греки пізнього елінізму, чия культура викладалася у філософських школах (“коло знань”, eruditio, “настанови в добрих мистецтвах”, institution in bonas artes. Так, зрозуміла “пайдейя” перекладається через “humanitas”. Людяність, Humanistas – це “гуманізм”: роздуми й турбота про те, аби людина стала людяною; вона не має бути нелюдяною, “негуманною”, тобто відокремленою від своєї сутності. А тому необхідно “повернути слову “гуманізм” буттєво-історичний смисл [8, с. 196, 208 – 210].

Осмислюючи філософію як “творчість концептів”, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі у дослідженні “Що таке філософія?” зауважили, що “творчість завжди *одинична*, і концепт, як власне філософське творіння, завжди є щось *одиничне*. Цим питання щодо значення філософії постає по-новому. Концепти – завжди особистісне визначення: субстанція Аристотеля, cogito Декарта, монада Ляйбніца, апіорі Канта” [4, с. 10 – 15]. На думку С. Зенкіна (російський перекладач праці “Що таке філософія?”), можливо, слово “концепт” потрібно було перекласти як “поняття”. Проте це достатньо складно, оскільки Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі не пов’язували “концепт” із “розумінням”, а рифмували його з термінами “проспект”, “афект” і “перцепт”; “наука немає концептів”, що не означає відсутність понять у науці. “Концепт” – “специфічний вид понять”, властивий філософії. Тому для інших сфер думки автори використали французькі терміни “notion” (“здум”, “погляд”), “idée” (“ідея”). “Концепти” тут немов самородки думки – це абсолютно просторові форми”. Проблеми перекладу виникли й стосовно “плану іманенції” (поле дії концептів). Російське слово “план” асоціюється як площина. С. Зенкін переклав французький термін “pli” як “згиби”, на відміну від поширеного “складка” * [4, с. 281 – 283].

Пізнавальні й інтелектуальні можливості суб’єкта культури невіддільні від інтерпретації у її філософсько-світоглядному сенсі. Дослідниками розглянуто філософське розуміння інтерпретації (Н. Автономова, В. Федотова). Цікавим є підхід В. Федотової, яка висвітлила “проблеми універсальності інтерпретативної діяльності суб’єкта й співвідношення позатекстових реальностей у сфері культури на прикладі системи освіти”.

Під час перекладу тексту з мови на мову виникають питання адекватного перекладання тексту і перенесення тієї реальності, яку даний текст описує. Стосовно системи освіти також здійснюється певний переклад “чужої” реальності на нашу реальність (йдеться про Росію. – С. Ч.). Найголовнішим недоліком російської освіти (а це вже проблема суспільства загалом) вона вважає те, що тут не перейняли головної функції освіти на Заході: забезпечення вертикальної соціальної динаміки. Освіта не забезпечує становлення середнього класу. Зазвичай у будь-якій західній країні людина, котра закінчила Університет, відразу змінює свій соціальний статус” [7, с. 42 – 43]. Очевидно, вказані

* *Пайдейя* (грец. paidéia – виховання, культура) – передусім виховання й освіта дітей, згодом освіта загалом, тобто гармонійний тілесний і духовний розвиток людини, її здібностей, можливостей, талантів.

* *Складка* (франц. pli) – поняття класичної та сучасної філософії (Г. Ляйбніц, М. Гайдеггер, М. Мерло-Понті, Ж. Дельоз, Ж. Деррида, М. Фуко). Складка набуває категоріального статусу в межах філософії постмодернізму; це термінологічний засіб фрагментарного конструктивного подолання і наступної парадигмальної розробки “філософії Іншого”.

положення відображають й стан освіти в Україні.

Два аспекти філософської мови - *професійно-технічний і загальнозначущий*, повернутий до широкої публіки, - розглянула Н. Автономова. Йдеться про те, що “кожна людина – це і носій рідної мови, і користувач та розробник філософської мови. На Заході філософія професійна й академічна є щось зрозуміліше, ніж філософія “для інших”. Значних зусиль доклали Жак Деррида та його колеги для створення Міжнародного філософського коледжу (Париж, 1983), в якому “філософія могла б відкрито взаємодіяти з науками, мистецтвом, не замикаючись на собі, поєднувати відточений професіоналізм із чуттям “зовнішніх” подій різного рівня... Філософська мова – це частина загальнонаціональної мови, але вона має свою специфіку... Інтелектуальне “занурення в роботу з текстом” засвідчив цікавий “французький культурний і педагогічний досвід, коли дітей з 12–14 років навчають ретельному опрацюванню тексту, аналізу чужої аргументації. Натомість існують принципи відмінності між системою інтелектуальних вимог до зрілості молодого людини в Росії та Франції. В Росії головний іспит на атестат зрілості – *твір з літератури*, у Франції для всіх випускників ліцеїв – *дисертація (міркування) з філософії*”. Нам імponує висновок Н. Автономової, згідно з яким “між раннім викладанням філософії та розвитком громадянської свідомості, а також умінням мислити існує певна відповідність” [1, с. 14, 17 – 20]. Н. Автономовою проаналізовано проблеми пізнання та перекладу, значення структури для сучасної “науково-гуманітарної методології”, структуралізм як “історично-наукове явище”, праці французьких авторів (Ж. Деррида, Ж. Лакан, М. Фуко, К. Леві-Строс) не лише у сенсі перекладу “з мови на мову, з культури на культуру”, а й методології перекладу [2, с. 21, 397 – 399].

Пізнавальний досвід суб’єкта культури і філософська інтерпретація взаємообумовлені. За В. Горським, концептуально вагомою є “інтерпретація по-українськи”. Переклад – це акт “осучаснення минулого” у сенсі розбудови мови сучасної відповідно до задуму творця тексту... Справу можна розглянути так: історик філософії осягає задум мислителя, відображений у тексті, перекладач дбає про розбудову сучасної мови, щоби висловити цей первинний задум уже в іншій мові. Здавалось би, якщо обмежитись такою спрощеною схемою, проблема перекладу постає тим самим за межами власне історико-філософського дослідження... Не може бути, скажімо, авторитетного історико-філософського дослідження філософії Платона, Фоми Аквінського, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо чи І. Канта, виконаного людиною, що не володіє відповідно давньогрецькою мовою, латиною, англійською, французькою, чи німецькою. Однак справа перекладу не обмежується проблемами переведення реєстрів національних мов. Мова тексту – багаторівневе утворення. Подолання цих рівнів на шляху осягнення первісного задуму, відображеного в тексті, й становить, по суті, зміст діяльності з його історико-філософського витлумачення... Адекватний переклад містить “сукупність процедур контекстуального аналізу”..., “драбину контекстів” – авторський, – ситуаційний аналіз тексту, спрямований на з’ясування не так того, про що говориться в тексті, а, про що текст мовчить..., розширення горизонтів смислу сучасного українського філософського мовлення-мислення. Звідси необхідність врахувати особливості історико-філософської інтерпретації, ґрунтуючи і завершенням якої є переклад класичного філософського тексту, що не лише покликаний суттєво збагатити українську філософську культуру, а й слугувати підставою піднесення культури філософствування в межах горизонтів смислу, що задаються українською мовою” [3, с. 58, 61].

Висновки та перспективи дослідження: Проблема перекладу методологічно вагома для філософії освіти й педагогічної діяльності, враховуючи європейські виклики й суперечливі глобалізаційні тенденції, спрямовані на уніфікацію людини. Переклад є засобом духовного взаємозбагачення культур, освітніх традицій. Водночас виявляється фаховість перекладача як посередника між культурами. Використання перекладу з метою розвитку крос-культурних мотивацій і навичок під час навчання (по вертикалі, від якомога раннього, в доступних формах, до вищої школи й освіти впродовж життя) суттєво інтелектуалізує пізнавальну діяльність, пошук істини, гармонізує особистісне буття, життєві смисли, ціннісні орієнтири. Безперечно, це позначається на креативних інтенціях суб’єкта культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономова Н. С. Заметки о философском языке: традиции, проблемы, перспективы / Н. С. Автономова // Вопросы философии. – 1999. – №11. – С. 13–28.
2. Автономова Н. С. Познание и перевод. Опыты философии языка / Н. С. Автономова. – М.: РОССПЭН, 2008. – 704 с.
3. Горський В. С. Філософія в українській культурі: (методологія та історія). Філософські нариси

/ В. С. Горський. – К., 2001. – 236 с.

4. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? /Ж. Делез, Ф. Гваттари : пер. с франц. и послесловие С. Н. Зенкина. – С.-Пб.: Алетейя, 1998. – 288 с.

5. Лосев А. Ф. Дерзание духа /А. Ф. Лосев. – М., 1988. – 366 с.

6. Прокопович Ф. Промова про заслуги наук, що прирівнюються до заслуг зброї /Ф. Прокопович // Філософська думка. – 1982. – № 1. – С.77–82.

7. Новиков К. Е., Счастливец Р. Л. Специфика философской интерпретации и проблемы перевода. Обзор / К. Е. Новиков, Р. Л. Счастливец // Вопросы философии. – 1999. – №11. – С.42 – 43.

8. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления : пер. с нем. В. В. Библихина / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 448 с.

9. Черепанова С. О. Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення: монографія / С. О. Черепанова. – Львів: Світ, 2011. – 408 с.

Чернега Тетяна Миколаївна - кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, історії і політології ОДАУ

УДК: 113/119:572

ДО ПРОБЛЕМИ З'ЯСУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНИХ СВИТОГЛЯДНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ АНТРОПНОГО КОСМОЛОГІЧНОГО ПРИНЦИПУ

Мета роботи: проаналізувати взаємозв'язок та відмінність існуючих світоглядних інтерпретацій теорії антропного космологічного принципу. Особлива увага приділяється таким сучасним філософським підходам щодо трактування останнього, як синергетика, парадигма еволюціонізму, теорія «космічної інфляції», холізм та редуціонізм у процесі пізнання Всесвіту, парадигма антропоцентризму в контексті різноманітних філософських вчень, науковий креаціонізм, православна телеологія.

Ключові слова: антропний космологічний принцип, антропоцентризм, синергетика, глобальний еволюціонізм, принцип Коперніка, релятивізм, космологія, динамічна система, парадигма креаціонізму, квантова механіка, інформаційний психофізичний монізм, телеологічний аргумент, креативний закон розвитку Всесвіту

К ПРОБЛЕМЕ ОСОБЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ АНТРОПНОГО КОСМОЛОГИЧЕСКОГО ПРИНЦИПА

Цель работы: проанализировать взаимосвязь и отличие существующих мировоззренческих интерпретаций теории антропного космологического принципа. Особенное внимание уделяется таким современным философским подходам относительно объяснения последнего, как синергетика, парадигма эволюционизма, теория «космической инфляции», холізм и редуціонізм в процессе познания Вселенной, парадигма антропоцентризма в контексте разнообразных философских учений, научный креаціонізм, православная телеологія.

Ключевые слова: антропный космологический принцип, антропоцентризм, синергетика, глобальный эволюционизм, принцип Коперника, релятивизм, космология, динамическая система, парадигма креаціонізма, квантовая механика, информационный психофизический монізм, телеологический аргумент, креативный закон развития Вселенной

The headline of the article: analysis of existing worldview-based interpretations of the theory of anthropic cosmological principle

Key words: anthropic cosmological principle, anthropocentrism, synergetics, global evolutionism, Copernican principle, relativism, cosmology, dynamical system, creationism, quantum mechanics, informational psychophysical monism, teleological argument

Актуальність існуючих світоглядних інтерпретацій теорії антропного космологічного принципу

полягає передусім у тому, що істинність останнього підтверджують дані природничих наук, які переконливо свідчать про те, що всі рівні мікро-, макро- та мегасвіту розумно організовані та співвідносяться між собою. Крім того, розвиток природничих наук в постнекласичну добу характеризується наявністю певних інтеграційних процесів між матеріальним, біологічним, моральним та духовним, призводить до поєднання релігійних та наукових висновків, в першу чергу це стосується питань взаємовідношення людини та Всесвіту. З 70-х років XX століття принцип Коперніка поступився антропоному космологічному принципу, ідея існування численних світів на початку XXI століття розглядається, зокрема, в контексті православної телеології, а наукові дослідження у відповідній інтерпретації аналізуються як підстава для ствердження істинності креаційної парадигми. Для постнекласичної науки особливе значення має інформаційний підхід, в парадигмі якого інтерпретація антропоного принципу полягає в тому, що при наявності будь-яких початкових умов у Всесвіті почнуть виникати складні структури, тому що у відповідності з концепцією інформаційного психофізичного монізму, внутрішня інформація Всесвіту зв'язує світ в єдине ціле. Крім того, слід підкреслити, що проблема антропоного космологічного принципу є варіантом розвитку теорії антропоцентризму в другій половині XX – на початку XXI століття.

Актуальність аналізу антропоцентричної теорії, зокрема у її сучасних модифікаціях (біоцентризм, екоцентризм, антропний космологічний принцип тощо) обумовлюється багатьма факторами. По-перше, позиція людини, її ставлення до світу та самої себе не можуть бути іншими, ніж антропоцентричними, адже антропоцентрична свідомість у її класичному вигляді і сьогодні стосується всіх сфер діяльності людини (проблема людина – природа, екоцентризм, існування єдиної глобальної екологічної системи). По-друге, процеси глобалізації, європейської економічної інтеграції, екуменізму можуть призвести до нехтування інтересами людини як такої, її унікальності, неповторності та космічної значущості. По-третє, актуальність антропоцентризму обумовлюється існуванням і такої проблеми, як людська особистість – потенціальний соціальний світ, в центрі якої є твердження про те, що цей світ є продуктом такого соціального процесу, який знаходиться всередині та передбачає існування саморуху структур особистості як функціонального органу людського організму.

Серед вітчизняних дослідників антропоного космологічного принципу релігійної версії дотримуються наступні автори: о. Славомир Ян Стасяк, о. Роберт Завіла, К. Буфеев, еп. Василій Родзянко, Л. Шашкова, Е. Морозова, І. Климик, А. Осипов, О. Мумриков, Я. Бондарчук, В. Гоманьков та інші. Наукову підтримують Т. Берзіна, А. Дронов, О. Колтачихина, Н. Оспанова, І. Дичко тощо. Філософське трактування антропоного космологічного принципу відображується у працях таких дослідників, як Д. Мартинов, В. Казютинський, І. Климишин, Л. Науменко, Ю. Сачков, Ю. Балашов та ін.

В представленому дослідженні були проаналізовані новітні наукові праці з вказаної вище проблематики наступних авторів: І. А. Климишина (Фрагменти космології. Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, Видавець Третяк І. Я. 2012. – 124 с.); І. Дичко (Антропний принцип у Всесвіті // Рідний край – 2012. № 2 (27) – с. 54-57); Н. К. Оспанової (Антропный принцип с позиций палеонтологических и биологических данных // Труды Института геологии Академии наук Республики Таджикистан. Нов. Сер. Вып. 8. Душанбе: Дониш, 2009. – с. 24 - 41); О. Мумрикова (Космогония и космология: альфа, омега и предельные вопросы // <http://www.bogoslov.ru/text/3107623.html>); А. И. Осипова (Путь разума в поисках истины. Краматорск, Издательство «Тираж - 51», 2009 – 386 с.); І. Климика (Антропный принцип во Вселенной: попытка православного осмысления) // <http://www.bogoslov.ru/text/256660.html>; Л. О. Шашкової (Антропна перспектива науки та її богословські інтерпретації) // <http://www.info-library.com.ua/books-text-11398.html>; Огінової І. О. та О. Є. Пахомова. (Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі): підручник.) Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2011. – 540 с.; О. Ю. Колтачихиною (Ж. Леметр та його теорія Великого вибуху (до 80-річчя створення)) // Наука та наукознавство. – 2011. – № 2. – с. 143-155.

Дана стаття присвячується обґрунтуванню наявності загального та особливого між існуючими світоглядними інтерпретаціями теорії антропоного космологічного принципу. Автор формулює та поступово розкриває наступні завдання даної статті:

1. проаналізувати існуючі наукові підходи щодо розуміння сутності теорії антропоного космологічного принципу;

а) антропоцентризм та становлення антропоного принципу;

б) антропний принцип з позицій еволюціонізму;

в) антропний принцип в контексті креаційних досліджень.

2. проаналізувати існуючі світоглядні інтерпретації щодо розуміння сутності теорії антропного космологічного принципу;

- а) антропний принцип з позицій синергетики;
- б) інтерпретація антропного принципу в парадигмі інформаційного психофізичного монізму.

3. охарактеризувати прояви дії антропного принципу в світобудові з точки зору теології;

- а) обґрунтувати наявність зв'язку між філософськими та релігійними інтерпретаціями антропного космологічного принципу;
- б) проаналізувати антропний космологічний принцип у світлі християнського антропоцентризму;
- в) з'ясувати, чому деякі православні богослови вважають антропний космологічний принцип обмеженим;
- г) охарактеризувати зв'язок сучасних богословських інтерпретацій сутності та значення основного питання філософії з теорією антропного космологічного принципу.

Відомо, що ідея єдності людини та Всесвіту здавна розроблялася в різноманітних космологічних теоріях. Взагалі, становлення теорії антропного космологічного принципу безпосередньо пов'язане з філософськими світоглядними орієнтирами антропоцентризму. Так, розглядаючи антропоцентризм в контексті різноманітних філософських вчень, слід згадати передусім філософську ідею взаємозв'язку людини й Всесвіту, висунуту ще в античності й розвинуту плеядою філософів і натуралістів (Протагор, Анаксагор, Бруно, Ціолковський, Вернадський, Чижевський, Тейяр де Шарден, Ф. Крік, Фрімен Дайсон, Ф. Хойл та ін.). На відміну від західноєвропейської філософської традиції у східних філософських вченнях, як відомо, ідея єдності людини і Всесвіту приймала форму так званої розчинності людини у Всесвіті. Взагалі, антропний принцип припускає як релігійну, так і наукову інтерпретацію. Відповідно до першої, антропні характеристики Всесвіту виглядають як підтвердження віри у творця. «Унікальність, глибина та одночасно крайня лаконічність біблійної космогонії у порівнянні з натуралістичною язичницькою міфологією та філософськими концепціями зовсім очевидна: особистий Бог, керуючись любов'ю, викликає світ з небуття, творить його з «нічого». При цьому автор Шестоднева під впливом Духа Святого, часто в особливому, полемічному контексті використовував «космогонічну мову», притаманну Близькому Сходу. Аналогічно і космологія Аристотеля багато в чому була сприйнята християнством як натурфілософська картина світу, звичайно, в тих «зовнішніх» моментах, які не входили в протиріччя з церковним віровченням» [1:1]. У добу Відродження на підставі гуманізму формуються основи сучасного антропоцентризму, який взагалі є світоглядним орієнтиром вищевказаної доби. Всесвіт став предметом дослідницького інтересу, з'являлись натуралістичні вчення про нескінченність і нестворенність світу. Цьому сприяли й епохальні відкриття (особливо геліоцентрична концепція М. Коперніка), винаходи XV-XVI століть, розвиток нових галузей промисловості. Істотною рисою філософії Відродження, як і всієї культури тієї доби, був гуманізм, у якому виразилися різнобічні запити людської особистості. «На межі XIX-XX ст. проблема єдності людини і Всесвіту стала все більше привертати увагу природознавців, що майже відразу призвело до появи формулювань, які є дуже близькими до сучасних версій АП. Зрозуміло, що крім формулювань, важливим також є концептуальне тло, на якому розкривається їх сенс, - наукова картина світу. Оскільки протягом XX століття це тло радикально змінилося, сучасні трактування АП є сутнісно багатшими, ніж його ранні формулювання...» [2:4]. Антропний космологічний принцип – це положення, яке стверджує привілейоване місце людини у Всесвіті, що слідує з існуючого взаємозв'язку світових констант (швидкість світла, постійне тяжіння, постійна Планка, маси протона й електрона тощо). Зміна констант у незначних межах настільки змінює умови існування Всесвіту, що життя в ньому стає неможливим. Отже, існування "спостерігача" у Всесвіті накладає певні обмеження на фізичні закони і спостережувані властивості Всесвіту. Ця залежність між життям (між існуванням спостерігача) і спостережуваними властивостями Всесвіту й дістала назву "антропний принцип". На думку В. В. Казютинського, має сенс говорити про три етапи в історії розвитку антропного космологічного принципу: дорелятивістський, макроскопічно-релятивістський та сучасний. Перший етап пов'язується з працями Уоллеса, який поставив собі за мету заново обґрунтувати астрономічний антропоцентризм, від якого у свій час відмовилася копернікіанська революція. «М. Коперник (1473–1543) позбавив Землю привілейованого місцеположення, але в уявленнях мислителів тієї епохи Всесвіт обмежувався Сонячною системою (на той час орбітою Сатурна), а ставлення до зір було таке, як і в античні часи: вважалося, що Сонячна система оточена сферою нерухомих зірок» [3:54]. Крім того, Уоллес доводив, що можливість виникнення життя у Всесвіті залежить від великої кількості умов. Наукова позиція заснована на тезі про принципову можливість природного існування безлічі світів, у яких втілюються всілякі комбінації фізичних

параметрів і законів. При цьому в одних світах реалізуються найпростіші стаціонарні фізичні стани, в інших же можливе формування складних фізичних систем — зокрема, й життя в його різноманітних формах. А оскільки життя існує, значить наш Всесвіт «приспосований» до нього. Другий етап розробки антропоного космологічного принципу відноситься до 50-60-х років минулого століття, коли такими вченими, як А. Л. Зельманов та Г. М. Ідліс розробляються теорії про конкретні макроскопічні властивості Всесвіту, які обумовлюють появу в ньому людини. Для сучасних версій антропоного принципу характерною є взаємодія космології раннього Всесвіту та «об'єднаних» теорій фізики елементарних частинок.

Певними кроками на шляху формування поняття антропоного принципу дослідники вважають визначення в 1923 р. А. Еддінгтоном числа протонів у Всесвіті, яке, за його ідеєю, могло впливати на деякі фізичні константи. Ближче до майбутньої теорії підійшов у своїх роботах в 1937-1938 рр. П. Дірак, висловивши так звану гіпотезу великих чисел. Далі були аналіз фізичних умов, необхідних для виникнення життя, проведений Ф. Хойлом; висловлена Дж. Хітроу думка про тривимірність простору як обов'язкову передумову для існування "спостерігачів" та його ж вказівка на описаний рівняннями Ейнштейна зв'язок між щільністю матерії Всесвіту, його розмірами і часом існування (з останнього випливало, що Всесвіт обов'язково заселяється живими організмами) привели до формування антропоного принципу. Певне коло ідей було узагальнене і назване саме "антропоним принципом" фізиком-релятивістом Б. Картером у 1974 р. Від самої своєї появи теорія антропоного принципу стала досить дискусійною проблемою як для природничонаукової, так і для філософської думки. Досить сказати, що до сьогодні немає достатньої одноманітності навіть у його формулюванні. Вже Картер викладав антропоний принцип у двох варіантах, або аспектах, - "слабкому" і "сильному" Сильна версія антропоного космологічного принципу полягає, насамперед у тому, що реальність Всесвіту залежить від існування людини та постулює такі теоретичні положення: біологічний відбір фундаментальних констант визначає специфіку та структуру Всесвіту; само виникнення Всесвіту у значній мірі детерміновано існуванням людини (Дж. Уїлер). Слабка версія антропоного космологічного принципу полягає у наступному: те, що ми очікуємо спостерігати, повинно бути обмежено умовами, які є необхідними для нашого існування як спостерігачів (Б. Картер).

Відомо, що антропоний принцип — один із принципів сучасної космології, який стверджує, що світові фізичні константи оптимально доцільні для виникнення біосфери і початку соціогенезу. Як стверджують учені, навіть незначні зміни параметрів фізичних констант могли б призвести до неможливості виникнення життя на нашій планеті. Так, наприклад, І. А. Климишин зазначає з цього приводу наступне: «Ось передовсім декілька прикладів, що стосуються умов на нашій планеті: 1. Вісь добового обертання Землі нахилена до площини, в якій планета рухається навколо Сонця, під кутом $66,5^\circ$, тим самим забезпечується на Землі зміна пір року, істотно злагіднюється клімат планети... 3. Атмосфера Землі складається з таких газів і в такому співвідношенні, які найкраще сприяють життю на планеті. Справді, якби концентрація кисню тут була не 20,9% (за об'ємом), а, скажімо, 50%, то все, що може горіти, давно згоріло б. А коли кисню було б менше за 10%, то горіння стало б узагалі неможливим. 4. В атмосфері Землі є всього 0,03% вуглекислого газу і «сліди» (близько 0,23%) водяної пари. Але якраз їхні молекули інтенсивно поглинають інфрачервоне випромінювання земної поверхні... Внаслідок цього тут виник «парниковий ефект»: середня температура біля земної поверхні досягла $+15^\circ$ Цельсія. Без цього ефекту вона була б на 40° нижчою, тобто усього - 25°C . І, річ ясна, вода на Землі легко перетворилася б у сніг і лід... В атмосфері Землі, на висотах від 15 км до 80 км (найбільше — на висоті біля 25 км) є молекули озону (там кисень частково об'єднується в триатомні молекули)... Так, якби їх зібрати біля поверхні Землі при температурі і тиску, типових для земної атмосфери, то товщина шару озону становила б усього 2,5 міліметра. А проте він відіграє величезну роль у збереженні всього живого на Землі, поглинаючи вбивчі ультрафіолетові промені Сонця» [4:105 - 106]. На нашу думку, слід підкреслити принципову різницю між завданнями науки, філософії, релігії, адже саме тоді проблема загалом - філософського аналізу витоків, значення та сенсу теорії антропоного космологічного принципу може бути вирішеною. Так, наука є системою знань, що знаходяться в процесі розвитку, системою понять про явища та закони зовнішнього світу. Причому для вирішення поставлених вище завдань даної статті особливе значення має саме природознавство, адже наука взагалі, в тому числі гуманітарне знання, містить у собі філософію та релігію. Природознавство базується на визнанні об'єктивності світу, закономірності його світобудови та пізнаванності людиною. Причому, як це довів у своїх дослідженнях А. І. Осипов, саме вищевказані постулати є об'єктом віри: «Сучасна наука навіть при всіх її величезних досягненнях, а точніше, завдяки їм, поводить себе більш скромно, ніж наука недавнього минулого. Вчені тепер не так часто, як у минулому, говорять про безумовні закони, частіше про теорії та гіпотези, менше — про

детермінізм та більше - про вірогідність, менше – про «істину» і більше – про «моделі» [5:141]. Говорячи про визначення філософії, слід зазначити, що вона як форма свідомості створює світобачення, що завдяки цьому ближче за все по суспільній функції до неї стоїть релігія, тоді як наука не може бути світобаченням, тому що світоглядні питання входять виключно до філософії та релігії та до галузі природознавства не відносяться. Отже, враховуючи наведені вище зауваження щодо взаємовідношення науки, філософії та релігії, розглянемо з природничонаукових позицій сенс і значення теорії антропоного космологічного принципу. Адже у зв'язку з космічною активністю людини та кризою в квантовій фізиці значення наукових та філософських інтерпретацій сутності антропоного принципу стає все більше актуальним. Так, суто наукові позиції щодо вивчення останнього співіснують із філософськими та теологічними, причому серед теологів існують різноманітні точки зору на антропоний принцип, від поєднання інтерпретацій останнього з телеологічним аргументом доказу існування Бога до визнання обмеження антропоного принципу, нездатності його бути узгодженим із сучасними філософськими та богословськими трактуваннями основного питання філософії. Висновки Б. Картера, одного із засновників цієї теорії, як про це вже йшлося на початку даного дослідження, призвели до того, що ряд вчених стверджує, що Всесвіт створений саме для того, щоб у ньому з'явилися спостерігачі. «Проблема Спостерігача має не тільки фізико-космологічний та філософський аспекти, але і біологічний, оскільки спостерігачем виступає людина чи створені нею прилади. Фактично проблема спостереження ширша, ґрунтовніша та складніша, ніж це слідує із розглядання Антропоного принципу. Це можна бачити хоча б на прикладах, що демонструють дію Принципу неочевидності чи неясності. Крім того, людина здатна проявити здібності не тільки стороннього спостерігача, але й активіста, погрожуючи існуванню і Землі, і Космосу» [6:25-26]. Отже, однією з основних у контексті досліджуваного питання є Проблема Спостерігача. Досліджуючи світоглядні інтерпретації антропоного космологічного принципу, слід, передусім, зупинитися на аналізі основних методологічних принципів дослідження процесу еволюції. Причому слід підкреслити, що для науковців не є можливим проаналізувати розвиток світобудови від початку існування Всесвіту до наших часів: відсутні експериментальні дані та неможливим є відтворення досліджуваних процесів. Як відомо, в основі еволюційної теорії знаходиться ідея розвитку, яка свого часу дала змогу вченим поєднати між собою явища та факти, що мали різне походження. Проте, якщо взяти за основу еволюційну теорію, то слід наголосити на тому, що в такому випадку сама наука як засіб об'єктивного пізнання світу є неможливою. Адже якщо людина була породженням матерії, тоді її думки не мають ідеальний характер, вони є наслідком випадкового поєднання елементарних частинок. Крім того, еволюціонізм не дає об'єктивного пояснення факту єдності законів світу та входить у протиріччя з Другим началом термодинаміки. Різновидом еволюційної теорії, як відомо, є теорія Великого вибуху, яка вважається основною теорією виникнення Всесвіту. «Згідно із сучасними уявленнями, спостережуваний нині Всесвіт виник 13,7 млрд. років тому з початкового «сингулярного» стану і з того часу розширюється та охолоджується. Найбільш раннім моментом, що описується в еволюції Всесвіту, нині вважається момент Планківської епохи з температурою приблизно 1032 К та густиною 1093 г/см³. Ранній Всесвіт являв собою однорідне та ізотропне середовище з великими значеннями густини енергії, температури та тиску. У Планківську епоху гравітація відділилася від інших полів. Наприкінці епохи Великого об'єднання (10-43 та 10-36 с) в стані Всесвіту відбувся фазовий перехід, що привів до наступної інфляційної епохи — періоду надзвичайно швидкого експоненціального розширення. Впродовж цього проміжку Всесвіт розширився принаймні в 1026 разів. Після інфляції (приблизно 10-34 с) він складався із кварк-глюонної плазми. Десь у проміжку часу до 10-31 с відбулося порушення симетрії, внаслідок чого в світі навколо нас більше частинок, ніж античастинок. У час приблизно 10-6 с в охолодженій при розширенні кварк-глюонній плазмі почали утворюватися баріони — протони та нейтрони» [7:150]. Крім цього теорія інфляції припускає народження спостережуваного Всесвіту з маленької спочатку причинно-зв'язаної області, що пояснює однорідність та ізотропність Всесвіту. Габбловє розширення є рухом по інерції завдяки великій кінетичній енергії, що була накопичена в ході інфляції. Будь-яке інфляційне розширення починається з планківських розмірів і часів, коли сучасні закони фізики починають адекватно описувати процеси, які відбуваються в цей момент. Єдина причина прискореного розширення в рамках загальної теорії відносності — це негативний тиск. Такий тиск можна описати скалярним полем, який отримав назву інфлантона. Зокрема, таким же чином можна описати і тиск фізичного вакууму (космологічну константу). В кінці інфляційної стадії це поле повинне розпадатися, в іншому випадку експоненціальне розширення ніколи не закінчиться.

До нерозв'язаних проблем інфляції можна віднести стрибки температури в дуже великому діапазоні, в якийсь момент вона падає майже до абсолютного нуля. У кінці інфляції відбувається

повторний нагрів речовини до високих температур. Відомо, що католицька церква ще в 1952 р. прийняла ідею Великого вибуху як таку, що узгоджується з Біблією. «Директор Ватиканської Астрономічної Обсерваторії вважає, що теорія Великого Вибуху не суперечить біблійній історії про створення світу. «Великий Вибух не суперечить вірі», - сказав ватиканський астроном ... під час відкриття виставки «Історії з іншого світу: Всесвіт в нас і поза нами», яка триватиме в Пізі – рідному місті батька астрономії Галілео Галілея. Отець Хосе Габріель Фюнес додав також, що пояснення Великого Вибуху – «це найкраща теорія, яку ми наразі маємо для пояснення створення всесвіту». Теорія припускає, що створення світу розпочалось 14 мільярдів років тому величезним вибухом, у часі якого були створені простір, час, енергія і матерія, планети і зірки, які тепер перебувають в постійному розширенні» [8:1]. Але переважна більшість православних богословів не сприймає схвально цю так звану еволюційну ересь. «Сама ідея християнського еволюціонізму заснована на спекулятивному розповсюдженні та перенесенні духовної еволюції людини до Бога (тобто незбагненого розсудком спасіння віруючих християн, можна сказати, еволюції образу Божого в подобу Божу) на природний розвиток всього створіння. При цьому християнські еволюціоністи закривають очі на всю спадщину святих отців в досвіді трактування книги Буття та ігнорують той факт, що розвиток (еволюція) людини до Бога є результатом сумирності людини перед Богом...» [9:246]. З самого початку свого існування, тобто з першої середини ХХ століття, особлива запеклість суперечок навколо теорії Великого вибуху мала навіть не науковий, а світоглядний характер. Але головним моментом стало припущення, що первинною формою існування Всесвіту була концентрація всієї речовини в нескінченно малій точці. Так як це означало чи не пряме підтвердження біблійної картини створення світу Богом. Дійсно, те саме абсурдне з точки зору матеріалістичної логіки поняття космічної сингулярності цілком можна вважати синонімом для позначення Бога як Творця. Отже, наукові дослідження ХХ століття у відповідних інтерпретаціях можуть розглядатися в контексті креаційної парадигми. «Науковий креаціонізм на основі дослідницьких даних приходять до наступних висновків: 1) Всесвіт виник раптово, енергія та життя виникли з нічого, 2) мутацій та природничого відбору явно недостатньо, щоб забезпечити розвиток складних організмів з єдиного простого, 3) зміни спостерігаються лише в межах визначених, вже існуючих родів рослин та тварин, 4) людина не виникла від мавпи, 5) розташування геологічних пластів пояснюється теорією катастроф, включаючи і великий потоп, 6) порівняно недавній час виникнення землі та живих організмів» [10:18]. Відомо, що науковий креаціонізм передусім ідеологічно протистоїть науковому еволюціонізму. З нашої точки зору, основна причина розходження міститься не стільки в науковій площині, скільки в галузі моралі. Адже саме еволюціонізм спричинив виникнення ідей расизму та гітлеризму, що повністю узгоджуються з дарвінівським вченням про походження рас та їх нерівність, а також ідеї класової боротьби, яка є провідною в марксизмі. Крім того, саме еволюціонізм за допомогою боротьби за існування обіцяє краще майбутнє людству, яке обіцяли також нацисти, комуністи, різноманітні сектанти. Останні саме в людській природі знаходять власне джерело покращення, що в наш час призводить до порушень норм біоетики. Наука другої половини ХХ ст. ліквідувала протилежність біології й фізики в розумінні еволюції. З'ясувалося, що процеси ускладнення організації властиві не тільки біологічним системам, але й неорганічній природі систем (концепція еволюції Всесвіту Фрідмана та Хаббла, нерівноважна термодинаміка Пригожина, ідея самоорганізації в кібернетиці Вінера). Еволюція зачіпає не тільки макроскопічні тіла, а й світ елементарних частинок, основні типи фізичних взаємодій. Таким чином, ідея розвитку, еволюції здобуває глобальне космічне значення, межі застосовності її розширилися від об'єктів мікросвіту до Метагалактики. Це призвело до формування концепції так званого глобального еволюціонізму, як системи уявлень про загальний процес розвитку природи у всіх його різноманітних природно - історичних формах: соціальної та біологічної еволюції, еволюції Землі, сонячної системи, Всесвіту. Вона забезпечує екстраполяцію еволюційних ідей, що одержали обґрунтування в біології, астрономії та геології, на всі сфери діяльності й дослідження неживої, живої і соціальної реальності як єдине універсальне еволюційного процесу. Стверджується думка, що начебто Всесвіт - це не механізм, одного разу заведений Зовнішнім Наблюдателем (Розумом), доля якого визначена раз і назавжди, а система, що самоорганізується; людина не просто активний внутрішній спостерігач, а діючий елемент системи.

В обґрунтування глобального еволюціонізму свій внесок зробили численні природничі дисципліни. Але визначальне значення в його затвердженні зіграли три найважливіші концептуальні напрямки в науці ХХ ст.: теорія нестационарного Всесвіту, синергетика, теорія біологічної еволюції і розвинута на її основі концепція біосфери і ноосфери. Відомо, що лауреат Нобелівської премії І. Пригожин, аналізуючи нерівноваженість процесів, які відбуваються у Всесвіті, сформулював тезу

«порядок з хаосу», вважаючи, що джерелом порядку у Всесвіті є саме нерівноваженість. «Це, звичайно, не пояснює самого порядку речей у Всесвіті, про що Пригожин, до речі, вважав за необхідне мовчати, але нерівноваженість, як факт, дає можливість реалізації практично будь-якого порядку цих речей, дає місце дії творчої сили Божої, що дуже важливо і повинно розглядатися як безсумнівне досягнення. На цьому шляху Пригожин також приходять до висновку, що треба кардинально переглянути поняття часу» [11:13]. В парадигмі ж інформаційного підходу інтерпретація антропного принципу полягає в тому, що при будь-яких початкових умовах у Всесвіті почнуть виникати складні структури, тому що відповідно із концепцією інформаційного психофізичного монізму, внутрішня інформація зв'язує світ в єдине ціле. На думку М. М. Шугасва, самоорганізація матерії без інформації не мала місця при виникненні нашого світу, не існує вона без інформації і зараз. «Таким чином, ми бачимо ефективність холистичного підходу при розгляданні та трактовці явищ Всесвіту...антропний принцип у Всесвіті, як наслідок тонкої «надбудови» фізичних констант, яскраво свідчить про пріоритетність холізму та неспроможність (в глобальному сенсі) редукціонізму як метафізичних принципів світобудови» [11:23]. Розглядаючи зв'язок між філософськими та релігійними інтерпретаціями антропного космологічного принципу, слід передусім звернути увагу на доцільність світобудови та сутність телеологічного аргументу, до якого все частіше у відповідних публікаціях звертаються вчені та філософи. В цьому контексті ретельно аналізується числове співвідношення світових констант та їх непереврене значення для виникнення Всесвіту та підтримці його існування. «Для християн антропний принцип виступає свідченням особливого становища людини у світобудові, проявом любові Творця до людей. Спостерігаючи все нові прояви антропного принципу, ми переконуємося в істинності того, що людина – це особлива частина Божого створіння і всі елементи світобудови створені Богом. Для забезпечення повноцінного духовного і фізичного існування людини задля облаштування життя на землі і пізнання свого Творця Бог дав людині здібність до пізнання оточуючого світу. Тому активність людини як суб'єкту науки обумовлена її божественним призначенням і також є проявом антропного принципу в світобудові» [12:2]. В православному богослов'ї, як відомо, використовуються наступні аргументи, що в теоретичному плані допомагають визнати буття Бога: космологічний, телеологічний, онтологічний, психологічний, історичний, моральний, релігійно-досвідний. Причому в католицтві вони мають назву доказів існування Бога. Отже, саме телеологічний аргумент заснований на доцільності та розумності існуючого світу: світобудова вражає своєю гармонічністю та закономірністю, яка свідчить про всемогутність Божу. «Не має не тільки ніяких емпіричних підстав заперечувати розумність світобудови, але не враховуючи її, наука навряд чи могла б існувати. Хоча з чисто формально-логічної точки зору закономірність світобудови в цілому та всіх її частин не може бути доведена. Існують й інші міркування. Кант, наприклад, виходячи із своєї системи, говорив про закономірність не світу, а розсудку: «Розсудок не бере свої закони (а ргіогі) з природи, а наказує їх їй» [5:87]. Слід сказати, що доба постнекласичної науки характеризується, між іншим, також пошуками відповідних підстав для діалогу між наукою та релігією. Так, вчені-астрофізики сьогодні приділяють велику увагу біблійним свідченням про походження та розвиток Всесвіту. Істину біблійної космології сьогодні підтримують сучасні дослідження на межі астрономії та фізики. В цьому контексті можна навести деякі біблійні твердження, які мають космологічну значущість. « 1. Бог існував до Всесвіту. Бог існує зовсім окремо від Всесвіту і все ж таки може знаходитися скрізь усередині нього (Буття 1:1, Колоссянам 1:16-17). 2. Час має початок. Існування Бога передувало часові (II Тимофею 1:9, Титу 1:2). 3. Ісус Христос сотворив Всесвіт. Він же не має початку та не був створеним (Іоанн 1:3, Колоссянам 1:16-17). 4. Бог сотворив Всесвіт з того, що не може бути сприйнято п'ятьма органами чуття (Євреям 11:3). 5. Після свого воскресіння Ісус мог проходити крізь стіни своїм фізичним тілом, що є доказом його надприродної сутності (Лука 24:36-43, Иоанн 20:26-28). 6. Бог дуже близько, і вагу Його ми не можемо бачити - наступне свідчення Його надприродності (Ісход 33:20, Второзаконня 30:11-14, Иоанн 6:46). 7. Бог створив Всесвіт таким чином, щоб він забезпечував людське існування (Буття 1 і 2, Неемія 9:6, Йов 38, Псалом 8:3, Ісайя 45:18) » [13:16-17]. В сучасній науковій та філософській літературі, а також у деяких богословських працях обґрунтовуються три інтерпретації антропного принципу: 1) так звана ідея ансамблю світів; 2) ідея дизайну; 3) христоцентричне бачення сенсу антропного космологічного принципу. Отже, перша інтерпретація передбачає наукове припущення існування численних Всесвітів. «Виникнення людини можливе лише в одному з цих Всесвітів і веде до селекції світу, сумісного з нашим існуванням. В межах ідеї ансамблю припускається існування інших світів, які ми не можемо спостерігати, проте це зовсім не означає, що їх не існує. Хоча антропне поєднання констант маловірогідне, воно все одно реалізується в нескінченному ансамблі

світів, тому в нашому світі справедливий антропний принцип» [14:5]. Як відомо, у другій половині ХХ століття принцип Коперніка поступився антропному космологічному принципові, і це означає передусім визнання унікальності земних умов життя. Крім того, ідея множинності світів сьогодні розглядається також у контексті православної телеології, і хоч гіпотеза ансамблю світів може бути поясненою теоретично (наприклад, теорія Фридмана, згідно з якою Всесвіти опиняються начебто вкладеними один в інший та утворюють складну структуру), все ж-таки етичні її аспекти перевищують суто наукове значення останньої. Ідея дизайну полягає в тому, що Всесвіт схожий на твір архітектора, який створює моделі конструкцій, маючи на увазі при цьому досягнення визначеної мети, тобто людини за допомогою законів фізики. Христоцентрична інтерпретація антропного космологічного принципу передбачає, що мета Всесвіту – це боголюдина як вільне поєднання Божественної та людської природи. «Таким чином, при порівнянні християнського антропоцентризму з сильним антропним космологічним принципом ми в обох концепціях знаходимо людину, заради якої створений та розвивається Всесвіт та його матерія. Крім того, в обох концепціях людина покликана пізнавати природу, тобто Всесвіт. Але в християнській антропології таке пізнання припускає відкриття Творця через Його творіння та поклоніння Йому як своєму первообразу» [15:5]. Отже, деякі православні богослови визнають обмеженість антропного принципу, адже антропний принцип – це передусім аргумент, який вказує на особливі умови існування Всесвіту, який не є самодостатнім. Констатація цього положення змушує вчених, філософів та богословів шукати причину появи Всесвіту поза ним самим. Крім того, про обмеженість антропного принципу заявляють сьогодні еволюціоністи. Ось їх аргументи. «Є кілька варіантів антропного принципу, зокрема, один із них стверджує: те, що ми очікуємо побачити, має відповідати умовам, необхідним для нашої присутності як спостерігачів. Це правильно, але тривіально: якщо ми спостерігаємо, то ми вже існуємо, тобто зовнішні умови так чи інакше вже є сумісні з нашим існуванням. У зв'язку з цим немає ніякої потреби вводити додатковий принцип зацікавленості Всесвіту в існуванні саме розумної істоти, вона сама по собі формується внаслідок системності процесів самоорганізації енергії та речовини.

Другий варіант антропного принципу виглядає радикальніше: Всесвіт має бути таким, щоб для його спостереження міг з'явитися спостерігач, який своєю появою зробить реальним існування Всесвіту. Цей парадокс певною мірою бентежить недосвідчений розум, але не слід забувати про один простий аргумент: якщо Всесвіт щось "знає" і "хоче", щоб його спостерігали, то сам антропний принцип виявляється зайвим, оскільки Всесвіт із такими ознаками свідомості є самодостатнім.

Видима доцільність зовнішнього світу зумовлюється чинниками набагато простішими: будь-які неоптимальні варіанти будови та функції у відкритих системах взагалі не можуть реалізуватися внаслідок зростання ентропії з наступною руйнацією. Тільки найбільш збалансовані за багатьма параметрами системи здатні до тривалого існування та подальшого прогресивного розвитку» [16:33]. Проте ми знаємо, що справжня наука сьогодні все частіше поєднується з відповідними креаційними дослідженнями. З точки зору богословських підходів до з'ясування сутності антропного принципу, останній не є дуже сильним саме з світоглядних позицій, адже заперечує тільки примітивний механістичний погляд на природу. Але в контексті сучасних формулювань основного питання філософії антропний принцип не може дати відповіді на традиційне питання: «що є первинним, матерія чи свідомість?» Адже відповідь, виходячи з розумності світобудови буде йти всупереч відомій марксистській інтерпретації основного питання філософії. «Насправді питання філософії є більш глибокими. Так, світ влаштований розумно, так, думка передує матерії. Але чи присутній розум в матерії як у цілому, чи він є чимось зовнішнім, трансцендентним по відношенню до неї? Простіше сказати: чи розчинено божество в природі, чи Бог, існуючи незалежно від природи, від простору і часу, Сам створює весь світ? – Ось більш серйозне філософське питання, над яким людська думка працювала протягом віків і більш глибоко, ніж над «основним марксистським». І відповіді на це питання антропний принцип дати вже не може» [10:34]. Так, відомо, що в сучасних філософських дослідженнях з сенсу та інтерпретацій основного питання філософії, присутнє критичне відношення до марксистської його інтерпретації. Так, відомо, що свого часу Ф. Енгельс дуже вузько тлумачив питання про відношення духу до природи, адже питання «Яким є відношення між духом і природою?» не зводилося до питання «Чи Бог створив світ чи світ існував вічно?» Аналізуючи сенс основного питання філософії та його інтерпретації, зокрема марксистської, сучасний вітчизняний дослідник Д. Сепетій у своїх лекціях зазначає з цього приводу наступне: «Відповідно, Енгельс дає спотворену картину філософських напрямків, поділяючи всіх філософів на два «табори» - матеріалістів та ідеалістів, і ототожнюючи матеріалізм з атеїзмом, а ідеалізм з теїзмом-креаціонізмом. Насправді є багато онтологічних напрямків; в сучасній філософії набагато більш

важливою, аніж опозиція матеріалізм-ідеалізм, є опозиція матеріалізм-дуалізм. Ототожнення матеріалізму з атеїзмом, а ідеалізму з теїзмом-креаціонізмом теж не відповідає традиційному змісту цих понять. Зокрема, атеїст (людина, яка не вірить в існування Бога, а вважає природу самодостатньою) може не бути матеріалістом. Так, у сучасній філософії свідомості впливовим є натуралістичний дуалізм, який припускає, що в самій природі є щось нематеріальне, нефізичне, - психіка (свідомість) як суб'єктивний «вимір» відчуттів, емоцій, мислення, воління; психічне Я як носій - суб'єкт психічних станів і процесів» [17:2]. Отже, марксистська філософія була заснована на пріоритеті матеріалізму та класової боротьби, формувала відповідну методологію для розвитку наук, проте доба постнекласичної науки диктує інші пріоритети, зокрема такі, як: особливе значення теорії інформації та інформаційних технологій, наук про життя та етичні теорії, які передбачають захист життя людей та тварин перед загрозою розповсюдження біотехнологій та інших цінностей доби глобалізації, інтеграцію окремих наук між собою, а також з окремими філософськими та релігійними концепціями тощо, зокрема це стосується також сучасних світоглядних інтерпретацій антропного космологічного принципу.

Розглянувши в даній статті сенс наукових, філософських та релігійних інтерпретацій антропного космологічного принципу, загальне та особливе між ними, слід зазначити, що саме подальші дослідження холістичного методологічного принципу будуть сприяти зближенню наукового та релігійного світобачення, подальшого діалогу між наукою та релігією, науковим креаціонізмом та теїстичною космологією. Слід наголосити також на тому, що саме завдяки теологічній інтерпретації антропного космологічного принципу наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття були зроблені відповідні дослідження для перегляду атеїстичної догми про випадкове виникнення Всесвіту, адже сучасні науковці довели в своїх численних публікаціях те, що всі світові константи ідеально підходять для виникнення життя та його підтримки.

Висновки:

1. Антропний принцип виконує методологічну роль принципу доцільності на фізичному рівні. В роботі принцип доцільності розглядається з філософських позицій, а також у якості телеологічного аргументу православного християнського богослов'я.

2. Доведено, що наявність спостерігача на планеті Земля в онтологічному плані вимагає переходу від принципу Коперніка, який, як відомо, в своїх висновках позбавив Землю центрального положення у Всесвіті, так як подібний розвиток світоглядних ідей протирічить багатьом релігіям та філософським системам, в яких ідеться про виключне положення людини у Всесвіті, до принципу антропності в космологічних побудовах, що дозволяє визначити сутнісні характеристики життя на планеті Земля, дійсне місце людини в пізнанні Всесвіту та в пізнанні її самої.

3. Антропний принцип являє собою також конкретне висловлення мети, де ціллю розвитку природного світу є поява людини, суб'єкта спостереження. Причому Проблема Спостерігача аналізується як у фізико-космологічному, так і в філософському аспектах, а також у біологічному.

4. Поява життя і розуму можлива лише у вузькому діапазоні фізико-астрономічних умов.

5. Той факт, що людство, спостерігач виникли, доводить, що відповідні умови насправді мали місце в ході розвитку Всесвіту.

6. Актуальність теорії антропного космологічного принципу полягає також і в тому, що остання, на відміну від теорії Коперніка, звертає особливу увагу на геоцентризм та наближується до християнської Об'яви, космологія якої теж геоцентрична.

7. В парадигмі інформаційного підходу інтерпретація антропного космологічного принципу полягає в тому, що при наявності будь-яких початкових умов у Всесвіті виникнуть складні структури, так як у відповідності з концепцією інформаційного психофізичного монізму, внутрішня інформація Всесвіту зв'язує світ в єдине ціле.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мумриков Олег, священник. Космогония и космология: альфа, омега и предельные вопросы // <http://www.bogoslov.ru/text/3107623.html>
2. Казютинский В. В., Балашов Ю. В. Антропный принцип. История и современность. // Природа. № 1. – 1989. – vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NATURE/OLD/ANTROP.HTM.
3. Дичко Иван. Антропний принцип у Всесвіті // Рідний край. – 2012. - № 2 (27). – с. 54-57.

4. Климишин І. А. Фрагменти космології. Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, Видавець Третяк І. Я. 2012. – 124 с.
5. Осипов А. И. Путь разума в поисках истины / А. И Осипов. – 8-е изд., стер. - Краматорск: «Тираж - 51», 2009 – 386 с.
6. Оспанова Н. К. Антропный принцип з позицій палеонтологічних і біологічних даних // Труды Института геологии Академии наук Республики Таджикистан. Нов. Сер. Вып.8. Душанбе: Дониш, 2009. – с. 24 – 41.
7. Колтачихина О. Ю. Ж. Леметр та його теорія Великого вибуху (до 80-річчя створення) // Наука та наукознавство. – 2011. – № 2. – с. 143-155.
8. Українська правда//[http://forum.pravda.com.ua/read.php 2,211833017](http://forum.pravda.com.ua/read.php?2,211833017)
9. Буфеев Сергей. Почему православный не может быть эволюционистом // Шестоднев против эволюции. В защиту святоотеческого учения о творении. – Москва: «Паломник», 2000 – с. 233 – 276.
10. Цит. за: Тимофей, священник. Православное мировоззрение и современное естествознание. Уроки креационной науки в старших классах средней школы. – Москва: «Паломник», 2004 – 367 с.
11. Климик И. Антропный принцип во Вселенной: попытка православного осмысления // <http://www.bogoslov.ru/text/256660.html>
12. Морозова Е. Г. Действие антропного принципа в мироздании // <http://www.creationism.org/crimea/text/54.htm>
13. Росс Хью, доктор астрофизики. Астрономические доказательства существования библейского Бога // <http://www.scienceandapologetics.org/text/268.htm>
14. Шашкова Л. О. Антропна перспектива науки та її богословські інтерпретації // <http://www.info-library.com.ua/books-text-11398.html>
15. Гоманьков В. И. Антропный космологический принцип и христианский антропоцентризм // <http://www.synergia.ith.ru/kerigma/rek-lit/nauka/creat/stat/to>
16. Огінова І. О., О. Є. Пахомов. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі): підручник. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2011. – 540 с.
17. Сепетій Д. М. Психофізична проблема у сучасній філософії: дуалізм vs матеріалізм (лекції) // http://dsepetij.ho.ua/mind_body.htm

Чуйкова Олена Володимирівна - кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету.

УДК 314.156.(477)

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР НООЕТИЧНИХ ІДЕЙ: ПАСІОНАРІЙ, ЛЮДИНА ВИЖИВАННЯ (SURVIVALIST), “СОЛЯРИСТИЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО”, “НООЕТИЧНА ЛЮДИНА”, ХРИСТОПОДІБНА ЛЮДИНА (В. Ф. ВОЙНО-ЯСЕНЕЦЬКИЙ, А. ШВЕЙЦЕР) У ПОШУКАХ НООЕТИЧНОЇ “НОВОЇ ЛЮДИНИ”

В статті проводиться концептуалізація нооетичних ідей у вимірі антропологізму та соціальної філософії. З цією метою нами знайдена низка філософських образів-концептів з різних філософських та (біо)етичних концепцій. Так, ми звертаємося до особистості пасіонарія з однойменної концепції Л. М. Гумільова. Потім ми звертаємося до біоетичної ідеї співтовариства “людей виживання” (survivalist) відомого біоетика В. Р. Поттера. “Соляристичне співтовариство”, що забуло про головну ідею любові до людства та відповідальності, що завинило через конкретних людей перед людством в цілому, включає космічні, планетарні коннотації концепції ноосфери В. І. Вернадського та етичне звертання до людства А. Тарковського та С. Лема. В майбутнє відходять поодинокі христоподібні особистості накиталт А. Швейцера та В. Ф. Войно-Ясенецького, в яких ми зараз можемо бачити ідеал нооетичної “нової людини”.

Ключові слова: нооетика, ноосфера, пасіонарій, біоетика, “людина виживання”, “соляристичне співтовариство”, нооетична людина

АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ НООЭТИЧЕСКИХ ИДЕЙ: ПАССИОНАРИЙ, ЧЕЛОВЕК ВЫЖИВАНИЯ (SURVIVALIST), “СОЛЯРИСТИЧЕСКОЕ СООБЩЕСТВО”, “НООЭТИЧЕСКИЙ ЧЕЛОВЕК”, ХРИСТОПОДОБНЫЙ ЧЕЛОВЕК (В. Ф. ВОЙНО-ЯСЕНЕЦКИЙ, А. ШВЕЙЦЕР) В ПОИСКЕ НООЭТИЧЕСКОГО “НОВОГО ЧЕЛОВЕКА”

В статье проводится концептуализация нооэтических идей в измерении антропологизма и социальной философии. С этой целью нами найден ряд философских образов-концептов из разных философских и (био)этических концепций. Так, мы обращаемся к специфическим особенностям пассионария из одноименной концепции Л. Н. Гумилева. Потом мы обращаемся к биоэтической идее сообщества “людей выживания” (survivalist) известного биоэтика В. Р. Поттера. “Соляристическое сообщество”, которое забыло о главной идее любви к человечеству и ответственности, которое виновно из-за конкретных людей перед человечеством в целом, включает космические, планетарные коннотации концепции ноосферы В. И. Вернадского и этическое обращение к человечеству А. Тарковского и С. Лема. К будущему относятся единичные христоподобные личности наподобие А. Швейцера и В. Ф. Войно-Ясенецкого, в которых мы сейчас можем видеть идеал нооэтического “нового человека”.

Ключевые слова: нооэтика, ноосфера, пассионарий, биоэтика, «человек выживания», «соляристическое сообщество», нооэтический человек

ANTHROPOLOGICAL MEASURING OF NOOETHICS IDEAS: SEARCH OF NOOETHICAL OF "NEW MAN". GRADATION OF CHARACTERS: PASSIONAIR, MAN OF SURVIVAL (SURVIVALIST), "SOLARISIAL ASSOCIATION", "NOOETHICS MAN", CHRISTIAN IMAGE MAN (V. PH. VOIYNO-YASENETSZKI, ALBERT SHVEICER)

In the article conception of nooethics ideas is conducted in measuring of antropological and social philosophy. To that end we are find the row of philosophical imaig-concepts from different philosophical and (bio)ethic conceptions. So, we call to the specific features of passionaire from of the same name conception of L.N. Humilev. Then we call to the bioethic idea of association of "people of survival"(survivalist) well-known bioethics of V.R. Potter. "Solarisial an association" that forgot about the main idea of love to humanity and responsibility, that is guilty through certain people before humanity on the whole, includes space, planetary connotations of conception of noosphere of V.I. Vernadskiy and ethic address to humanity of Andrey Tarkovski that Stanislav Lem. To the future lonely personalities of Christian imaiqe behave like of Albert Shveicer that V.Ph. Voiyno-Yasenetszki, in that we can see the ideal of nooethics of "new man" now.

Key words: nooethics, noosphere, passionaire, bioethics, "man of survival", "solarisial association", nooethics of "new man"

Антропологічна проблема в сучасному світі є найактуальнішою та невичерпною на сьогодні. Пошук “нової людини” все частіше стає темою публіцистичних та наукових творів. Контекст з нооетичних ідей звужує коло пошуку “нової людини” та дає більш плідний та конкретний результат. Одним з таких прикладів є пошук людини в сучасному суспільстві консьюмеризму, що є предметом книги С. С. Хоружого “Фонарь Диогена” (“Ліхтар Діогена”), якого також хвилює тема співвідношення духу, душі та тіла з метою обоження людини. Антропологічну європейську кризу сучасності він досліджує в історико-філософській ретроспективі з метою знайти етичну людину, ісихастську людину, тобто святу [8]. Така мета також стоїть перед нами, але ми зосередимося на понятті “нооетичної людини”.

До цього часу в літературі не існує концептуалізації нооетичних ідей в антропологічному вимірі. Досі не прописаний тип “нової людини”, “нооетичної людини”, немає її сутнісних характеристик. Саме це здається нам основною проблемою і темою даної статті. В побудові цього типу ми відштовхуємося від ідеї ноосфери В. І. Вернадського та визнання ним людини як “нової геологічної сили Землі”. Також ми спираємося на ідею І. Канта “речь-у-собі”, “внутрішню людину” ап. Павла, концепт Соляриса А. Тарковського, “стадію дзеркала” Лакана, біоетичні ідеї В. Р. Поттера.

З метою описати всі конотації концепту “нооетична людина” ми робимо градацію понять, що так чи інакше ґрунтуються на концепції ноосфери В. І. Вернадського та християнських принципів, що поєднують розум та віру, милосердя, доброзичливе ставлення до людського тіла, життя та розвитку християнського духу всередині особистості.

Відтіняє названі принципи концепт пасіонарія, який нехтує життям заради здійснення ідеї. Відмовити пасіонарію в праві бути поряд з ідеями нооетики немає сенсу, тому що їх поєднує ідея

В. І. Вернадського ноосфери та уява про сучасне людство як “потужну геологічну силу, що впливає на ландшафт землі в планетарному масштабі” [5]. Попередником “нооетичної людини” є біоетична людина, “людина виживання” (survivalist), тобто така людина, що стурбована не здійсненням ідеї навіть ціною життя, як пасіонарій, а збереженням життя як такого, ідею якої започаткував біоетик В. Р. Поттер. Отже, через низку концептів ми поступово наближаємося до найбільш цілісного типу “нової людини” – нооетичної.

Той факт, що метою сучасної філософії є пошук нової людини – цілком логічна ситуація, тому що людина є традиційно виміром буття, є втіленням Бога, а також вона є “геологічною силою, що сьогодні формує планету”. Тому саме антропологізація багатьох дисциплін є необхідністю нашої сучасності. Інший бік сучасної антропологізації та пошуку нової людини полягає в специфіці сучасного світогляду та сучасного суспільства в планетарному масштабі. По-перше, йдеться про тотальну масовізацію як таку всього суспільного і культурного простору, по-друге, людина сьогодні, навіть якщо поодиноким, схильна (навіть не знаючи про це, чи несвідомо) належати до якогось співтовариства, організації, соціальної групи. Тобто навіть вкрай індивідуалістична або поодиноким людина все ж таки є колективною, соціальною, бо це планетарна особливість сучасності. Тому ми в нашій статті розглянемо і антропологічний аспект, і соціально-філософський у пошуку нооетичної “нової людини”. Саме тому ми будемо говорити про біоетику як напрямок, що організує “людей виживання” (survivalist) та про “солярістичне співтовариство”, що поєднує вчених із слабкою етикою.

Метою ноетики, матеріалістичної теології також є формування або знахідка вже існуючого прикладу людини нового типу – це всесвітньо відомий медик-філософ, віруючий протестант Альберт Швейцер. Це тип христоподібної людини-вченого, самовідданість якої притаманна йому органічно – так само, як Христу його воскресіння. Життя Альберта Швейцера – це живий приклад матеріалістичної теології.

Ще більш яскравим прикладом христоподібної людини є вітчизняний хірург-архієпископ православної церкви у смертельні для віри і церкви сталінські часи Валентин Феліксович Войно-Ясенецький. Саме за духовні подвиги медика та священника, страждучої людини, талановитого вченого та хірурга-практика він був визнаний святим під ім'ям святого Луки.

Приклад вчених, що завинили, показано в книзі та фільмі «Солярис». Така купа невдалих медиків та вчених вже відверто організована у «солярістичне співтовариство» обмежених власним егоїзмом вчених. В художньому варіанті таким є психоаналітик Кельвін, дружина якого покінчила життя самогубством, а також його товариш Гаспарян, провину якого показано у вигляді дівчини зі дзвоником. Таким чином, «солярістичне співтовариство» — це група вчених, що завинили й забули про це, і ця провина повернула їм немов би дзеркальне відображення гріха з несвідомого і примусила жити з ним кожного дня [4]. На сьогодні це найактуальніший метафоричний приклад живих згубних ситуацій, завданих вченими та медиками, що напряму відносяться до ідей ноетики. Отже, витиснена зі свідомості провина вчених, яку Солярис-ноосфера дзеркально відображав з їх несвідомого, поєднує їх у “солярістичне співтовариство” та повертає у ноетичне коло, що є одним з інваріантів дослідження ноетики.

Таким чином, інший варіант ідей ноетики — це христоподібний медик, філософ Альберт Швейцер. Медик-філософ, який в реальності творив матеріалістичну теологію, все своє життя присвятив наданню медичної допомоги чорношкірому населенню Африки, нібито спокутуючи провину жорстокого білого населення, що дешево та нещадно експлуатує ресурси Африки шляхом підтримки зuboжіння корінного населення континента.

Таким чином, ми бачимо, що чорно-білої, кардинальної опозиції в контексті ідей ноетики немає, тому що і в «солярістичному співтоваристві», і в самовідданих христоподібних людях є присутня одна тенденція – бути відповідальним за свої вчинки і нести благо всім живим істотам. Якщо вказана тенденція стане новою «геологічною силою», як у випадку з пасіонарями, то у людства є шанс на подовшення існування на планеті.

В історії збереглася ще одна спроба створити деяке співтовариство на основі принципів християнської моралі з метою припинення воєн на планеті та мирного врегулювання конфліктів – йдеться про неконфліктну політику американського президента Вудро Вільсона з ініціюванням ним співтовариством під назвою Ліга Націй [6]. Ця ініціатива проіснувала недовго і була визнана утопічною. Ця обставина також доводить, що хоча ми і живемо в епоху ноосфери, але далеко ще не є нооетичними людьми. «Даже такой выдающийся представитель католической мысли, как Пьер Тейяр Шарден, защищавший идею философии, ориентированной в будущее, не гарантировал наступление мистической точки «Омега». Он говорил: «Но также может быть, что по закону, которого в прошлом еще ничто не избежало, зло тоже в своей специфической, новой форме, возрастая одновременно с

добром, досягнет к фіналу своей высшей ступени. Нет вершин без пропастей» [7; с. 164]. Саме тому політична мрія про безконфліктне існування змінилася напрямком конфліктної конкуренції.

Ван Ранселлер Поттер також відноситься до цієї категорії ноетичних людей, тому що для нього твердження цінності життя є найголовнішою ідеєю. Він навіть запропонував новий тип людини й, відповідно, організацію, назва яких походить від слова “виживання” (survival).

На відміну від цього людина-пасіонарій зосереджена на досягненні мети, якоїсь ідеї навіть ціною життя: свого, дітей, інших людей. Але чи не нагадує таке ставлення до навколишнього середовища і себе самого вченого, що захоплений експериментом? Велика кількість учених, що обмежені добровільно у звичайних життєвих правилах заради науки, наукового експерименту, інноваційного відкриття є такими ж самими пасіонарями-самогубцями, екстремалами, як відомі історичні приклади з роботи Л. М. Гумільова. Отже, пасіонарність як екстремальна ознака притаманна колу вчених також, і вченого-пасіонарія можна віднести до “соляристичного співтовариства”, якщо цінність життя для нього нічого не варта заради приголомшливого результату експерименту [3].

Таким чином, концепція пасіонарності та концепція ноетики збігаються в ідеї, що людство стало «новою геологічною силою», що конструє по-новому поверхню Землі й, навіть, посягає на космічні відкриття. Але в іншому – у ставленні до цінності життя – вони кардинально розходяться.

Так, існують дві концепції, що вийшли з однієї ідеї ноосфери В. І. Вернадського: пасіонарності та біоетики, ноетики. Згідно пасіонарності, ідея, наприклад, загальної волі, виправдовує всілякі людські жертви, в тому числі, свого власного життя, або своїх нащадків, але ідея біоетики, а потім ноетики, говорить про зворотнє: що життя треба зберігати всілякою матеріальною та ідейною ціною. Для Альберта Швейцера йшлося про біологічне життя народів Африки, яких він лікував все своє життя і витрачав на це всі свої заощадження. Для В. Ф. Войно-Ясенецького йшлося і про біологічне, оскільки він був хірургом в області для простих людей, а також і про духовне життя, оскільки він прийняв сан священника. Тобто В. Ф. Войно-Ясенецький був універсальною людиною, що водночас рятувала дух, душу і тіло всілякої людини. Недаремно його після смерті віднесли майже до святого [1].

Полярність двох типів людини – з негативним зарядом енергії, для якої життя перед ідеєю нічого не варте, та позитивним, що є життєстверджуючим, етичним, завжди була притаманна суспільству, тому що і наявність, і відсутність екстремальної ознаки в генотипі людини було потрібно задля виживання етносу. Але в епоху постмодерну мета виживання вже давно змінена на мету збагачення, на втілення суспільства консьюмеризму, що також означає руйнацію людини як виду розумної людини. Тому Альберт Швейцер, який чесно збирав свої гонорари за книжки та лекції з метою відкрити за свій кошт безкоштовну медичну клініку в Африці для чорношкірого населення, зробив дійсно христоподібний вчинок серед кричущого капіталістичного збагачення заради збагачення. Філософи Західної Європи до останнього часу констатували лише те, що бачили вочевидь — людина як суб'єкт, як вид розумної, духовної, цілісної особистості стирається в умовах суспільства консьюмеризму, але запобігти цьому можна, якщо знайти “нову людину”, зробити нову антропологізацію та акцентувати її в сучасному суспільстві.

Про таку універсальність говорить ще Аристотель у своїй тріаді буття: потенційність – енергійність – наявність. Потенціал, талант людини часто буває духовно обумовленим, потім він набирає характеристик, що притаманні душі та наприкінці втілюється в соціальному бутті, входить в діалогічні стосунки з усім світом. Таке перетікання одного стану в інший властиве для цілісної людини, для гармонійного світу [1]. Не “картини світу”, які можна переписувати скільки заманеться, а світу як такого, справжнього, “сродного” всім. “Сродність” – це ідея вже Григорія Сковороди, так само як “соборність” – ідея релігійних російських філософів. Якщо кожна людина відчуває іншу не як фрагмент картини світу, не як засіб для реалізації своїх амбіцій, а як “сродного усім”, то цінність життя завжди буде пріоритетом.

На тлі таких христоподібних, святих людей, як В. Ф. Войно-Ясенецький, ми можемо вважати, що ноетична людина – це людина з “соляристичного співтовариства”, якій ще довго потрібно прямувати до христоподібної людини (Альберт Швейцер та В. Ф. Войно-Ясенецький), тому що коло наукових ідей біоетики та ноетики охоплює проблемний стан цивілізації людства та вченого як чинника сучасних проблем світового рівня. Саме тому, на жаль, поки що “ноетичною” людиною таких видатних особистостей, як Альберт Швейцер та Войно-Ясенецький назвати не можна. Але вони, безумовно, є орієнтиром для “соляристичного співтовариства”, що на сьогодні більш притаманний для терміну “ноетична людина”. Вони є метою, до якої ноетична людина повинна наблизитись.

“Соляристична людина” більш ноетична, тому їй потрібно виправляти свої помилки, змінювати власний світогляд, хоча б для того, щоб до цього його не призвів проти власної волі планетарний мозок (ноосфера) Солярис – це може бути більш болючий експеримент над вченим з “соляристичного співтовариства”. Таким чином, “ноетична людина” – це антропологічний вимір ноетики, але поки що реальні особистості більш заслуговують на “хриstopодібний” образ свого значення для людства. Недаремно В. Ф. Войно-Ясенецький сьогодні є визнаним вдячним людством святим Лукою. Він є духовно-практичним орієнтиром, тою “новою людиною”, про яку можуть мріяти інші вчені з ноетичного “соляристичного співтовариства”.

Таким чином, ми зараз робимо не ідеалізацію, а концептуалізацію поняття “ноетична людина”, і її головною рисою є все ж таки не тільки руйнівний, але й життєстверджуючий пафос. Поруч з пасіонарієм “ноетична” людина, безумовно, є життєстверджуючою як біполярна протилежність до негативного заряду ідейно-спрямованого пасіонарія, але ноетична людина робить помилки, що варті життя іншій людині, і почуття провини, що індуковане ноосферою-Солярисом, лише очищуюче горнило таких вчинків вченого з “соляристичного співтовариства”. Саме тому “ноетична людина” має пройти шлях, який зробить її в майбутньому “хриstopодібною” людиною. Про планетарність ноосфери (та пасіонарності з ноетикою) свідчить розмаїття релігійних напрямків: протестантизм Альберта Швейцера та православ'я В. Ф. Войно-Ясенецького. Тобто вони є розмаїттям духовно-географічних проявів нової людини з хриstopодібним наповненням.

Особливість таких особистостей міститься не тільки у поєднанні філософії з медициною, але й релігії з медициною. Саме останнє свідчить про живий сенс матеріалістичної теології, про необхідність слідувати за шляхом хриstopодібної людини. Християнська духовність не відкидає впливу таких особистостей як “геологічної сили Землі”, навпаки, такі особистості у важкі часи допомагають найдужче тій частині світу, яка страждає. Це Росія часів радянської влади, в якій жив В. Ф. Войно-Ясенецький та Африка середини ХХ століття, населення якої лікував Альберт Швейцер.

Спираючись на ідеї виживання сучасного людства, на відміну від людини споживання, утилітаризму та консьюмеризму, В. Р. Поттер у своїй книзі “Біоетика – міст у майбутнє” запропонував новий тип людини, яка сприяє виживанню людства, спираючись на християнські принципи співіснування, – це “людини виживання” (survivalist) від англійської survival “виживання”. Тобто йдеться про людину в біоетичному контексті. Це також «біоетичне співтовариство»: “...но также имеется и группа студентов, которая в качестве приоритетных проблем человечества, стоящих выше их личного материального благополучия, предпочитает достижение мира и выработку правильной политики для борьбы с загрязнением окружающей среды и бедностью. Они поступали в университет с целью обретения своей экологической ниши, своего места и пути в жизни, основанном на системе значимых ценностей. Я бы назвал их людьми, которые озабочены проблемой выживания человечества – survivalist. Такие люди не считают, что выживание человечества – миссия их жизни, однако, постоянно используют ключевое слово – уместность. Я полагаю, что в большинстве случаев термин «уместность» означает принадлежность одной или нескольких проблем к выживанию цивилизованного мира» [7; с. 164]. Дійсно, сьогодні ми бачимо немало кількості людей, що переймаються екологічними проблемами, тваринного світу та підходять до своєї діяльності розумно.

Але також може бути, що шарденівська «мистическая точка «Омега» – це саме та реч-у-собі, що відзеркалює подібно Солярису все зроблене людьми на доопрацювання і очищення від гріхів. Ми вже живемо в епоху ноосфери, але коли ми будемо жити в епоху ноетики? Коли такий механізм, як Солярис, відбудеться? Сьогодні такі особистості, як А. Швейцер і В. Ф. Войно-Ясенецький (св. Лука) знаходяться на такій недосяжній духовній висоті, що втискувати їх у рамки якого-небудь напрямку було б свідомством нашої самовпевненості й обмеженості, вченої упередженості, а в тому, що стосується особи святого Луки, то це було б просто блюзнірством.

Отже, зупинимось на тому, що ці особистості — орієнтир для майбутньої «нової людини» – «ноетичної людини». Сьогодні ми підходимо до стадії «соляристичного співтовариства», коли реч-у-собі, ноосфера, Солярис відзеркалює вчені гріхи їм особисто. Можливо, після цього прийде епоха хриstopодібних особистостей нахшталт В. Ф. Войно-Ясенецького, Альберта Швейцера та інших.

Водночас вітчизняний геніальний хірург-архієпископ застерезував від мрій про дивовижність святості, в своїй автобіографії він показує себе як звичайну страждучу біологічну людину. Пригадаємо вислів В. Ф. Войно-Ясенецького про те, що є святість, що такий стан можна досягнути не «дивовижним чином», а через поневір'яння біологічних людей. У передмові до його автобіографічної книги «Я полюбил страдание» написано наступне: «Святость XX века — это ежедневное мученичество» [2].

Таким чином, ми можемо показати антропологічний вимір нооетичних ідей як градацію типів “нової людини”, нооетичної. Представник “соляристичного співтовариства” – це сучасний вчений, або медик, що неретельно присвячував себе боргу, що завинив перед людиною. Вчений, який результат експерименту ставить вище за життя, є пасіонарієм, хоча і в науковому контексті, а також водночас є представником “соляристичного суспільства”.

На відміну від пасіонарія, що живе домінантою ідеєю над життям, нооетична людина, навпаки, найвищою цінністю вважає життя людини, життя як таке. Тобто у духовності й радості з приводу життя ним не відмовлено жодній живій тварині.

Ван Ранселер Поттер запропонував новий тип людини і відповідно, організацію, назва яких походить від слова “виживання” (survival) – це так звана “людина виживання” (survivalist), які зосереджені на проблемах бідності, екології, медицини світового рівня. Наприкінці, нооетичною “ новою людиною” хочеться вважати такі поодинокі приклади христоподібної людини, як протестант, філософ, медик Альберт Швейцер та православний архієпископ, геніальний хірург, вчений В. Ф. Войно-Ясенецький (св. Лука).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архиепископ Лука (Войно-Ясенецкий). Дух, душа и тело. — М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 1997.
2. Войно-Ясенецкий В. Ф. Я полюбил страдание. — М.: Изд-во им. святителя Игнатия Ставропольского, 1999.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. — М.: Логос, 1989. — с. 430.
4. Жижек Славой. Вещь из внутреннего пространства // Гендерные исследования, № 9 (1/2003): Харьковский центр гендерных исследований. — 346 с. — С. 211-253.
5. Запорожан В. Н. Нооэтика в этическом кодексе медицины XXI столетия. - О.: ОНМедУ, 2011. - 168 с.
6. Запорожан В. М. Шлях до нооетики. - О.: Одес. мед. ун-т, 2008. - 284 с.
7. Поттер Ван Ранселер. Биоэтика — мост в будущее. - Киев: 2002. - 216 с.
8. Хоружий С. С. Фонарь Диогена. Критическая ретроспектива европейской антропологии. — М.: Институт философии, теологии и истории св.Фомы, 2010. - 688 с.

Щудло Світлана Андріївна – доктор соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

УДК 316.74:37

У ПОШУКАХ ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті автор зіставляє державні та громадські механізми оцінювання якості освіти. Обґрунтовує необхідність доповнення державних механізмів, основними з яких є ліцензування та акредитація, громадськими механізмами, що передбачають оцінювання її якості такими суб'єктами освітнього простору, як студенти, роботодавці, незалежні професійні агенції та ін.

Ключові слова: освіта, якість освіти, суб'єкт освіти, освітній простір

В ПОИСКАХ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕХАНИЗМОВ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье автор сопоставляет государственные и общественные механизмы оценивания качества образования. Обосновывает необходимость дополнения государственных механизмов, основными из которых являются лицензирование и аккредитация, общественными механизмами, предусматривающими оценку его качества такими субъектами образовательного пространства, как студенты, работодатели, независимые профессиональные агентства и др.

Ключевые слова: образование, качество образования, субъект образования, образовательное пространство

IN THE SEARCH FOR EFFECTIVE EVALUATION MECHANISMS OF HIGHER EDUCATION QUALITY

In article the author compares the state and public mechanisms for evaluating the quality of education. Justifies the need to supplement state mechanisms, the main ones are the licensing and accreditation, public mechanisms that provide for an assessment of its quality of such entities educational space as students, employers, independent professional agencies and others.

Keywords: education, quality of education, the subject of education, educational environment

Вітчизняна система вищої освіти впродовж останніх двадцяти років знаходиться в стані перманентних реформ, основна мета яких – підвищення якості освіти. Однак, виявляється очевидним, що тривалі освітні реформи у напрямку підвищення якості не дають очікуваного результату. Прагнення реформаторів залишаються не реалізованими, а у суспільстві зростає невдоволеність системою освіти. У такій ситуації суттєво втрачає і держава, оскільки освіта не дає очікуваного економічного ефекту, загострюється ситуація на ринку праці тощо. Описана ситуація актуалізує наукове осмислення існуючих та виявлення більш ефективних для сучасних реалій важелів забезпечення якості освіти.

Відповіддю на соціальний запит стало суттєве зростання уваги науковців різних галузей до проблеми якості вищої освіти. Так, науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми якості освіти розкриває її філософські (В. Заболотний, В. Кремень, М. Матюшкіна, О. Субетто та ін.), управлінські (А. Алексєнко, В. Вікторов, А. Вроєїнстийн, С. Дорошевич, Л. Одерій, С. Плаксіє та ін.), правові (В. Кваніна, С. Куров, Т. Фролова) та педагогічні (В. Вербець, Ю. Єрастов, В. Курбатов, В. Осух, З. Ратайчак) та інші аспекти. Якість освіти як предмет соціологічного аналізу, який, на нашу думку, є найбільш системним, представлена незначним науковим доробком. До того ж, дослідники найчастіше лише дотично зачіпають проблему якості освіти, концентруючи увагу на окремих її виявах. У даному контексті найбільше нас цікавлять напрацювання з питання системи оцінювання якості освіти. Без знання того, яким є реальний рівень освіти, неможливо реалізувати ефективну освітню політику. Проведений нами аналіз виявив, що проблема оцінювання є однією з найбільш дискутованих стосовно якості освіти (С. Курбатов, К. Павленко, Є. Подольська, С. Садрицька, С. Терепищій та ін.).

Метою нашої статті є аналіз переваг та обмежень механізмів оцінювання якості освіти, які застосовуються в системі вищої освіти, та виявлення більш ефективних.

Проблема оцінювання якості освіти є досить складною. Складність полягає, по-перше, у визначенні критеріїв, на основі яких можливо проводити оцінювання. Як обґрунтовують дослідники, «вести мову про «якість» у науковому контексті можливо лише у випадку чіткого визначення критерію оцінки якості, чи у крайньому разі, у випадку усвідомлення того, що такий критерій повинен існувати» [1, с. 12]. По-друге, процес оцінювання вимагає «надійної» моделі, з якою зіставляється система освіти. Такою моделлю має стати стандарт освіти. По-третє, постає потреба у виробленні адекватних процедур зіставлення реальної освіти та моделі (стандарту).

Заглиблення у сутність якості освіти та пошук механізмів її оцінювання дає підстави стверджувати, що ця проблема нерозривно пов'язана з проблемою освітніх стандартів. Аналізуючи якість освітніх послуг, як і будь-яких інших послуг та речей, ми завжди виходимо на певні ідеальні стани речей, моделі, стандарти. У найзагальнішому тлумаченні стандарт розглядається як певна норма, еталон, модель, взірець, з яким зіставляються інші подібні об'єкти. «Стандарт освіти у соціально-філософському розумінні – це риси її образу в минулому, сучасному і майбутньому, що в свою чергу є фактором прозорості, контрольованості та критерієм об'єктивної оцінки якості як цілих освітніх систем, так і окремих її складових. Тому стандарт – це міра якості вищої освіти», – вважає С. Терепищій [2, с. 157]. Польський дослідник Р. Уждзіцкі вказує, що «чимраз виразніше в освітній політиці поняття «стандарту» пов'язується з ідеалом якості» [3, s. 89]. З огляду на це, стандарт освіти ми визначаємо як сукупність норм та вимог, які ставляться до системи освіти для забезпечення належної підготовки фахівців, а також до рівня освіченості особи.

Грунтуючись на запропонованому тлумаченні поняття «стандарт освіти», якість освіти доцільно розглядати як ступінь чи рівень досягнення певних освітніх стандартів. У цьому контексті ми погоджуємося з думкою А. Каца, який трактує якість освіти як «міру відповідності освіти встановленим вимогам, сукупність властивостей освіти задовольняти певні потреби громадянина, суспільства та держави у відповідності з призначенням цієї освіти» [4, с. 40].

Що стосується вітчизняної освітньої системи, то, як досить категорично підкреслює І. Лікарчук, «реальну якість української освіти оцінити неможливо» [5]. На його думку, сьогодні в Україні одні й ті ж органи управління освітою виконують як управління галуззю, так і функції контролю якості освіти. «У результаті, замовники та споживачі освітніх послуг – учні, студенти та їхні батьки, роботодавці, незалежні експерти, громадські організації – не мають можливості дізнатися, якою ж є реальна якість української освіти», – зазначив фахівець [5]. Щоб з'ясувати, чи насправді ситуація в українській освіті настільки критична, проведемо аналіз досвіду інших країн. Питання оцінювання якості освіти у різних країнах розв'язується по-різному.

Процес оцінювання якості освіти на формальній основі розпочався в країнах Європи з 1985 р., коли Великобританія, Франція та Нідерланди впровадили у своїх країнах національні системи оцінювання. Великобританія пішла шляхом створення агентств, які спеціалізувалися на процедурах моніторингу та контролю. Однак, стратегічні завдання у сфері координації якості освіти та контролюючі функції залишила за собою держава. Англійська система оцінювання якості освіти ґрунтується на принципі внутрішньої самооцінки. У межах цієї системи навчальний заклад самостійно розробляє свій механізм оцінювання відповідно до визначеної місії та завдань вишу, оцінює якість освітніх програм та аналізує якість викладання, навчання, управління, а також вивчає думку громадськості, яка постає основним важелем управління якістю освіти» [6, с. 24].

У Франції зовнішній контроль діяльності ВНЗ здійснюється Національним комітетом з оцінювання вишів. Найважливішим напрямом діяльності комітету є оцінювання навчальних закладів через призму працевлаштування випускників та їх заробітної плати. Французька модель оцінювання якості освіти, на відміну від Британської, базується на зовнішній оцінці навчального закладу. Держава через спеціально створені нею структури визначає завдання, напрями та підходи до оцінювання якості освіти. Результатом процедури оцінювання якості є отримання спеціального державного документа, що підтверджує атестацію, акредитацію чи результати інспектування. Ця система отримала поширення у Данії, Фінляндії, Чехії, Естонії та ін. Однак треба відзначити, що в сучасних умовах французька система освіти децентралізується, і хоча «головна керуюча роль залишається за державою, але суть її ролі змінюється – із держави-контролера вона перетворюється на державу-регулятора» [7, с. 599]. Беззаперечно, ці зміни відобразяться і на системі оцінювання якості освіти.

Третій тип – змішана система оцінювання якості освіти, яка виникла у США в результаті поєднання французької та англійської систем. Визначення змісту та характеру освітнього процесу і

діяльності надається вишу, однак процедура акредитації здійснюється державними структурами, зокрема регіональними Асоціаціями університетів та коледжів, при яких діють Комісії з вищої освіти. Так, основними оцінками якості американської освіти є: «акредитація навчального закладу, акредитація професійних освітніх програм, рейтингова оцінка та система об'єктивної оцінки знань і здібностей студентів» [6, с. 24]. Вважається, що таке поєднання сприяє врахуванню і «академічної свободи» освітніх закладів, і суспільні, і державні інтереси.

Таким чином, у світовій практиці склалися різні системи оцінювання якості вищої освіти, які умовно можна розділити на три типи: що базуються на пріоритеті державних органів або структур, які фінансуються державою, пов'язані з державним контролем, державною акредитацією, при цьому самооцінці ВНЗ надається мінімальне значення; у яких переважає процес самооцінки якості вищих навчальних закладів, спрямований на внутрішній аналіз; змішаний тип, що поєднує внутрішню та зовнішню оцінки.

Сьогодні у нашій країні домінуюча роль в оцінюванні якості вищої освіти належить державним структурам, а саме профільному міністерству та його управлінським структурам. Таким чином, головну роль стандартизатора у сфері освіти відіграє держава, точніше органи управління нею. Основними інструментами, які забезпечують оцінювання якості освіти, є механізми ліцензування та акредитації освітньої діяльності як самого навчального закладу, так і його окремих спеціальностей та програм підготовки. Система ліцензування та акредитації закладів освіти стала нормативно-методологічною основою керованості системи освіти. За допомогою цих механізмів держава забезпечує якість освіти. Однак існують і досить категоричні погляди, які полягають у тому, що завдяки описаним механізмам держава «нав'язує індустріальну модель оцінки якості» [8, с. 95].

Основою оцінювання якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів є стандарти вищої освіти, що становлять собою «сукупність норм, які визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засіб діагностики якості вищої освіти та нормативний термін навчання» [9]. Систему стандартів вищої освіти складають державний стандарт вищої освіти, галузеві стандарти вищої освіти та стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів. Практика показує, що ця система є досить громіздкою, негнучкою і слабо відповідає тим нормативам, які справді характеризують якісну освіту. Стандарт освіти охоплює і систему нормативів до ліцензування та акредитації підготовки фахівців. Норматив постає своєрідним рубіжним показником, якого має досягти навчальний заклад. Подолання визначеної межі встановлених норм свідчить, що навчальний заклад надає якісні освітні послуги. Таким чином, оцінка освіти державою є дихотомічною – якісна / неякісна. Постає запитання, яким чином виявити та показати суспільству, споживачам освіти відмінності у якості освітніх послуг, які надають різні навчальні заклади.

Згідно з державними документами, для виявлення рівня знань випускників вишів, що засвідчує їхню професійну підготовку, створюються засоби діагностики, які є стандартизованими методиками оцінювання досягнутих результатів у навчанні та професійній підготовці, що є принциповим нововведенням в українській моделі системи стандартів вищої освіти; навчальні заклади здійснюють на умовах самоаналізу внутрішнє оцінювання рівня і якості підготовки поряд з оцінюванням зовнішнім. Проте чи можуть стандартизовані методики виміряти сформованість компетенцій випускника в умовах, коли метою освіти виступає не сума готових формалізованих знань, які легко піддаються перевірці формалізованими методами, а здатність застосовувати набуті знання для розв'язання професійних та життєвих ситуацій.

Відаючи належне державній політиці у питаннях якості вищої освіти, заходам з вдосконалення процедур проходження ліцензування та акредитації, ми вважаємо, що існуюча в Україні система оцінювання якості освіти надто централізована та одержавлена. Враховуючи залучення до освіти широкого кола суб'єктів, на нашу думку, варто розширювати доступ до оцінювання якості освіти як органам державного управління, так і представникам місцевого самоврядування, професійним групам, батькам і студентам, потенційним роботодавцям, незалежним агенціям з оцінювання якості та ін. Глобалізація освітнього простору все більше передбачатиме пріоритетність міжнародних показників, критеріїв, стандартів і норм у галузі освіти. У багатьох країнах обов'язковою є громадська оцінка якості середньої і вищої освіти, що ми неодноразово глибоко аналізували [10].

Однак, ситуація у системі оцінювання якості освіти недержавними структурами є проблемною. Україна – єдина держава європейського освітнього простору, де немає незалежної недержавної агенції з оцінювання якості вищої освіти, незважаючи на те, що наша країна входить до Європейського реєстру забезпечення якості освіти (EQAR). У державі також не розроблено та не впроваджено національну систему освітніх індикаторів, яка могла б стати важливим джерелом

інформації про функціонування галузі та забезпечила порівняння її результатів із аналогічними даними інших країн світу.

Суттєвим кроком для розв'язання проблемної ситуації є пришвидшення прийняття нового Закону України «Про вищу освіту», оскільки чинний морально застарів. Саме у проекті нового Закону [11] держава відображає свої плани на впровадження більш демократичних процедур в оцінці якості освіти та виконання міжнародних вимог щодо забезпечення якості освіти. Цей документ, на відміну від чинного, містить розділ «Забезпечення якості вищої освіти», у якому, зокрема, передбачено створення Національного агентства з якості вищої освіти – «незалежної саморегульованої організації, членами якої є всі вищі навчальні заклади України незалежно від форми власності, та якій цим Законом державою делеговано повноваження щодо формування та впровадження у вищих навчальних закладах (наукових установах) процедури і правил забезпечення якості вищої освіти та атестації наукових здобутків наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації» [11, с. 17].

Болонський процес посилює вимоги до сертифікації якості освіти і все більше актуалізує пріоритетність міжнародних систем оцінювання, контролю та показників, критеріїв, стандартів і норм у галузі освіти. 4 березня 2008 р. в Брюсселі (Бельгія) наша держава стала повноправним урядовим членом Європейського реєстру забезпечення якості (EQAR), що започаткувало важливий крок у напрямі досягнення європейського рівня якості вітчизняної вищої освіти. Україна зобов'язалася включитися до міжнародних порівняльних досліджень якості освіти та створити системи моніторингу якості освіти. Тенденція розвитку нових систем та процедур контролю якості вищої освіти виявляється у багатоманітності їхніх моделей. З одного боку, формуються єдині системи оцінювання для всіх секторів вищої освіти (університетської та неуніверситетської), з іншого – перевага надається спеціалізованим органам оцінювання для кожної предметної галузі (чи то професія, чи освітня програма). Їхніми головними рисами є незалежність оцінювання та невідворотність післяакредитаційних наслідків при розв'язанні питання про надання державних субсидій (принцип управління і фінансування «за результатами»).

На часі для української вищої школи є застосування європейських стандартів якості у вітчизняній системі ліцензування і акредитації та наша участь в європейській мережі з оцінювання якості вищої освіти. Для цього, насамперед, потрібний аналіз систем забезпечення гарантування й управління якістю вищої освіти, вивчення практики оцінювання і моніторингу якості освіти, що формується у Болонському процесі, детальне ознайомлення з діяльністю міжнародних організацій, які долучилися до процесу оцінювання якості освіти.

Важливою складовою у механізмі оцінювання якості освіти є виявлення і врахування думки студентської спільноти – основних споживачів освітніх послуг, на чому ми неодноразово акцентували [10]. Про участь студентів у системах гарантії якості освіти наголошується і в нормативних документах, що регламентують Болонський процес. Вивчення думки студентської спільноти про якість отримуваної ними освіти активно увійшло у практику вищих навчальних закладів Західної Європи і стало нормою. Водночас кожен навчальний заклад удосконалює внутрішні методики такої оцінки, щоб утвердитися самому і переконати інших гравців ринку освітніх послуг у думці, що створені всі умови для досягнення встановлених критеріїв якості.

Курс держави на децентралізацію управління освітою та лібералізацію в системі освіти все більше зміщуватиме важелі контролю якості від державних до громадських, від центральних органів управління навчальними закладами на місцевий рівень, рівень конкретних навчальних закладів. Однак, зважаючи на особливості структури вітчизняного освітнього простору, С. Квіт наголошує на доцільності збереження функцій держави в оцінюванні та контролі якості освіти: «Агенція з якості буде державною структурою, але професійно незалежною. В деяких країнах такі комісії чи агенції мають статус громадських організацій або є приватними. У нас така структура приватною бути не може, бо в нашій країні система фінансування вищої освіти переважно державна. Державні університети сьогодні в Україні більш якісні, ніж недержавні, тому важливі рішення не можуть прийматися поза державою. Але ця незалежна агенція може акредитувати недержавні агенції, яким делегує певні свої завдання» [12].

Підсумовуючи сказане, підкреслимо, що сьогодні основними інструментами оцінювання якості освітніх послуг в Україні є ліцензування та акредитація освітньої діяльності як самого навчального закладу, так і його окремих спеціальностей і програм підготовки. Повноваження щодо аналізу якості освіти цілком монополізовані державою й покладені на її управлінські структури. Однак, принципово неможливо керувати складною системою якості освіти лише засобами державного контролю і регулювання. Усвідомлюючи, що будь-яка оцінка якості є відносною, оскільки залежить від безлічі об'єктивних і суб'єктивних факторів, жодній організації не може належати монопольне право на

єдино правильну оцінку якості, зокрема у сфері освіти. Більш гнучкими та чутливими є громадські механізми оцінювання якості освіти. Основу оцінювання має формувати максимальна прозорість та відкритість усіх процедур – це запорука успішності їх застосування. Подальші наші кроки у розв'язанні поставленої проблеми будуть зосередженні навколо формування соціального стандарту освіти як еталону оцінювання якості освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Качество современного отечественного образования: сущность и проблемы: монография / Н. В. Наливайко, Е. А. Пушкарева, Р. Н. Шматов и др. – Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2009. – 312 с.
2. Терепищій С. О. Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу) : монографія / С. О. Терепищій. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 197с.
3. Uzdziński R. Standardy kwalifikacji zawodowych i standardy edukacyjne. Pomiedzy misją kształcenia a rynkiem pracy [Tekst] / R. Uzdziński // Komunikacja społeczna a zarządzanie we współczesnej szkole ; pod redakcją K. Właszczyk, W. Maliszewskiego. – Torun : W-wo Adam Marszałek, 2010. – S. 89–95.
4. Кац А. М. Качество образования: подлинный смысл и бессмысленные процедуры / А. Кац // Директор школы. – 2001. – № 3. – С. 39–50.
5. Лікарчук І. Реальну якість української освіти оцінити неможливо [Електронний ресурс] / І. Лікарчук // Освіта.ua. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/news/27399/> – Назва з екрану.
6. Гуржій А. Методологічні засади оцінювання та прогнозування розвитку вищої освіти в Україні / А. Гуржій, В. Гапон // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 23–31.
7. Тарапатов Н. М. Французькі університети на шляху до впровадження децентралізованої моделі управління: основні здобутки, проблеми та перспективи / Н. М. Тарапатова // Методологія, теорія та практика соціологічного налізу сучасного суспільства. Вип. 15: [зб. наук. пр.]. – Х. : Видавничий центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 598–600.
8. Павленко К. В. Неинституциональный подход к оценке качества образования в вузе / К. В. Павленко // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2010. – Т. 13. – № 1. – С. 90–100.
9. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III, зі змінами від 20.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: від <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
10. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості : quo vadis: монографія / Світлана Щудло. – Х. – Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.
11. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Проект Закону України (поданий В. І. Балогою, реєстр. 1187-2 від 21.01.2013) – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45512
12. Квіт Сергій. На реформи наважуся...А що мені може завадити? Інтерв'ю Міністра освіти і науки України газеті «Дзеркало тижня» № 21 від 13.06.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/comments/34236-sergiy-kvit-na-reformi-navageusya-...a-scho-meni-mogee-zavaditi> – Назва з екрану.

РЕЦЕНЗИЯ

на монографию Виктора Ивановича Ворникова, кандидата философских наук,
**«Социокультурные основания конвенциональности в обществе:
конвенция и толерантность»**

В истории исследований проблем отношений, взаимоотношений в обществе собран и накоплен определенный фонд работ, в которых содержатся достаточные предпосылки для продолжения изучения и переосмысления феноменов конвенции и толерантности в общественном сознании.

В представленной работе достаточно четко заключается об актуальности - и до современности, проблем согласия, согласованности в обществе, так как выявлен целый ряд аспектов, которые в достаточной мере не освещены и не отражены, или и тех, которые уже не отвечают современным запросам общественного взаимоотношения.

Автор достаточно убедительно обосновывает, что практически не исследован механизм мыследеятельности как целостная самоорганизующаяся система, где конвенция и толерантность в общественном сознании одновременно плюралистичны и детерминированы самым целым - формой, средством, способом реальной жизнедеятельности общества как социального организма.

Актуальностью, как отмечается в работе, есть и решение проблем, связанных с конвенциями и толерантностью, а также с необходимостью нахождения их, которые соответствуют современному состоянию общественных отношений.

Вполне возможно согласиться с автором, что социально - философский подход к исследованию феноменов общественного сознания - конвенции и толерантности, продолжает быть актуальным. Актуальным до современности остается и прояснение оснований терминов конвенция и толерантность, в особенности как феноменов общественного сознания.

В монографии особо удачно продемонстрирована связь уровней, видов и форм проявления конвенции и толерантности из социальной структурой общества в целом и человека в частности, и, прежде всего, из общественным сознанием - ментальностью данного социального пространства, раскрыта позиция, что неопределенность и неоднозначность вводимых конвенций связана в значительной степени с отсутствием разработанного понятийного - категориального аппарата.

С достаточной степенью ясности автор обосновывает необходимость переосмысления форм согласия и согласованности в современности как обусловленных этической мыследеятельностью, так как особо значимые и актуальные определенные - выработанные нормы и принципы отношений в обществе - этические императивы взаимоотношения людей, исходят от концепций, теорий и идей, лежащих в основании исторического общества.

В целом, очевидное отсутствие специальных монографических и диссертационных работ, непосредственно посвященных социально - философскому анализу, исследованию конвенции и толерантности как феноменов общественного сознания определяют значение данной монографии.

Монография, являясь корректным исследованием, может заинтересовать специалистов - социальных философов, социологов и политологов, педагогов, аспирантов, магистров и студентов, а также всех тех, кто интересуется проблематикой социальных отношений.

Доктор философских наук,
профессор

Е. Р. Боринштейн

РЕЦЕНЗИЯ

на монографию кандидата философских наук, доцента Ворникова Виктора Ивановича
**”Социокультурные основания конвенциональности в обществе:
конвенция и толерантность”**

Рецензируемое монографическое исследование актуально, поскольку тема сформулированной проблемы обусловлена как особенностями современной социокультурной ситуации, требующими теоретического осмысления путей достижения социального согласия, так и практического достижения консенсуса, особенно в политической сфере, необходимого для установления в обществе конструктивной системы взаимоотношений во всех сферах его бытия.

Актуальность работы обусловлена рядом причин, Во – первых, сегодня в общественном сознании любые социальные изменения воспринимаются, прежде всего, как новые конкретные социальные противоречия и даже как социальные катастрофы. Во – вторых, в условиях спада

духовности нации необходимо отыскание тех смыслообразующих стержней, которые способствовали бы консолидации общества. В работе обосновывается идея, что в качестве таких стержней выступают конвенциональность и толерантность. Через призму взаимосвязи этих категорий в обществе можно достичь относительного социального согласия. В – третьих, сегодня требует своего разрешения сложившаяся драматическая ситуация: либо общество будет иметь дело со всеуглубляющимся обострением социальных противоречий, либо придет к консенсусу относительно национальной идеи через конвенциональность и толерантность.

Первое, на что делает акцент автор монографии, – это уточнение содержания концептов ”конвенция” и ”толерантность”, переосмысление их исторического содержания и обоснование их архитектоники. С этой целью автор раскрывает пространство задачи (фрейма), проблемы конвенции и толерантности. Обоснование субфреймов и их модальных взаимосвязей позволило представить исследуемые фреймы в их целостности, системно.

Второе, на что делает акцент автор – это обоснование своего видения содержания этих понятий, репрезентации их дефиниций, с учетом того, что ранее эти понятия не могли выступать в методологической роли при достижении социального консенсуса.

Монография имеет детально разработанный план, каждый из разделов которого четко структурирован. Логика работы последовательная, работающие в тексте понятия строго аргументированы.

Научная значимость данного исследования в том, что и до настоящего времени отсутствуют специальные работы, посвященные системному исследованию качественной определенности и сущности феноменов конвенции и толерантности и, прежде всего . имеющих цель прояснения содержания и изучения механизма мыследеятельности социума на основании переосмысления и уточнения принципов конвенции и толерантности. В существующих же исследованиях обнаруживается крайняя противоречивость в трактовке определяющих характеристик конвенции и толерантности в социальном пространстве.

Вышеотмеченное позволяет утверждать, что сегодня возникает настоятельная потребность в комплексном исследовании и анализе таких динамичных и исторически изменчивых феноменов общественного сознания, какими являются конвенция и толерантность и, в особенности, в связи с достаточно четко заявляющими о себе формами ”постмодернистского плюрализма“.

В предлагаемой монографии практически впервые поставлена проблема взаимоотношений в обществе в аспекте раскрытия и прояснения сущностных характеристик феноменов толерантности и конвенции в общественном сознании.

В целом, монографическое исследование ”Социокультурные основания конвенциональности в обществе: конвенция и толерантность” отличается актуальностью, новизной постановки и решения задачи, ее публикация привлечет внимание и вызовет интерес, несомненно, у всех тех, кто интересуется проблемами консолидации общества, обоснованием национальной идеи, способной сплотить народ Украины.

Работа рекомендуется к публикации.

Рецензент:

доктор философских наук,
профессор

О. П. Пунченко

РЕЦЕНЗИЯ

на монографию доцента кафедры философии и права Днепропетровского государственного технического университета Кравцова Юрия Сергеевича «**Філософське призначення освіти у морально-правовій ідентифікації людини**»

Состояние духовной культуры общества, в том числе и философской, в XX - XXI вв. часто характеризуется как кризисное, со своим внутренним разладом, возникновением и противоборством прямо противоположных, нередко взаимоисключающих друг друга тенденций и направлений. В это время достигнуты значительные успехи в естествознании, но, несмотря на это, кризис проявил себя не только в науке, но и в искусстве, в религии, в гуманитарном знании в целом. Тем не менее, с точки зрения профессиональных философов, этот процесс может быть истолкован как небывалое расширение сфер бытия философии. Явно поспешными оказались выводы о завершении

исторического пути философии, которая продолжает и сегодня выполнять свои основные мировоззренческие и интегративные функции в области естественного, технического и гуманитарного знания. Эпоха значительных перемен не только привела к появлению новых философских дискурсов, но и дала иные возможности для оценки и переоценки прежних.

Интеллектуальный горизонт духовной жизни человечества с началом становления теоретического знания обогатился таким фундаментальным феноменом в его структурной организации как образование. Феномен образования не случайно долгие годы пользуется повышенным интересом ученых и закономерно занимает одно из ключевых мест среди теоретических проблем современного научного дискурса в философии, социологии и политологии, психологии и антропологии и пр.

В контексте сказанного монография Кравцова Ю. С. «Філософське призначення освіти у морально-правовій ідентифікації людини» представляет собой весьма своевременную, актуальную и значимую научную работу. В монографии автор представил вариант собственного видения социальной реальности, современного образования, сконструированный под влиянием процессов глобализации, тотальной коммуникации, активного развития «информационного» общества и формирования новых глобальных вызовов, которые порождают новые социальные стратегии достижения успеха.

В первом разделе книги, который называется «Людина у просторі права», автор анализирует обращение философии к проблеме соотношения права и морали, выявляет, что представляет собой идентичность человека, каково ее место в духовной жизни социума, каковы особенности процесса формирования морально - правовой идентификации человека.

Второй («Соціальна реальність як зосередження парадигмальних принципів образу мислення») и третий («Комунікативна модель соціальності: про можливість аутентичного описання інформаційного суспільства») разделы монографии посвящены исследованию социальной реальности как предмета философской рефлексии. Социальная реальность автором представлена как наличие какой-то социальной объективности, которая одновременно является и условием и полем деятельности человека, как и любого другого социального субъекта. Понятие реальности обладает огромной объяснительной силой и обращение к нему знания на каждом новом этапе развития абсолютно закономерно. Современные дискуссии об ответственности вещественных и невещественных компонентов социального и правового, о самостоятельном значении знаково-символических структур, о роли методологических процедур в построении реальности приводят к комплексному, синтезирующему рассмотрению феномена социальной реальности. Подробно рассмотрена ценностно-смысловая сфера социальной реальности, содержанием которой является теоретическое структурирование транслируемой информации, распределение ее и внедрении в сознание индивида и социума.

В четвертом, заключительном, разделе осуществлен анализ изменений установок гуманитарного образования в условиях информационного общества.

Особое внимание автор уделяет исследованию изменений в правовом образовании, как требованию изменившейся социальной реальности, связывая эти процессы с формированием новой парадигмы правового знания и системной трансформацией отечественного юридического образования. Завершается работа закономерно исследованием вопроса о возрастании значения права в современном образовании и воспитании.

Хотелось бы обратить внимание автора на необходимость осуществления выводов в конце каждого параграфа и разделов, что подчеркнет и авторскую позицию в логике исследования.

В целом работа отвечает требованиям ВАК, предъявляемых к подобного типа работам, и может быть рекомендована к публикации в открытой печати.

Доктор философских наук,
профессор кафедры философии
Национальной металлургической
академии Украины

А. В. Халапис

ДОДАТОК №1

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ОСВІТА ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ»
25-26 березня 2014 р., Одеса - Дніпродзержинськ**

Басова Олена Юріївна (м. Одеса) - вчитель англійської мови, Одеський приватний НВК «Хабад»

Позашкільна діяльність сьогодні розглядається як важливий фактор найповнішого розкриття здібностей школярів та розв'язання різноманітних освітніх проблем, створення цілісної системи пошуку та виховання творчо обдарованої особистості. Позашкільна робота, будучи необов'язковою, природно «добудовує» незаповнені проміжки соціального становлення особистості. Свобода і можливість вибору улюблених занять у позашкільний час благотворно впливають на молодших школярів. При цьому організація діяльності дітей у формі дозвілля сприяє вільному спілкуванню у середовищі ровесників, з якими дитина вважає себе найтісніше пов'язаною і авторитет яких для неї безперечний. У той же час переживання успіху викликає позитивне ставлення до творчої діяльності, сприяє набуттю певного життєвого досвіду, навичок самостійної діяльності й поведінки, тобто поступово здійснюється становлення тих властивостей і якостей, які є складовими творчої особистості.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати сутність та особливості управління системою виховання в загальноосвітньому закладі у позакласній роботі.

Об'єкт дослідження: система виховання в загальноосвітньому навчальному закладі у позакласній роботі.

Предмет дослідження: управління системою виховання в загальноосвітньому навчальному закладі у позакласній роботі.

Об'єкт, предмет, мета дослідження обумовили вибір наступних завдань:

1. НА ОСНОВІ ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ОБҐРУНТУВАТИ СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА ВИХОВАННЯ»;
2. ВИЗНАЧИТИ СТРУКТУРУ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ;
3. ВИЗНАЧИТИ ГОЛОВНІ ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ;
4. ДОСЛІДИТИ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЩОДО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ВИХОВАННЯ.

Виховання—це складний і багатогранний процес формування особистості, створення оптимальних умов для її фізичного, психічного та соціального розвитку.

Виховання дітей шкільного віку здійснюють у процесі навчання і виховної роботи у школі та за її межами. Воно є цілісним процесом, у якому органічно поєднані змістова (сукупність виховних цілей) і процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони. Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатогранним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази.

Структура процесу виховання передбачає:

1. Оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки. Це перший етап входження в систему виховного впливу, на якому діють норми, правила, особливості життєвої поведінки.
2. Формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до явищ дійсності). Вони сприяють трансформації певних дій особистості із сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань, що робить їх стійкими, та активізації психічних процесів людини;
3. Формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного). Переконання, що ґрунтуються на істинних знаннях, будуть, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з другого — «стрижнем» поведінки особистості.
4. Формування вмінь і звичок поведінки. Формування вмінь (засвоєного способу виконання дій, оснований на сукупності набутих знань і навичок) і звичок (схильності людини до відносно усталених способів дій) потребує поступовості й систематичності вправлення, посиленості та

доцільності поставлених вимог, їх відповідності рівню розвитку учнів. Воно пов'язане з активною діяльністю особистості у сфері реальних життєвих ситуацій.

Виховання є складним, багатогранним процесом, у якому тісно переплетені внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) суперечності.

На процес виховання впливають (безпосередньо або опосередковано) об'єктивні (особливості суспільного устрою, політичного режиму, соціально-економічного розвитку, національна самобутність, природне середовище) та суб'єктивні (соціально-педагогічна діяльність сім'ї, громадських організацій, навчально-виховних закладів, засобів масової інформації, закладів культури і мистецтва) чинники. Структурними елементами процесу виховання є мета, завдання, закономірності, принципи, методи, засоби, результати виховання та їх корегування. Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення усієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації у різних видах творчої діяльності. Всебічно і гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства.

Національне виховання — виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях та багатовіковій мудрості, духовності.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, індивідуальність, яка цінує національну та особисту гідність, совість і честь. Так формується національний характер.

Ідеал — уявлення про вірець людської поведінки і стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя.

Він об'єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи і плани, рівень домагань, задуми і вчинки у цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя і діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є:

— громадянське виховання: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;

— розумове виховання: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мислительними операціями, вироблення умінь і навичок культури розумової праці;

— моральне виховання: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

— трудове виховання: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;

— естетичне виховання: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення умінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;

— фізичне виховання: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини.

Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів. Пріоритетним стає гуманістичне виховання — створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Основні завдання виховної діяльності зумовлені пріоритетними напрямками реформування школи, визначеними Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), до яких належать:

— формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати;

— забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;

- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших національностей, які мешкають на території України;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших чеснот;
- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та громадянською відповідальністю.

Позакласна робота будується з урахуванням основних загальнодидактичних принципів:

- на кожному позаурочному занятті у нерозривній єдності реалізуються освітні й виховні завдання;
- усі відомості розглядаються і з'ясовуються відповідно до результатів сучасних досліджень, чим забезпечується принцип науковості;
- явища і факти, що аналізуються в процесі позакласної роботи, мають відповідати віковим можливостям учнів, принцип доступності тісно пов'язаний з принципом усвідомлення знань;
- позакласна робота враховує вимоги розвиваючого навчання: формуються навички спостереження й аналізу явищ і фактів, уміння самостійно працювати з доступною літературою.

У позакласній роботі важливим є принцип наступності перспективності: плануючи позакласну роботу певного класу, вчитель враховує ті знання й навички, що їх одержали учні на уроках і в позаурочних заходах у попередніх класах. Одночасно позакласні заходи можуть готувати основу для кращого засвоєння матеріалу на уроках, до участі у факультативних заняттях. У позакласній роботі реалізується зв'язок теорії з практикою, учні вдосконалюють навички самоосвіти. У позакласній роботі реалізується принцип індивідуального підходу до учнів, ураховуються їх здібності, нахили.

Проте, одночасно позакласна робота має і свої специфічні принципи, а саме: врахування віку й ступеня підготовленості учнів до занять, взаємозв'язок позакласної роботи і класних занять, добровільність, наявність інтересу до вивчення мови, вибірковість, що виявляється у відсутності єдиної програми для позакласної роботи й дозволяє вчителю самому планувати її, виходячи з умов роботи школи, вікового складу учнів, їхньої зацікавленості, а також залежно від програмовою матеріалу, що вивчається. Цей самий принцип діє й у виборі форм роботи.

Отже, позакласна робота – це всеохоплююча категорія, що поєднує всі грані педагогічного процесу. Важливе місце в ньому посідає освітня складова у вигляді громадської освіти, яка доповнюється й розширюється вихованням, що передбачає розвиток в особистості здатності удосконалення провідних навичок та усвідомлення моральних цінностей.

Муляр Володимир Ілліч (м. Житомир) – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОРІЄНТАЦІЙНО-СМИСЛОВИЙ СТРИЖЕНЬ ЇЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Зазвичай, коли говорять про явище соціалізації людського індивіда у будь-яких його сутнісних вимірах (індивідуальному, особистісному, людському як такому), то мають на увазі процес набуття цим індивідом відповідних вказаним вимірам людських характеристик. Зокрема, якщо говорити про соціалізацію особистості, то потрібно мати на увазі, що це є процес перетворення людського індивіда в особистість – особливу його сутнісну властивість, що виражає саме соціальний (не індивідуальний) зріз його людської структури як такої. Це – набуття окремим індивідом таких людських знань, умінь, навичок, формування потреб, інтересів, цілей, ідеалів, культивування здібностей, вольових чи художніх смаків тощо, які репрезентують цього індивіда як представника певної соціальної реальності, певних суспільних відносин. Тому, що сама особистість – це соціальна сутність окремої людини як біосоціальної істоти. Таким чином, соціалізація особистості має на меті процес

формування в окремої людини таких її якостей, які виступають своєрідним зрізом соціальної (суспільної) реальності на рівні окремої людини. Звідси – задачі соціалізації особистості як процесу, який має певною мірою забезпечити культивування всіх необхідних властивостей людського індивіда, що в своїй життєдіяльності однаковою мірою може виступати у якості і об'єкта соціальності, і її суб'єкта.

Відомо, що соціалізація як явище притаманна людській історії завжди. На первісних етапах цієї історії вона здійснювалася досить примітивно і, як би сказав, цілком природньо як процес соціального успадкування, навчання або наслідування. В подальшому соціалізація удосконалювалася, "обростала" соціальними інституціями, соціальними технологіями і т. д. і на сьогодні являє собою неймовірно складне явище. Однак, незважаючи на те, коли розгорталося явище соціалізації, яким чином це відбувалося, де і в яких умовах, завжди явно при прихованому існувало стрижневе питання: для чого, з якою метою здійснюється соціалізація людини, що вона має забезпечити людському індивіду? Ця проблема така ж давня, як і сама соціалізація, як і самі люди. Сьогодні ж, в умовах неймовірно швидкозмінюваних суспільних процесів питання про те, що має давати соціалізація особистості, набуває, безсумнівно, вирішального значення як для соціуму в цілому, так і для окремого індивіда. Як суспільству в цілому небайдуже, що має бути "на виході" соціалізації людини, так і саму людину це питання турбує.

Таким чином, логіка вищесказаного підводить нас до орієнтаційно-сислової складової самого процесу соціалізації. Це проблема, яка містить у собі відповідь на комплекс питань, сформульованих вище. І не має значення, яку сферу життєдіяльності обіймає соціалізація людини, бо всюди орієнтаційно-сисловий компонент буде присутній у якості стрижневого. Що стосується сфери освіти, то вказане явище хоч і неоднорідне та має у своєму арсеналі найрізноманітніші завдання, в цілому можна сказати, що освіта головною своєю функцією має культуристворювальний смисл. Освіта – це соціальне явище, яке покликане передавати не просто знання від одного покоління до іншого. Вона – своєрідний спосіб освоєння кожним майбутнім поколінням всього того, що виробило людство за свою історію. Тому освіта – це передавач культури у фундаментальному своєму призначенні. І тут знову виникає питання: з якою метою і яким чином? Відповідь проста: з метою повноцінного входження кожного людського індивіда в людський простір, у співтовариство людей для того, щоб самому зробити певний внесок у вказану вище культуру, реалізувавши всі свої потенційні фізичні та соціальні сили.

В гуманітарній науці явище, коли людський індивід чи у якості його особистості, чи то у якості його індивідуальності реалізує свої сутнісні сили – здібності, знання, вміння, навички, потреби, інтереси, цілі, ідеали, вольові, художні та інші сили – розкривається через поняття самореалізація. Дійсно, самореалізація виступає орієнтаційно-сисловою основою соціалізації особистості в будь-якій сфері життєдіяльності, зокрема і в освітньому просторі. Це зумовлено самими сутнісними рисами явища самореалізації.

Зауважу, що самореалізація особистості – досить складний процес. Він має свої рівні, етапи, функції й завдання. Тут означає лише деякі з них. Насамперед скажу, що це явище завжди розгортається завдяки одній з ключових суперечностей життєдіяльності особистості – між соціальним змістом особистості та індивідуальною формою освоєння та реалізації цього змісту. Звідси – розуміння самореалізації особистості як індивідуального процесу практичного втілення сутнісних сил особистості у своїй життєдіяльності [1, с. 82]. Таке практичне втілення виступає фактично у формі опредметнення всіх сил людського індивіда [1, с. 83]. Зважаючи ж на те, що опредметнення є лише зворотним боком розпредметнення, а у своїй єдності вони виступають універсальним механізмом взаємодії людини і природи, що породжує особливу, людську інфраструктуру буття, то самореалізацію можна визначити як процес творчого, здійснюваного за законами культури, опредметнення сутнісних сил особистості в ході її життєдіяльності [1, с. 86].

Варто далі зауважити, що самореалізація особистості відбувається як вільне розкриття..., як опредметнення сутнісних сил особистості в процесі вільної діяльності – самодіяльності [1, с. 90]. Це зумовлене тим, що даний процес ґрунтується на самопізнанні людини, її самооцінці та самоконструюванні і тому виступає як процес усвідомленого і цілеспрямованого розкриття сутнісних сил особистості [1, с. 97]. Нарешті, самореалізація особистості – це процес цілісної актуалізації, розкриття та практичної реалізації людиною всіх своїх сил як у плані повноти їх застосування, так і в плані глибинного виявлення. Якщо людський індивід здійснює свою життєдіяльність за стандартами власної самореалізації, то в цьому контексті можна говорити про максимальне напруження його вольових якостей. Людина входить у процес, з якого неможливо вийти без втрати самого себе. Самореалізація перетворюється на смисложиттєвий процес, який продовжується стільки, скільки в

людини є сил. Звідси – моє переконання в тому, що справжня соціалізація особистості, в тому числі в освітньому просторі, неможлива без самореалізації цієї особистості, котра виступає орієнтаційно-смысловим стрижнем останньої.

Література

1. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) – Житомир: ЖІТІ, 1997. – 214с.

ДОДАТОК №2

МАТЕРІАЛИ П МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ» 29-30 ТРАВНЯ 2014 р.

Наумкіна Світлана Михайлівна (м. Одеса) - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ВІДКРИТІСТЬ ВЛАДИ ЯК ПРИНЦИП ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

Процеси забезпечення та формування відкритості й прозорості у діяльності органів влади останнім часом все більше актуалізуються. Така увага як з боку інститутів громадянського суспільства, науковців, так і представників публічного управління пов'язана з демократичними перетвореннями в державі, прагненням гарантувати дотримання конституційних прав і свобод людини в питаннях доступу та розповсюдження інформації.

Однією з ознак демократичного суспільства є обов'язок влади інформувати громадян про свою діяльність і використовувати механізми залучення громадськості до прийняття політичних рішень та формування можливостей щодо найповнішого оцінювання якості їх реалізації. Саме прозорість і відкритість дій влади є головною запорукою здійснення ефективної політики, формування громадського контролю та зміцнення легітимності влади. Відкритість та прозорість – основні вимоги для ефективного функціонування державної влади, яка сформована демократичним шляхом. У разі недотримання таких вимог суспільний контроль за діями влади є неможливим. А закритість та непрозорість в діяльності органів влади є каталізатором її корупційності, зниженням довіри до неї як з боку громадян, так і міжнародної спільноти [Див. детал. : 1].

На різних стадіях історичного розвитку ідеї відкритої й прозорої влади не завжди були тотожними. Зокрема, на ранніх етапах свого розвитку влада обслуговувала інтереси тільки обмеженого кола суспільства і діяла за принципом «той, хто має владу, може робити майже все, що йому заманеться». Але згодом підходи до співіснування влади та суспільства змінилися в бік необхідності участі громадськості в управлінні та прийнятті рішень з розумінням ідеї відкритості та прозорості влади як дієвого інструмента для збалансування інтересів влади та суспільства.

Аналізуючи підходи до відкритості та прозорості влади, можна констатувати, що вони тісно пов'язані з сучасними поглядами на теорію відкритого суспільства, як об'єктивний черговий етап його розвитку.

Основними рисами, що характеризують відкрите суспільство, є верховенство права, можливість демократичного вибору, розвинуте громадянське суспільство та наявність його інститутів, захист прав меншин.

К. Попер виділяє дві головні характеристики відкритого суспільства. «По-перше, у відкритому суспільстві законно вільне обговорення, і результати публічних дискусій впливають на політику. По-друге, у ньому є інститути, що сприяють волі тих, хто не шукає вигоди» [2, с. 245].

Відкрите суспільство – це суспільство демократичного типу, опорною нормою якого є розвинута економіка, верховенство права, високий рівень політичної культури, свобода, рівність та розвинуті соціальні інститути. Члени відкритого суспільства наділені можливістю свідомо керувати соціальним розвитком та правом формувати владу відповідно до принципів демократії.

Актуальність концепції відкритого суспільства К. Попера в тому, що вона допомагає відповісти на головне запитання, яке стоїть перед відкритим суспільством – як можливо організувати маси в співтовариства без зайвого обмеження прав і свобод людини, без їх втрати в коридорах

бюрократичних структур.

Новий погляд на проблему відкритості й прозорості влади викладено в праці «Теорія справедливості» Дж. Ролза, Автор, досліджуючи специфіку справедливості, встановлює умови чесної рівності можливостей, що передбачає не лише формально відкриті посади, але й можливість кожного реально зайняти їх, незалежно від свого початкового становища в суспільстві [3, с. 28].

Аналізуючи праці науковців, які представляють країни розвинутої демократії, можна дійти висновку, що відкритість і прозорість влади є необхідною умовою пошуку та досягнення суспільного консенсусу, невід'ємною характеристикою стабільного суспільно-політичного ладу, чинником нового типу відносин між державою та суспільством.

Відкритість влади є важливою ознакою демократичності політичного режиму, а тому і держави. Багатоаспектність та складність питання відкритості влади стосується багатьох напрямів діяльності системи державної влади, але серед його складових основною є проблема забезпечення інформаційної відкритості, тобто створення умов для доступу кожного громадянина до інформації щодо функціонування публічних органів влади. Наглядним свідченням відкритості та прозорості влади у країнах розвинутої демократії є те, що влада виступає чи не найбільшим виробником інформаційного продукту на національному рівні.

Необхідно наголосити, що забезпечення інформаційної відкритості влади є двостороннім процесом. З одного боку, її запорукою є існування суспільного запиту на отримання достовірної та повної інформації про діяльність влади, контроль з боку громадянського суспільства та активна позиція їх інститутів по відношенню до державної влади. З іншого боку, рівень відкритості визначається реальним прагненням органів влади з метою якомога кращого інформування громадськості про свою діяльність, одним з чинників чого є бажання влади легітимізувати себе.

При дослідженні феномену відкритості та прозорості потрібно підходити з трьох позицій. Перша – це якість існуючого нормативно-правового поля функціонування влади в контексті відкритості та прозорості. Друга – це наявність ефективних і конкретних механізмів та способів реалізації доступу громадян до інформації про діяльність влади. І третя – рівень політичної культури всіх суб'єктів політичного процесу.

Сьогодні в Україні сформовано законодавчу базу, яка значною мірою зорієнтована на регулювання доступу до публічної інформації. Однак, незважаючи на достатнє число законодавчих актів, які регулюють безперешкодний доступ громадян до інформації про діяльність органів влади, ситуація в Україні з відкритістю та прозорістю влади поки що далека від цивілізаційної норми й часто заперечує вимоги сучасного демократичного розвитку, за що наша держава платить дорогою ціною недовіри світової спільноти та іноземних інвесторів.

Найскладнішою та найсуперечливішою залишається ситуація з розумінням необхідності відкритості влади у свідомості як працівників цих самих органів, так і суспільства в цілому, бо відкритість влади настільки ж залежить і від суспільства, від суспільного запиту про державну інформацію, наскільки вона залежить від самої держави. Створення якнайкращого законодавства не дозволить забезпечити відкритості, поки не відбудеться певних змін у масовій свідомості. І важливо, що ці зміни мають відбуватися не лише тільки в свідомості державних діячів, а й у свідомості суспільства в цілому [60].

Література

1. Куспляк І. С. Електронне урядування – необхідна умова боротьби з корупцією / І. С. Куспляк // Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю «Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій», 3 квітня 2009 р. – Львів : ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України, 2009. – С. 34-37.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги. В 2-х т. / К. Поппер. – М. : Наука, 1992. – (Т. І. Чары Платона). – 289 с.
3. Роулз Дж. Теория справедливости / Дж. Роулз. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 2-е, перераб., 2007. – 536 с.
4. Кандауров С. Прозорість та відкритість влади як запорука демократичного управління [Електронний ресурс] / С. Кандауров. – Режим доступу : <http://elearn.univector.net/file.php/14/Material.html>

Начев Андрій Петрович (м. Одеса) – здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

В сучасному українському суспільстві основою розвитку останні роки часто виступають інформаційні процеси, в яких широко використовуються інформаційно-телекомунікативні технології. Впровадження цих технологій у всі сфери життєдіяльності людини сприяло виникненню і розвитку глобального процесу інформатизації, який, у свою чергу, дав поштовх інформатизації креативної сфери діяльності людини. В даному контексті стає природним питання про сенс людського буття в нових реаліях, про можливість самореалізації в інформаційному просторі.

Самореалізація особистості розглядається як одна з основних цінностей життєдіяльності кожної людини, що відображає його прагнення якнайповніше проявити свої здібності та потенціали і втілити їх у процесі продуктивної діяльності, як «процес становлення, розгортання та реалізації індивідом особистісних здібностей у міру формування нормативно-ціннісних уявлень, світоглядних ідеалів, мотивації поведінки та досягнення цілей в рамках соціальних механізмів, локалізованих в конкретному політико-культурному просторі і визначають граничні рівні, а також форми і способи мобілізації особистісного потенціалу» [3, с. 10].

На нашу думку, самореалізація як свідомий і активний процес можлива тоді, коли особистість усвідомлює свої інтереси, потреби й здібності, які вона матеріалізує в практичній діяльності. Процес самореалізації складається з етапів здійснення найближчих і конкретних цілей, послідовна реалізація яких і складає здійснення життєвої мети людини, сенсу його буття. Таким чином, життя індивіда - це безперервний ланцюг актів самореалізації, що істотно розрізняються за масштабом і суспільним значенням.

Якісною особливістю самореалізації особистості в процесі інформатизації особистості є перетворення творчості, креативної діяльності людства в об'єктивно необхідний процес. А це вже початок формування нової тенденції суспільної еволюції людства в об'єктивно необхідний процес. На думку психологів (К. Роджерс та ін), механізмом творчої активності є, насамперед, прагнення до наднормативної діяльності, самореалізації, яка не визначається заздалегідь заданою метою. В цьому сенсі творчий акт не залежить від будь-якого певного змісту, головним спонукальним мотивом творчості є прагнення людини реалізувати себе, проявити свої можливості.

Розвиток техніки й технології, орієнтовані на масове споживання, спрощення, тиражування та здешевлення, дає можливість домінувати культурі, заснованій на нових інформаційних технологіях комунікації. Інформаційна культура проявляється в структурі інформаційного простору людини.

Так, зараз бурхливий розквіт у світі і в нашій країні переживають соціальні мережі, що охопили більшість користувачів Інтернету. Інформаційний простір стає гуманітарним простором, новим «середовищем проживання», який - хочемо цього чи не хочемо - все більше і більше освоюється людиною та доповнює його буття.

Дослідник Н. В. Водянова, об'єктивно оцінюючи віртуальну реальність, інтернет-спілкування й блогосферу, характеризує людину - суб'єкта самореалізації, розглядає в якості методологічної підстави антропологічної константи - самотрансценденції і самототожності, виявляє амбівалентність характеристик особистості інформаційного суспільства. Так, з одного боку, людина найчастіше постає як «ринкова особистість»: максимальне споживання і бажання «вигідно себе продати», егоїст, нескінченно трансформується конформіст; з іншого боку - креативність, прагнення до нестандартного самовираження.

Інтернет, на думку дослідника, дає широкі можливості прояву себе, свого «особистісного начала», що забезпечується специфікою способу комунікації, анонімністю, зняттям ряду обмежень. Це своєрідна творча лабораторія для експериментів з власною ідентичністю [1, с. 9].

Погоджуючись з дослідниками в тому, що світ Інтернету - це продовження реального світу (та сама трудова діяльність і ділові контакти, ті ж міжособистісні спілкування і розвага, ті ж пізнання, освіта, хобі, творчість), констатуємо, що віртуальна самореалізація впливає і на самореалізацію в реальному житті та сприяє великому ризику відчуження особистості з матеріального світу у віртуальний.

Література

1. Водянова Н. В. Самореалізація личности в пространстве интернета: философско-

антропологический аспект : автореф. дис. канд. филос. наук. – Челябинск : ЧГАКИ, 2009. – 22 с.

2. Запорожченко О. В., Кавалеров В. А. Гуманізація та відчуження людини: проблеми і перспективи: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2005.–120с.

3. Паршин А. В., Пономаренко А. И., Шпак В. Ю. Самореализация личности в политической культуре : моногр. – Ростов н/Д : Литфонд, 2004. – 180 с.

Праведна Н. П. (м. Одеса) – кандидат фізико-математичних наук, викладач кафедри фізичного та математичного моделювання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Дослідження проблеми регулювання якості належить до найбільш актуальних проблем сучасної теорії освіти. Її актуальність зумовлена потребами практики, насамперед потребами різкого нарощування освітнього потенціалу нації, забезпечення конкурентоспроможності випускників загальноосвітніх шкіл й університетів на ринку праці, як в середині держави, так і на міжнародному рівні.

Як засвідчують аналітики [1], Україна завжди забезпечувала своїм громадянам освіту, що відповідає стандартам і нормам найбільш ефективних і якісних освітніх систем Європи і світу. Пристойну освіту отримувала учнівська й студентська молодь і в часи існування України в складі колишнього СРСР. Водночас «радянська освіта» мала суттєві недоліки, головними серед яких були: а) надмірна ідеологізація, партизація і централізація системи; б) денационалізація навчального матеріалу й виховання; в) «мілітаризація» та деперсоналізація навчально-виховного процесу та ін. Вони були органічно «вмонтовані» в систему освіти колишнього СРСР й об'єктивно не могли повною мірою забезпечити освітньо-виховні потреби згодом незалежної держави. Потреба у створенні національної системи освіти сприяла виділенню ряду завдань для реформування її як такої. Першочерговими стали завдання щодо створення нормативно-правової бази освіти, оптимізації мережі закладів освіти, трансформації гуманітарної освіти, створення системи контролю якості освітньої діяльності, переходу до ступеневого принципу підготовки фахівців тощо.

Зрозумілим у цій ситуації є те, що інтеграційним стрижнем, основою і принципом становлення національної системи освіти є її якість. Управління якістю, таким чином, має ряд певних проблем, невирішення яких позбавить ефективно сприяти реформуванню, а тим паче говорити про становлення конкурентоспроможної національної системи освіти.

Як відомо, освітянська діяльність – навчання і виховання підростаючого покоління – у філософсько-педагогічних системах світу завжди пов'язувалась з її якістю, обґрунтуванню механізмів впливу на яку (з метою її підвищення) присвячували свої трактати філософи й педагоги різних часів і народів світу. Платон, наприклад, відносив цю функцію виключно до пріоритетів держави. Аристотель однозначно пов'язував її зі стійкістю засвоєння знань та логікою мислення. Середньовічна філософсько-педагогічна традиція якість освіти пов'язувала з ефективністю засвоєння біблійного знання; Відродження і Нові часи «повернули» її до людини, духовного світу останньої, її працездатності за допомогою техніки й загального вміння «жити у суспільстві» тощо. ХІХ–ХХ ст. висунуло щодо цієї проблеми надзвичайно широкий спектр думок і поглядів. В інтерпретації різних філософів якість освіти визначається «освоєнням необхідної суми знань», а також «оптимальною організацією життєдіяльності університетів» (В. Гумбольдт); «реалістичним сприйняттям набутого знання, зрозумілого самостійно» (К. Ясперс); «оволодінням загальною культурою» (М. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі); вмінням «знайти своє місце в системі виробничих і соціальних відносин» (М. Вебер); «ефективно керувати технічними й соціальними системами» (Мемфорд, Е. Тоффлер) та ін.

Сучасна філософія якість освіти представляє як багатовимірну модель соціальних норм і вимог до особистості, освітнього середовища, в якому відбувається її розвиток, та системи освіти, що реалізує їх на певних етапах навчання людини.

Якість освіти є багатогранною категорією, що за своєю сутністю відображає різні аспекти освітнього процесу – філософські, соціальні, педагогічні, політичні, демографічні, економічні та інші. Якість освіти трактується в таких вимірах як: суспільний ідеал освіченості людини, результат її навчальної діяльності, процес організації навчання і виховання, критерії функціонування освітньої

системи.

Якість освіти – це показник розвитку суспільства в певному часовому вимірі, і тому він має розглядатися в динаміці його змін стосовно чинників, що визначають його природу. Якість освіти не може бути предметом міждержавних змагань (конкуренції) чи політичним аргументом в оцінці розвитку держави на конкретному етапі її становлення, це – суспільна характеристика. У сучасній Європі вона сприймається як об'єкт суспільного єднання й консолідації різних національних освітніх систем. У широкому сенсі якість освіти розуміють як збалансовану відповідність процесу, результату, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти.

Особистісне спрямування освіти зумовлює необхідність інтегровано оцінювати якість освіти в єдності індивідуальних характеристик особистості, педагогічних показників організації освітнього середовища і соціальних параметрів функціонування освітніх систем. За результатами моніторингу якості освіти органи управління отримують інформацію про стан освітньої системи та її окремих складових, виявляють проблеми, що виникли у процесі запровадження педагогічних інновацій, з'ясовують тенденції розвитку освіти і прогнозують зміни, необхідні для перспективного функціонування системи освіти. Таким чином, моніторинг системи освіти стає дієвим інструментарієм менеджменту освіти, зокрема в управлінні її якістю.

Система моніторингу якості освіти підпорядкована ієрархічним зв'язкам освітньої системи. Тому суб'єктами оцінювання можуть бути всі, хто задіяний у проведенні моніторингу – учні й студенти, вчителі й викладачі, навчальні заклади, їх керівники, органи управління різних рівнів та їх структурні підрозділи тощо. За цією ознакою систему моніторингу освіти в Україні можна розглядати на різних рівнях її функціонування. Об'єктами оцінювання можуть бути внутрішні й зовнішні характеристики якості освіти як процесу, результату чи системи загалом, тобто зміст освіти, відображений у навчальних планах і програмах, підручниках та інших засобах навчання тощо, рівень його засвоєння, демографічні показники доступу до освіти, дані кадрового і ресурсного забезпечення системи освіти, економічні індикатори тощо. Джерелами інформації в даному випадку виступають статистичні дані й матеріали спеціальних досліджень, результати зовнішнього контролю (незалежного аудиту) діяльності навчальних закладів і вивчення рівня навчальних досягнень учнів і студентів, аналітичні доповіді та оцінки вітчизняних та іноземних експертів, порівняльні дані міжнародних моніторингових досліджень, тестувань, рейтинги виступів українських школярів і студентів на олімпіадах і конкурсах, матеріали державної атестації та акредитації навчальних закладів тощо.

Управління якістю освіти в Україні має враховувати те, що наша система освіти існує нині в двох режимах одночасно: функціонування і розвитку (модернізації) [3]. Зберігаючи досягнення минулих десятиліть, вона одночасно адаптується до сучасних вимог і міжнародних стандартів. Освітня політика включає в себе такі підрозділи, як планування, організація, керівництво, контроль, прогнозування навчально-виховного процесу. Управління якістю освіти має здійснюватись на кожному з цих структурних підрозділів. Регулювання якості не можна перетворювати на дріб'язкову, елементарну опіку, що підточує творчість, новаторський пошук вчителя і учня, викладача і студента. Цей процес має бути підпорядкованим підвищенню педагогічної майстерності викладача, його науковому і педагогічному зростанню.

Література

1. Андрущенко В. Роздуми про освіту. – К., 2005
2. Стратегія реформування освіти в Україні. Рекомендації з освітньої політики. – К., 2003.
3. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. – К., 2000.

ЗМІСТ

КОНЦЕПЦІЯ ЖУРНАЛУ «ПЕРСПЕКТИВИ»	5
Адуло Тадеуш Іванович	
ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНЕ ОСЯГНЕННЯ СОЦІУМУ: ЧИ ЗДАТНА СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ВИРІШУВАТИ ЦЕ ЗАВДАННЯ?	8
Балашенко Інна Валеріївна	
МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ	15
Борінштейн Євгеній Русланович	
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОЛЕГОМЕНИ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ	21
Бродецька Юлія Юріївна	
ДЕФОРМАЦІЯ ВЕКТОРІВ ЦІЛІСНОСТІ: ВІД ТВОРЕННЯ ДО СПОЖИВАЦТВА	27
Буланова-Дувалко Людмила Федорівна	
КОНЦЕПТ ЖІНОЧОГО В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІЙ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ	33
Гансова Емма Августівна	
Паламарчук Галина Тимофіївна	
СИСТЕМНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	39
Гедікова Наталя Пилипівна	
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПРОЦЕСУ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	44
Дидишко Йосип Йосипович	
ДЖЕРЕЛА СОЦІОТЕХНІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В РОЗУМІННІ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ ТЕХНІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ТЕХНОСФЕРА	48
Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна	
АНАЛІЗ СПОСОБУ СТВОРЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ В РАМКАХ ПАРАМЕТРИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ	54
Казаків Мстислав Андрійович	
ГНОСЕОЛОГІЯ ТА ДІАЛЕКТИКА: ДО ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ КРИТЕРІЮ ВЕРИФІКАЦІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ	57
Конох Микола Семенович	
Кравцов Юрій Сергійович	
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПІДСТАВИ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ	68
Крапівник Ганна Олександрівна	
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ МАНІПУЛЯЦІЇ В ПРОСТОРІ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ	74
Куценко Вікторія Юріївна	
СПІВВІДНОШЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАЧАЛ У ПРАВОСЛАВНІЙ АСКЕТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ ІСІХАЗМУ)	79
Літінська Надія Вікторівна	
КІНЕМАТОГРАФІЧНА ФОРМА АУДІОВІЗУАЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ	87
Пальчинська Мар'яна Вікторівна	
ВІРТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: НОВА ПАРАДИГМА СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	92
Поліщук Наталя Володимирівна	
Мосісвич Олександр Степанович	
Панченко Ігор Михайлович	98

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І СТАНОВЛЕННЯ КОСМІЧНО-ДУХОВНОГО СВІТОГЛЯДУ ЛЮДИНИ МАЙБУТНЬОГО	
Рудакова Ірина Вікторівна	102
ДО ПИТАННЯ ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНУ ПРИРОДУ НАЦІОНАЛІЗМУ	107
Сакун Аїта Валдурівна	107
АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОСТІ В СИМВОЛАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
Суріна Ганна Юріївна	111
ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ	116
Устич Сергій Іванович	116
СУЧАСНЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ	121
Черепанова Світлана Олександрівна	121
ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ І ПІЗНАВАЛЬНИЙ ДОСВІД СУБ'ЄКТА КУЛЬТУРИ	126
Чернега Тетяна Миколаївна	126
ДО ПРОБЛЕМИ З'ЯСУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНИХ СВІТОГЛЯДНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ АНТРОПНОГО КОСМОЛОГІЧНОГО ПРИНЦИПУ.	135
Чуйкова Олена Володимирівна	135
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР НООЕТИЧНИХ ІДЕЙ: ПАСІОНАРІЙ, ЛЮДИНА ВИЖИВАННЯ (SURVIVALIST), "СОЛЯРИСТИЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО", "НООЕТИЧНА ЛЮДИНА", ХРИСТОПОДІБНА ЛЮДИНА (В. Ф. ВОЙНО-ЯСЕНЕЦЬКИЙ, А. ШВЕЙЦЕР) У ПОШУКАХ НООЕТИЧНОЇ "НОВОЇ ЛЮДИНИ"	141
Щудло Світлана Андріївна	141
У ПОШУКАХ ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	146
Борінштейн Євгеній Русланович	146
Рецензія на монографію Віктора Івановича Ворнікова, кандидата філософських наук, «Социокультурные основания конвенциональности в обществе: конвенция и толерантность».	146
Пунченко Олег Петрович	146
Рецензія на монографію Віктора Івановича Ворнікова, кандидата філософських наук, «Социокультурные основания конвенциональности в обществе: конвенция и толерантность»	147
Халапсіс Олексій Владиславович	149
Рецензія на монографію доцента кафедри філософії та права Дніпродзержинського державного технічного університету Кравцова Юрія Сергійовича «Філософське призначення освіти у морально-правовій ідентифікації людини»	149
ДОДАТОК №1. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Освіта та соціалізація особистості», 25-26 березня 2014 р.	149
Басова Олена Юріївна	149
Система виховання учнів у позакласній роботі на прикладі НВК «Хабад»	151
Муляр Володимир Ілліч	151
Самореалізація особистості як орієнтаційно-смісловий стрижень її соціалізації в освітньому просторі	153
ДОДАТОК №2. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання», 29-30 травня 2014 р.	153

Наумкіна Світлана Михайлівна	
Відкритість влади як принцип демократичного врядування	153
Начев Андрій Петрович	
Самореалізація особистості в процесі інформатизації суспільства	155
Праведна Н. П.	
Регулювання якості освіти (соціально-філософський аналіз)	156

Наукове видання

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Редакційна колегія журналу:

Борінштейн Є. Р., головний редактор
Наумкіна С. М., заступник головного редактора
Балашенко І. В., відповідальний секретар
Кавалеров А. А., технічний редактор
Бобровська Л. Л., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52
Реєстраційний № 451.

Здано на виробництво – 24.04.2014.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 30.05.2014.

Формат по ISO 216: А4, 297×210, 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12. Наклад 100 прим. Інформаційно-видавничий центр Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14